

Romai Classicusok, magyar fordításokban. 4 : C. Jul. Caesar'
minden munkái ; 2. A' polgári, Alexandriai, Africai, és
Hispaniai háborúról. Ford. és jegyz. bővité Szenczy Imre

Magy. Kir. Egy. bet.
Budán; Ofen 1840

Signatur: 56704-B.4
Barcode: +Z169584508
Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ169584508>
Umfang: Bild 1 - 400

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanzeigen. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

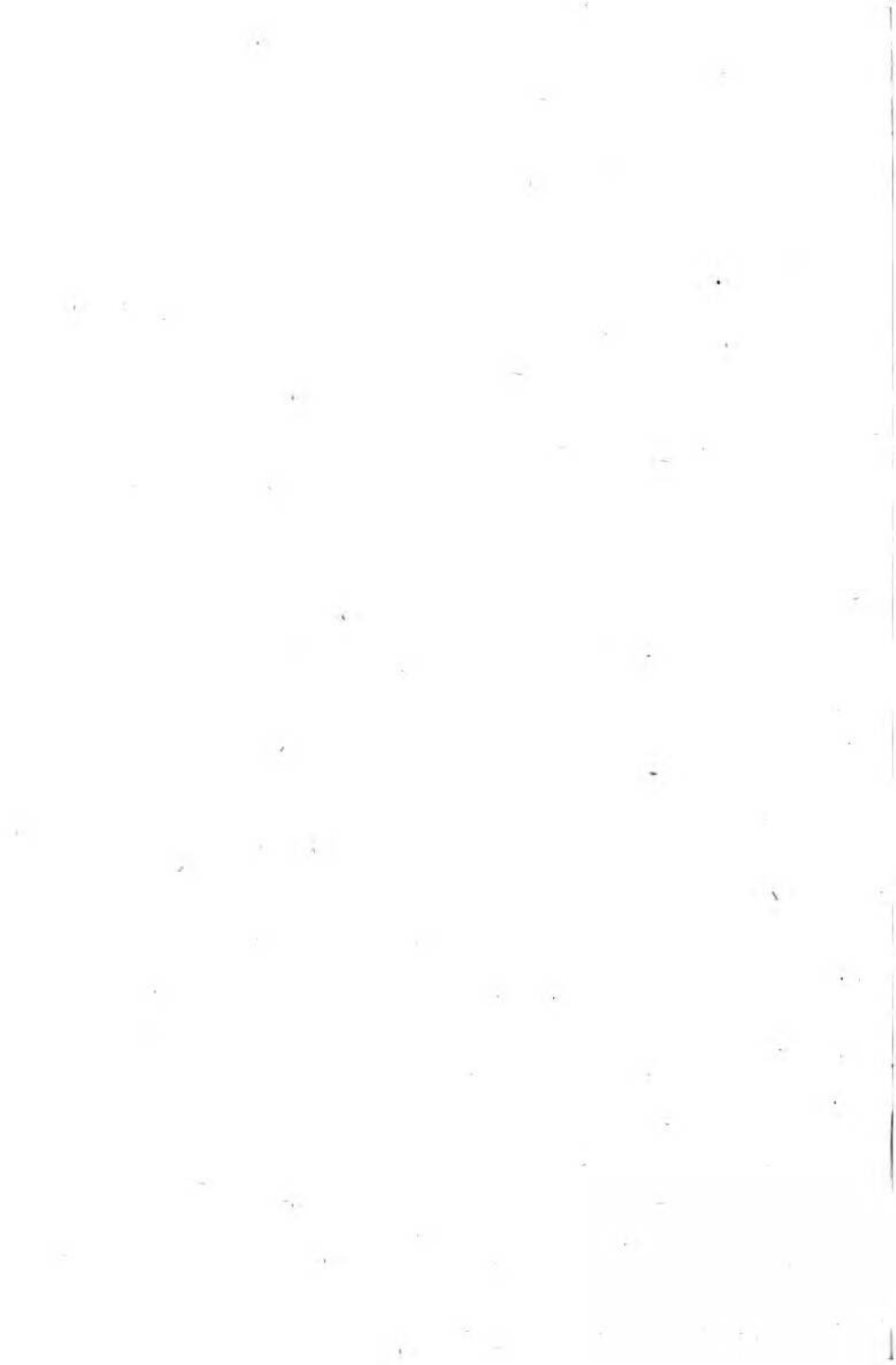
KAIS.KÖN.HOF BIBLIOTHEK

56.704-B

25 Alt-

56704-B.

R O M A I

C L A S S I C U S O K

MAGYAR FORDÍTÁSOKBAN.

K I A D J A

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

NEGYEDIK KÖTET.

C. JUL. CAESAR' MUNKÁI' MÁSODIK KÖTETE.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

M. D. CCC. XXX. XI.

C. JULIUS CAESAR'

M I N D E N M U N K Á I.

FORDÍTÁ ÉS JEGYZETEIVEL BŐVÍTÉ

SZENCZY IMRE,

**PRAEMONSTRÁTI SZERZETES KANONOK, SZOMBATHELYI KIR. GYM-
NASIUMI PROFESSOR, M. ACADEMIAI L. TAG.**

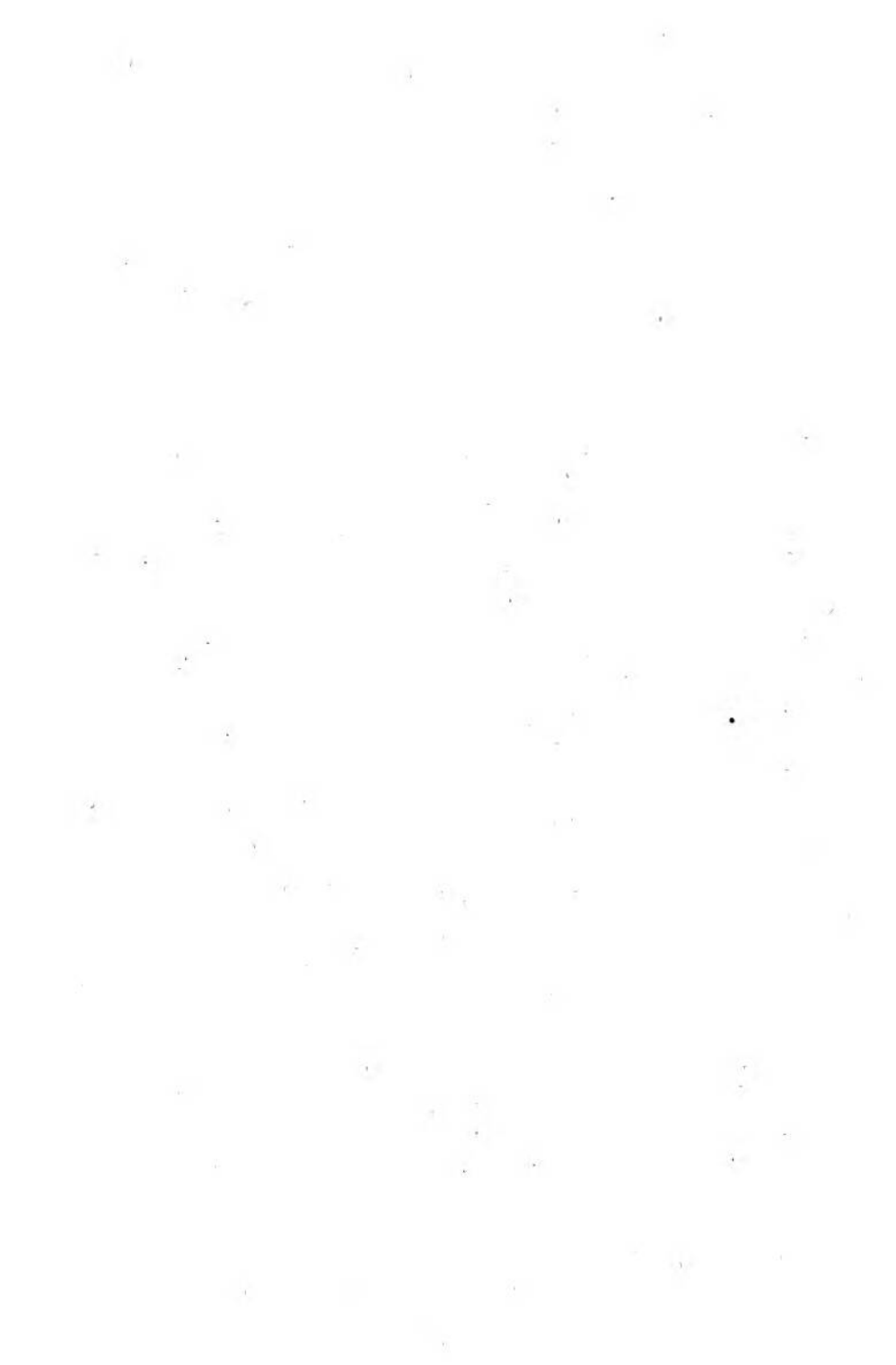
MÁSODIK KÖTET.

A' POLGÁRI, ALEXANDRIAI, AFRICAI, ÉS HISPANIAI HÁBORURÓL.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

M. D. CCC. XXX. XL.

TUDNIVALÓK.

1. A' magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a' benne követett nyelvszabályokról, sem írásmódról, sem végre akármi nemű nyelvet 's írást illető elvekről: egyedül arra kívánt a' kéziratok' bírálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből ajánlható legyen, 's a' 'literatura' jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék.

2. Nem vizsgálhatván meg a' benyújtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben; ez u. m. *C. Julius Caesar' minden munkáinak II köteté, a' polgári, alexendriai és hispaniai háboruról*, Szenczy Imre által fordítva, Guzmics Izidor tisztt. és Péczely József rendes tagok, mint e' végre hivatalosan meghizottak' ajánlására adatott sajtó alá.

3. E' munka azon 71 közül való, mellyek' fordítására a' társaság 1831ben juniusban tagjait, és 1832ben martiusban a' magyar írókat általában felszólítja.

4. A' társaság által kiadott kéziratok közül ez LXI-ik számu.

Pesten martius' 25d. 1840.

D. SCHEDEL FERENCZ,
titoknok.

BEVEZETÉS.

Itt vagyunk már, hol a' hamu alatt régóta lappangott tűz szabad lánggra lobban; hol a' régiség' legnagyobb két vezérének egymás iránt sokaig forralt neheztelese nyilván kitör; hol a' szerencsének eddigi két kegyeltje azon ponton áll, hogy egyik közülök törekvései' fő célját érje, a' másik attól örökre elessek.

Látni fogjuk: mikép rántja e' hatalmas két férfiú önértékei után a' fél fél világot; mint fordíttatik haszonra, mit a' tapasztalás, hadi okosság és politica javasolhat.

Itt nem a' Barbarusok és Romaiak közti egyenetlen harczról van szó, hanem a' fegyverre, erőre, fenyítékre, szerencsére, számra, vezérekre egymáshoz tökéletesen hasonló seregekéről.

Egy részről Pompeius áll, kinek egész a' csodálatig 's hihetlenségig emelkedének harmincz év óta tettei, mellyek' méltó előadására már több év előtt Roma' legnagyobb szónoka kimeríthetlen szónoki tehetsége, legvelősebb 's legpompásabb nyelve' bősége mellett magát elégtelennek vallá; azon Pompeius, ki már életének huszonnegyedik évében *Imperator* és *Magnus* disznévvel tiszteltetvén triumphali pompát tartott; Sertorius és Perpenna ellen kivitt diadalmaiért, mint csupa lovag másod ízben

triumphált; harmincznegyedik évében a' nélkül, hogy az országos nagy hivatalokat viselte volna, Consul volt, 's csak azért lépett a' tanácsba, hogy annak feje 's parancsnoka lenne; kit tehát annyi, jó sikerrel koronázott vállalatja, hajdani dicsőségének érzete, 's folyvásti szerencséjének gőze azon büszke hiedelemmel tölte el, hogy csak lábával kell a' földet megütnie, 's Italia telve lesz sereggel; ki e' miatt, természetileg, az elsőségben senki előtt nem akart hátrálni, 's a' rég szerzett babérai közt pihentében hatalmas vágytársától ugyan fölrezzentve, de minden hazafitól kéretve és kísértetve, a' Consulok által a' Respublica' védelmére fölszólítva, 's régi hadi tetteinek fénykörétől körülvéve most is csak bizonyos győzödelmeket forgata agyában. Azonban, mint látni fogjuk, tetszett a' szerencsének eddigi kegyeltjéből, és sok tapasztalásu hőseből ez egyszer csufot üzni *).

Más részről ellenfélképen nem Mithridates áll, vagy tengeri rablók, hanem C. Julius Caesar e' korban kétség kívül a' legokosabb, 's magát legmeggondolóbb, valamint legelszántabb, 's legkövetkezetesebb ember, ki tervei' kivitelében soha sem nyult erőszakhoz, végeszközökhöz előbb, mint miután a' legszelidebbeket megpróbálta; ki ben e' mellett meg volt a' Pompeiuséhoz hasonló szeren-

*) *Fortuna saevo laeta negotio, et
Ludum insolentem ludere pertinax,
Transmutat incertos honores
Nunc mihi, nunc aliis benigna.*

cse, nem kisebb vezéri név 's hír, egyenlő népszerűség, nagyobb tűz, 's az újabb folyvásti csaták által edzettebb lélek; azon férfiú, kihez hasonlót, megfoghatlan törvényei szerint, a' sors országok' alapítására vagy szétdulására csak itt ott, 's csak igen gyéren hoz elő; kinek egész élete' folyta, úgy minden tulajdona egyenlően csodálatra méltó; ki kilencz évi távolléte alatt is szüntelen Romára függesztve tartá szemeit, 's Gallia' töméntelen kincsével párthiveket 's hatalmas barátokat vásárla; ki örökös gyakorlásban tartott, 's őt majdnem imádó seregét győzhetlenné keményíté; ki lángszemével Pompeiustól, vagy annak párthiveitől elkövetett minden hibát azonnal megsejte, 's azt rögtön legügyesebben haszonra fordítá, ki e' miatt azon mértékben emelkedék, mellyben amaz süllyedett; szóval, kinek bátorsága, éles esze, lélek-ébersége, a' körülmények' okos használata, finom miveltsége és szerencséje minden időben méltán csodáltattak és dicsértettek.

Minden hatalom tehát e' két férfiú' kezében levén, 's a' hajdani barátság' 's rokonság' kapcsai személyes érdekeiknél fogva megszakadván, a' versenygések mostantól vérengző belháborui alakot öltenek magokra. — A' szabadság' napja Roma fölött örökre lenyugszik, akár Caesar, akár Pompeius győzzön.

Csak az van még hátra, hogy itt röviden megemlíttessenek a' legközelebbi körülmények, mellyek a' megszakadt VIII-dik könyvet, 's e' most következő I-sőt összefüggésbe hozzák. 'S ezt én Voss Dénes jeles tudós után im' így teljesítem:

Egész Gallia' meghódítása után havas inneni Provinciájába méne Caesar, 's követeket küldö Romába, kik nevében a' consulságot keressék, 's helytartósága' idejét hosszabbíttatni kérjék. Pompeius, ki Caesar iránt már régen hidegséggel viseltetett, de még nyilván ellenségeskedésre nem fakadt, ennek jelen kérelmét sem elő nem mozdította, sem annak ellene nem szegült: de a' Consulok, Lentulus és Marcellus, kik már azelőtt gyűlölték Caesart, eltökélek annak kívánatait mindenkép gátolni. Marcellus külön bosszontásokkal is sértegeté őt; mert Caesar Novocomumban a' minap új gyarmatot szállíta. Marcellus nem elégedék meg ennek a' polgári jogot megtagadni, hanem azon gyarmat' egyik Decurioját Romában kézre kerítván megvesszőztette, 's azon utasítással: menjen Caesarhoz panaszra, elbocsátá. Illy gyalázat romai polgáron még nem történt.

E' közben Provinciájában Caesarhoz érkezék C. Curio Néptribunus, ki miután a' köztársaság' 's Caesar' ügyé-

ben mindent elkövetett, fáradozásainak sikerét nem látván, 's elleneitől rettegven megszökött, és Caesart tudósítá mindenről, a' mi történt, 's mint törekednek rosz akarói, hogy őt elnyomhassák.

Caesar e' nagy tekintetű 's a' Respublica és személye iránt érdemteli férfit nyájasan fogadta, és érette tett igen jeles szolgálatait megköszönte.

Curio javaslá Caesarnak, minthogy úgy is ellene nyilván kényszerítő rendszabások tétetnek, huzza össze rögtön seregét, 's mentse meg a' kevesek' vakmerősége által elnyomott köztársaságot.

Caesar, ámbár a' mondottak' valóságát jól tudá; még is a' köztársaság iránti tekintetből magát tartóztatá, nehogy valaki őt tartsa a' háboru' okának. Tehát barátai által csak azt kívánta: hagyassék meg neki két legioval a' havas inneni Galliának 's Illyricumnak Provinciája. Ezt mind azon remény' fejében tévé, hogy ellenei e' föltételeket méltányítván a' köztársaság' nyugalma háborittatni nem fog.

E' beli kérelmének még Pompeius sem mert ellenszegülni. De a' Consuloktól semmit sem nyerhetvén, a' Senatushoz irt levelet, mellyben tetteit, 's a' köztársaság iránti érdemeit röviden említvén könyörge: ne fosztassék meg a' nép' jóvoltától, melly a' közeledő választó gyűlésben reá távollevőre is ki akarja kezét terjeszteni *).

*) Az által t. i. hogy neki Licinius' törvénye szerint a' consulság' keresését távollétében is megengedi, a' mi egyébiránt nem volt szabad.

Nem vonakodik ő, ha a' Senatus, 's a' romai nép kívánja, megválni seregétől, csak Pompeius is hasonlót cselekedjék. De ha ez megtartja fő hatalmát, nincs ok, miért tegye ki magát ellenei' bántalmainak, 's miért bocsássa el hadait.

E' levelet Curionak adá, ki azt hihetlen sebességgel — három nap alatt száz hatvan ezer lépésnyi tért haladván — Romába December' végén megvívé, mielőtt a' Consulok Caesar' hatalma felől valamit végezhettek volna. Curio e' levelet csak a' számosan összegyűlt Senatus' és Néptribunusok' jelenlétében adá ált a' Consuloknak, mert attól tartott, nehogy elsikkaszszák.

C. JULIUS CAESAR'
EMLÉKJEGYZÉKEI A' POLGÁRI HÁBORURÓL.

Első könyv.

FOGLALAT.

A' polgári háboru' oka és kezdete. Caesar a' municipiumok' hozzá szításával sebtén elfoglalja Italiát. I—XXIV. Pompeiust Brundisiumban ostromzár alatt tartja; az mindazonáltal kiszabadul; a' város meghódol, XXV—XXIX. Caesar' emberei kiverik Sardiniából Cottát, Siciliából Catot. XXX. Caesar Romába megy, de nem sikerülvén béke-intézményei tulsó Galliába költözik, XXXII. XXXIII, és Massilia' körtáborlatát Legatusaira bízván, XXXVI, Hispaniába megy, hol sok baj után Pompeius' vezéreit Afraniust és Petreiust hódolni kényszeríti XXXVII—LXXXVII.

I. C. Caesar' levelének Fabius 1) által a' Consuloknak lett benyújtása után, a' nép' Tribunusainak legnagyobb erőködése mellett is 2) alig lehete a' Consuloktól megnyerni, hogy az a' Senatusban fölolvastassék: azt pedig, hogy tartalma tanácskozás alá vétessék 3), épen nem lehete eszközteni. A' Consulok a' közügyet terjeszték elő 4). L. Lentulus 5) kész szolgálatát igére a' Senatusnak, 's a' köztársaságnak, csak elszántan 's bátran mondják ki véleményeiket: de ha, mint előbb tettek, Caesart veszik tekintetbe, 's annak kedvét vadászszák csak, akkor önfeje után fog indulni, 's a' Senatus' végzésére nem ügyelni. Neki is nyitva az út Caesar' kegyelméhez: 's barátságához. Hasonló értelemben nyilatkozik Scipio 6): hogy Pompeius eltökélé a' haza' ügyét fölfogni, ha a' Senatus vele tart; de ha az késlekedik, 's engedékenyen viseli magát: haszontalan fogná az utóbb őt, ha akarná is, ségedelemre szólítani.

II. Scipionak e' nyilatkozása, mivel a' tanács a' városban tartatott; 's Pompeius közeliben volt 7), magától Pompeiustól jötnnek látszék.

Tétettek némelly kimélőbb javallatok is: így mindjárt kezdetben M. Marcellus 8) oda nyilatkozott: nem kell e' dologról tanácskozni, míg egész Italiában katonák nem szedetnek, 's hadi sereg nem állíttatik, mellynek védelme alatt a' tanács bízton és szabadon, a' mit akar, határozhasson. M. Calidius 9) azt kívánta: a' háboru' minden okának elhárítása végett Pompeius utazzon

el Provinciájiba 10). Caesar tart, hogy ama' két legiot mellyeket tőle elvettek 11), Pompeius az ő vesztére tartóztatja 's tartogatja a' város körül. M. Rufus 12) kevés változással csaknek egyenlő véleményben volt Calidiussal.

Ezek mindnyájan L. Lentulus Consul' pirongatásai által lukurogattattak. Lentulus kereken kimondá, hogy Calidius' véleményét meg sem említendi. Marcellus a' kurholásoktól elijedvén javallatától elállott.

Így a' Consul' pattogása, a' közelben álló sereg miatti félelem, 's Pompeius' barátainak fenyegetődzése által legtöbbször kénytelen kellett, 's kényszerítve meg-egyeztek Scipio' javallatában: hogy Caesar bizonyos határozott nap előtt bocsássa el seregét, ellenkező esetben a' haza' ellenségének fog tekintetni 13).

Ez ellen M. Antonius 14), és Q. Cassius 15). Néptribunusok kikeltek. A' Tribunusok' ellenmondása azonnal tanácskozás alá bocsáttaték. Kemény javallatok tétetének. Minél epésebben, 's marczonábban szólott valaki, annál nagyobb dicséretet nyert Caesar' ellenségeitől.

III. Este felé eloszolván a' Senatus, annak minden tagját magához hívá Pompeius, megdicséré őket, 's jövődre is buzdítá; a' kevésbbé tüzeskedőket feddé 's tüzelé. Jutalom' 's tisztség' reménye által sokat hajdani vítézei közül mindünnen magához édesgete, valamint a' Caesartól áltadott két legioból is sokat pártjára vona. Megtelék a' város 16). A' gyűlések' jogainak védelmére C. Curio a' nép' Tribunusait fölszólítá 17). A' Consulok' valamennyi barátai, Pompeius' meghittei, valamint azok is, kik Caesarral régi ellenkezésben voltak, tanácsülésbe gyűjtetének; kiknek lármája 's tolongása által megdöbbenének a' gyengébbek, fölbátoríttának a' habozók, 's csak kevesen mondhaták ki szabadon véleményeiket. A' Censor L. Piso 18), úgy szinte a' Praetor L. Roscius ajánlkozásnak Caesarhoz menni, hogy őt a' dolog' mivel-

táról tudósítsák, a' mire hat napot kivántak. Néhányan azon javallatot is tevék, hogy Caesarhoz követek küldessenek, kik a' Sēnatus' akaratját elejbe adják.

IV. Mindezen javallatokkal ellenkezének, 's mindnyájok ellen a' Consul', Scipio' 's Caſo' beszéde téteték. Catot Caesar elleni régi gyűlölsége, 's (a' consulságot kerestek) elmellőztetéséből eredt boszúsága tüzelé 19). Lentulust adósságai' sulyja, a' fő vezérség' 's helytartóság' reménye, és a' kiosztott királyi czímekért járandó ajándékok 20) indíták. Felei közt dicsekvék, hogy második Sulla lesz, 's kezére jut a' fő hatalom. Scipiot szinte az a' helytartóság' 's fő vezérség' reménye sarkalá, vélvén, hogy közel rokonsága miatt Pompeiussal azokban osztozik. Ide járult a' törvényes vizsgálatok miatti félelme 21), maga felőli hízogó képzelődése, (végre) önszemélyének, 's más hatalmasoknak, kiktől ekkor az országos dolgok, 's törvényesékek leginkább függtek, fitogtató büszkesége.

Maga Pompeius részint Caesar' ellenségeinek buzdítására, részint mivel a' méltóságban magával egyenlőt 22) túrni nem akart, annak barátságáról végkép lemondott; 's közös ellenségeikkel, kiket pedig a' sógorosodás, amaz idejében 23) nagy részint ő haragított Caesarra, megbékült. Egyszersmind tartván a' két legionak az asiai és syriai útból önhatalma' 's uralkodása' gyarapítására lett fordításából reá háramló gyalázattól, fegyverre igyekezett keletni a' dolgot 24).

V. Ezen okokból minden hirtelenkedve 's zajosan ment véghez. Sem Caesar' rokonainak idő nem engedtetett, hogy neki hírt adhassanak, sem a' nép' Tribunusainak, hogy önbátorságukra ügyeljenek, vagy végső joggal, melytől L. Sulla sem fosztá meg őket 25), az ellenmondással (sikeresen) élhessenek; hanem már hetedik nap 26) menekvésökről kelle gondoskodniok; holott

hajdan a' legzavargóbb Néptribunusok is csak (lázító) viseletök' nyolczadik hónapjában szoktak aggodalomba 's tündésbe jönni 27).

Ama' végső 's utolsó tanács-végzéshez nyulának, mellyhez csak a' városnak úgy szólván lángra borultakor, 's mindnyájok' végveszélyében szokott a' javallók' vakmerősége folyamodni 28): „Rajta legyenek a' Consulok, Praetorok, Néptribunusok, 's a' város körüli Proconsulok, hogy a' Respublica valami kárt ne valljon.“ Ez a' tanácsvégzés Januarius' hatodikán iratott be.

Igy tehát az első öt napban, mellyben Lentulusnak a' consulságba léptétől fogva tanácsülések tartathattak, — ide nem tudván a' két népgyűlési napot — Caesar' hadvezérségéről, 's a' legfőbb méltóságu férfiakról, a' nép Tribunusairól, legkeményebb 's legsújtóbb határozatok tételének 29).

A' nép' Tribunusai azonnal kifutának a' városból, 's Caesarhoz jövének 30), ki akkor Ravennában az ő igen mérsékelt kívánságaira 31) várta a' feleletet, ha talán némelyek' igazságszeretete általa' dolog békével elintéztethetnék.

VI. Következő napokon a' Senatus a' városon kívül tartá ülést 32). Pompeius ugyan azon szellemben szólott, mellyben Scipiot beszélteté. Megdicséré a' Senatus' bátor eltökélését és állhatatosságát; 's előterjeszté seregei' állapotját. Tíz legio (ugymond) készen áll 33); továbbá bizonyosan tudja, hogy Caesart nem szívelhetik katonái, 's hogy védelmére, vagy csak követésére is lehetetlen őket reá venni 34).

Ezekon kívül még javallatba hozatott: hogy egész Italiában katonák szedessenek: Faustus Sulla 35) mint Propraetor Mauritániába 36) küldessék, és Pompeiusnak a' kincstárból pénz adassék. Juba király 37) felől is azon javallat tételék, hogy frigytársi, 's jóbaráti czímet

nyerjen. Ellenben Marcellus azt felelé, hogy a' mostani körülállásokban ezt teljességgel meg nem engedi. Faustus, rendeltetésében Philippus Néptribunus vete gátot. A' többi tárgyakról a' Senatus' határozatai beirattak. Fő hivatal nélküli emberek 38) neveztetének ki provinciai kormányokra, mellyek közül kettőre volt Consuloknak, a' többiekre Praetoroknak kellett volna jutniok. Scipio nyeré Syriát, L. Domitius Galliát, Philippus és Marcellus cselszövény által el-mellőztettek, 's a' sorsvonásnál kihagyattak 39). A' többi Provinciákba Praetorok küldettek, 's arra nem is vártak, hogy mult éveki szokásként a' nekik jutandó fő hatalom a' nép elejbe terjesztessék, 's ők fogadások' letétele után, tiszti köntőssel fölruházva induljanak el. A' Consulok, mi még soha sem történt, oda hagyák a' várost. Országos hivatal nélküli emberek, a' hajdankor' valamennyi példája' ellenére, poroszlókkal jelenének meg a' városban 's a' Capitoliumon 40). Egész Italiában katonák szedetének; pénz hajtáték be a' Municipiumoktól, elvitették a' templomokból 41). Minden isteni, 's emberi jog fölforgattaték.

VII. Ezeket megtudván Caesar katonáihoz beszédet tartott 42), mellyben ellenségeinek rajta minden időben elkövetett méltatlanságait megemlíti. Panaszkodék, hogy Pompeius, kinek becsületét 's tekintetét ő mindenkor pártolta, 's elő mozdította, csupa irigységből, 's dicsősége' féltéséből ezektől elcsábítottatott 's megrontatott. Panaszkodék (továbbá) ama' soha még a' Republicában elő nem fordult példa ellen, melly szerint a' Tribunosok' kifogása fegyverrel tétetett csuffá, 's nyomaítatott le, melly hajdan időkben inkább fegyverrel állítatott vissza. Sulla a' Tribunosoktól minden hatalmat elvett, de a' kifogás' jogát sértetlenül hagyta. Pompeius, kit ezek elvesztett igazaik' helyre állítójának tartanak, őket meghagyott szabadságuktól is megfosztotta. Azon rendelet

vigyázzanak a' tisztviselők, hogy a' Respublica valami kárt ne szenvedjen (melly fölszólítás, és tanács-végzés által a' romai nép fegyverre szólíttatott), még soha máskor nem téteték, mint veszélyes törvényjavallatok' alkalmával, a' Tribunusok' erőszakoskodásaiban 43), a' nép' szakadásaiban 44), vagy mikor (Romában) a' templomok 's magasabb helyek elfoglaltattak 45). (Megmutatá, hogy a' mult idő' illyes példái Saturnius' 's a' Gracchusok' bukásai által vannak megboszulva) 46). Semmi e'hez hasonló nem történt akkor, de senkinek eszébe sem jutott. Semmi törvényjavallat nem hirdettetett, a' néppel semmi pártoszlás nem lett. Ezután serkenté őket: védelmezzék, irigyei ellen vezéröknek, ki alatt kilencz év óta a' hazáért olly szerencsésen harczoltak, olly sok ütközetet nyertek, és egész Galliát 's Germaniát meghódították, becsületét 's tekintetét.

A' jelen volt tizenharmadik legio (mert a' Caesar a' villongások' kezdetén ezt hívá ki magához; a' többiek még nem érkezének meg) egy szóval fölkiálta: ő kész fő vezérét 's a' nép' Tribunusait méltatlanságok ellen védeni.

VIII. Caesar látván katonái' készségét, azon legioval Ariminumban 47) méne, 's ott találá a' hozzá folyamadó Néptribunusokat. A' többi legiohoz parancsot küldé, hogy induljanak ki téli tanyájokból, 's őt kövessék.

Ide jöve az ifjú L. Caesar 48), kinek atyja Caesar' Legatusa volt. Ez alkudozásait, mellyekért tulajdonképen jött, elvégezvén, jelenté, hogy Pompeius még küjön mondandókat is bízott reá. Pompeius ohatja, 's kéri Caesart: ne nehezteljen reá, 's ne vegye személye' sérteése gyanánt azokat, miket a' Respublica' javára tett. Ő a' közjót személyes összeköttetéseinél mindig inkább szívén hordozta 49). Caesarnak is méltóságához képest föl kell vágyát 's haragját a' haza' javára áldozni, 's elleneire

nem olly szerfölkött boszankodni; nehogy midőn ezeknek akar ártani, a' Respublicának ártson. Még egyéb illyeket ada hozzá Pompeius' mentegetésére.

Csaknem ugyan ezeket, 's ugyan azon szókkal monda Caesarnak Roscius a' Praetor, jelentvén, hogy ő előtte hasonlóan fejezte ki magát Pompeius.

IX. Mindezek nem látszattak ugyan a' bántalmak' engesztelésére szolgálni: mindazáltal e' férfiakat alkalmasoknak lelvén, kik által Pompeiussal: miket akar, tudassa, kíváná mindkettőjököt: mivel Pompeius' üzenetét neki meghozták, ne terheltessenek az ő kívánatait is annak megvinni; ha talán csekély fáradsággal a' nagy versenyzést lecsillapítani, 's' egész Italiát a' rémüléstől föl lehetne menteni. Ő a' Respublica' méltóságát mindenkör mindennél, még élténél is fölebb böcsülte. Fájjalta, hogy elleségei által a' romai néptől neki szánt kedvezés 50) olly csufosan csikartaték ki kezeiből, 's fő vezérségéből hat hónapot leróva a' városba vissza idézteték 51); hollott a' nép' végzése szerint neki a' legközelebbi népgyűlésben mint távollevőnek is tekintetbe kelle vétetnie. Ő azonban becsületének e' sértését közjó iránti szeretetből békével tűrte. Írásban kérte a' Senatustól, hogy a' seregtől egyik is, másik is eltávozzék, de azt sem nyerhette meg. Katonák szedetnek egész Italiában, letartóztatik azon két legio, mellyeket tőle a' parthus háboru' színe alatt elvettek, 's az egész ország fegyverben áll. Mi egyébire czéloznak ezek, mint az ő vesztére? mindezek mellett kész ő minden alkura, valamint a' haza' kedveért, mindennek eltérésére is. Költözzék Pompeius Provinciáiba, ők (ketten) bocsássák el seregeiket; szélyedjenek el Italiában mindnyájan a' fegyverre gyűltek; mentessék föl rettegetől a' haza, legyenek szabadok a' népgyűlések, 's a' köztársaság' egész igazgatása a' Senatusra, 's a' romai népre hagyassék. Hogy ezek könnyebben, 's bi-

zonyos föltételek alatt létesüljenek, 's esküvel megerősíttessenek: vagy Pompeius jöjön hozzája közelebb, vagy neki engedjen közeledést. Szóbeli értekezés által minden viszálykodás el fogna intéztetni 52).

X. Ezen üzenettel Roscius L. Caesarrel Capuába 53) jött. Ott találá a' Consulokat és Pompeiust, 's előadá Caesar' kívánatait.

Ezek meghányván a' dolgot, feleletet készítenek, 's írásban foglalt üzenetöket ugyan azok által visszaküldék. Tartalma ez volt: Caesar vonuljon ki Ariminumból, térjen vissza Galliába, 's bocsássa el seregét: akkor azután Pompeius is elmegy Hispaniába. Azonban pedig, míg nem biztosíttatnak, hogy Caesar teljesítendi ígéreteit, a' Consulok és Pompeius folytatni fogják a' katonaszédést.

XI. Igazságtalan kívánság volt, hogy Caesar Ariminumból ki- 's Provinciába visszamenjen, Pompeius pedig mind Provinciáit, mind más' legioit megtartsa; Caesar, seregeit el akarni bocsáttatni, 's katonákat szedni; a' Provinciába indulást ígérni, 's az indulás' idejét meg nem határozni, csakhogy Pompeius még abbeli felelem által se láttassék megkötötve, hogy majd hazugságban marad, ha ez Caesar' proconsulságának végén még el nem indulna. Általán sem szóbeli értekezésre időt nem szabni, sem közeledést nem ígérni annyi volt, mint a' béke' reményét füstbe oszlatni.

Caesar tehát M. Antoniust öt cohorrall Ariminumból Aretiumba küldé; ő pedig két cohorrall Ariminumban marada, 's ott katonákat kezde szedetni. Pisaurumot, Fanumot, és Anconát 54) egyes cohorsok által elfoglalá.

XII. Azon közben megtudván Caesar, hogy a' Praetor Thermus öt cohorrall Iguuiumot 55) elfoglalva tartja, 's a' várost erősíti; a' lakosok pedig Caesar iránt legjobb szándékkal viseltetnek: Curiot három cohorrall, mellyek Pisaurum- 's Ariminumban valának, oda küldé.

Érkezése' hírére Thermus a' municipiumbeliek' hajlandóságába nem híván oda hagyá cohorsaival a' várost, és elfutott. Útközben elszökdözének tőle a' katonák, 's haza menének. Curio mindnyájok' teljes egyetértésével beszáll Iguuiumban.

Megértvén ezeket Caesar, 's a' Municipiumok' jó szándékában bízván, a' tizenharmadik legio' cohorsait őrhelyeikből kivoná, 's Auximum 56) felé indula. E' városba Attius bevezeté cohorsait, 's azt elfoglalá; és szétküldözött Senatorok által egész picenumi tartományban 57) katonákat szedete.

XIII. Caesar' közeledtének hírére az auximumi tanácsbeliek nagy számmal Attius Varushoz 58) jövének, 's jelenték: semmi közük ugyan ezen ügy' megbirálásához; mindazáltal sem ők, sem a' többi municipiumbeliek meg nem engedhetik, hogy C. Caesar fő vezér honja iránt szerzett annyi érdemei 's dicső tettei után a' várostól, 's annak falaitól eligazíttassék; 's azért vegye fontolóra az utókor' ítéletét, 's tulajdon veszélyét.

E' nyilatkozás arra bírá Varust, hogy a' bevitt őrsereggel együtt a' várost oda hagyja, 's futásnak eredjen. De Caesar' előseregéből néhányan utól érék őt, 's katonáit megállani kényszeríték. A' reá következő csatában Varust emberei elhagyák. Néhányan közülök haza takarodának, a' többiek Caesarhoz áltmenének. Ezekkel a' kézre került első pilus' Centurioja L. Pupius is elhozáték, ki hajdan ugyan ezen tisztségben szolgált Cn. Pompeius alatt.

Caesar megdicséré Attius' katonáit; elbocsátá Pupius; az auximumbelieknek pedig köszönetét jelenté, 's ígéré, hogy viseletökről meg fog emlékezni.

XIV. E' tudósítások Romában hirtelen olly nagy rémulést okozának, hogy Lentulus Consul, midőn a' kincstár' kinyitása végett jött volna, hogy abból a' Senatus'

végzése szerint Pompeius' számára pénzt vegyen, a' titkos kincstár' megnyitása után Romából tüstént kitakarodott 59); mert azon vak hír futamodott, hogy Caesar közelelt, 's annak lovassága nyomban itt terem.

Őt követé Consul társa Marcellus, valamint nagyobb részint a' többi tisztviselő is. Előtte való nap utazott el Pompeius a' városból azon legiokhoz, melyeket Caesartól vett, és téli tanyákra Apuliába szállított 60).

Romában az ujonczsedés megszűnt. A' köz-vélemény szerint Capuán innen sehol sem volt bátorság. Csak e' városban bátorodának neki, 's összegyűlvén ama' gyarmatból, melly Julia törvény szerint Capuába szállíttatott 61), katonákat szedének. A' hajvívók, kiket intézetében Caesar ott tartogatott, a' piacra vezettetének, 's Lentulustól szabadságba helyeztetve lovakat nyerének, azon parancscsal, hogy zászlóját kövessék. Ezeket utóbb barátainak intésére, mivel e' tettét mindnyájan gyalázták, a' Campania megyebeli polgárok között őrizetkép fölosztotta 62).

XV. Caesar Auximumból fölkerekedvén az egész picenumi határt bejárá. Azon tartományok' minden fő városában a' legnagyobb szivességgel fogadtatott; és serege mindennel, a' mi szükséges, elláttatott. Még Cingulum' 63) városából is, mellyet Labienus alapított, 's maga költségén épített föl, érkezének hozzá követek azon igérettel, hogy parancsait legnagyobb készséggel teljesítendik. Katonákat kívána, 's azok beállítatának.

Azonban a' tizenkettődik legio utól érte Caesart. E' két legioval picenumi Asculum 64) felé indula. E' városban tíz cohortissal Lentulus Spinther fekvék, ki megértvén Caesar' érkezését, a' városból kifutott, 's a' cohortákat is magával vinni igyekezhvén katonái' nagy részétől elhagyatott.

Fosztva levén embereitől, kevesed magával össze-

akadt útközben Vibullius Rufussal, kit Pompeius küldött volt, hogy a' picenumiakat (hűségökben) megerősítse. Ettől tudósíttatván, mint folynak Picenumban a' dolgok, elvevé tőle katonáit, és magát elbocsátá. A' szomszéd tájékokból is Pompeius' ujonczainak cohorsait, mennyire lehete, összegyűjté; ezek között ama' hatot is, mellyekkel Ulcilles Hirrus Camerinumból 65), hol őrizeten vala, elfutott. Ezekkel egyesülve tizenhárom cohorssal bírt.

E' seregével Vibullius sietve Corfiniumba 66) Domitius Ahenobarbushoz jöve, 's tudósítá őt, hogy Caesar két legioval nyomban közelít. Domitius már maga is Albából 67), a' Marsusoktól, 's Pelignusoktól, és azokkal határos vidékekből mintegy húsz cohorst szedett össze.

XVI. Asculum' elfoglalása, 's Lentulus' kiűzetése után Caesar összekeresteté annak katonáit, kik tőle elállottak; 's ujonczokat szedete. Ő maga, hogy gabonáról gondoskodjék, egy napig itt késvén Corfinium felé tartott. Oda érkeztekor Domitius által a' városból küldött öt cohors épen akkor akara egy, a' várostól mintegy három ezer lépésnyire álló, hídát lebontani. Caesar' előseregével csatára került a' dolog; Domitius' emberei csak hamar elveretvén a' hidtól a' városba vonulának. Caesar áltvivé (e' hidon) legioit, 's a' város mellett megtelepedvén annak falai alatt táborba szállt.

XVII. Ezt látván Domitius nagy jutalom' ígéret mellett tájismérő embereket küldé levéllel Pompeiushoz Apuliába, kik kérjék és sürgessék, hogy jőjön segédül. Könnyen be lehetne Caesart két sereggel e' szoros tájékon keríteni 's az élelem-szállítástól elzárni. Ha ezt elmulasztja, akkor harmincznál több cohorssal, nem különben sok Senatorral 's romai lovaggal veszélybe jön. Azonban embereit serkenté, lőgépeyeit a' bástyákra helyezteté, 's mindegyiknek a' város' védelmére bizonyos

helyét kijegyzé. A' katonákhoz tartott beszédében minden legénynek fejenként a' maga birtokaiból négy hold földet ígére, 's így hason-arányban a' Centurioknak, 's az önkényteseknek is.

XVIII. Azon közben tudósíttaték Caesar, hogy Sulmo városa 68), melly Corfiniumtól két mértföldnyire fekszik, kész magát alája vetni, de a' Senator Q. Lucretius és a' pelignusi Attiustól gátoltatik, kik két cohors őrsereggel foglalva tartják. Oda küldé tehát M. Antonius a' nyolczadik legio' 69) öt cohorsával.

Alig pillanták meg a' sulmobeliek táborjeleinket: kitérők kapuikat, 's mindnyájan a' lakosok 's az őrsereg örvendve jövének Antonius elejbe, Lucretius és Attius a' falról ugrának le. Attius Antonius elejbe vezettetve kíváná, hogy Caesarhoz vitessék.

Antonius azon napon, mellyen elindult, a' cohorsokkal 's Attiussal visszatére. Caesar azon cohorsokat seregével összekapcsolá, Attiust pedig sérelem nélkül elbocsátá.

A' három következő napon Caesar roppant hányásokkal erősítteté táborát, 's a' közel Municipiumokból gabonát hordatott, 's elhatározá többi seregeit is bevárni.

E' három nap alatt megérkezék a' nyolczadik legio, és huszonkét cohors a' Galliában tett új szedésből, 's mintegy három száz lovas a' noricumi királytól 70). Ezek megérkezte után a' város' másik részén is tábort ütött 's ennek fejévé Curiot tevé. A' következő napokban elkezdé a' várost ostrom-gerébbel és sánczfokokkal körüvenni. E' munkálatok nagyobb részint már készen valának, mikor Domitiusnak Pompeiushoz küldött követei vízzatérének.

XIX. Pompeius' válaszának áltolvasása után Domitius szinelve a' hadi tanácsban azt mondá: hogy ez gyorsan segítségül jövend; 's inté őket: el ne csüggedje-

nek, 's minden a' város' védelmére szükséges eszközt elkészítsenek. Alattomban pedig néhány meghittével értekezék, 's az elillanásra magát eltökéllé.

Domitius' tekintete nem egyezett beszédével. Egyéb-kori szokása ellen minden tetteben félénkséget 's habozást árula el; hiveivel, a' mit nem szokott, titkon sokat tanakodék; az összejöveleteket, 's az emberek' társaságát kerülé. A' valót tovább rejteni 's palástolni nem lehetett; mert Pompeius azt írta vissza: hogy nem fog mindent kockára tenni; Domitius nem az ő tanácsa 's akarata szerint vette magát Corfiniumba: azért, ha módját ejtheti, seregeivel ő hozzá vonuljon. De ez a' körtáborlat, 's a' város' bekerítése miatt már lehetetlen volt.

XX. Minekutának Domitius' szándéka közhírré lett: a' corfiniumi katonák este felé pártokra szakadoznak, 's Tribunusaik, Centurioik, 's legjelesb közvitézeik által közlekedének egymással: hogy zárva tartatnak Caesar-tól, kinek ostrom-művei 's erősítményei csaknem be vannak fejezve. Az ő vezérok Domitius, kiben reménylve 's bizva maradtak eddigi helyökben, nem gondolván semmivel futni készül. Szűség, hogy ők is gondoskodjanak saját bátorságukról.

Ezekkel elejéntén a' Marsusok nem egyezének meg, 's elfoglalák a' város' legerősebbnek látszó részét. A' meg hasonlítás köztök olly nagyra nőtt, hogy már egymásra rohanni, 's harcolni szándékoznak. De nem sokára az ide is oda is küldözött alkudozók által Domitiusnak még eddig tudva nem volt elillanó szándéka kitudatott.

Tehát egyes akarattal Domitiust nyilván elő vezették, körülvevék, 's őrizék; azután magok közül Caesar-hoz követeket küldének (jelentvén), hogy készek kapukat kitárni, parancsait teljesíteni, 's Domitiust élve kiadni.

XXI. Ezek' értésére Caesar, noha igen hasznosnak vélte a' várost minél előbb elfoglalni, 's a' (benne levő)

cohorsokat magához a' táborba szállítani, nehogy szándékuk megvesztegetés, vagy hamis hírek által valamikép megváltozzék (minthogy a' hadban sokszor csekélységek fontos következtetéseket szűlnek) 71): mindazáltal tartván, nehogy katonái' benyomultával, 's éjjeli zabolátlanság' alkalmával a' város kiraboltassék a' követeket megdicsé-
ré, 's a' városba visszabocsátá, meghagyván: hogy a' kapuk 's bástyák őrizet alatt tartassanak.

Caesar azon mukálatokra, melyeket készítettett, elosztá katonáit, 's pedig nem bizonyos távolságra egymástól az előbbi napok' szokása szerint, hanem folyvást, örök' 's őrtanyák' soraként: úgy hogy egymást érintenék, 's az egész erősítményt betöltenék. A' katonai Tribunosokat 's Praefectosokat körül küldözé parancsolván, hogy ne csak a' kiütésektől őrizkedjenek, hanem egyes emberek' alattomos kilopódzására is figyeljenek.

Nem is találkozott olly lágy lomha ember, ki azon éjjel alunni tudott volna. Olly feszülten várták a' dolog' kimenetelét, hogy egyik ezt, másik amazt gyanítaná: mi érné a' corfiniumbelieket, mi Domitius t, mi Lentulust, mi a' többieket, mi lenne kinek kinek sorsa.

XXII. Negyedik őrváltás tájban Lentulus Spinther a' bástyákról lekiáta őrtanyáinkhoz 's őreinkhez, hogy szeretne Caesarral, ha megengedtetnék, beszélni.

Erre szabadságot nyervén kibocsáttaték a' városból, de Domitius' katonái addig nem távoznak mellőle, míg Caesar elejbe nem viteték. Életéért könyörge; 's esdek-
lék: kegyelmezzzen neki. Emlékezetbe bozá régi barátságukat, 's elő hordá Caesarnak iránta mutatott jótéteményeit, melyek igen nagyok valának; mert ő általa jött a' fő papok' 72) collegiumába; ő általa nyerte praetorsága után Hispaniában a' helytartóságot; ő általa gyámoltatott a' consulság' keresésekor.

Caesar félbe szakasztá őt. Nem olly célból indult

ő (ugymond) ki Provinciájából, hogy valakinek ártson, hanem hogy magát ellenségeinek sértegetései ellen védelmezze; hogy az e' miatt Romából kiűzött Néptribunusokat méltóságukba visszahelyezze; hogy a' néhányok pártoskodása által elnyomott romai népet, 's önmagát szabadságha tegye.

E' nyilatkozásra fölbátorodott Lentulus, és engedelmet kére a' városba visszamehetni. Megkegyelmeztetése vigasztaló reményül fogna a' többieknek is szolgálni, kik közül némelyek olly annyira szorongattatnak, hogy önéltők iránt kemény lépésre vetemedni kényszerítettnek 73).

A' nyert engedelem után visszatére

XXIII. Nap' költével Caesar maga elejbe vezetteté valamenyi Senatort, 's azok' gyermekeit, a' katonai Tribunusokat, és romai lovagokat. Senatori rangnak valának: L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus, a' Quaestor L. Rubrius; nem különben Domitius' fia 's több ifju ember; valamint több romai lovag, és Decurio, kiket a' Municipiumokból Domitius meghiva.

Caesar nem engedé, hogy mind ezen elejbe vezeteket katonái valamelly becstelenséggel, vagy gúnyszóval illessék. Csak röviden érinté, hogy némelyek közülök roszul hálálták meg irántok mutatott olly nagy jótéteményeit. Azután mindnyájokat sértetlenül elbocsátá.

Domitius hat milliom Sestertiust 74) hoza magával, 's azt a' köz-kincstárba letevé. E' pénzt a' corfiniumi Duumvirek 75) Caesarhoz vivék, 's ez azt vissza adá Domitiusnak, hogy ugyan annyi mérséklést mutasson a' pénz, mint az emberek' élete iránt; ámbár tudva volt, hogy az a' Respublica' pénze, mellyet Pompeius a' katonák' zsoldjára adott volt ki.

Domitius' katonáit önzászlójához esküdteté; még azon

nap fölkerekedék, és rendes napi útát 76) haladott. Miután Corfiniumnál csupán két napig tartózkodott, a' Marucinusok' Frentanusok és Larinatok' határain keresztül Apuliába érkezék.

XXIV. A' Corfinium körül történekről értesülván Pompeius Luceriából Canusiumba, 's innét Brundisiumba 77) vonul. Valamennyi katona ujonczot mindünnen magához vonja; fölfegyverkezteti a' rabszolgákat 's pásztórokat, 's lovakat ad alájok. Így közülök mintegy három száz lovast szerkesztet össze.

A' Praetor L. Manlius hat cohorrssal ott hagyá Albát, a' Praetor Rutilius Lupus más hárommal Tarracinát 78), mellyek azonban, midőn távulról Caesarnak Bivius Curius' vezérlete alatti lovasságát megpillanták, elhagyák Praetorukat, 's Curiushoz áltmenének. Így más szállongás közben is néhány cohors Caesar' gyalogságára vagy lovasságára bukkant.

Pompeius' hadi műszereinek fő igazgatója Cn. Magius Cremonából, útközben elfogaté, és Caesarhoz viteték. Ezt Caesar Pompeiushoz küldé azon üzenettel: mindeddig szóbeli közösülésre nem volt alkalom; ő el fog hozzája Brundisiumba menni. A' Respublicára 's közös érdekeikre nézve hasznos leend, ha Pompeiussal szóval értekezhetik. Koránt sem lehet a' távolból, midőn az alkupontok mások által közöltetnek, úgy végezni, mint mikor azok összeleg személyesen meghányatnak.

XXV. E' megbízás után Caesar hat legioval, három régivel, 's ujonczokból szerkeztetett, 's útközben kiegészített többivel Brundisium elejbe jöve; mert Domitius' cohorsait Corfiniumból tüstént Siciliába küldötte.

Megtudta, hogy a' Consulok a' sereg' nagy részével Dyrrhachiumba 79) költöztek, Pompeius pedig húsz cohorrssal még Brundisiumban fekszik. (Bizonyosan nem tanulhatta ki Brundisium' megtartása végett maradott-e

hátra, hogy az egész hadriai tengert 80), Italia' végső csucsát, és Graeciát annál könnyebben hatalmában tartsa, 's a' háborut mindkét részről vezethesse; vagy a' hajók' szűke miatt nem evezett-e velök el.).

Tartván tehát, netalán ez is elhagyja Italiát, a' brundisiumi kikötőből a' ki- 's beszállást el kezdé zární. Ezt pedig illy módon teljesíté: a' kikötő' legszűkebb tor-
kolatánál mind a' két part felől, mivel itt a' tenger sekély volt, gátot 's töltést hányatott. Tovább haladván a' munkával, mivel a' víz' mélysége miatt a' töltést folytatni nem leheté 81), e' mellé ragasztá négyszögben harmincz lábnyi kettős talpakat, melyeket négy szögletükön a' hullámok ellen négy horgonnyal lekötöze. Ezek elkészülvén 's rendeltetvén hozzájuk más hason-nagyságu talpakat ragasztatott; ezeket, hogy a' védelemre biztos lépésök, 's rohanásuk legyen, földdel 's gyeppel rakatá meg, előttül pedig 's két oldalról sövénynyel 's védkarimával foglaltatá be, 's minden negyedik talpon két-emeletű tornyot állíttata, hogy azokat a' legiók' támadásaitól 's a' tüztől annál könnyebben védhesse.

XXVI. Ezen intézetek ellen Pompeius a' brundisiumi kikötőben talált nagy terbhordó hajókat készítteté föl. Azokon három-emeletű tornyokat építtetett, 's meg-
rakván sok lőgéppellyel, 's mindennemű lőszerrel Caesar' építményei felé indítá, hogy a' talpakat szétszaggassa 's az építményt elrontsa. Így mind a' két rész parittyákkal, nyilakkal 's egyéb öldöklő fegyverekkel naponként harczolt egymással.

Ezen intézetek között azonban Caesar nem hagyta föl a' béke-alkudozásokkal is; 's ámbár igen különösnek látszott előtte az, hogy Magius, kit bizományaival Pompeiushoz küldött, hozzá vissza nem küldetik; valamint többszöri próbatételei (a' béke iránt) az ő serény előmeneteleit és szándékait késleték: még is egyáltalán e' tervtől nem akart elállani.

Elküldé tehát Legatusát Caninius Rebilust Scribonius Libo' barátját 's rokonát e'hez, hogy véle értekezék. Meghagyá neki, hogy Libot a' béke' kieszközlésére vegye reá; főkép kívánta, hogy személyesen szólhasson Pompeiussal, azon bizonyos hiedelmét jelentvén, hogy ez' esetben méltányos föltételek alatt az ellenségeskedés meg fogna szüntettetni. Libora is fog e' dicséret- 's dűcsőségből nagy rész háromlani, ha az ő eszközlése 's közben járása által szűnik meg a' háboru.

Caniniussal lett beszélgetése után Pompeiushoz méne Libo, 's nem sokára azon felelettel jöve vissza: hogy a' Consulok' távollétében az egyezésről alkudozni nem lehet 82).

Illy sok haszontalan kísértés után jónak találta Caesar végre szándékától elállani, 's a' háboruról gondolkodni.

XXVII. Caesar kilencz nap mulva építményeinek felével készen volt, midőn ama' hajók, mellyek a' sereg' első részét átszállíták a' Consulok által Dyrrhachiumból visszaküldetvén Brundisínmba megérkeztek. Pompeius vagy Caesar' munkálatai által indítva, vagy mivel már elejénte föltevé Italiát oda hagyni, a' hajók' érkezével az indulásra rendelkezéseket tőn; 's hogy Caesarnak benyomultát a' városba azalatt, míg hajóra száll, könnyebben akadályozza, berakatja a' kapukat; a' házak' közeit 's utczáit beépítteti; az úton kereszt-árkokat vonat, 's azokba hegyes karókat 's palánkokat veret. Ezeket vékony ráccsal 's (reá hintett) földdel kiegyenlíti. A' bástyán kívüli 's a' kikötőkhöz vezető két menetelt pedig és útát bésúlykolt szerfölött nagy hegyes gerendákkal sövényzi be.

Ezek' végrehajtása után a' katonákat csendben hajókra szállíttatja; a' bástyára pedig 's tornyokra idejeken

fölül szolgált könnyű seregbeli ijászokat, és parittyásokat helyezze. Ezeket az egész őrizetnek hajóra szállta után bizonyos jellel szándékozók onnét elhíni, és számukra alkalmas helyen evezős hajókat hagyva hátra.

XXVIII. A' brundisiumiak részint az őrsereg' zaklatásai, rézint magának Pompeiusnak csufos viselete miatt Caesarhoz szíttottak. Mikor tehát Pompeiust költözni látták, míg annak emberei ide 's tova futkoztak, 's az elindulással vesződtek, erről minden felől a' házfedelekről jelt adának. Tudva levén így előtte az ellenség' szándéka, készen tartá az ostrom-lajtorjákat, 's katonáit fegyverbe állítá, hogy minden alkalmat kellőleg használhasson.

Este felé Pompeius szélnek ereszti hajóit. A' falon álló örök kicsinált jellel onnét elhivattatnak, 's isméretes útakon hajókra sietnek.

Caesar' emberei lajtorjaikon fölhágnak a' város' bástyáira; de a' brundisiumiak' figyeltetésére, hogy a' rejtett palánkolás-'s árkoktól óvakodjanak, megállapodnak, 's azok által nagy kerülőn vezetettve a' révparthoz jutnak, hol is katonákkal rakott két hajót, melyek Caesar' gátjain fölakadtak volt, csónakokkal és sajkákkal utól érnek 's elfognak.

XXIX. Caesar noha az egész háboru' elvégzésére jobb módot nem látott, mint, míg mielőtt Pompeius a' tengeren túli segédseregekkel 83) megerősödnék, hajóhaddal áltkelni, 's azt üldözni, mindazáltal e' mellett a' késedelem-'s az időveszteségtől tartott; mert Pompeius minden hajót elfoglalván jelenleg üldöztethetését lehetlenné tette. Nem maradt egyéb hátra, mint Gallia' 's Picenum' messze vidékéről, 's a' tenger-szorulatról 84) elvárni a' hajókat, mit a' mostani évszak miatt hosszasnak 's nehéznek látott. Azt sem akarta pedig, hogy azonban a' régi sereg, 's a' hispaniai két helytartóság, melyek egyike Pompeius iránt, igen nagy jótéteményei miatt, le

volt kötelezve, hajlandóságában még megerősödjék, segédseregek 's lovasok gyűjtessenek, és távol-létében Galliára 's Italiára nézve próba tétessék.

XXX. Fölhagya tehát jelenleg Pompeius' üzésének tervével 's Hispaniába menni eltökélé. Minden municiumbeli Duumvirek parancsot vevének hajókat szerezni, 's azokat Brundisiumba vitetni. Valerius Legatust egy legioval Sardiniába, Curio Propraetort pedig négygyel Siciliába küldé azon parancsossal, hogy annak elfoglalása után seregét tüstént álttegye Africába.

Sardiniában M. Cotta volt helytartó. Siciliában M. Cato 85). Africát sors által Tuberónak kelle nyernie.

Mihelyt a' Caralitanusok 86) Valeriusnak hozzájok küldetéséről hírt vettek, még annak Italiából lett elindult előtt önmagoktól Cottát a' városból kiveték. Ez rémültében, mivel az egész Provinciát egyet érteni látta, Sardiniából Africába futott.

Cato Siciliában a' régi hadihajókat kiigazíttatá, 's a' nemzetségektől újakat kinána, 's nagy buzgósággal fogta a' dologhoz. A' Lucanusok- 's Brutiusoknál Legatusai által a' romai polgárok közül katonákat szedetett; Sicilia' nemzetségeitől bizonyos számú lovasokat, 's gyalogokat csikart ki. Ezen intézeteivel majdnem készen levén értesítették Curio' jöttéről. Panaszolkodék (tehát) a' népgyűlésben, hogy őt Pompeius elhagyta, 's veszélyre tette, ki mindenkép készületlen levén 87) szükségtelen háborut kezdett, 's az ő 's mások' kérdésére a' Senatusban azt erősíté, hogy minden rendelést, 's készületet a' háborura megtett légyen.

Ezen a' népgyűlésben tett panasza után a' Provinciából eltűnt.

XXXI. Az országos tisztektől elhagyatott Sardiniába Valerius, Siciliába Curio érkezék hadi sereggel. Tuberó Africába érkeztekor Attius Varust találta itt a' kor-

mányon, ki cohorsainak Auximumnál lett elvesztése után, mint főlebb említők 88), azonnal Africába szaladt, ezen, tiszttól hagyott tartományt önhatalmulag elfoglalta, és ujonczokat szedvén két legiot állított föl; ugyan is a' lakosokat és helyeket ismervén, 's e' tartományban tartózkodván, (mert csak kevés évvel azelőtt bírta mint Praetor e' Provinciát), könnyen talált módot mindezek' kivitelére. Ez Tuberot, ki hajón jöve Uticába, a' kikötőtől 's várostól elültá; sőt annak beteg fiját sem engedé a' szárazra tétetni, hanem kényszeríté horgonyait fölszedve onnét eltávozni.

XXXII. Ezek után Caesar, hogy a' táborozás' hátra levő idején katonáit a' munkától kinyugtassa, őket a' legközelebbi Municipiumokba helyezé, maga pedig Romába méne 89). Összegyűjtetvén a' tanács, előterjeszté ellenségeinek sértegetéseit; megmutatá, hogy ő semmi rendkívüli tisztséget nem keresett, hanem bevárván a' (másodszori) consulságra a' törvényes időt, megelégedett azzal, mire minden polgárnak van kilátása. Irigyeinek kifogása, Catónak pedig leghevesebb ellenszegülése, és szokásaként naphosszat huzott- vont beszédeinek 90) ellenére is a' tíz Néptribunostól magának Pompeiusnak consulsága alatt az a' végzés hozatott, hogy távol léteben is a' választandók közé számíttassék. Ha Pompeiusnak nem tetszett e' rendelés, miért engedte azt hozatni? ha pedig tetszett, miért gátlá őt a' nép' kegyeinek használatában? Elő adá öntürodelmét, minthogy a' seregek' elbocsátását önként kívánta, a' mivel tekintetének 's méltóságának veszte együtt jára. Megmutatá ellenségei' keménységét, kik vonakodnak azt tenni, mit mástól megkívánnak; 's készek inkább mindent fölforgatni, mint fő vezérségöket és seregeket elbocsátani. Fölhozá a' legiok' elvevése által esett sérelmét; megemlíte azon dühöt 's éktelenséget, mellyel a' nép' Tribunusai korlátoltatának, meg az

ő (békére czélzó) ajánlatait, az ő kért, de megtagadott szólalkozásait 94). Mindezekért kérte 's kívánta, hogy vele együtt fogják föl 's vezessék a' baza' kormányát 92); de ha gyávaságból vonakodnak, nem lesz terhökre, 's a' kormányt önmaga viendi. Pompeiushoz egyezés miatt követeket szükséges küldeni. Őt nem rettentí Pompeiusnak a' Senatusban nem rég tett ama' nyilatkozása: ki más-hoz követséget küld, az annak felsőbbséget tulajdonít, maga félelmét pedig elárulja. Ez kicsiny 's gyenge lélekre mutat. Részéről valamint tettek által igyekezett másokat fölül mulni, úgy igazsággal 's egyenességgel kíván mindenkit meghaladni.

XXXIII. A' Senatus a' követség-küldést helyben hagyá; de ki küldetni akart volna, seki sem találkozik. Leginkább a' félelem miatt tolta el kiki magától azon követség' tisztét. Mert Pompeius Romából eltávoztakor a' Senatusban kinyilatkoztatá, hogy a' városban maradandót egy sorba teendi azzal, ki Caesarral táborba megy 93).

Három nap mult így el vitatkozásokban 's mentegésekben. Végre Caesar' ellenségei is L. Metellus Néptribunus megé rejtezenek e' javallatot sikeretleníteni, 's Caesar' minden egyéb szándéklatának ellene dolgozni.

E' tervet Caesar megsejdtvén, 's néhány napot hi-jában eltöltvén, hogy több időt ne veszje, föltett szándékából semmit sem végezve, elhagyá a' várost 94), és tulsó Galliába érkezék.

XXXIV. Oda érkeztekor megtudá, hogy Vibullius Rufus, kit ő kevés nappal azelőtt Corfiniumból, mint hadi foglyot, szabadon bocsátott, Pompeiustól Hispaniába küldetett; és hogy Domitius két evezős hajóval, melyeket Igiliumban, 's a' cosanumi partokon 95) külön birtokosoktól szedegetett össze, és saját rabszolgáival, 's gyarmatosaival rakott meg, Massilia' 96) elfoglalása végett megindult. Ő előtte küldettek vissza Massilia' követei is,

nemes ifjak, kiket Pompeius Romából eltávoztakor intett: hogy Caesar' új szolgálatai az ő velök tett régi jótételeit el ne feledtessék 97).

Ezen intés' következtében a' massiliaiak Caesar előtt bezárák kapukat, meghívák magokhoz hajdani védeczeiket az Albiusokat 98) a' hegyeken Massilián fölül lakó vad népet; a' szomszéd tájakról, 's minden várukból összehordák városukba a' gabonát; benne fegyver-műhelyeket alkotának; a' falakat, hajóhadat, 's kapukat kiigazíták.

XXXV. Caesar meghívá magához a' város' tizenöt legjelesebbét 99); ezeknek elejökbe adá: hogy ne legyenek ők az elsők, kik iránta ellenségesen nyilatkoznak. Nekik inkább egész Italia' példáját szükség követniök, mint egy ember' akaratjának hódolniok. Elő horda egyebeket is, mik által, véleménye szerint, őket józanabb észre bírhasa.

Caesar' beszédét a' követek megvívék övéiknek, 's neki hivatalosan e' viszony-nyilatkozást tevék: a' romai nép, mint látják, két pártra hasonlott; nekik sem tisztök, sem erejük azt megbírni, mellyik részen áll az igazság. E' két párt' fejei pedig Cn. Pompeius, és C. Caesar nekik pártfogóik, 'kiknek egyike nekik az arecomiai Volcák- 's Helviusoknál közbirtokul telkeket engedett, másika a' meggyőzött Gallusokat 100) alájok vetette, 's jövedelmeiket gyarapította. Annak okáért azoknak egyenlő érdemeiért egyenlőnek kell lenni mind kettőjök iránti hajlandóságuknak is. Nekik nem szabad egyiket a' másik ellen segíteniök, sem városukba, vagy kikötőjökbe befogadniok.

XXXVI. Az alatt még így egymás közt értekezének, Domitius Massiliánál kikötött; a' lakosoktól bebossátatott, 's a' város hatalma alá adatott. Áltengedék neki az egész gondviselés' rendjét. Ennek parancsára

hajóhadukkal minden felé kóvályogván elfogák, hol csak lehet, a' terhordó hajókat, 's a' kikötőbe voncsolák. A' hibás hajók' szegeit, fáját, 's egyéb készítményeit más hajók' kiegészítésére használák; a' mi gabonára akadtak, azt a' köztárba adák; a' többi árúkat, 's tápla-szereket az ostrom' esetére fenntarták.

Ezen ellenségeskedésekre fölindulván Caesar, három legiot Massilia elejbe léptet, annak ostromára tornyokat, 's vívó födeleket készített, 's Arelateben 101) tizenkét hadi hajót épített.

Harminczadik napon, miután a' fa vágatni kezdetett, a' hajók fölépültek, kikészítették, 's Massilia alá vitettek. E' hajók' parancsnokává D. Brutust tevő; Massilia' körtáborlatát pedig C. Trebonius Legatusra bízta.

XXXVII. Azalatt míg ezen készülétek 's intézetek tétettek, Caesar C. Fabius Legatust azon három legioval, mellyeket Narboba 's környékébe téli tanyára helyezett, előre küldé Hispaniába azon parancscsal, hogy foglalja el haladék nélkül a' pyrenaeusi szorosakat, mellyeknek akkor L. Afranius Legatus volt őrseregével birtokában. A' többi legiokat, mellyek távolabb teleltek, utána indulni parancsolá.

Fabius a' meghagyás szerint elsietvén, leveré a' bérczerdőről az (ellenséges) őrizetet, 's naponként nagyot haladva Afranius' serege felé tartott.

XXXVIII. L. Vibullius Rufus' megérkezével, ki, mint említők, Pompeiustól Hispaniába küldetett volt, ennek Legatusai Afranius, Petrejus és Varro 102), kik közül az első, három legioval innenső Hispaniát; a' másik, két legioval a' castuloni hegységtől az Anas 103) folyóig terjedő tájékat; a' harmadik, Anastól kezdve ugyan anynyi legioval a' Vettok' birtokát 104) 's Lusitaniát 105) tarták foglalva tisztöket magok között föloszták: Petrejus menjen Lusitániából a' Vettok' telkein keresztül minden

seregével Afraniushoz; Varro a' nála levő legiokkal véde az egész tulsó Hispaniát.

Ezen egyezés után Petrejus egész Lusitániából, Afranius pedig a' Celtiberektől (106), Cantaberektől (107), 's minden még nem Roma alatti tenger melléki népségtől lovasságot és segédseregeket kívána. Ezek összegyűlvén, Petrejus a' Vettok' tartományán keresztül hamar Afraniushoz érkezék. Mindketten közösen meghatározzák, hogy Ilerdánál (108) viselendik annak alkalmas helyzete miatt a' háborut.

XXXIX. Volt Afraniusnak főlebbi említésünk szerint három, Petrejusnak pedig két legioja; ezekhez járult még az innenső Hispaniából részint nehéz, részint könnyű paizsu mintegy nyolczvan cohorsa, 's mind a' két Provinciából mintegy öt ezer lovasa.

Caesar előre küldé Hispaniába a' legiokat, 's a' segédseregeket, mintegy hat ezer gyalogot 's három ezer lovast, olly embereket, kik minden előbbi táborozásában részt vettek, nem különben egy olly erős számu gallus sereget, mellyet az ottani nemzetségek közül minden legjelesebb- 's legvitézebbnek névszerinti fölszólítása által állíttatott össze; végre az Aquitanusok' valamennyi, 's a' galliai Provinciával határos hegyi lakosok' színét.

Hallván, hogy Pompeius Mauritanian keresztül legioival Hispania felé úton van, 's rövid idő alatt ott megérkezendik: a' katonai Tribunusoktól 's Centurioktól pénzt kölcsönözött, 's azt a' sereg között kiosztotta. Eből két hasznót nyert: tudniillik e' záloggal lekötötte maga iránt a' Centuriokat, 's megnyeré bőkezűségével katonáinak szívét (109).

XL. Fabius azonban levelei 's küldöttei által a' szomszéd népeket igyekezett részére vonni. Sicoris folyón egymástól ezer lépésnyire két hídat veretett. Ezen küldé embereit takarmányt gyűjteni; mert az el-

mult napokban a' folyón innen volt eleség elfogyott. Csaknem ugyan azt, 's ugyan azon okból tevék Pompeius' seregének vezérei is, és gyakran a' lovasság egymással össze összecsapott.

Egykor midőn Fabiusnak a' takarmány gyűjtőket oltalmazólag naponként kísérni szokott két legioja a' folyón áltment, és a' butorok 's az egész lovasság őket követte: szélvész, 's vízár által hirtelen megszakadt a' híd, 's így a' többi lovasság (a' követéstől) elzárattott. Ezt Petrejus és Afranius a' vizen leuszó töredékekből 's veszőkből észrevéven: Afranius négy legioval 's egész lovasságával haladék nélkül a' város 's tábora melletti hídján átkelt, 's Fabius' két legioja ellen ment.

Ennek érkeztét meghallván a' legiok' vezére L. Plan-
cus kénytelenségből magasabb helyre vonula, 's hogy a' lovasságtól körül ne vétethessék, két külön részre ket-
tős csatarendet állíta: 's így összecsapván a' nagyobb erő ellen a' legiok' 's lovasság' leghevesebb rohanásait kiállá.

A' lovasok közti csata alatt mind a' két rész a' távolról azon két legio' táborjeleit megpillantá, melyeket Fabius gyanítván, a' mi meg is történt, hogy az ellenség' vezérei az alkalmat és szerencsés esetet a' mieink' vesztére használni fogják, legióinknak a' távolabbi hídon segédül küldött. Ezek' érkeztével megszűnt a' csata, 's mind a' két rész visszavivé legioit táborába.

XLI. Két nappal azután Caesar kilencz száz lovas-
sal, kiket őrizetül maga mellett tartott, a' táborba meg-
érkezék. A' vihartól megszakasztott híd csaknem helyre
volt állítva, ezt éjjel egészen befejezteté, és kitanulván
a' tájék' mivoltát, másnap egész seregével, hat cohort
kivéven, melyeket a' híd 's tábor' fedezésére minden
butrozattal együtt hátra hagyott, hármas csatarendben
Ilerda felé indula, 's Afranius' tábora előtt megállapod-
ván embereit kis ideig fegyverben tartá, 's a' rónán el-
lenségét ütközetrel megkinálta.

E' kinálatra Afranius kijöve seregeivel, és táborá előtt a' domb' közepén csatarendbe állá.

Látván Caesar, hogy Afranius oka az ütközet' el-mellőztetésének eltökélé a' hegy' tövétől négy száz lé-pésnyire tábort ütni, 's mivel ennek gerébe szükségkép' kitünő, 's messziről szembeötlő lett volna, illyent nem hagyá rakatni, nehogy katonáit az ellenség hirtelen reácsapás által elremítse 's munkájokban gátolja; hanem az ellenség felüli részen egy tizenöt lábnyi árkot ásata. Az első 's második hadsor úgy, mint elejénte állá, fegy-verben marada, a' harmadik pedig ezek' háta megett mun-kálodék. Így mielőtt Afranius megtudta, hogy a' tábor erősítettik, az egész munka elkészült.

LXII. Este felé ezen árkon Caesar keresztül vezeti legioit, 's a' következő éjjel vérteteikben nyugtatja. Más nap egész seregével az árok megett vesztegel, 's mivel a' gerébhez kívántató szereket távolabbról kelle összehordani, ma is (a' tegnapihoz) hasonló módon fog a' munkához. A' tábor' egyes oldalait, egy egy legio által erősítetteti, 's ugyan olly nagyságu árkokat vonat. A' többi legiokat az ellenség ellen fegyverben készen tartja.

Afranius és Petrejus rettegtes és munka-hátrálta-tás végett seregeiket a' hegy' tövéig előre lépteték, 's a' mieinket fegyverrel bolygaták. Caesar mindazáltal az őrtálló három legioban 's a' fedező árkokban bizván a' munkát nem hagyá félben. Az ellenség nem soká késett, 's a' nélkül, hogy a' domb' tövétől tovább előnyomult volna, visszavonula táborába.

Caesar harmadik nap elkészülvén a' tábor körüli ge-rébbe a' táborban hagyott többi cohorsokat 's holmikat magához áltoztató.

XLIII. Ilerda 's a' legközelebbi domb között, mely-lyen Petrejus' és Afranius' táborá fekvék, mintegy há-

rom száz lépésnyi síkság vala, 's ennek csaknem közepén egy jókora nagyságu domb emelkedék. Caesar biztos reménylte, hogy ha azt elfoglalhatja, 's megerősítheti, az ellenséget a' várostól, hidtől, 's a' városba összehordott minden élelemtől el fogja zárni.

E' reményben három legioval a' táborból kiindul, és alkalmas helyen csatarendbe állván, egy legionak előharczosait 110) azon dombnak rohanni, 's azt elfoglalni parancsolja. E' szándék észre vétetvén az Afranius' táborá előtt őrtanyán álló cohorsok ugyan azon hely' elfoglalására iziben rövidebb úton elküldettek.

Össze csapának; de mivel Afranius' emberei előbb értek a' dombra, a' mieink vissza nyomattak, 's (az ellenséghez) friss segítség érkezvén kénytelenítették megfutamiani, 's a' legiók' jeleihez vonulni.

XLIV. Szokásuk volt azon katonáknak a' harcban elejénte nagy erővel (ellenekre) rohanni, álláspontjokat bátran elfoglalni, soraikra nem igen szorosan ügyelni, szállongva 's elszórtan harcolni. Ha szorítottak, hátrálni 's a' csatatért elhagyni nem tarták gyaláztatnak. E'hez a' Lusitanusok- 's egyéb barbarusokkal történt harcznem által szoktak, a' mint is a' katonára azon népek' szokásából, kiknél sokáig tartózkodott, könnyen valami elragad.

A' mieink illy harczhoz nem szokván, ezáltal megzavarodtak; mert egyesek' előszállongása által azt vélték, hogy nyílt oldalukon körül szárnyaltatnak, ők pedig tilosnak tarták rendeikből kilépni, jeleiktől eltávolozni, vagy fontos ok nélkül elfoglalt helyöket elhagyni.

Megzavartatván tehát az előharczosok, a' legio is, melly ama' szárnyon állott, vissza nyomatott, 's a' legközelebbi dombra vonult.

XLV. Midőn Caesar e' váratlan és szokatlan eset által csaknem egész seregét elrémülve látná: neki bátorít-

ván embereit a' kilenczedik legiot segédül viszi; a' mieinket göggel 's hévvel üző ellenséget vissza nyomja; azt ismét hátrálni, Ilerda alá szaladni, 's a' város' falaihoz vonulni kényszeríti.

De a' kilenczedik legiobeliek elragadva hevőktől, midőn a' sérvet ki akarják pótolni, a' futókat vigyázatlanul sarkalván vészes helyre jutnak, 's egész a' hegynek, mellyen Ilerda' városa fekvék, tövéig nyomulnak. Innét vissza tértökben magasabb helyéről újra nyomáőket az ellenség.

Meredek volt a' hely, mindkét részről függőleges, és csak olly széles, hogy azt három fölállított cohors betöltötte; nem leheté azért nekik sem oldalag segítséget küdeni, sem a' nyomás ellen a' lovasság által gyámolítani. A' városból egy csekély ereszkedésű lejtős hely nyult mintegy négy száz lépés' hosszára lefelé. Erre kelle a' mieinknek vissza vonulniok, mert, odáig nyomultak gondatlan hevőkben. Itt történt a' viadal, hol a' bajtér' szűk volta miatt veszélyes állásunknál fogva épen a' hegy' tövében egy lőszer sem vétette el irányát. Mindazáltal embereink vitézséggel 's türelemmel győzték, 's minden veszteséget kiállottak.

Az ellenség egyre szaporodott, 's hozzá a' táborból a' városon keresztül több cohors küldeték, hogy épek váltsák föl a' fáradtakat. Ugyan ezt kelle (tehát) Caesarnak is tennie, hogy azon helyre új cohorsokat bocsátván a' lankadtakat vissza vonja.

XLVI. Minekutána illy módon két egész óráig szakadatlanul folyt volna a' harcz, 's embereink a' sokaságtól igen nyomattatnának, elfogyván minden hajító fegyverök kardot rántva fölfelé a' hegynek a' cohorsok ellen rohanának, 's néhányat leterítvén a' többieket megszalaszták.

A' bástya alá nyomatván a' cohorsok, sőt résznyire a' rémülés miatt a' városba üzetvén, embereinknek

könnyű volt vissza vonulniok. Lovasságunk pedig, noha a' völgyben 's alantabb helyeken állott, még is huzamos erőködés után mindkét oldalról a' hegy' gerénczére föl vergődött, 's a' két harczoló fél közé ugratván a' mieink' visszavonultát könnyítette 's fődözte.

Igy változék a' hadi szerencse. Az első összecsapás-kor mintegy hetven emberünket veszténk el, ezek között Q. Fulginiust egyikét a' tizennegyedik legio' hastatusainak első pilusából, ki az alsó tisztségekből tündöklő vitézsége által e' rangra emelkedett. Hat százan fölül sebesítettének meg. Afranius' részéről az első pilius' Centurioja' T. Caecilius, 's kivüle még négy Centurio esék el, és négyszáznál több közvitéz

XLVII. E' napról az volt a' vélemény, hogy minde-nik rész magának tulajdonítá a' győzödelmet. Afranius' emberei, mivel azon közitélet mellett, hogy Caesar' katonáinál alább valók a' karrakelést olly soká kiállották, azok' rohanta elől nem hátráltak, 's elején nem csak helyöket, 's a' dombot, ugy mint a' harcz' célját megtartották, hanem a' mieinket első megtámadásukkor vissza is verték: mi pedig mivel rossz helyen 's kisebb számmal őt egész óráig a' harcz' hevét kiállottuk, a' hegyet kivont karddal meghágtuk, annak ormáról az ellenséget elvertük, 's a' városba kergettük.

Az ellenség ama' dombot, mellynek birtokaért viaskodánk, nagy sánczolatokkal megerősíté, 's oda őrséget telepíte.

XLVIII. Két nappal utóbb más véletlen baj támadt; mert olly vihar kerekedett, hogy senki e' tájakban nagyobb vízre nem emlékezék. Elolvasztotta valamennyi hegyen a' havat is, kicsapott a' folyam' partjain, 's mind a' két hidat, mellyeket C. Fabius készítettett, egy nap elsodorta.

Ezen eset nagy bajt okozott Caesar' seregének, mert táborá, mint főlebb említők, két folyó — Sicoris és Cinga

— között 111) harmincz ezer lépésnyi téren fekvék, 's mivel ezek közül egyikén sem leheté áltmennni, szükségkép az egész erő illy szűk helyre szorula. A' nemzetiségek, mellyek Caesar' pártjára állottak, nem szállíthatának gobonát; a' táplagyűjtők, kik messzebbre távoztak, nem térhetének a' folyók miatt vissza; 's a' legnagyobb szállítmányok Italiából 's Galliából nem juthatának a' táborba. Az esztendőnek épen legroszabb szaka volt; hol a' téli tanyákban nem volt már több gabona, 's a' vetés érni kezdett. A' nemzetségek ki voltak zsarolva; mert Afranius már Caesar' jötte előtt csaknem minden gabonát Ilerdába hordatott, 's ha valami maradt is, azt Caesar a' mult napokban fölemésztette. A' szükségben segédszerű szolgálható marhákat a' szomszéd nemzetek a' háboru elől távolabb vidékekre]hajták. Ha kik takarmány- 's életgyűjtés végett eltávoztak is, azokat a' könnyű vértetű Lusitanusok, 's az innenső hispaniai cetratusok vevék üzőbe, kik a' tájékokat jól ismerték, 's tömlőiken, mellyeket azon tartományok' szokásaként magokkal a' táborba vivének, a' folyókon könnyen átkeltek 112).

XLIX. Afranius' serege azonban mindennel bővelkedett; a' mult napokban sok gabona szereztetett, 's hordatott össze, sok szállíttatott az egész Provinciából; takarmány bőven volt. Mind ezekre az ilerdai híd nyujta veszély nélkül lehetőséget, 's a' folyón túli még (a' harcz' nyomoruságaitól) nem szenvedett táj, hová Caesar teljességgel nem férhete.

L. A' nagy áradás több napig tartott. Caesar igyekezett ugyan a' hídát helyre állítani, de mind a' folyam' dagálya, mind a' parthoz fölállított ellenséges cohorsok gátlák szándéka' végrehajtását. Az ellenségnek könnyű volt a' munkát akadályozni; mert a' folyam' természeti sebessége, s a' víz' nagysága mellett az egész (tulsó) part-

ról a' löszerek egyetlenegy és pedig szűk helyre hajítottak; 's mivel bajos volt illy sebes folyón a' munkával foglalatoskodni, 's egyszersmind a' löszerektől őrizkedni.

LI. Afranius tudósítást vőn, hogy egy nagy szállító csoport, melly útját Caesarhoz veszi, a' folyó mellett megállapodott. Rutenus ijászok, és gallus lovasok érkezének, mint szokásuk, sok társzekéirel és butorral. Voltak azon fölül velők, mintegy hat ezeren, mindenféle sorsból rab-szolgák és szabadok, de minden rend, 's bizonyos fő nélkül; minthogy kiki önkényét követte, 's bátran és szabadon utazott, valamint azelőtt. Több jeles ifju, Senatorok' fiai 's lovagrendbeliek, nemzetségek' követei, 's Caesar' Legatusai is valának közöttök. Mindezeket a' vizek tartóztaták fenn.

E' csoport' elnyomására Afranius éjjel egész lovas-ságával, 's három legioval fölkerekedett; 's előre küldött lovasaival véletlen rajtok ütött. De a' Gallus lovasok csak hamar készen állának, és csatához kezdenek. Ezek míg az ütközet hason-nemű seregek közt folyhatott, kisebb számuk mellett is kiállották a' nagyobb ellenséges erőt; de mikor a' legiok' jelei közeledtek, kevés veszteség után a' legközelebbi hegyek közé vonultak.

Ezen ellentállás sokat használt a' mieink' megmentésére, mert ez által időt nyervén a' magasabb tájékokra futottak.

E' napon mintegy két száz ijászt, néhány lovas, 's valamit a' tábori szolgák és butorok közül is vesztenk.

LII. Mind e' mellett az élet' ára nőttön nőtt, melyet közönségesen nem csak a' jelen szükség, hanem a' jövő felőli aggodás is főlebb szokott rugtatni. Már egy mérő gabona' ára ötven Denarius 113) volt. Az inség elerőtleníté katonáinkat, 's a' baj napról napra szaporodott. Illy rövid idő alatt a' körülmények nagyon megváltoztak, 's a' szerencse elfordult; úgy hogy a' mieink az élet' szükségeinek hiányával nagyon is küzköd-

tek, míg elleneink mindennel bővelkedtek 's hatalmasb
baknak tartattak.

Caesar a' gabona' szűkében azon nemzetségektől,
mellyek pártjára állottak, barmokat kivána; a' tábori szol-
gákat távolabb nemzetségekhez küldé, 's így a' jelen
szükségen, mint lehete, tágitott.

LIII. Mindezeket Afranius és Petrejus megtoldva 's
nagyítva feleiknek Romába megírák. A' hír sokat tolda
hozzá, úgy hogy a' háborut csaknem elvégzettnek lehe-
te gondolni.

E' levelekre 's tudósításokra sokan Romában nagy
örömjelentéssel Afranius' házába tódulának; sokan Italiá-
ból Pompeiushoz útnak eredének, részint hogy ők vigyék
meg neki az első hírt; részint hogy ne látszassék, mint-
ha a' harcz' kimenetelére váraoztak, vagy mindnyájok
között a' jövőben utolsók lettek volna.

LIV. E' szorult állapotban, 's mivel Afranius' gya-
logsága 's lövassága minden utat elfoglalva tartott, 's hí-
dakát nem lehete készíteni: parancsolá Caesar a' kato-
náknak, hogy olly nemű hajókat építsenek, minőkre őt
a' mult évek' tapasztalása Britanniában tanította. Először
is a' fenekek 's bordák könnyű fából készülének, a' ha-
jó' többi dereka vesszővel fonatott- 's bőrrrel huzatott be
(114). Ezen elkészült hajókat összefogott szekereken éj-
jel a' tábortól huszonként ezer lépésnyire viteté, rajtok
azután katonákat szállíta ált a' folyón, elfoglala hirtelen
egy a' parttal összefüggő dombot, mellyet hamarjában,
mielőtt az ellenség észreveheté, besánczola. Utóbb egy
legiot vive keresztül, 's mind a' két partról hídát kezde
veretni, melly két nap alatt elkészüle.

Így Caesar a' (galliai) kíséretet, 's kik eleség-szer-
zés végett eltávozanak, veszély nélkül magához vontá, 's
a' gabona' szűkségén kezde segíteni.

LV. Ugyan azon nap Caesar a' lovasok' nagy részét

a' folyón álthozatá, kik véletlen a' minden aggodalom nélkül szétszállangó (ellenséges) táplagyűjtőkre csapván számos marhát 's embert elfogának. A' segédül küldött cetratus cohorsok ellen bölcsen két részre oszták magokat, hogy egyik a' zsákmányt védje, másik az érkezőkkel szálljon szembe, 's azokat visszaverje. Egyik cohort, melly a' többiek' sorából vakmerően előre lépett, amazoktól elvágván, körül vevék 's fölkonczolák; 's így veszteség nélkül nagy zsákmánnyal ugyan azon hídon a' táborba visszatérének.

LVI. Míg ezek Ilerda körül történtek, a' massiliabeliek C. Domitius' tanácsára tizenkét hadi hajót készítenek ki, mellyek közül tizenegy földött volt. Ezekkel sok apróbb hajót egyesítének, hogy már sokaságuk által megrettentsék hajóhadunkat.

Az egészet sok ijácsszal, 's a' már említett Albiusokkal erősen megrakák, 's ezeket ajándékokkal 's ígéretekkel buzdíták. Domitius maga számára (is) bizonyos számu hajókat kére, mellyeket magával hozott pórokkal 's pásztorokkal tölte meg.

Így el levén hajóhaduk mindennel látva, teljes bizalommal hajóink ellen kiindulának, mellyek D. Brutus' vezérlete alatt Massilia' ellenében egy szigetnél horgonyokon állottak.

LVII. Hajószámra sokkal gyengébb volt Brutus. De Caesar valamenyi legio' első soraiból válogatott legvitézebbeket tevé Centurioknak e' hajóhadnál, kik e' szolgálatot önként kérék ki magoknak. Ezek készen tarták a' vaskampókat és csáklákat, 's nagy mennyiségben fentőkkel, gerelyekkel, 's egyéb öldöklő szerekkel fölkészülének.

Megtudván az ellenség' kiindultát, elhagyák hajóikkal a' kikötőt, 's a' városiakkal megütközének. Mindkét részről igen vitézül 's tüzesen folyt a' harcz. Az Al-

biusok, e' zordon 's fegyverhez szokott hegyvidékiek nem sokat engedének vitézségre a' mieinknek; 's a' massiliabelieknek, kiktől csak most jövének, ígéreteit még friss emlékezetökből tarták. A' szilaj pásztorok pedig a' szabadság' reményétől buzdítva uraik' szemei előtt igyekezének bebizonyítani szolgálatukat.

LVIII. Magok a' massiliabeliek bizván hajóik' sebésségében 's ormányaik' ügyességében embereinket csak gúnyolák, 's azok' rohanatait fölfogák. Ők a' mennyire lehetett, a' tág tenger' színén messzire kiterjeszték hajóvonalukat, 's a' mieinket körülszárnyalni, vagy egyes hajókat többekkel megtámadni, vagy áltörtetőleg vitorlázva az evezőket lesodrani iparkodának. E' szerint szükségkép egymáshoz közeledvén, a' hegylakosok' vitézségében helyezék reményöket, valamint azelőtt kormányaik' ügyességében 's fortélyában.

Evező legényeink 's kormányzóink hirtelenében a' terghordó hajókról vétettek, 's még a' hajóbeli szerek' műnevezeteit sem tudák. Amazok tehát még gyakorlatlanok voltak, 's ezek nem eléggé ügyesek. Azután a' hajók' nehézsége 's lassúsága is akadályozá őket; mert hamarjában nyers-fából készülék, nem voltak olly sebesen forgathatók.

Mikor tehát a' két hajóhad egymáshoz közel állott, mindegyik hajónk bátran szembe szállt kettővel, 's embereink mind a' kettőt reá vetett vaskampókkal letartóztatván, a' hajónak mindkét részén haczolának; 's az ellenséges hajókra áltugorván, 's az Albiusok és pásztorok közül sokat lekonzolván néhány hajót elsüllyesztettek, néhányat emberestől elfogtak, a' többieket pedig a' kikötőbe visszaverték.

A' massiliabeliek e' napon, az elfogottakat ide tudván, kilencz hajót vesztettek.

LIX. Caesar Ilerda előtt von erről először tudósí-

tást, 's mivel egyszersmind hídja is elkészült, egyszeribe megváltozék szerencséje. Az ellenség lovasaink' bátorsága által megrettenve nem száguldoza olly vakmerőn szerte; 's elleségét majd a' tábor körüli szűkebb tájról gyűjtögeté, hogy (szükség' esetén) abba hirtelen visszavonulhasson; majd ismét őreink' 's lovas tanyáink' kikerülése végett messze körútakat teve. Hami baj éré őket, vagy lovasainkat messziről megpillanták, az út' közepén elhánván terheiket futásnak eredének. Végre elhatározzák a' táplagyűjtést több napig abba hagyni, 's minden szokáson kívül arra az éjt használni.

LX. Azonban az Oscabeliek, 's hozzájuk csatolt Calagurritanusok 115) Caesarhoz követeket küldének ígervén, hogy parancsait teljesítik. Ezek' példáját követék a' Tarracobeliek, Jacetanusok, Ausetanusok, és rövid idő mulva az Iberus melléki Illurgavobeliek 116).

Mindezekről Caesar azt kíváná, hogy gabonával segítsék. Megígérék, 's mindenütt összekeresett barmok által a' táborba hordák azt.

Az illurgavobeli cohors is nemzetsége' határozatát megértvén állásából táborjelestül áltjött.

Nagyváltás illy rögtön a' körülményekben. Minekutána a' híd elkészült, öt hatalmas város Caesar' pártjára állott, az eleség-szállítás' nehézségei megszüntek, a' segítségre érkező legiokról, mellyek Mauritanián keresztül Pompeiussal mondatának jönni, szárnyallott hírek elenyésztek: sok távolabbi nemzetség Afraniustól elpártolván Caesarhoz állott.

LXI. Ez által rémülésbe jött az ellenség, és Caesar, hogy lovassága ne kényteleníttessék mindig a' hídon olly nagy kerületet tenni, a' helyet alkalmasnak látván több, szélteben harmincz lábnyi, árkot kezdé ásatni, hogy Sicorisnak egy részét lecsapolja, 's e' folyót meglábolhatóvá tegye.

Ezek csaknem elkészülvén Afranius és Petrejus nagy aggodásba jöttek, nehogy a' gabona- 's takarmány-szállítástól egészen elzárassanak, mert Caesar lovasságra erős volt. Eltökéllék tehát e' tájéket elhagyni, 's a' háborut Celtiberiába áltvinni.

E' szándékot javallá az is, hogy a' két ellenfélből ama' rész, melly az utolsó (hispaniai) háboruban Sertoriussal tartott és meggyőzetett, Pompeius' nevétől 's hatalmától, annak távol létében is rettegett; a' másik pedig, melly a' Romaiakhoz hű maradt, a' yett sok jótétemény miatt Pompeiushoz szított. Caesar' neve pedig e' vad tájékon ismételten volt. Innét tehát nagy lovas 's gyalog segédseregekre tartának számot, 's ezen, nekik meghódolt tájékban a' háborut télig huzni szándékoznak.

E' határozat után az egész Iberus folyón összekereték, 's Octogesához 117) vitették a' hajókat. E' város az Iberus mellett fekvék húsz ezer lépésnyire a' tábortól. Itt hajóhidat veretének, két legiot a' Sisorison áltszállítának, 's táborukat tizenkét lábnyi sánczgerébbel megerősíték.

LXII. Midőn e' felől Caesar kémei által tudósított, a' katonák' legnagyobb erőködésével éjtnap szakadatlanul dolgoztatván a' víz' lecsapolásában már annyira ment, hogy a' lovasok, noha ügygyel bajjal, áltmeni képesek 's merészek is volnának; a' gyalogok pedig vállukig érvén a' víz, a' folyó' mélysége és sebessége miatt az áltkelésben gátoltatának. Mindazáltal csaknem egy időben jöve a' tudósítás, hogy az ibreusi híd el készült, 's a' Sisorisban zátony találtatott.

LXIII. Annál szükségesebbnek látták tehát (ellenneink) úttjokat siettetni; 's azért egész erejökkel két segédseregbeli cohort kivévén, mellyeket őrizetül Ilerdában hátra hagyának, a' Sisorison áltkelvén a' mult napokban áltszállított két legioval egyesülének.

Caesarnak nem vala mást mit tennie, mint elleneit

mentőkben zaklatni, és csipdesni: mert a' maga hídján menni olly nagy kerülő volt, hogy az ellenség az Iberushoz sokkal rövidebb úton juthatott.

A' Caesartól küldött lovasok átkelének a' folyón, 's jöllehet Petrejus és Afranius a' harmadik őrváltás körül indíták meg táborukat, hirtelen a' hátvéd-sereg mellett termének, mellyet nagy számukkal körülszárnyalván késleltek 's útjokban akadályoztak.

LXIV. Virradtakor a' Caesar' tábora melletti tetőkről lehete látni, milly keményen szorítják lovasaink azok' hátvéd-seregét, 's hogy néha ellent állanak a' végső csapatnak, 's azt (a' többtől) elvágják; majd hogy ellene nyomulnak, 's valamennyi cohors' rohanta által a' mieink visszaveretnek, majd ismét a' hátrálókat üldözik.

Az egész táborban összecsoportozának katonáink, 's fájlalák, hogy kezeikből kisikamlík az ellenség, 's (ez által) a' háboru szükség kívül hosszú időre huzódik. Centurioik- 's Tribunusaikhoz menének azokat kérvén, mondanák meg Caesarnak: hogy őket sem a' fáradtságtól, sem a' veszélytől ne kímélje. Ők készek, 's erejük és bátorságuk van a' vizen ott szállni ált, hol a' lovasság ment keresztül.

Caesar noha nem örömezt tette ki seregét illy nagy folyónak, mindazáltal e' buzgalom 's beszédek által indítva jónak tartá azt merészleni 's megpróbálni. Elkülönözteté tehát valamennyi centuriából a' gyengébbeket, kikben e' merényre bátorság vagy erő nem látszott lenni, 's hátra hagyá őket egy legioval a' tábor' őrizetére. A' többiekkel pedig podgyász nélkül megindula, és számos lovakat állítván a' folyóban fölül és alul (köztök) áltméne seregével. Néhány katonát elsodrott a' víz' ereje, de ezeket is fölfogá, 's kisegíté a' lovasság, 's egy ember sem vezett el.

E' szerencsés átkmenet után Caesar rendbe állítá se-

regeit, 's hármias had-lábon indula meg. Katonáinkban olly nagy volt a' buzgalom, hogy noha hat ezer lépésnyi úti kerületet tettek, 's a' zátornál is sok időt vesztettek, még is a' harmadik őrváltáskor kiindult ellenséget már kilencz óra előtt 118) elérték.

LXV. Mikor Afranius és Petrejus embereinket a' távolban meglátták, váratlan érkezőkön elrémülvén, a' tőkön megállapodtak, 's csatarendbe állottak.

Caesar a' rónán kipihenteté seregét, nehogy fáradtan vigye azt ütközetbe. Ismét, ha ellenei menni akartak, üzőbe vevé azokat, és késlelteté.

Kénytelenek valának tehát előbb, mint sem föltek, táborba szállani; mert közel valának a' hegyek, és öt ezer lépésnyire már akadályos, és szűk utak következtek. Ezen hegyek közé vonulának, hogy Caesar' lovassága elől menekedjenek, 's a' bérctorkolatokat őrizettel megrakván nem csak a' gyalogság' előnyomultát gátolják, hanem, a' mit szükségkép merniök 's minden esetre ki kell vinniök, seregeiket vész és félelem nélkül az Iberuson átszállítsák. De egész napi csatázás és bajos út által ellankadva szándékukat másnapra halaszták.

Caesar is a' legközelebbi dombon szálla táborba.

LXVI. Mintegy éjfél tájban azon hadi foglyoktól, kik vízért menvén a' tábortól messze távoztak, 's lovasaink' kezeibe kerültek, hallá Caesar, hogy az ellenséges vezérek csendben seregeikkel elvonulnak.

E' tudósításra azonnal jelt adat, 's hadi szokás szerint összerakodást kiáltat. A' lármát hallván az ellenség, 's félvén, nehogy éjjel a' butrozatok' terhe alatt kényteleníttessék megütközni, vagy Caesar' lovasságától a' szűk utak közé szoríttassék, útjával fölhagyott, 's táborában maradt.

Másnap Petrejus néhány lovassal titkon a' tájék' vizsgálatára méne. Ugyan ez történék Caesar' részéről

is L. Decidius Saxa néhányad magával a' tájék' vizsgálására küldeték. Mindenik rész ugyan azon tudósítást tevő: hogy előttök öt ezer lépésnyi rónaság fekszik, azután zordon 's bérczes vidék következik. Ki ennek szorulatait előbb elfoglalja, az könnyen visszatarthatja ellenességét.

LXVII. Petrejus és Afranius hadi tanácsot tartván a' kiindulás' idejéről tanakodának.

Legtöbben úgy vélekedtek, hogy éjjel utazzanak; lehetséges a' hegy' szorulatai közé eljutni, mielőtt észre vétetnének. Mások a' titkon költözhetés' lehetlenségét Caesar' táborában ütött mult éjjeli lármával bizonyíták. Caesar' lovassága egész éjjel körülszáguldozik, 's az egész vidéket, 's mindeu utat lépve tart. Kerülni kell az éjjeli csatákat; mert a' polgári meghasonlásban a' megijedt katona rendszerint többet ügyel bátorságára, mint esküjére; de nappal már magában sokat tesz valamennyiek előtt a' szégyen, sokat a' katonai Tribunusok' és Centuriok' jelenléte is, hogy a' sereg fenytékben 's hűségben tartassék. Szükségkép tehát nappal kell áltörniök. Így, habár némi veszteséggel is, a' fő hadi test elérvén a' kiűzött helyre, mentve lesz.

E' vélemény győze a' hadi tanácsban, 's az indulás másnap hajnal' hasadtára határoztaték.

LXVIII. Caesar a' vidék' megvizsgáltatása után hajnali szürkületkor egész hadi erejével fölkerekedék, 's eltérvén a' járt útról nagy kerületet tőn; mert az Iberus és Octogesa felé nyomultában az ellenség' tábora fekvék útjában. A' legmélyebb, 's legbajosb völgyeken kelle keresztül mennie; sok helyen meredek sziklák állának útjában, hol a' fegyvereket kézzől kézre kelle adogatni, 's egymást fölsegíteni, úgy hogy a' katonák az út' nagy részét fegyvertelenül haladák meg. De e' bajt valamennyien szívesen tűrték reménylven, hogy minden nyomorúságnak vége

szakad, ha elleneiket az Iberustól 's az eleségtől elvág-hatják.

LXIX. Afranius' katonái elejéntén költöztünk' nézése végett vigadva a' tábor' elejbe futkozának, 's gunyolva azt kiáltozák utánunk: hogy minket az éhség kényszerít szaladni, 's Ilerdához visszatérni; mert útunk czéliránytalannak és szándékunkkal ellenkezőnek látszatek lenni. Vezéreik pedig magasztalák föltételöket, hogy a' táborban maradtak; véleményökben még jobban megerősödének az által, hogy mentünkben semmi terharmot, vagy butrozatot nem láttak, nem kételkedvén, hogy a' szükség lehetetlen tovább kiállanunk. De midőn észrevevék, hogy seregünk lassanként jobbra kanyarúl, 's már az előcsapatot a' tábor fölötti tetőkön látták: senki sem volt többé olly lomha 's munka kerülő, hogy tüsténti fölkerekedés' 's az ellenség' megelőztetésének szükségét be ne látta volna. Fegyverre kiáltának tehát, 's csak néhány cohort hagyván a' tábor' fedezésére egész erejükkel ki- 's egyenesen az Iberus felé sietének.

LXX. A' harc' sikere (most) csupán a' sérénységtől függött, mellyik foglalná előbb el a' szűk utakat, 's hegyeket. Caesar' seregét a' rossz utak tartóztatták; Afranius' embereit Caesarnak utánok siető lovassága késleté. Azonban az Afranianusokat a' dolgok' folyamata szükségkép oda vivé, hogy ha a' szándéklott hegyekre előbb érenek Caesarnál, magok ugyan a' veszélyt elkerülnék, de az egész sereg' butrozatait, 's a' táborban hagyott cohortsokat fölálldoznák, mert ezek Caesar' serege által elkülönöztetvén menedék nélkül veszve valának.

Caesar előbb megtevé útját, 's magas sziklák közül síkságra juta, hol az ellenség ellen csatarendbe áll. Afranius hátul a' lovasságtól nyomtatván 's maga előtt az ellenséget látván, egy dombon, mellyre eljuta, megállapodék. Innét a' cetratusok közül négy cohort egy a' tá-

jékban legmagasabb hegyre küldé azon parancscsal, hogy azt sebes léptekkel foglalják el. Terve az volt, hogy ő is egész seregével oda vonul, 's megváltoztatván útját a' bércek' gerénczein Octogesába megy.

Caesar' lovassága látta a' cetratusokat oldalaslag ama' pont felé sietni, közikbe vágatott. Azok csak egy pillanatig sem állhaták ki lovasaink' rohanatát, körülfogattak, 's a' két sereg' szemeláttára egy lábíg fölkonczoltattak.

LXXI. Az alkalom itt volt valamit merni; mert Caesar jól látta, hogy az elrémult ellenség, szemei előtt történt illy nagy veszteség után meg nem állhat, kivált ha a' róna 's nyílt téren leendő ütközetnél a' lovasságtól minden felől körülvétnék. Ez volt a' köz ohajtás is. A' Legatusok, Centuriok, 's katonai Tribunusok könyörögve futkoznak Caesarhoz: ne késsék megütközni, minden katona hevülve van; ellenben Afranius' emberei sok jelét adták félelmöknek: mert nem jövének az övéiknek segítségül, nem hagyák el dombukat, alig állák ki a' lovasság' becsapásait, és rendeikre 's jeleikre nem is vigyázván az egy helyre hordott táborjelek körül összecsoportozának. Habár a' hely' alkalmatlan voltától tartana is Caesar, fog még is a' támadásra valahol hely mutatkozni; mert Afraniusnak minden esetre állását el kell hagynia; a' víz' szűke miatt ott nem maradhat.

XLXXII. Caesar, mivel elleneit az eleségtől elvágta, azon reményre gerjede, hogy minden kardcsapás 's övéinek sérelme nélkül végére járhat a' dolognak. 'S miért is áldozna föl szerencsés ütközet mellett is emberei közül néhányat? miért engedné személye iránt érdemteli katonáit vérzeni? szóval, miért kockáztatná szerencsését? annál inkább, mivel fő vezérnek nem kevésbbé tiszte elleneit észszel, mint fegyverrel meggyőzni 119). Továbbá sajnálkozik azon polgárokon, kiknek el kellene esniök

's kiknek veszte nélkül akart volna inkább diadalmaszkodni 120).

Caesarnak e' szándékát majd mindnyájan becsmérlék. A' katonák egymás közt nyilván mondogaták: mivel a' győzelem' illy jó alkalma elszalasztatik, ők akkor sem harczolandanak, ha Caesar kivánni fogja. Ez (még is) megmarada szándékában; 's hogy az ellenség' félelmén tágítson; onnét kevéssé eltávozték. Petrejus és Afranius ez alkalommal ismét táborukba vonulának. Caesar a' hegynek örökkel lett megrakása által az Iberushoz vivő minden utat elzárván olly közel, mint lehet, az ellenség' táborához üté föl táborát.

LXXIII. Az ellenséges vezérek, elenyészvén az elégszerezhetésnek, vagy az Iberushoz juthatásnak minden reménye, egészen megzavarodva másnap tanácsot tartának: mitévők legyenek ezentul.

Két út volt, egyik Ilerdába vezete vissza, a' másik Tarracoba. Tanácskozás közben hírvül hozák, hogy víz-hordóik lovasságunktól nyomatnak.

E' tudósításra a' lovasokból 's a' segédcohorsokból, közbe vetvén legiobeli cohorsokat is, sűrű őrcsapatokat állítanak ki 's a' tábortól egész a' vízig gerébekeket kezdenek vonni, hogy azok között félelem 's őrtanyák nélkül jár hassanak vizre. E' munkát Petrejus és Afranius magok közt föl oszták, 's a' munka' végre hajtása végett a' tábortól messzebre távoztának.

LXXIV. Ezek' eltávoztá után szabadon beszélhetének egymással a' katonák. Bátran oda hagyák a' tábort. Kinek köztünk ismerőse, vagy földie volt, azt fölkereste 's magához hitta. Legelőször is mindnyájan köszönetet tevének seregünknek általában, hogy őket mult napon rémültökben megkímélte. Életök csak annak ajándéka. Azután kérdezősködének: mennyire lehetne a' fővezérben bízni; vajjon megadhatják-e neki bizvást ma-

gokat: sopánkodának, hogy azt mindjárt elején nem tették, és feleikkel 's rokonaikkal fegyverre keltek 121).

E' beszélgetések által oda jutának, hogy a' fő vezértől Afranius' és Petrejus' élete felől biztosítást kérenek, nehogy valamelly ocsmány tettnek, vagy vezéreik' elárulásának gyanujába essenek. Ezek felől bizonyosokká tétetve azonnal áltjönnének; el is küldék a' béke felől alkudozni Caesarhoz az első rendü Centuriokat.

Azon közben némellyek ismerőseiket megvendéglés' kedvéért a' táborba vezették; némellyek barátaik által az övékbe vezettetének, ugyhogy már a' két tábort szinte egynek lehetett tartani. Több katonai Tribunus és Centurio jöve maga ajánlása végett Caesarhoz. Ugyan ezt tévék Hispania' főbbei, kiket azok meghívának, 's tuszok gyanánt a' táborban tartának. Ezek fölkeresék ismerőseiket 's vendégeiket, hogy általok Caesarhoz járulhassanak, 's neki ajánltassanak. Az ifju Afranius Sulpicius Legatus által folyamodék atyja' életéért Caesarhoz.

Általányos volt az öröm 's vígság mind azok' részéről, kik (mint látszott) illy veszélyes helyzetből menekedtek, mind azokéról, kik vérontás nélkül illy terhes háborut elvégeztek. És Caesar, mindnyájok' vallomása szerint, nagy hasznát látta mult napi mérséklésének. Szándékát (most) valamennyien helyben hagyák.

LXXV. Ezekről tudósíttatván Afranius ott hagyá az elkezdett munkát, 's vissza jöve a' táborba eltökélve, akármit hozna magával a' sors, csendesesen 's békével eltűnni. Ellenben Petrejus nem csüggedt el. Fölfegyverzé cselédeit 122). Ezekkel, 's cetratusokból álló testőrző cohorsával, 's néhány külföldi lovassal, különösen lekötelezetteivel, kiket örök gyanánt tartott maga körül, véletlenül a' gerébhez rohan, félbe szakasztja a' katonák' beszélgetéseit, mieinket a' tábortól elveri, kiket elfog, fölkonczolja. A' többiek összeállának, 's e' váratlan ve-

szélyen megrettenve tábori köntösüket bal karukra teker-
vén 123) kardot rántanak, és így táborunk' közel létében
bizván a' cetratusok és lovasok ellen védik magokat. El
is érék a' tábort 's a' kapukon őrt álló cohorsoktól pár-
tul fogatának.

LXXVI. Ezek' végzetével Petrejus sírva járá körül
a' manipulusokat, 's a' katonákat esdekelve szólogatá: ne
tegyék ki őt, ne fő vezéröket a' távollévő Pompeiust az
ellenség' boszuállásának.

A' katonák egyszersmind a' fő vezér' sátora előtt
összetódulának. Petrejus mindnyájoktól esküt kívána:
hogy a' sereget 's vezéreiket el nem hagyják, sem el nem
árulják, sem a' közügytől el nem szakadnak. Mindenek
előtt ezekre maga esküvék meg, 's ugyan ezen esküre
kényszeríté Afraniust is. Ezután következének a' katonai
Tribunusok, és Centuriok. A' közvitézék centuriákként
elő állíttatván szint azt esküvék. Parancs adaték, hogy
Caesar' katonái, ha valakinél (rejtve) volnának, elő ál-
líttassanak, 's az elő állítottak a' fő sátor előtt nyilván
kivégeztettek. De nagyobb részén azok, kiknél valának,
elrejték őket, 's éjjel a' gerében lebocsáták.

Így a' vezérektől adott rettentő példa, kegyetlen
büntetést, 's az új hitkötelezés elenyészté a' jelen meghó-
dolás' reményét, megmásítá a' katonák' szándékát, 's a'
háborut előbbi folyamatjába visszadönté.

LXXVII. Caesar valamennyi ellenséges katonát,
kik szólalkozás közben táborába jöttek, a' legnagyobb
gonddal összekeresteté, 's visszaküldeté. De néhányan
a' katonai Tribunusok és Centuriok közül önszántukból
nála maradtak, kiket utóbb Caesar igen megkülönbözte-
tett. A' Centuriokat nagyobb tisztségekre emelte, a' ro-
mai lovagokat Tribunosokká tette.

LXXVIII. Afranius' serege takarmányban szűkölkö-

dék, 's a' vízhez csak bajjal juthata. A' legiobelieknek volt ugyan valamicske gabonájok, mert Ilerdából huszonkét napra szolgáló eleséget kelle magokkal hozniok; de nem volt a' cetratusoknak, 's a' segédseregeseknek, kiknek tehetségök is csekély volt gabonát szerezni, 's testök is a' terhhordáshoz szokatlan. Ezek közül tehát naponként sokan szökdözének ált Caesarhoz.

Illy szorult volt (elleneinknél) az állapot. Az előterjesztett két javallatból tanácsosabbnak látszott Ilerdába visszatérni, mert ott valamelyes gabonát hátra hagyának. Ott a' jövődre nézve is bízton reménylének valami módot lelhetni. Tarraco messze volt, gondolák, hogy odáig több bal esettől tarthatnának.

E' javallat helyben hagyatván táborukból fölkerekedének. Caesar az előre küldött lovassággal zaklatván 's késletvén a' hátvéd-sereget, nyomban utánok mene a' legiokkal. A' hátvéd-sereg, 's lovasaink egymással folyvást harcolának.

LXXIX. Ez így ment véghez: butor nélküli cohortok rekeszték be a' menetet, 's a' rónább helyeken több ízben megállanak. Ha hegynek kelle menniök, maga a' tájék' mivolta könnyen elhárítá rólok a' veszélyt, mert az elő-véd-sereg a' magasról védé a' fölnyomulókat; de ha völgy, vagy lejtő következett, 's az előseregek nem lehettek utánok huzódó feleiknek segédökre, lovasaink pedig a' magasról a' háttal fordultak ellen használák löszereiket: akkor igen veszélyes vala helyzetök. Ha illyes helyre értek, nem volt mást mit tenniök, mint a' legiokkal megállani, 's heves rohanattal a' lovasságot visszaverve egész erejükkel sebesen a' völgybe nyomulni, 's a' völgyön túl ismét a' tetőn megállani; mert noha számos lovasuk volt, a' helyett, hogy azok által földözttettek volna, inkább ők vevék őket, a' mult napok' csatái által megrémülteket, közbe, 's azon fölül védék is, kik közül

ha csak egy tért is ki az útból, azonnal elfogatéék Caesar' lovasaitól.

LXXX. Imilly harcznemnél csak halkan 's lépésenként haladának, 's gyakran, hogy önnöneiket segítsék, megállának. Így történt ez akkor is; mert négy ezer lépésnyi haladás után a' lovasságtól igen keményen nyomtatva egy magas hegyre vonulának, 's a' tábornak csak az ellenség felüli oldalát sánczolák be, a' barmokról pedig még a' terhet sem oldák le.

Midőn látták, hogy Caesar táborba szállt, sátorokat ütött, 's lovasságát takarmány-gyűjtés végett elküldötte, még az nap, mintegy dél tájban, hirtelen fölkerekedének, 's azon reményben, hogy lovasaink' eltávoztával időt nyertek, útnak indulának.

Mihelyt ezt Caesar észrevevén, kivezetvén legioit 124) utánok nyomula, a' butorok' fedezésére néhány cohortat hátra hagyta, 's megparancsolá, hogy a' táplagyűjtők tíz óraker' utána jöjenek, a' lovasok pedig (tüstént) visszashívattassanak.

A' lovasság csak hamar visszatérel szokott útbeli szolgálatára. A' hátvéd-seregnél heves csatára kelt a' dolog, annyira, hogy csaknem megfutamlának. Több katonák 's a' Centuriok közül is néhányan elesének. Caesar' hada azonban közel volt, 's az egész erő utánok nyomult.

LXXXI. Már most sem a' táborhoz alkalmas helyet kiszemelni, sem tovább menni nem levén hatalmukban, szükségkép megállapodtak, és távol a' víztől, 's nem kedvező helyen táborot ütöttek.

De Caesar ugyan azon okokból, mellyek főlebb említették, továbbá nem támadá meg őket, 's az nap nem engede sátorokat üttetni, hogy mindnyájan annál készebbek legyenek az üldözésre akár éjjel, akár nappal kerekedjenek föl.

Mikor elleneink táboruk' hibás voltát észrevehék, egész éjjel tovább nyujták a' sánczolatokat, 's egy táborból másba költözének. Ezt tevék másnap is réggeltől fogva estéig. De minél tovább haladtak a' munkával, 's minél messzebb vitték táborukat, annál inkább eltávoztak a' víztől, 's a' jelen baj más bajjal orvosoltaték. Első éjszaka senki sem méne ki a' táborból vizért; másnap a' tábor' őrizetére hátra hagyottakon kívül az egész sereget vizre vezetétek; táplagyűjtésre épen seki sem küldetétek.

Ezen inségek által akará inkább Caesar őket kérelemre szorítani, 's a' megadásra kényszeríteni, mint ütközetbe bocsátkozni. Mindazáltal igyekezett őket gerébbel 's árokkal bekeríteni, hogy nekik a' hirtelen kicsapásokat, mellyekre véleménye szerint szükségkép fognának vetemedni, minél inkább nehezítse.

Az ellenség a' takarmány' szűke miatt, 's hogy annál könnyebb legyen az útra, minden terharmot leölete.

LXXXII. E' munkálatok és intézetek között két nap telék el; harmadik nap munkálataival Caesar már jó messze haladt.

Ennek gátlására az ellenség mintegy nyolcz óra tájban (125) jelt adván kihozá a' táborból legioit, 's az előtt csatarendbe álla.

Caesar a' munkától visszahíva legioit, összegyűjté egész lovasságát, 's csatarendet képeze. Mert reá nézve igen káros vala, ha a' katonák' véleménye' 's a' közhír' ellenére az ütközettől vonakodni látszott volna. De őt a' már tudva levő okok tartóztaták még most is az ütközettől (126); annyival inkább, mivel a' táborok' közellété miatt az ellenség' megfutamtása' esetében sem jutott volna eldöntő győzelemhez; mert a' két tábor csak két ezer lépésnyire fekvék egymástól. E' tér' két harmad részét a' csatarendbe állott seregek foglalák el, a' harmadik a' katonák' megtámadására 's rohantára üresen maradt. Ha

ütközetre kerüle a' dolog, a' meggyőzött rész azonnal közel táborába vonulhatott. Ezen okból föltevő a' megtámadtatás' esetében ellentállani ugyan, de csatát nem kezdeni.

LXXXIII. Afranius két legioval két csatarendbe állott, a' harmadikban valának tartalék gyanánt a' frigyesek' cohorsai. Caesar is hármassal csatarendet képeze: az elsőben állá öt legiojának mindegyikéből négy cohors; ezek után következett tartalékul mindenik legioból három, és ugyan azon legioból ismét három cohors (127). Az ijaszok és parittyások középen állának; az oldalakat a' lovasság fedezé.

Ezen állásnál, úgy látszik, mindenik rész elérte, 's megnyerte, a' mit akart: Caesar, hogy kényszerítés nélkül meg ne ütközzék; az ellenség, hogy Caesar' munkálatait gátolja. Mindazáltal elhaladt a' megtámadás, 's mindkét részről fegyverben maradának nap' nyugtáig, azután táboraikba menének.

Másnap Caesar elkezdett munkálatait befejezni készülni; amazok pedig Sicoris folyón próbáltak zátonyon átkelni; a' mit észrevevén Caesar a' könnyű vértzetű Germanusokat, 's a' lovasság' egy részét a' folyón álttévő, 's a' partokon sűrű öröket állíta.

LXXXIV. Végre mindenkép szorongattatva, már négy nap óta barmaik takarmány nélkül, (magok) víz' fa' gabona' szűkében levén szólalkozni kívántak, 's ha lehetséges volna, valamelly a' tábortól félre eső helyen. Miután ezt Caesar megtagadta, 's csak, ha ezt nyilván akarnák tenni, engedte volna meg: tuszul ryeré Afranius' fiát.

Elérkezének a' helyre, mellyet Caesar jelelt ki, 's Afranius mind a' két sereg' hallattára így szóla: nem kell ő reájok, vagy katonáikra Cn. Pompeius fő vezérök iránti hű ragaszkodásuk miatt boszankodni. Azonban tisztöknek már eleget tettek, és mindennek szűkét szenvedve eléggé lakoltak. Most pedig csaknem vadakként körül-

vétetve el vannak zárva a' víztől, el a' kimeneteltől. Testök sanyaruságot, lelkek a' szégyent nem tűrheti. Magokat tehát meggyőzötteknek vallják. Csak azon könnyörögnek, 's esdeklenek, ha van irlalomnak helye, hogy ne kényteleníttessenek kétségbe esve magokat halálra szálni.

E' nyilatkozást a' lehető legnagyobb alázatossággal és hódolással tevė.

LXXXV. Caesar így válaszola: Senkihez sem illik kevésbbé e' sopánkodás' és irlalom-esdeklés' szerepe; mert a' többiek mindnyájan teljesítették tisztöket: — ő, mert a' jó alkalom 's helyes idő mellett sem ütközött meg, hogy ugyancsak legkevesebb se történjék, mi a' békekilátást sikeretleníthetné; — az ő serege, mert ez vett bánalmái, 's feleinek fölkonczoltatása után is kezei közt levő elleneit nem bántotta 's védette; — az ő (Afranius') emberei végre, mert önszántukból alkudoztak a' béke iránt azon hiedelemben, hogy ez által önnöneik' életének megtartásáról gondoskodnak. Így mindnyájok' viselete könnyörületességen épült. Csak magok ők a' vezérek idegenkedtek a' békétől, ők szegték meg a' szólalkozás' és fegyvernyugvás' jogait, 's dühösen fölkonczolák a' (békeséges) beszélgetés által megcsalatkozott tapasztalatlan embereket. Oda kelle tehát nekik a' szertelen konoklatu 's gögű emberek' közönséges sorsa szerint folyamodniok, 's azért buzgón esedezniök, a' mit kevésel ezelőtt megvetének. Ő sem most megaláztatásukkor, sem máskor valamelly kedvező időpontban nem kívánja hatalmát gyarapítani; de akarja, hogy az annyi évek óta ellene zsoldban tartott seregek elbocsáttassanak; mert csak ezen okból szállíttatott Hispaniába hat legio, állíttatott föl ott a' hetedik, készíttetett olly sok 's erős hajóhad, küldettek tapasztalt hadvezérek. Mind ezekkel nem Hispania' nyugalmáról, nem a' Provincia' hasznáról gondos-

kodtak, melyben a' hosszas béke miatt illy készülétekre semmi szükség nem volt. Mind ezek már régtől fogva ő ellene intéztettek, ő ellene új-nemű hadi hatalmak hozattak be, úgyhogy azon egy személy 128) Roma' kapui előtt a' város' fedezésére ügyeljen, 's egyszersmind két vitéz Provinciát távul léteben olly sok esztendeig birjon. Ő miatta történtek a' tisztviselők' jogaiban változások; hogy ne, mint az előtt mindig, volt Praetorok és Consulok küldessenek a' Provinciába, hanem olyanok, kiknek csak kevesen adták helyben hagyásukat, és szavukat. Ő miatta nem vétetik be a' kor' mentsége, mivel az előbbi háborukban már fölmentett férfiak szólíttatnak föl, csakhogy seregeik legyenek. Egyedül ő nála tesznek kivételt abban, a' mit még egy fő vezérnek sem tagadtak meg, hogy szerencsés táborozások után valamelyes tisztelettel, vagy legalább lealáztatás nélkül honukba térhessenek, és seregöket elbocsáthassák. Mindazáltal ezeket békével tűrte, 's fogja is tűrni; 's most sem arra czélloz, hogy, a' mit tenni nem volna nehéz, tőlök a' sereget el- 's magához vonja, hanem hogy nekik ne legyen mit ellene fordítaniok. Tehát, mint megmondattott, költözzenek ki a' Provinciából, 's bocsássák el a' sereget. Ha ez megtörténik, senkinek általa sérelme nem leend. Ez a' békének egyetlenegy 's utolsó föltétele.

LXXXVI. Nagy örömmel 's vígsággal hallák a' katonák, a' mint viseletökből kitűnt, azt, hogy kellemetlenségek helyett, melyektől mint meggyőzött rész tartottak, azon fölül még jutalomul el is bocsáttatnának 129); mert mikor azon kérdésre jöttek: hol, 's mikor legyen az eloszlás, mindnyájan álló helyökről, a' sánczgeréről, szóval 's kézjelekkel a' tüsténti elbocsáttatást kívánák; mert az elhalasztás' esetében az iránt minden ígért mellett sem lehetnének bizonyosok.

A' kérdésnek mindkét részre lett rövid meghányása

után oda egyezének, hogy kiknek lakhelyök, vagy birtokuk van Hispaniában, azok tüstént, a' többiek Varus folyónál 130) bocsáttassanak el. Azután óvasképen kikötetett, hogy senkinek bántalma ne legyen, sem akaratlanul Caesar' zászlója alá senki ne esküdtessék.

LXXXVII. Caesar Varus folyóig élelmet ígére nekik, azon hozzáadással: hogy ki mit a' háboruban elvesztett, ha katonáinál találtatnék, az tulajdonosának visszaadassék. Katonáinak azon szerekért igazságos becsü szerint kárpótlásul pénzt ada. Ezután akármi vita támadott a' katonák között, annak eligazítása végett önként Caesar elejbe járultak.

Peterejus és Afranius, midőn tőlök a' zsold, mellynek fizetése' napját ők még el nem érkezettnek állíták, a' legiok által csaknem zendülőleg kérettetnék, Caesar' ítéletét kívánták, 's rendelésén mind a' két fél megnyugovék.

Két nap alatt a' seregnek mintegy harmad része elbocsáttatott. Két legióját előre küldé, a' többieknek utánok kelle nyomulniok, hogy egymáshoz közel táboroznának. E' menetnél a' fő vigyázást Caesar C. Fufius Calenus Legatusra bízta.

E' rendelés szerint Hispaniából Varus folyónak ment az út, 's a' sereg' hátra levő része ott oszlott el.

Jegyzetek az első könyvhöz.

- 1) Dio Cassius és Appianus szerint nem Fabius, hanem Curio volt e' levél' hozója. Némely kiadásokban, p. o. in usum Serenissimi Delphini e' szavak: a *Fabio* zárjel között vannak.
- 2) Nagy volt pedig a' Néptribunusok' hatalma. Egyetlen *Veto* szóval sikeretlenné tették a' tanács' végzését. Néha épen úgy bántak a' Consulokkal, mint az Ephorusok Spartában a' királyokkal. Mily hatalmasan kellett az itt említett esetben a' Consuloknak ellenszegülniök, hogy a' Néptribunusok' legnagyobb erőködése mellett is alig olvastaték föl Caesar' levele.
- 3) Csak azon tárgy mehetett tanácskozás alá, melyet a' tanács' elnökei a' Consulok terjesztének elő.
- 4) A' Consulok valának: L. Lentulus, és C. Marcellus mindketten Caesar' ellenségei. — Az eredetiben a' zárközötti szavak: (in Civitate), mint más valamely irnok által becsusztatott hijába való, 's értelem nélküli toldalék, a' fordításban kihagyattak.
- 5) L. Lentulus Pompeius' buzgó párthive. — Ez az, ki a' pharsaliai ütközet előtt repkénynyel fedett sátorban tanyázott (III. 96); Pompeius' megbukása után Rhodustól eltiltatott (III. 102); annak megöletése után pedig ő is Ptolemaeus' parancsára kivégeztetett. (III. 104).
- 6) Scipio, vagy egész nevével Caecilius Metellus Pius Scipio, Pompeius' ipa, 's e' miatt Caesar' természetes ellene. A' szerencsétlen pharsaliai ütközet után az africai sereg' fő vezérévé lett, 's mint ilyen Caesar ellen több csatában szerencsés volt: e' miatt fölfuvalkodva Cato' intéseinek ellenére Caesarral Thapsusnál eldöntő ütközetbe bocsátkozott, mely reá nézve igen rosszul ütven ki, magát a' tengerbe ölte.

- 7) Pompeiusnak, mint hispaniai Proconsulnak, nem volt szabad a városban lenni, 's azért a' közeleten tartózkodott, hogy emberei által a' tanácskozásokat igazgassa.
- 8) Ez az, kinek utóbb Caesar a' hazába visszatérést megengedte; miért neki Cicero, egy hozzánk is eljutott beszédben, köszönetet mondott.
- 9) M. Calidius, Cicero' bizonyítása szerint, jeles szónok volt. L. Lentulus Consul' kurholásai miatt végre Caesar' pártjára állott, 's ettől Gallia Togata' helytartójává tétetett.
- 10) Africa 's a' két Hispania voltak Pompeius' Provinciái; de ő azokat Legatusai által kormányoztatá. (Lásd a' gallus háborúról a' VI-dik könyvhöz tett 2-dik jegyzetet.)
- 11) Azon szin alatt, hogy a' parthus háborura szükségesek.
- 12) M. Coelius Rufus Cicero' barátja, kit ez egy, hozzánk is eljutott beszédben védett. Utóbb mint Praetor különféle újítások' behozása által akara magának nevet szerezni. Ezen ügyekezeteit, és utóbbi tetteit egész halálaig, lásd alább a' III-dik könyvben a' 20-dik cikkszámtól egész a' 22-dikig.
- 13) Az eredetiben kimelölbb kifejezés van, de értelme csakugyan ez. — A' tanácsvégezés' emléksobrára a' Rubicon' partján ezen szavak' valának írva: Jussu. Mandatuve. P. R. Cos. Imper. Mili. Tyro. Commilito. Manipularisve. Cent. Turmaeve. Legionariae. Armat. Quisquis. Es. Hic. Sisfito. Vexillum. Sinito. Nec. Citra. Hunc. Annem. Rubiconem. Signa. Arma. Ductum. Commeatum. Exercitumque. Traducito. Si quis. Huiusce. Jussionis. Ergo. Adversus. Ierit. Feceritve. Adjudicatus. Esto. Hostis. P. P. Ac. Si. Contra. Patriam. Arma. Tuferit. Sacrosque. Penates. E. Penetralibus. Asportaverit. Santio. Plebiscit. Senatusve. Consulti. Ultra. Hos. Fines. Arma. Proferre. Liceat. Nemini. S. P. Q. R.
- 14) Antonius' Caesar' hú embere, az utóbbi Triumvir, Cicero' legnagyobb ellensége.
- 15) Q. Cassius Longinus utóbb Caesartól Hispania' helytartójává tétetett.
- 16) T. i. Pompeius' régi rítézeivel 's hiveivel.
- 17) Itt a' zweybrückeni kiadástól, melyet mindenhol követtem, azért távoztam el, mivel e' szóban *tribunus* nyomtatásbeli hibát gondolok; tehát *tribunos* fordítottam. Oberlynnél e' szakszocska így van: *Completur urbs et eius Comitium Tribu-*

nis, Centurionibus evocatis. A' követett textus szerint C. Curio 'azon gyűlések' jogainak védelmére szólítá föl a' Néptribunusokat, melyekben Caesarnak megengedettett távollétében is keresni a' consulságot.

- 18) L. Piso. Caesar' ipa Appius Claudiussal Censor volt.
- 19) M. Porcius Cato a' szabadság' buzgó's hatalmas védője 's legjobb hazafi mindenkor, 's mindenütt ellenszegült Caesar' nagyra vágyó törekvéseinek, innét ezzel többféle gyűlölségei. Az előtt két évvel a' consulságot kereste, hogy a' már nagyon elhatalmazott Caesarnak 's Pompeiusnak ellentállhasson; de e' két hatalmas, 's a' legfőbb uraságra törekedő ember nem tartá tanácsosnak olly characterü férfit, mint Cato, kormányra bocsátani; azért barátai által véghez is viték, hogy kívánsága' ezéltől elessék.
- 20) A' külföldi fejedelmek, hogy a' romai tanácstól királyi vagy baráti czímet nyerjenek, gyakran a' romai nagyoknak drága ajándékokkal kedveskedtek. Ezek, 's egyéb kilátások csiklandozák, ha Pompeius mellett buzgólkodik, a' kiürült ereszényü Lentulust.
- 21) Scipio, Pompeius' ipa Memmius által törvénytelen hivatal vadászás miatt (de ambitu) vádoltatott. Nem volt Romában ekkor közönségesebb vétek, mint ez az *ambitus* ámbár azt legkeményebb törvények tilalmazták. Napi renden volt e' miatt vádolni, vagy vádoltatni. De e' fegyvernek is csak igen elköpött az éle; mert az illy bűnös rendszerint alkalmat talált a' kellemetlen következtetésektől megmenekedni, magát vagy valamely hatalmas emberhez vagy újabb vesztegetés el' vesztegetés ellen hozott törvények alól a' vádoló' vagy bírák' lekenyerezése által magát kihuzván.
- 22) Lucanus így:
- Nec quemquam iam ferre potest, Caesarue priorem
Pompeiusque parem
- Pompeiusról Vell. Patere. Lib. II. így: Pompeius in quibus rebus primus esse debebat, solus esse cupiebat, neque eo viro quisquam aut alia omnia minus, aut gloriam magis concupiit.
- 23) Mikor t. i. Caesar leányát Juliát Pompeiusnak adta nőül, ennek irigyeit 's ellenségeit egyszersmind a' magdéra is tette. De Julia már meghalt, 's oda volt a' sórgorság.

- 24) A' parthus háborúra szánt, és Caesartól kicsikart két legiot Pompeius maga részére letartóztatá azokat Caesar ellen fordítandó. Ez Cnaeus Magnusra (így szereté Pompeius rendszert magát nevezgetni) mocskot vont, melyet csak a' fél világ' párviadalával lehet lemosni.
- 25) Sulla, mint Dictator, a' Néptribunusok' hatalmát szűk korlátok közé szorította; de a' közbevetés' jogától (iure intercessionis) ezen utolsó *remedium iuridicum*-tól nem fosztotta meg őket.
- 26) Azon naptól kezdve, mellyen Caesar' levelét a' Consulok általadják.
- 27) Azaz: tisztöknek nyolczadik hónapjában, abban t. i. mellyben új Consulok választottak, mert ezek a' jövő esztendőre választott Consulok — Consules designati — a' Néptribunusokat viseletök miatt kérdőre vonhatták; tehát ezen időtől fogva kezdének aggódni, 's tündödni, hami rossz fát tevének előbb a' tűzre.
- 28) A' renkívüli esetekben, mikor a' késedelem nagy veszélyt hozott volna a' Respublicára amaz ismértes *videant Consules* etc. mondással a' Consulok határtalan hatalommal ruháztattak föl. — E' szavak helyett: *latorum audacia* (a' javallók' vagy törvényhozók' vakmerősége) Manutius szerint *latronum audacia* kellene olvasni. *Latroknak* neveztek a' leggonoszabb polgárok, 's maga Caesar is ezen időben *latronak* tartatott 's neveztetett elleneitől.
- 29) Lentulus Consul Januarius' első napján lépe hivatalába, 's már azon hónap' hatodikán ama' sujtós végzések be is irattak; pedig ezen idő közben két nap *Comitialis* azaz olyan volt, mellyekben, Pompeius' törvénye szerint, mivel népgyűlés volt, tanácsülés nem tartathatott. Jól mondá tehát Caesar, hogy mindenhez zajosan, 's hirtelenkedve fogtak.
- 30) Antonius és Curio Néptribunusok' *vetojára* olly nagy mozgásba 's dühbe jött az ellenpárt, hogy a' Consul maga javasla nekik: lépjenek ki a' Curiából, nehogy rajtok erőszak követessék el. A' foforgás továbbá sem szűnván, az említett Tribunusok éltokeket nem vélték bátorságban; tehát rabszolgai öltözetben, bérkocsin, éjjel Romából elillantak, és Caesarhoz jöttek őt megsértett méltóságukért bosszúra tüzelendők. Caesar kapott az alkalmon (a' mint is a' körülményeket min-

denkor felségesen tudta használni, 's ezen igen tisztos férfiakat, mint valának, állottüzetükben elejükbe állítá katonáinak, kik e' látáson a' Pompeianusok ellen fölgerjedének.

- 31) Érti azon levelet, mellyről az első számban volt szó. Caesar az ő kívánságait igen mérsékelteknek nevezi; voltak is, kik semmit sem tartottak igazságosabbnak, mint azt, mit Caesar kívánt, hogy t. i. félelem' eltávolításaért mindketten, — ő is, Pompeius is, — bocsássák el seregeiket. Ellenben Cicero azt mondja: „Caesar minaces ad Senatum et acerbas litteras miserat.“ Ennyire különböznek érdekeikhez képest az emberek' ítéletei! Csak az utókor ítélheti meg kellőleg a' nagy férfiak' tetteit. Ha tehát részre hajlás nélkül fontoljuk a' dolgot: Caesarnak, mint privát személynek, bár mily dicsó tetteket vitt legyen véghez, nem volt joga a' Senatussal alkudozásba lépni, 's annak föltételeket szabni elejbe, mellyek alatt kész lesz engedelmeskedni, 's katonáit elbocsátani. De más részről: mikép lehetett józanul olly ferfitől, mint Caesar, az akkori feszült állapotban categorice azt kívánni, hogy Provinciáját, nagyobb részint tíz évi szakadatlan fűradozásának gyümölcsét, csak úgy egykedvűleg áttadja? hogy őt majdnem imádó katonáit pusztán elbocsássa? hogy más akármely czímetes vezérke Roma' kapui előtt alázatosan várakozzék, míg a' Senatusnak tetszeni fog végbe vitt tetteiért valamely jutalmat kegyesen decretálni? hogy a' kormányon ülő 's reá agyarkodó elleneinek magát védtelen kezökbe adja? lehet-e neki rossz néven venni, hogy az ellene forralt koholmányok, alátomos áskálódások, rosszul titkolt cselszövények, sőt végre a' nyilvános ellenségeskedés ellen magát bátorságba helyezni igyekvék? Emberileg nem volt más lehetséges, mint vágytársának vele egy lábra állítását kívánni; vagy az őt eltiporni akaróknak élet halálra eilenszegülni.
- 32) Bellona' templomában; hogy t. i. Pompeius is abban részt vehessen, kinek mint Hispania' Proconsulának nem volt szabad a' városba jönni.
- 33) Ez pedig nem volt úgy; mert nem vala több neki negyvenöt cohorsánál, azaz négy és fél legiojánál, mellyek azon fölül, a' Caesartól kicsikart kettőt kivévén, ujonczok valának. De Pompeius, ki segédforrásainak temérdek bőségében Caesarhoz képest magát alkalmasént úgy tekintette, mint hű népei-

nek közepette valamely bőszerűség látó vezér' erőködéseit nyugodtan 's bátran beváró fejedelem, azt gondolá, hogy az említett számnál több legio is talpon áll azonnal, mihelyt akarja; mert azon fölül, hogy kevéssel azelőtt felső 's alsó Italia' minden municipiuma 's gyarmatja személye iránt leghódoltság tisztelettel 's példa nélküli ragaszkodással viseltetett, parancsára készen állott Sicilia, Sardinia, Hispania, Africa, Macedonia, Graecia, az egész meghódított Asia minden adózó királyával 's fejedelmével egyetemben, az egész római tengeri erő, a' Földközi- 's Feketetenger minden kikötőjével együtt. Így nem esoda, ha barátait, kik az általa tett ellenintézmények' csekélyisége miatt álmélkodásukat mutatták: így biztatá: Si pedibus terram pulsaverit se exercitu Italiam impleturum: Ennyi erő az eddig mindig szerencsés Pompeiust könnyen bizakodóvá tehetette.

- 34) E' hibás véleményt Appius Pulcher, ki ama' visszakért két legiot hozzá vezetete, gerjeszté benne. Lehet, hogy Caesar szándékkal terjeszteté e' hirt, hogy Pompeiust jobban elaltassa.
- 35) Faustus Sulla, L. Cornelius Sulla' fja utóbb Mauritaniában Caesar' parancsára kivégeztetett.
- 36) A' tulajdonképeni Mauritaniába, hogy Bochas és Bogud királyokat Caesar' pártjától elvonja.
- 37) Juba Numidia' király, ki utóbb Curiot meggyőzte; később Caesar ellen Thapsusnál a' csatát elvesztvén öngyilkossá lett.
- 38) Azaz olyanok, kik sem Consulok sem Praetorok nem voltak; mert ezek nyertek csak tisztségök' végeztével Proconsul, vagy Praepretor név alatt valamely tartományt kormányul, a' Consulok nagyobbak, a' Praetorok kisebbek. Most pedig e' szokástól eltértek.
- 39) Ezek azért mellőzzenének el, mivel Caesarral ságorságban voltak, 's azért az ő neveik nem is vettek a' sorsvederbe. Szokás volt t. i. minden gyanu, vagy egyéb ízetlenség' elhárítása végett a' Provinciákat sors által határozni el: kinek mellyik jusszon; de a' sors rendszerint annak kegyeskedett bókolni, kinek előleges titkos egyezés szerint a' Provinciák száma valának.
- 40) Nem Consulok vagy Praetorok neveztek ki Proviuciák' kormányzóinak, hanem (szókás ellen) fő hivatal nélküli em-

herek, kik e' kineveztetésnél fogva poroszlókat léptettek magok előtt.

- 41) Itt Caesar azt rója föl a' Pompeianusoknak, mit maga nem általott tenni Galliában, hol is Svetonius szerint a' templomokban összehalmozott kincset elvitte; 's első consulsága alatt a' Capitoliumból harmincz mázsa aranyat elorzott, helyébe ugyan anyi nyomatéku aranyozott reze't tévén,
- 42) Svetonius szerint Caesar ezt sirva ruháját mellén repegetve tévé. Már ekkor a' Rubico' partján volt.
- 43) Mikor t. i. a' Néptribunusok a' nép' kegyét vadászván törvénytavallataikat erőnek ere'ével akarák végre hajtani. Ilyenek valának: Cassius, Licinius, Tib. Gracchus, L. Apuleius Saturninus.
- 44) Kétszer volt illy valóságos népszakadás: először Roma' épitt. 259-dik évében. Másodszor Appius Claudius Decemvir' idejében.
- 45) Igy Gracchus a' Capitoliumot lepte meg gyűlevész követőivel, 's ott esett el.
- 46) Nem csak Gracchus és Saturninus, hanem a' többi (a' 43-dik. jegyzetben említett) Tribunusok is erőszakos halállal multak ki.
- 47) Ariminum Umbriában, a' mostani Romagnában feküdt, ma *Rimini*. Ezt foglalá el először, miután Rubiconál amaz ismeretes *iacta sit alea* mondással Provinciája' hatarait átlépte. Senki sem gyanítá Romában, hogy Caesar e' csékély erővel illy merénybe hocsátkozzék; de miután, neki tulajdon sebességével, Ariminum, Pisaurum, Fanum, Auximum, 's Ancona városait elfoglalta 's megrakta; akkor a' meglepetteknek hirtelen kinyíltak szemeik; 's maga Pompeius sem sok vigasztalót mondhatott azoknak, kik kérék: toppantsa tehát elő Italia' földéből az ígért legiokat.
- 48) L. Caesar azon L. Caesar' fíja, ki 689-d. évben C. Marcius Figulussal Consul volt. Ugy látszik, nem érdemli meg azon megvető beszédet, mellyel Cicero Atticus'hoz irt levelében fölöle beszél. Sőt buzgósága, mellyel a' két ellenpártot össze akarta egyeztetni, dicséretes.
- 49) Ezt Caesar is mondta. Lásd a' 9-dik czikkszámot.
- 50) Hogy távollétében is barátai által kereshesse a' consulságot.
- 51) Mert még hat hónap mulva tellett volna ki tisztsége' ideje.
- 52) Jegyzetet érdemel azon különös körülmény, hogy Caesar a' villongások' kiütésétől fogva mindig, még akkor is, midőn

- már előnyomult, ellenfelénél jobb lábon állott, készebbnek mutatkozott béke alkudozásokra Pompeiusnál.
- 53) Capua három negyed órányira fekszik a' régítől, melly Straboként volta 's neve szerint Campania' fő városa volt. Livius szerint pedig Capystól építőjétől neveztetett így. Igen nevezetes város Hannibal' itt tartózkodásáról a' második punus háboru' idejében.
- 54) *Aretium* (Arezzo), *Pisaurum* (Pesaro), *Fanum Fortunae* (Fano), és *Ancona* tengeri városok Umbriában.
- 55) *Iguuium* (Eugubio) Umbriában az Apenninus hegyek' nyugoti oldalán fekvő városocska.
- 56) *Auximum* (Osimo) anconai megyében.
- 57) Picenum, vagy a' picenumi tartomány Aesis (Gesano) folyótól egész Aternus (Pescara) folyóig terjedett. Részei valának: 1) *Ager Picenus*, melly a' legmagasabb 's fenyőekkel borított erdőkig nyult. 2) *Ager Praetutianus* délre a' termékenyebb tájék felé. 3) *Ager Hadrianus* az adriai tenger' melékén.
- 58) Ez az, kivel utóbb Africában Curionak dolga volt, mint alább ezen emlék-jegyzékekben meg van írva.
- 59) A' maga 's az utókor iránti szégyen nem hagyá Caesart a' dolog felől másként irni; t. i. hogy a' titkos kincstárt, mellyet minden más író szerint ő türetett föl erővel, Lentulus által fölnyitva találta. — A' Republica' kincse Saturnus' templomában három kamarában volt elosztva. Az elsőben valának az ország' rendes jövedelmei; ebből vétetének a' rendes kiadások vagy költségek. A' másodikba jöve minden megholt szabados' vagyonának huszad része, 's minden hagyomány. A' harmadikban mind azon vert és nem vert arany tartaték, mellyet a' Gallusok' beütése óta egymás után főkép a' diadalmas hadvezérek tevének az ország' kincstárába. E' két utolsó kamara tevé az *Aerarium sanctiust*, mellynek kincséhez csak rendkívüli szükség' eseteiben volt szabad nyulni.
- 60) E' két legioba helyzé most Pompeius főkép minden reményét; pedig kétséges lehete hűségök; mert midőn őket Caesar magától elbocsátotta, minden embernek ezer Sestertiust ajándékozott. — Apulia alsó Italia' tartománya volt: éjszaki része *Frento* (Fortore) folyótól egész *Aufidus* (lo Fanto) folyóig

terjedett 's *Apulia Daunia* nevet viselt. Déli része Aufidustól egész a' keleti földszorosig azaz Calabria' határáig nyult, 's *Apulia Peucetia*-nak hivatott.

- 61) Julius Caesar' consulsága alatt törvénytényé lőn, hogy Campaniába (most Terra di Lavoro), mellynek fő városa Capua, husz ezer főből álló gyarmat küldessék.
- 62) A' bajvívók vagy kardallók (Gladiatores) vásárlott szolgák valának, kiket tehát a' legiobeliek közé keverni a' Romaiak' szemei előtt rút dolog volt. Az itt nevezett bajvívók *Scutorok*, vagy is hal jelet viselők voltak, kik a' nép' mulatságára adott baj-játékokban a' *Retiariusokkal* azaz hálóval és szigonynyal fegyverzetekkel vítak.
- 63) *Cingulum* most Cingoli az Apenninus' tövében Anconától nem messze fekvő város.
- 64) Volt Apuliában is egy Asculum' mellytől ez, hogy megkülönböztessék, *piceuminumak* mondatik.
- 65) *Camerinum* (Camerino) Umbria' városa az Apenninusokon innen.
- 66) *Confrinium* (San Perino) a' Pelignusok városa Samniumban. A' mostani Nápolyország' Abruzzo citra tartományában.
- 67) *Alba Fucentia* (Albi), a' Marsusok' városa Samniumban.
- 68) *Sulmo* (Sulmona) a' Pelignusok' földén Ovidius költész' szülő helye, kit nem esalt meg ünérvete, midőn magáról így irt Amor. III. Eleg XV:

Mantua *Virgilio* gaudet, Verona *Cattullo*,
Pelignae dicar gloria *gentis* ego.

- 69) Vagy itt van hiba, vagy mindjárt alább ugyan e' számban, hol a' nyolczadik legio csak harmad nap mulva jöttek mondatik.
- 70) Talán Vociotól, kiről a' gallus háboruról irt első könyvben emlékezek. Noricumot Germanusok lakták. Milly jó szolgálatot tettek Caesarnak a' germanus lovasok mind a' gallus, mind a' polgári háboruban!
- 71) Nihil tam leve est, quod non magnae interdum rei momentum faciat. Liv.
- 72) Ezek' tekintete 's méltósága nagy 's örökös volt. L. Orat. Cic. pro Domo sua ad Pontifices.
- 73) Maga Domitius is szolgájától mérget kért, 's azt el is nyelte; de értvén Caesar' szelidségét, hirtelenkedését megbánta. Szerecsére a' szolga nem mérget, hanem csak álomhozót adott neki.

- 74) A mi pénzünk szerint hatszáz ezer ezüst forintot.
- 75) A' municipiumok' fő tisztviselője néha egy személy volt, 's az Dictatornak neveztetett; néha ketten valának, 's ekkor Duumvir nevet viseltek.
- 76) Veget, szerint: Militari gradu viginti millia passuum horis quinque dumtaxat aestiuis conficienda sunt.
- 77) *Luceria* (Lucera), *Canusium* (Canosa), *Apulia Daunia'* városai. — *Brundisium* (Brindisi) Calabria' városa. Itt született Pacuvius, itt halt meg Virgilius. Mind a' három város a' mai Nápolyországban van.
- 78) Tarracina vagy Anxur Latiumban (Horat. Sat. I. 5.) most is megtartja nevét.
- 79) Dyrrhachium a' Macedok' városa *Illyris Graecá*ban. Hajdan Epidamnus, ma Durazzo az adriai tenger-parton Albániában.
- 80) Hadriai tengernek neveztetik a' földközi tenger' ama' része, melly Italia, Illyricum, Graecia, és Sicilia közt fekszik.
- 81) Csupa töltéssel vélte a' kikötőt bezárhatni; de mikor ez nem sikerült, csak akkor fogott az itt leirt módhoz. Lucanus így:
 Cedit in immensum cassus labor, omnia pontus
 Haurit saxa vorax, montesque inmiscet arenis.
 Utóbb pedig:
 Ergo ubi nulla vado tenuit sua pondera moles,
 Tunc placuit caesis innectere vincula sylvis,
 Roboraque immensis late religare catenis.
- 82) Hogy ez csak hiú ürügy, 's Caesarnak igaza volt illy feleletet valódi háboru üzenet gyanánt venni, elég világos.
- 83) T. i. Graecia- 's Asiából gyűlendőkkel, hol Pompeiusnak sok barátja volt.
- 84) Némellyek a' gibraltári szorulatot értik, mivel a' Gallia' vidékéről várt 's a' venetus és britannus háboruban használt hajóknak szükségkép e' szorulaton kelle áltűnniök, ha Brundisiumhoz akarnának érni. Mások értik a' siciliai szorulatot, mivel Caesar Siciliába küldé seregét, 's az onnét visszatérő hajókra várakozék tehát.
- 85) M. Portius Cato Uticensis. E' szigoru republicanus' életét szorgosan leírá Plutarchus.
- 86) Calarisnak (Cagliari) Sardinia' fő városának lakosai.
- 87) Pompejus nem kellőleg méltányolván Caesart, renyhén fogott a' dologhoz. Cato is ezt mondja itt. Cicero is Attiushoz ír-

ván Lib. VII. epist. 15. így: Sed accipienda plaga est, sumus enim flagitiose imparati cum a militibus tum a pecunia, quam quidem omnem non modo privatam, quae in urbe est, sed etiam publicam, quae in aerario, illi relinquimus. — Ugyan a'hoz epist. 36. Nihil in Coss. nullum usquam delectum. Nec enim conquisitores *φαινοπροσώπειν* (az emberek elejbe kijőni) audent, cum ille (Caesar) adsit contra, cum noster dux nusquam sit, nihil agat, nec nomina dant, Deficit enim non voluntas sed spes.

88) A' tizenharmadik czikkszám alatt.

89) A' várost rettegésétől fölmentendő, Lucanus szerint:

— — fuit haec mensura timoris

Velle putant, quodcunque potest.

90) Cato nagyon bő beszédű ember volt; néha napestig egy folytatásban beszélt, a' nélkül, hogy midőn megszűnt, fáradt lett volna. Innét lehet érteni, mit mond itt Caesar.

91) Egyszer L. Caesar és Roscius, máskor Cn. Magius által, mint főlebb említettet.

92) Mert a' Republica' körmányzói, a' Consulok, akkor Pompeiussal voltak.

93) Cicero pro M. Marcello: „Non solum armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur (Pompeiani); nec quid quisque sensisset, sed ubi fuisset cogitandum esse dicebant.“ Pompeius' győzödelme kétség kívül vérengzőbb fogott volna lenni Caesarénál. Az illy mondások igen kitüntetik a' párt' szellemét.

94) Elmente előtt annak fejévé tette M. Lepidust. Továbbá Italiában parancsnokká M. Antoniust, Siciliában Curiót, Sardiániában Valeriust, Illyricumban C. Antoniust, innenső Galliában Crassust nevezé ki.

95) *Igilium* vagy *Aegilium* (Giglio) a' tyrrhenumi tengerben fekvő kis sziget Hetruria' *Cosa* (Cossano) városának áttellenében.

96) Massilia (Marseille) Carthago' pusztulása óta szépen virágzott város Gallia Narbonensisben. A' finom életmód innét terjedt tovább Galliába. Phocisból jött Görögök alapíták azt Kr. szül. előtt hatszáz évvel. Róla Vell. Paterc. így: Festinationem itineris Caesarinai aliquamdiu morata est Massilia fide melior, quam consilio prudentior, intempestiva principalium armorum arbitria captans, quibus ii se debent interponere, qui non parentem coerere possunt.

- 97) Mert mint Seneca mondja Epist. 82. Cupiditas accipiendorum, oblivionem facit acceptorum. És Plinius Lib. III. epist. 4. Ita comparatum est, ut antiquiora beneficia subvertas, nisi illa posterioribus cumules.
- 98) Az Albicusok vagy Reiusok Massiliánál kezdődő, és csaknem a' Celbenna bércezekig terjedő Salyusok' hegyeit lakták. Fő helyök Plinius szerint; *Alebece* vagy *Albece Riorum Apollinarium* (mivel Apollot tisztelték); néha *Reium* és *Regium* néven jó elő (Riez).
- 99) A' massiliaiak' tanácsa hatszáz főből állott, ezekből választott tizenöt főbb hatalmu, 's ismét ezekből három legfőbb tisztséget viselő férfiú.
- 100) Ha e' hely nem hibás, csak valami kis részecskéje értethetik a' meghódított Galliának. Glandorp *victas Gallias* helyett *victos Salyas* tette, kik Massiliával határosak voltak.
- 101) A' mai *Arles* városa a' Rhodanus mellett.
- 102) Afranius- és Petrejusról úgy is elég szó van e' munka' folytatában; Varróról ennyit, hogy ez az, kitől birjuk a' földművelésről irt könyveket. Vénségében is egész halálaig szorgalmas író volt. Quintilianus így ítél róla: Terentius Varro vir Romanorum eruditissimus, plurimos hic libros et doctissimos composuit, peritissimus linguae latinae, et omnis antiquitatis, et rerum Graecarum, nostrarumque, plus tamen scientiae collaturus quam eloquentiae.
- 103) Anas folyó most Guadiana az arab *Guad* (folyó) és a' régi *Anas* névből összetéve.
- 104) A' Vettok egész Salamancát és Estremadura' legnagyobb tájkát lakták.
- 105) Portugaliát.
- 106) A' Celtiberek bevándorlott, az Iberusokkal összeelegyedett, 's minden régi Spanyol nemzetség között a' legkiterjedtebb, 's legvitézebb népek voltak, három éjszaki 's ugyan annyi déli népségre osztvák.
- 107) A' Canteberekről l. a' gallus háborúról irt III-dik könyvhöz a' 47-dik jegyzetet.
- 108) *Ilerda* ma Lerida, mellyről Lucanus így:
 Colle tumet modico, lenique excrevit in altum
 Pingue solum tumulo, super hunc fundata vetusta
 Surgit Ilerda manu, placidis praelabatur undis

Hesperios inter Sicoris non ultimus amnes,
Saxeus ingenti quem pons amplexitur arcu,
Hibernas passurus aquas.

- 109) Lehetetlen hogy azon temérdek pénz, melyet Romában a titkos kincstárból elvitt, már elfogyott volna. Ugyanis (Orosius szerint) Caesar négyezer száz harmincz font aranyt; ezüstöt pedig (Etropius szerint) kilencz száz ezer fontot vitt el. Tehát fortély volt csak e' külsőnzés. A' czélt, melyet el is ért, maga Caesar említi.
- 110) A' Velesek, Hastatusok, és Princepsok neveztetének előharczosoknak (antesignani); mivel a' legio' fő jele (a' sas) előtt állottak és harczoltak.
- 111) Cinga folyóról eddig Caesar nem tett említést: vagy megfeledkezett tehát, vagy elbeszélésének azon része elveszett.
- 112) Livius Decad. III. Lib. III. Hispani sine ulla mora in u' res vestimentis coniectis, ipsi cetris suppositis, incumbentes flumen transnatavere.
- 113) Főlvett számításom szerint (lásd a' gall. hábor. a' VIII-dik könyhöz a' 13-dik jegyzetet) egy *Denarius* husz pengő krajczárt tett a' mi pénzünkben; egy *Modius* pedig 430 parisi kubik hüvelyket. E' szerint egy modius akkor tizenhat forint és negyven krajczár volt pengőben; holott Siciliában azt három Denariuson is lehetett kapni.
- 114) Lucanus így írja le e' hajókat:
Utque habuit ripas Sicoris, camposque reliquit,
Primum cana salix madefacto vimine parvam
Texitur in puppim, caesoque induta iuvenco
Vectoris patiens, tumidam superemicat amnem
Sic Venetus stagnante pado, fusoque Britannus
Nauigat Oceano, sic cum tenet omnia Nilus
Conseritur bibula Memphitis charta papyro.
- 115) *Osa* (ma Huesca Arragoniában). — A' Calagurritanusok' fő városa: *Callagurris Fibularia* ma Calahorra Ebro folyó mellett.
- 116) Tarracon jeles tengeri város, honnét az inneusó Hispania *Tarraconensis* nevét vette. — *Jacetanusok* a' mai Jacca' táján Arragoniában. — *Ausetanusok* Ausa (Vigue) várostól így nevezett népek Tarraconensis Hispaniában. — Ilurgavobeliek az Ebro mellett.

- 117) Nem tudni bizonyosan hol volt e' hely, némellyek azt tartják, hogy egy a' régi Octogesával (ma Mequinenza).
- 118) Mintegy dél utáni három óra tájban.
- 119) Tacitus L. II. Annal így: Magni duces plura consilio, quam vi perfecerunt. 'S ismét L. III. Hist. Maiora illis praemia et multo maximum decus, si incolumitatem Senatui, Populoque Romano sine sanguine quaesissent.
- 120) Seneca így: Alieno sanguini tamquam suo parcant (boni imperatores), sciantque homini non esse homine prodige utendum oive praesertim.
- 121) Igazán mondja Dionys. Halicar. L. VI. Nihil est omnium confessione *civili bello* peius, in quo victos sequitur miseria, victores impietas, et alteri a carissimis perimuntur, alteri perdunt carissimos.
- 122) *Armat familiam*. Értetnek a' rabszolgák, szabadosok, czirákok, béresek, jobbágyok 's efélék.
- 123) Mert ugy jövének, mint barátaikhoz, paizs nélkül.
- 124) A' zweybrückeni kiadásban e' szavaknál: *Cesar relictis legionibus subsequitur* hibát sejtven, más kiadások után *relictis* helyett *eductis* fordítottam.
- 125) Dél utáni két óra tájban.
- 126) Meg az, hogy elkeseredett, 's az inség miatt élet halálra elszánt dühös emberekkel minden esetre nem tanácsos karra kelni. Ezen okot adja Lucanus is.
- 127) Minden legio tiz cohorsból állván az első csatarendben áll a mindenik legioból négy cohors, a' második, 's harmadikban három, az az mindössze tíz.
- 128) T. i. Pompeius.
- 129) Bizonyosan azért kívánta a' nyilvános szólalkozást, hogy a' katonák is hallván kívánatait iránta jó szívvvel viseltessenek 's a' vezéreknek a' vissza lépés' utja elvágassék.
- 130) Varus (ma Varo) Gallia 's Hispania között határfolyó.

MÁSODIK KÖNYV 1).

FOGLALAT.

A' mindünnen körtáborlott Massiliának Nasidius hajóhaddal jön segítségére, 's a' városiak' hajóhadával egyesülvén Caesaréval szerencsétlenül csatáz. Trebonius a' város mellé hallatlan nagyságu építményeket állít, mellyek által a' massiliaiak elrémülve fegyverszünetért könyörögnek, kérelmök teljesíttetvén azt megszegik, 's Trebonius' munkálatait szétszorják: ezek csak hamar helyre állíttatván újra a' hódolás iránt alkudoznak. I—XVI. Azalatt tulsó Hispaniában Varro hadi készületeket tévén mindnyájoktól elhagyatva Caesar' hatalma alá esik XVII—XXI. A' massiliaiak is megadják magokat XXII. Africában Curio először jó sikerrel munkálódik XXIII—XXXVI; utóbb vakmerő ütközetbe bocsátkozván seregestül összekonczoltatik. XXXVII—XLIV.

I. **M**íg ezek Hispaniában így folytak, a' massiliai körtáborlatra hátra hagyott Legatus C. Trebonius földgáttal, futó-árkokkal, és tornyokkal két ponton a' város felé közelített. E' pontok' egyike közel volt a' révparthoz, 's a' hajó-műhelyekhez; másika azon tenger mellett, melyen Galliából 's Hispaniából szoktak jőni a' Rhodanus' torkolatánál 2).

Mert Massiliát csaknem három oldalról tenger mossa; a' negyediken férhetni hozzá szárazon; de ezen oldalnak is a' várfokra dülő része, természeti fekvése 's egy igen mély völgy miatt hosszú 's kemény ostromot állhat ki.

Az ostromművek' elkészítésére C. Trebonius az egész Provinciából sok barmot 's embert hajtata, és rőzsét 's fát hordata össze. Ezek' beszerzése után nyolczvan láb magasságu földbástyát hányata 3).

II. De a' városnak régtől fogva olly sok minden-nemű hadi szere, olly sok lőgépele volt, hogy azok' ere-jét, a' futó-árkok' bár milly sövényzete ki nem állhatá; mert legnagyobb gépeleik által ellőtt, vasazott hegyű, 's tizenkét lábnyi hosszú karók négyrétű rácsokon is keresztül hatván' földbe szegültek 4). Ezért a' tornácok (a' futó-árkokban) összeillesztett láb-vastagságu padlók-kal födettek be, 's így haladott a' földbástya kézi munkák által továbbra. Előre tolatott a' föld' kiegyenlítése végett egy, hatvan láb szélességű ostromfödél 5). Ez ha-

sonlóan igen erős fából volt készítve, és tűz és kövek ellen mindenkép biztosítva. De minden intézetet késlete a' munkálatok' nagysága, a' bástya' 's tornyok' magassága, 's a' lőgépek' sokasága. Továbbá az Albicusok gyakran ki-kiütének, és a' töltést 's tornyokat meggyújtogták. De katonáink minden kiütést könnyen vissza verének, sőt a' kicsapókat nagy veszteséggel a' városba vissza is kergeték.

III. Azonban L. Nasidius, kit Pompeius tizenhat hajóból álló hajóhaddal — köztök néhányan érczel borított orruak valának — Domitiusnak 's a' massiliabelieknek segédül küldött, keresztül evezett, Curiotól nem sejdítve sem várátva, a' siciliai szoroson, 's Messanához 6) érvén mivel a' tisztviselők és Senatorok hirtelen megrémülve elszaladtak, kikötőjökéből egy hajót elvitt; ezt a' többiekhez csatolván Massilia felé evezett, 's előre küldvén titkon egy kis hajót, Domitiust 's a' massiliabelieket érkezteről tudósítá, 's igen sürgeté, hogy a' mostani segítség' érkezéével újra ütközzenek meg Brutus' hajóhadával.

IV. A' massiliabeliek előbbi veszteségök után hajógyárukból ugyan annyi korhadtt hajót igazítának ki, 's azokat legnagyobb szorgalommal készítették föl (a' hajóknak nem voltak szükében). Ezekhez még halász-hajókat is adának, beormozottakat, hogy az evezőket lővés ne érhesse, 's megrakák azokat íjászokkal 's lőgépekkel. —

A' hajóhadnak illy fölkészülte után valamennyi öreg, asszony' és szüz' esdeklései és sirámai között, hogy a' várost e' végveszélyben szabadítanak meg, szintolly bátor szívvvel 's bizodalommal ülének hajókra, mint az előbbi ütkezetkor; mert közönséges hibája az az embernek, hogy a' nem látott, lappangó, 's nem ismért eseteknél inkább bízik, vagy keményebben megdöbben 7). Igy történt ekkor is; mert Nasidius' érkezete által leg-

nagyobb remény 's készségre gerjede a' város. Jó széllel a' révből kievezván Tauroentánál a' massiliabeliek' váránál 8) Nasidiussal egyesülének, ott csatarendbe állának, 's a' harczra újonan egymást bátoríták, 's az ütközet' tervét közlék. Jobb szárnyra a' massiliabeliek állíttatának, balra Nasidius.

V. Ugyan oda sietett hajóinak megszaporodtával Brutus is; mert azokhoz, mellyeket Caesar Arelateben építtetett, még hat a' massiliabeliektől elfogott, 's a' mult napokban kijöbbított 's mindennel ellátott hajó járult. Fölbuzdítván tehát katonáit, olly ellenségtől, kit ép korában megtörtek a' meggyőzöttől mit se tartsanak, reménynyel 's tüzzel tele indult ellene.

Könnyen lehete C. Trebonius' táborából, 's minden magasabb helyről látni, miként a' városban maradt ifjak egyetemben, valamennyi öregek feleségeik- 's gyermekeikkel 's a' város' öreivel vagy a' bástyákról kezeiket az ég felé terjeszték, vagy a' halhatatlan istenek' templomaiba menvén, 's azok' szobrai előtt leborulván győzelemért esdeklének. Nem is volt senki, ki e' nap' kimenetelétől ne gondolta volna függni egész sorsa' elválását; mert az ifjuság' színe, 's minden korbeli legjelesebb polgár névszerint fölszólíttatott, 's megkéretett: szálljon hajóra; ugyhogy a' szerencsétlen kimenet' esetére magokban még csak új merénnyre sem láttak fenmaradó erőt. De ha diadalmaskodnak, bizton hívék városukat vagy saját erejükkel, vagy kül segítség által megtarthatni.

VI. A' reá következő ütközetben a' massiliabeliek épen nem voltak vitézség' híjával; hanem megemlékezvén feleiknek hozzájuk csak imént intézett buzdításáról, olly elszántsággal harcolának, mintha ezennel a' jövődre minden új próba-alkalom elvágatnék; és a' harcz közötti életveszélyt csak a' többi polgárok' sorsa' csekély megelőzésének tartának, kikre a' város' bevételevel ugyan azon hadi sors várakeznék.

Hajóink lassanként kiterjeszkedvén kormányosaik' ügyessége által könnyebb forgathatásra tért nyertek. Ha néha embereink szerét éjthetvén valamelly (ellenséges) hajót vas horgokkal lefogának, a' veszélyben forgónak mindünnen segítségére jövének. Az Albicusok' társaságában a' karra keléstől sem vonakodának, 's a' mieinknek vitézségre sem sokat engedének. Egyszersmind a' kisebb hajókról szórt lőszereik' záporával embereink közül sokakat (véletlenül) mielőtt azt észre vették, vagy arra el-készültek volna, megsebesítének. Két három sor evezős megpillantván D. Brutus' hajóját, melyet lobogójáról könnyen észre lehetett venni, 9) mindkét részről sebesen neki hajtott; de Brutus vigyázott magára, 's hajója' sérénységével épen annyit haladott, hogy csupán egy percz-czel csuszhatott ki közülök: azok pedig olly keményen ütődtek egymásba, hogy e' miatt szerfölött megrongáltattak; 's egyik közülök, orra összezuzatván, egészen haszonvértlen lett. Meglátván ezt Brutus' hajóhadából a' legközelebbiek, reájok esének, 's mind a' kettőt tehetlenségében hamarjában eisüllyeszték.

VII. Nasidius' hajói majd semmi szolgálatot nem ténének, 's csak hamar kiállottak a' csatából; mert azokat sem a' hazaföld' tekintete 10), sem a' rokonok' intései nem készítették veszélybe rohanni. Annak hajóhadából tehát egy hajó sem veszett el, a' massiliabeliekéből pedig öt elsüllyesztetett, négy elfogatott, egy a' Nasidiuséival ellillant. Ezek egyetemben innenső Hispaniába vitorláztak.

A' megmaradtak közül e' (szomorú) hír' megvitele végett egy előre küldeték Massiliába. Ennek közeledtével a' kimenetel felől értesülni mindnyájan kiözönlöttek, 's meghallván a' dolog' mibenlétét olly jajveszékelésre fakadtak, mintha városukat az ellenség e' pillanatban elfoglalta, volna. Azonban mind ezek mellett is a' város' védelmére szolgáló többi készülétekhez fogának-

VIII. Az ellenség' gyakor kiütéseinél észre vévén az ostrom-művek' jobb szárnyán álló legiobeli munkások, hogy egy, a' város' falainak tövében téglákból föállítandó, sánczul és menedékül szolgáló torony nekik nagy oltalmukra lenne, legelőször is a' hirtelen kicsapások ellen valami alacsont és kicsint építének. Ebbe vonulának, innét védék magokat, hami nagyobb erőttől nyomattak; innét rohanának ki, ha az ellenséget visszaverni 's űzni kellett.

Ennek kiterjedése harmincz lábnyi volt minden irányban, de falai' vastagsága öt lábnyi.

Utóbb érettebb meggondolás után — a' mint mindenben (legjobb) oktató a' tapasztalás — úgy találálák, hogy nagy hasznót hajtana, ha ezen építmény torony-magasságra emeltetnék. Ezt következőleg eszközlék.

IX. A' torony' magassága az első gerendázatig vitetvén, a' gerendákat úgy helyezék a' falakra, hogy azok' végeit a' fal' külseje eltakarná, nehogy valami kiálljon, mibe az ellenség' tüze bele kaphatna. Ezen emeleten fölül, mennyire a' párkányzat 's a' védetők' födele engedé, téglafalat rakának, 's arra, közel a' falak' végszéleihez, keresztül tévének két gerendát, melyekre építenék a' toronynak fedezetül szolgáló padlatot; ugyan ezekre egyenest keresztül más gerendákat huzának 's padlókkal egybefoglalák. E' gerendák kevéssé hosszabbra hagyattak, 's a' fal' magasságán tul emeltettek, hogy azokra a' lőszerek' elhárítása 's vissza veretése végett védleplek függesztethessenek, míg ezen emelet alatt a' falak kiépíttetnének. E' gerendázatot, nehogy neki az ellenség' tüze valamit árthasson, fölül téglával 's agyaggal bekeríték, és czondrával betakarák, nehogy vagy a' gépelyekkel hajított lőszerrek törjék be a' padlatot, vagy a' Catapultákból szórt

kövek zúzzák szét a' téglázatot. Továbbá a' horgonyok' köteleiből három, a' torony' falával egyenlő hosszaságú, 's négy láb szélességű lasnakot fonának, 's azokat az ellenségre néző három oldalról a' kiálló gerendákra a' torony körül aggaták; mert máskori tapasztalásuk szerint a' lepelnek csak ezen egy német nem járhatta keresztül akár kisebb, akár nagyobb lőszer.

Mikor a' toronynak valamelly elkészült része földve, 's az ellenség' lőszerei ellen bátorságosítva volt: a' védernyőket (a' torony' egyéb oldalain teendő) más munkákhoz vivék. A' torony' födelét, a' mint volt, csigákkal az első emeletről megmozdíták, 's főlebb vontaták, annyira emelvén azt, mennyire a' lefüggő lasnakok engedék. Ezek megett építék, földve 's védve, téglákból a' falakat, 's magoknak a' munkára csigájokkal újra helyet készítenek 11). Mihelyt szükségesnek látszott új padolatot készíteni, a' gerendákat szintugy mint az elsőnél, kívülről, téglával berakták 's a' födelet lasnakokkal együtt innét újra főlebb emelék. Így bizton 's minden veszteség és veszély nélkül hat emeletet készítenek, 's az építés közt, hol jönnek látszott, lőgéplyeik' számára lyukakat hagyának.

X. Mikor elég bizonyosak voltak, hogy e' toronyból a' körülötte fekvő műveket védhetik, egy a' téglatoronytól az ellenség' tornyáig 's faláig nyuló, 's hatvan láb hosszú védfödelet kezdének két láb vastagságú fából építeni. Alkatja következő vala:

Először két egyenlő hosszúságú gerenda téteték négy lányira egymástól a' földre, 's azokba öt láb magasságú oszlopocskák vésetének, melyeket tompa szegletre ollófákkal egybe kötöttek, hogy azokra tegyék a' tetőt fedező gerendákat. Az ollófákra két láb vastagságú gerendákat rakának, 's azokat vastáblákkal és szegekkel megerősíték. A' födel 's gerendák' alsó végeire négy

új vastagságu négyszegű léczeket szegezének, hogy azok a' tetőre falazott téglákat a' lecsuszástól tartóztassák. A' tető illy módon emelkedőleg 's rendesen meg lévén rakva, a' pallók, a' mint az ollókon feküdtek, hogy a' bástyáról szóratandó tűz ellen védve legyenek, téglákkal és agyaggal födeztetének be. A' téglák fölé bőrök vonatnak, nehogy azokat a' fecskendőkből reájok bocsátott víz fölázthassa 12); a' bőrök pedig, hogy hasonlókép tűz 's kövek ellen védessenek, czondrákkal terítettének be. Ez az egész mű épen a' torony mellett vívó-füdelek alatt készült el, 's hirtelen az ellenség' várakozásán kívül olly módon, mint a' hajókat szokás, alávetett hengeren az ellenség' tornyához tolatott, hogy annak falához kapcsolassék.

XI. E' hirtelen bajra megrémülvén a' városaik, emelő rudakkal igen nagy köveket hömpölygetének oda, 's azokat bástyájokról a' védfedélre taszíták. De az erős gerendázat kiállá az ütődést, 's a' mi reá hullott, a' lejtős tetőről legördült.

Ezt látván a' városaik, más próbát tevének: hordókat töltének meg gyántával és szurokkal, 's azokat meggyújtva a' védfüdélre bocsáták; de ezek is azonnal (a' tetőről) lefordultak, 's legörgésök után póznákkal 's csigákkal az építménytől eltolattak.

Azonban a' védfüdél alatti katonák vasrudakkal az ellenség' tornya' talpköveit kitördelék. Védfüdelüket embereink a' téglatoronyból kisebb 's nagyobb löszerekkel védék, 's az ellenséget a' bástyáról 's tornyokról elverék. Veszély nélkül nem leheté (tovább) a' falatvédeni.

Az előttök álló torony' több talpkövének kifeszítése után abból egy rész hirtelen leomlott, a' mellette lévő pedig utána hanyatlott.

XII. A' torony' hirtelen leomlása rémülésbe hozta, 's e' véledlen baleset egészen megzavarta az ellenséget.

Az istenek' haragjától leverve, 's városuk' kiraboltatásaitól rettegvé az egész polgárság fegyvertelenül, szalagozott homlokkal 13) a' kapukon kitódult, 's kezeit könyörögőleg a' Legatusok 's a' sereg felé kinyújtá. Ezen új tüneményre megszűnt minden ellenségeskedés, 's katonáink harcz helyett hallani 's tudni vágyának.

A' Legatusok 's a' sereg elejbe jutván az egész polgárság térdre hullt könyörögven: válassék be Caesar' érkezte. Látják, hogy városuk többé nem védhető; az ostrom-művek elkészültek, a' torony leomlott. Ha Caesar' megérkezte után főhajtók nem lennének, annak egyetlen intésére legott raboltassanak ki. Megjegyzék, hogy az egész torony' összeomlása' esetére lehetetlen volna katonáinkat tartóztatni, hogy zsákmány' reményében a' városba ne rontsanak, 's azt föl ne dűlják.

Ezeket, 's több illyeseket hozának, mint tanult férfiak igen szivrehatókép, és siránkozva elő 14).

XIII. Ezek reá bírák a' Legatusokat, hogy katonákat a' munkától visszavonják, az ostromot félbe szakasszák, 's a' műveken őroket hagyjanak. Irgalomból némi fegyverszünetre állván Caesar' jöttére várakozának. A' bástyáról, ugy szinte a' mieinkről is, egy lőszersem vettették; 's mintha mindennek már vége volna, a' gondal 's vigyázattal mindnyájan fölhangyanak; mert Caesar szorosan meghagyá levelében Treboniusnak, hogy rohanással ne engedje bevenni a' várost, nehogy a' katonák az elpártolás, megvettetésök, 's a' hosszas bajmólódás miatt elkeseredve lévén — mint fenyegetőztek — minden fegyverfoghatót kardra hányjanak. 'S csak alig leheté őket a' városba rohanástól megtartóztatni; nehezteltek is azért, mivel véleményök szerint Treboniuson mult, hogy a' várost be nem vették.

XIV. De az álnok ellenség csak időt 's alkalmat keresé, hogy bennünket megcsaljon.

Mikor tehát a' mieink szorgalmukban alább hagyván vigyázat nélkül voltak, néhány nap mulva, dél tájban, midőn embereink részint elszéledtek, részint magokban a' művekben hosszas munkájok után pihentek, minden fegyverök pedig félre-, 's tokjaikba téve volt; hirtelen a' kapukon kirohant, 's a' szél épen olly kedvező, mint nagy levén, műveinket fölgyújtotta. A' tűz szél által olly hamar elterjede, hogy egyszerre borulnának lángba a' töltés, a' védernyők, az ostromfödél, a' torony, a' lőgépek, 's mind ez előbb lenne hamuvá, mint csak azt is észre venni lehetne, mikép támadott a' gyuladás.

E' hirtelen balesetre fölrezenvén embereink, mint lehete, fegyverhez kapának, mások a' táborból elő sietének. Rajta hajtának az ellenségnek; de a' falról szórt nyilak 's nagyobb löszerek által a' futamlók' további üzésétől gátoltatának.

Az ellenség a' bástya alá vonulván, ott a' védőfödél 's téglatornyot minden akadály nélkül meggyújtá. Igy sok hónapi munka az ellenség' hűtlensége 's a' szélvész' dühe által egy perc alatt semmivé lett.

Más nap hasonló próbát tettek, 's nagyobb bizodalommal a' másik torony 's töltés felé kiütvén arra nagy tüzet vetettek. De valamint hajdani ébrenségökkel (egy ideig) embereink egészen fölthagytak, úgy a' mult napi baleset által okulva a' védelemre mindent elkészítettek. Az ellenség tehát nagy veszteséggel, célját nem érve, a' városba vissza veretett.

XV. A' katonák' sokkal nagyobb buzgalommal kezdé most Trebonius az elrontott műveket fölépíteni, 's helyre állítani; mert ezek látván, hogy temérdek munkáik 's készületeik olly rossz véget értek; 's fájlalván hogy vitézségökből a' fegyverszünet' gyalázatos megszegése által az ellenség még csúfot űz: a' töltés' építésé-

hez kívántató egyéb szerek' hiányában a' massiliaiak' határaiban szélt hosszat minden fát kivágván's összehordván egy egészen új nemü, 's hallatlan ostrom művet kezdenék építeni két, hat láb vastagságu téglafalból, mellyeket padlókkal egybe foglalának csak nem egyenlő szélességre ama' másik, fából készült, töltéssel. Hol a' fal közötti tér, vagy a' talpak' gyengesége megkívánni látszott, oda a' mű' erősítése végett duczkok tétettek, 's kereszt-gerendák huzattak. Az egész padlat sövényzetel terítettett, erre pedig föld öntetett. E' földel alatt a' katonák jobbra balra fal- előről védernyő által oltalmazva minden, az építéshez szükséges szert veszély nélkül összehordának.

Az építés sebesen haladt, 's a' hosszas munkákon esett sérelem katonáink' szorgalma 's erőlködése által csak hamar pótolva lett. Alkalmas helyeken kirohanásra kapukat hagyának.

XVI. Midőn a' nagynak, 's hosszú idő alatt sem pótolhatónak vélt kárt kevés napi munka 's fáradság által úgy helyre állítva látná az ellenség, hogy többé sem ravaszságnak sem kicsapásnak nincs helye; 's hogy épen képtelen akár katonáinknak erővel, akár műveinknek tűzzel árthatni; 's észre venné, hogy városa' egész száraz felüli oldala fallal 's tornyokkal úgy bekerítettetik, hogy saját erősítményein sem állhat meg, mert falaink már majdnem városa' bástyáihoz voltak ragasztva, 's katonáink kézi löszereket hajigáltak, ő pedig a' köztér' csekélysege miatt, a' miktől sokat vára, rontó gépelyeinek hasznát nem veheti 15); tudá végre, hogy egyenlően falról 's tornyokból harczolván mieinkkel nem mérközhetik: a' megadás előbbi föltételeihez folyamadott.

XVII. Megértvén tulsó Hispaniában M. Varro 16) az Italiában történeteket, elejente nem bízott Pompeius' ügyében, 's Caesar' részére igen kedvezőleg nyilatkozott:

ő mint Cn. Pompeius' Legatusa ehhez már kötelesség által van lefoglalta; nem kisebb kapcsolatban áll mindazáltal Caesarral is. Ismeri ő a' Legatus' tisztét, ki azt csak bizományból viseli 17), ismeri önerejét, 's az egész Provinciának Caesar iránti érzeteit. Így beszélt ő minden alkalommal, 's egy párthoz sem állott.

De meghallván utóbb, hogy Caesar Massilia előtt akadályra talált; hogy Petrejus' katonái Afraniuséival egyesültek; hogy nagy segédseregek gyűltek össze, és szinte számosakat remélnék 's várnak még; 's hogy az egész innenső Provincia velök egyet ért; valamint megtudván azokat is, mellyek később Ilerda körül történtek, hogy Caesar eleség' szűkében van, a' mit neki Afranius nagyítva, 's dicsekedve írt meg: ő is a' szerencsétől kegyeltnek részére kezde hajlani.

XVIII. Az egész Provinciában ujonczokat szedete; két teljes számú legioját mintegy harmincz segédseregbeli cohorrssal szaporítá; nagy mennyiségű gabonát gyűjte, hogy azt a' massiliabelieknek, nem különben Afranius- 's Petrejusnak küldje; a' gadesieknek 18) megparancsolá, hogy tíz hadi hajót készítsenek, 's ezeken fölül Hispalisban 19) még többet is készíttete: Hercules' templomának egész kincsét, 's minden ékességét 20) Gades' városába vivé, hová őrizetül a' Provinciából tíz cohorst küldé, 's C. Galloniust romai lovagot, Domitius meghittjét, kit ez oda örökségbeli ügyben küldé, e' város' parancsnokává tevé; minden fegyvert magános emberektől szinte, mint a' fegyvertárból Gallonius' házába vitete. Caesar ellen kemény beszédeket tartott. Tiszti székéről gyakran hirdeté, hogy Caesar csatákat vesztett, katonái közül sokan áltmentek Afraniushoz, 's hogy mindezeket bizonyos forrásból, 's hiteles személyektől tudja.

Illyes beszédek által az ottani Provincia' polgáraitól

országos szükségekre tizenkilencz milliom Sestertiust 21), húsz ezer font ezüstöt 22), és száz húsz ezer mérő búzából álló kölesönt csikart ki. Azon nemzetségekre, melyeket Caesarhoz gyanított hajlani, nagyobb terheket vetett, hozzájuk fegyveres erőt vezetett; egyeseket pörbe idézett 23), 's a' Respublica ellen szóval vagy beszéddel vétettek' javait ennek részére elfoglalta. Az egész Provinciát az ő 's Pompeius' hűségére fölesküdtette.

Az innenső Hispaniában történeteket megértvén háborúhoz készült. Terve volt: két legioval magát Gadesbe venni, 's ott a' hajókat, 's minden eleséget letartóztatni; mert tudta, hogy az egész Provincia Caesarhoz szít. E' szigeten fölállított gabonátáruk 's hajók által a' háborút huzni könnyűnek vélte.

Sok 's nyomos dolog kívánta ugyan Caesarnak Italiába visszatértét; de ő föltevé magában, hogy előbb a' háboru' minden magvát Hispaniában elfojtja; mert tudta: milly sok jót tett Pompeius, 's milly sok pártolót számolál az innenső Provinciában.

XIX. Ez okból a' Néptribunust Q. Cassiust két legioval tulsó Hispaniába küldvén, maga hat száz lovassal sebes haladva előre méne. Jöttét hirdetmény előzé, melylyel bizonyos napra a' tisztviselőket 's minden nemzetség' fejeit maga elejbe Cordubába 24) idézé.

E' parancsnak az egész Provinciában közhírré tétele után egy nemzetség sem volt, melly a' kitűzött napra tanácsa' egy részét Cordubába ne küldötte volna, 's egy jelesebb romai polgár sem maradt onnét el.

Egyszersmind e' cordubai gyülekezet' önszántából Varro előtt bezárta kapuit, és a' tornyokat 's bástyákat éjjeli nappali örökkel megrakta; két úgy nevezett gyarmati 25), 's történetből oda érkezett cohort pedig a' város' védelmére letartóztatott.

Ugyan azon napokban a' carnobeliak 26), kiknek vá-

rosával erősségre az egész Provinciában bármelyik távolról sem ér föl, azon három cohort, mellyekkel Varro a fellegvárat megrakta, önmagoktól kivetették, 's a' kapukat bezárták.

XX. Annál inkább siete pedig Varro minél előbb Gadesbe juthatni legioival, nehogy útjában, vagy az ált. keléskor elzárassék. Olly nagy, 's jó hajlandóság mutatkozott a' Provinciában Caesar iránt.

Tovább haladván, Gadesből levelet vesz, hogy ott a' Caesar' hirdetményéről jött első tudósításra az előke lők, 's a' őrizeti cohortok' Tribunusai 27) egyet értenek abban, hogy Galloniust kiűzzék, 's a' várost szigettestü Caesar' számára föntartsák. E' határozat után tudtára adták Galloniusnak, hogy most, míg veszély nélkül lehet, költözzék ki Gadesből, különben tudják, mit teendének. E' fenyegetésre Gallonius oda hagyta Gadest.

Ezek kitudatván, Varro' táborából az egyik legio, melly belföldinek 28) nevezetett, annak szeme' láttára fölkerekedett, 's Hispalisban a' piacon, 's a' csarnokok alatt békével letelepedett E' viselet annyira megtetszett azon kerületi romai polgároknak, hogy őket kiki szives örömet vendégül házába fogadta.

Ezen esetek által megrémülve Varro midőn azt reménylette, hogy útját fordítván Italicába 29) érhet, embereitől hallá, hogy (itt is) a' kapuk be vannak zárva. Tehát mindenütt elrekesztve Caesarhoz küldé, magát késznek jelentvén a' legiot, kinek parancsolandja, áltadni. Ez Sext. Caesart 30) küldé, 's ennek parancsolá a' legiot áltadatni.

Áltadván a' legiot Varro Caesarhoz Cordubába jött, előtte kormányzásáról hű számot adott, a' kezei közt levő pénzt letette, 's mindenütt mennyi gabonája 's hajója vagyon, előadta.

XXI. Caesar Cordubában népgyűlést tartván, abban

általán megköszöné a' romai polgároknak, hogy a' várost hatalmukban tartani iparkodtak; a' Hispanosoknak, hogy az őrsereget elűzték; a' gadesieknek, hogy az ellenfél törekvéseit megghiusították, 's magokat szabadságba helyezték; a' városba őrködőleg nyomuló katonai Tribunosoknak 's Centurioknak, hogy amazok' szándékát vitézségökkel gyámolították. Ezután elengedé a' romai polgároknak azon pénzt, melyet Varronak a' köz-szükségre ígértek; visszaiktatá jószágaikba azokat, kik tudtára szabadabb nyilatkozásaikért azok' vesztével bűnhődtek; 's néhány községnek 's egyeseknek jutalmakat osztogatván a' többieket jövődre jó reménynyel biztatá.

Két napi itt mulatása után Caesar Gadesbe méne, 's mind azon pénzt és ékességet, melly Hercules' templomából egy külön házba hordatott, oda visszavitette. A' Provinciát négy legioival Q. Cassius' parancsnoksága alá adván, azon hajókon, mellyeket M. Varro, 's ennek parancsára a' gadesiek építettek, rövid nap alatt Tarracoba ért. Itt várták őt csaknem az egész innenső Provincia' követei. Hasonlókép itt is némelly nemzetségek iránt különös 's köztiszteletének jeleit adván Tarracoból eltávozott, 's a' szárazon Narboba, 's innét Massiliába érkezett. Itt hallá, hogy (Romában) a' dictatorság 31) javallatba hozatott, 's hogy ő M. Lepidus Praetortól e' hivatalra kineveztetett.

XXII. A' massiliabeliek, miután mindennemű nyomorúságok által megtörtettek, a' legnagyobb élelem'szűkére jutottak, két tengeri csatát elvesztettek, többszöri kiütésekkor visszaverettek, azon fölül a' hosszas körtáborlat és szokatlan élelmód miatt (mert az illyes esetekre már régóta a' köz-magtárba takarított régi kölessel 's romlott árpával tengődtek) dühös mirígy nyavalyától sanyargattattak, tornyuk ledöntetett, bástyájok nagy részent megrongáltatott, minden remény a' Provinciából 's hadseregtől segítséget várhatni elenyészett, — minthogy

a' vett tudósítások szerint mindenek Caesar' hatalmába jutottak — : magokat színlés nélkül megadni eltökélek.

De L. Domitius megsejtvén a' városbeliek' szándékát, néhány nappal azelőtt három hajót szerezvén, melyek közül kettőt meghittjeinek ada, egyre maga szálla, azokkal borongós idő' alkalmával elillant. Ezt a' révpartnál Brutus' parancsából őrködő hajók megpillantván, folszedék horgonyaikat, 's utána eredének. Az egy Domitius' hajója erőködött, 's futását folytatta. A' zivatar' segedelmével eltűnt szem elől; a' más kettő pedig feléjük vitorlázó hajóinktól megrettenvén, a' kikötőbe visszavonult.

A' massiliabeliek parancs szerint fegyvereiket 's gépelyeiket a' város elejbe hordák, hajóikat a' kikötőből 's horgony-helyeikről kihozzák, 's a' kincstárbeli pénzt átadják. Ezek után Caesar nem személye iránti érdemeikért, hanem inkább hírók- 's régiségökért megkegyelmeze nekik. Ott hagyja őrizetül két legiot, a' többieket Italiába küldé, maga pedig Romába méne 32).

XXIII. Ugyan ezen idő' tájban C. Curio, ki már elejétől fogva megvetéssel viseltetett P. Attius Varus' seregei iránt, magával vivén a' Caesartól nyert négy legio' kettejét és öt száz lovast, Siciliából Afrikába evezett. Két napi 's három éji hajózás után Aquilaria nevű helynél kikötte, melly Clupeától 33) húsz ezer lépésnyire fekszik, és két kiálló fok miatt 34), mellyek között helyeztetik, nyáratszaki alkalmas álláspontot nyujt.

Az ifju L. Caesar P. Attiustól a' tengeri rablók' háborujából magához vont, 's Uticában 35) e' jelen háboru' szükségére kiigazított tíz hadi hajóval Clupeánál várakozék reá, de tartván Curio' hajóinak számától, elhagyá a' sík tengert, 's egy fedett háromsor-evezőssel a' legközelebbi partnál kikötvén, 's a' hajót ott hagyván, szárazon Adrumetumba 36) szaladott.

E' városban C. Considius Longus 37) fekvék örökkö-
leg egy legioval. Ugyan ide vonulának Caesar' elillanása
után annak többi hajói is.

A' Quaestor M. Rufus tizenkét hajóval, mellyeket
Curio a' szállító hajók' védelméül Siciliából hozott volt,
utána indula, és hajóhadával 's azon elhagyott hajóval,
mellyet a' parton meglátván alattsággal a' mélyre vont,
Curiohoz visszatére.

XXIV. Curio Marcust 38) a' hajókkal Uticába elő-
re küldvén, maga is a' sereggel megindul, 's két napi
útát haladván Bagrada folyóhoz ér. Itt hagyja a' legiok-
kal C. Caninius Rebilus Legatust, maga pedig Cornel-tá-
bora' 39) megvizsgálása végett a' lovassággal előre megy,
mert e' táborütésre fölötte alkalmasnak tartaték.

Egy, mindkét felől meredek és zordon, de még is
Utica felé nem olly nyakszegő oldalú hegyfok nyulik be
egyenesen a' tengerbe. Innét Utica, szemirányban valami-
vel tovább esik ezer lépésnyire. De ezen az úton forrás
vizhez jutni, hová a' tenger mélyen behat, 's a' tér nagy
darab földre posványos; ha ki ezt kikerülni kívánja, hat
mértföldnyi kerülett kell a' városig tennie.

XXV. E' hely' megvizsgálása után Curio látja Va-
rus' táborát 40) egészen a' város- 's annak falaihoz dölve,
az úgy nevezett harczkapu előtt már a' természetből jele-
sen megerősítve: egy részről maga Utica' városa, más fe-
lől a' város előtti játékszin által, mellynek iszonyu osz-
lopai a' táborhoz juthatást nehezíték, és szűkíték. Egy-
szersmind sok mindenfélét lát mindünnen összehordatni,
's tolongva tovább vitézni, mellyek a' hirtelen harc-zaj-
nak félelme miatt a' falukból városba takaríttatának: ki-
bocsátá tehát lovasságát, hogy raboljon és zsákmányoljon.

Ugyan azon időben Varus ezek' védelmére a' város-
ból hat száz lovas Numidát, 's négy száz gyalogot küld
ki, kiket néhány nappal azelőtt Juba király küldé segítésé-

göl Uticába. Ez már atyjáról vendégi kapcsolatban állá Pompeiussal; 's azon fölül neheztele is Curiora; mert ez Néptribunus' létekor Juba király' országa' elkoboztatását javallatba hozá 41).

A' lovasok összecsapának, de a' Numidák első rohantunkat sem állhaták ki, hanem mintegy száz húsz ember' veszteséggel a' város melletti táborba vonulának.

Azon közben a' hadi hajók' megérkeztevel Curio Utica előtt horgonyokon álló mintegy két száz rakhajónak jelenteti, hogy ellenségesen bánand mindazokkal, kik rögtön Cornel-táborához nem vitorláznak. E' fölszólításra mindnyájan egy pillanatban fölszedék horgonyaikat, elhagyák Uticát, 's a' parancsolt helyre menének. Ez' eset által mindennemű bőség áradt az egész seregre.

XXVI. Ezek után Curio visszaméne Bagrada melletti táborába, 's az egész seregtől egyezőleg Imperatornak 42) kiáltaték.

Másnap seregével Utica felé fölkerekedék, 's közel a' városhoz tábort ütött. Még nem készülének el a' munkával, midőn a' táborszemi lovasok jelenték, hogy a' királytól küldött nagy lovas, 's gyalog erő van útban Utica felé; egyszersmind nagy porfelleget látának emelkedni, 's nyomban az előcsapatot kitűnni.

Curio ezen új jelenet miatt előre küldé lovasságát, hogy az ellenség' első rohanatát fentartsa, 's késlesse; és elvonván sietve munkájoktól a' legiokat, azokat csatarendbe állítá.

A' lovasság összecsap, 's mielőtt a' legiok kellőleg kiterjeszkedhettek, 's fölállhattak volna, már a' királyi segédseregek (mert minden rend, 's aggodalom nélkül jövének) tolongásba és zavarba jutván megfutamlottak. A' lovasság majd semmit sem vesztett, mert a' part' hosszában sebesen a' városba vonula, de a' gyalogságból számosan konzoltatának föl.

XXVII. A' következett éjjel két marsus 43) Centurio, 's velök együtt manipulussokból huszonkét közvitéz Attius Varushoz áltszökek, annak mint bizonyost adván elő (vagy mivel magok úgy hitték, vagy Varusnak akartak hízkelkenni; mert örömet hiszszük, a' mit ohajtunk, 's azt képzeljük, mások is egyenlően éreznek velünk), hogy Curiot emberei általán gyűlölik. Mindenesetre szükséges volna a' sereggel közeledni, 's a' katonák' összebeszélgetésére alkalmat szolgáltatni.

E' vélemény reá bírá Varust, hogy legioit másnap a' táborból kivigye. Ugyan azt tevő Curio. Mindketten csatarendben állának, 's csak egy kis völgy választá őket.

XXVIII. Varus' seregében volt Sex. Quintilius Varus, ki főlebbi említésünk szerint 44) Corfiniumban feködt. Ez Caesartól szabadon bocsáttatván Africába jött; és Curio ugyan azon legiokat hozá ált, mellyek hajdan Corfiniumban magokat Caesarnak megadá, úgy hogy néhány Centurio' változását kivéve, ezek' centuriái 's manipulusai ugyan azok maradtak.

Quintilius innét alkalmat vón a' katonákat megszólítani; föl 's alá jára Curio' harc-vonalai előtt esdekelvén a' katonáknak: ne feledkezzenek el az első esküről, mellyet Domitiusnak, 's neki Quaestoruknak tevének; ne fegyverkezzenek azok ellen, kik velök egy sorsban osztottak, 's azonegy körtáborlatot kiállottak, 's ne harczoljanak azokért, kik őket gyalázatos szökevény névvel mocskolják. Ezek mellett valamellyes jutalom-reményt csillogtatott, mellyet az ő Attius' részére léptökkor bőkezűségétől várhatnának.

XXIX. E' beszédre Curio' katonái egyik részre sem nyilatkozának, 's így mindegyik visszavivő táborába seregét.

Curio' táborát általányos rémület fogta el, melly ha-

marjában különféle mende-mondák által még jobban növekedék: mert kiki véleményeket kohola, 's mások' fecségeihez valamit önszülte félelmeiből is csatola. E' mende-mondák egyesektől származának ugyan; de szájról szájra terjedvén többek' kimondásán látszattak alapulni.

[A' polgári háboru 45); oly neme az embereknek, kiknek szabadságukban állott kényőket követni, 's tetzésök szerint akármelly pártra állhattak; a' legiok ugyan azok, mellyek kevéssel azelőtt az ellenfél' szolgálatában állottak; továbbá azon szokás, mellyel az ellenpárti városoknak is municipiumi jogok adattak, más szempontból nézeté Caasar' jótéiteit 46); mert a' Marsus- és Pelignusok közüliek nem tértek vissza, ámbár még a' mult éjjel sátoraikban voltak; 's némelly katonák bajtársaik' keményebb kifejezéseit általán megbántódva vették. Némellyeket azok is toldának hozzá, kik különös figyelőknek szorlettek volna tartatni].

XXX. Ezeknél fogva Curio hadi tanácsot tartván, általában mitévők legyenek, fontolgatá. Néhánnyan oda nyilatkoztak, hogy mindent el kell követni, 's Varus' táborát ostrommal megvenni; mert véleményök szerint a' katonák' illyes pártforralmai között nincs veszélyesb a' veszteglésnél. Végre is, így szólának: jobb vitézül ütközet által harc-szerencsét kísértetni, mint embereiktől elhagyatva 's elárultatva magokat a' legkeményebb bánásmódra kitenni. Mások azon véleményben voltak, hogy harmadik őrváltáskor vissza kell menni Cornel-táborához, hogy a' katonák, hosszabb idő nyújtatván nekik, eszökre térjenek; 's egyszersmind, ha keményebben megtámadtatnának, nagy számú hajóikkal biztosabban is, könnyebben is Siciliába vonulhassanak.

XXXI. Curio mind a' két javallatot elveté: milly gyávának az egyiket, olly vakmerőnek állítván a' másikat: ezek a' leggyalázatosabb futásról gondolkodnak

amazok veszélyes helyen is ütközni akarnak. Ugyan is, így szóla, milly bizodalommal reményljük a' mesterség 's természet által remekül megerősített tábort kiostromolhatni? avagy mit nyerünk, ha a' táborra rohanván nagy veszteséggel visszaveretünk? mintha nem a' jól vagy rosszul kiűtött merények szereznének a' fő vezéreknek katonáik előtt kedvességet vagy gyűlöletet. Valljon a' táborváltoztatás egyéb-e rút hátrálásnál? mert becsületes embereknek gyaníthatniok sem kell, hogy bennök bizatlankodnak, valamint a' czudaroknak nem kell tudniok, hogy tőlök valaki retteg. Félelmünk ezek' vakmerőségét csak növelné, amazok' buzgalmát pedig lankasztaná. De ha, ugymond: a' sereg' elhidegülése felől meg volnánk is'győződve (a' mit azonban én bizton vagy egészen alaptalannak, vagy bizonyosan nagyítottnak gondolok): nem volna-e jobb magunkat tetetni, és semmit nem gyaníttatni, mint viseletünkkel a' dolgot még meggyökereztetni? nem kell-e a' sereg' gyengeségeit szintugy, mint a' test' hibáit titkolni, hogy elleneink' reményét ne éleszsűk? De még azt is javallják, hogy éjféltor kerekedjünk föl, nyilván, hogy a' kirugni szándékozóknak féktelenségre tágasb út nyitassék; mert illyes merényeket csak szegyen vagy félelem zaboláz, ezeket pedig az éj elenyésztí. Valamint tehát nem bírok olly erős lélekkel, hogy a' tábornak remény nélküli ostromát javaljam, ugy a' kétségbeesésig elcsüggedt sem vagyok. Véleményem szerint először mindent meg kell próbálni; 's bízom is, hogy közületek nagy rész a' dolgot velem ugyan azon szempontból fogja tekinteni.

XXXII. Eloszolván a' hadi tanács, Curio összehívá katonáit. Fölhozá engedelmességöket, mellyel Corfiniumban Caesar iránt viseltettek; föl, hogy segítségök 's hozzá állásuk által tette az magáévá Italiának nagy részét; mert, így szóla: titeket 's példátokat követte azután

minden Municipium; 's nem ok nélkül gerjedett irántatok Caesar legnagyobb szivességre, valamint az ellenfél legdühöseb boszúra; mert Pompeius minden ütközet nélkül egyedül e' lépések' következményeinek megfontolására hagyta el Italiát. Caesar engem, különös kedvenczét, 's a' siciliai 's africai Provinciákat, mellyek nélkül nem védheti Romát 's Italiát 47), a' ti hűségtekre bizta. Vanak, kik titeket tőlünk elpártolásra nógatnak; mert mi lehet előttük kíváncsibb, mint ugyan azon időben minket befonni, 's titeket ocsmány tettekre birni? vagy mi becstelenebbet tehetnek föl felöletek a' boszút lihegők, mint, hogy azokat áruljátok el, kik mindenöket nektek köszönik, 's azoknak esetek kezeikbe, kik benneteket vesztők' okainak néznek? hát nem hallottátok Caesarnak hispaniai tetteit? hogy két sereget megvert, két vezért meggyőzött, két Provinciát hatalmába kerített? hogy mind ezt a' csataszínre lett föllépése után negyven nap alatt vitte véghez? ellent állhatnak-e a' tönkre jutottak annak, kivel ép voltukban nem mérközhettek? ti pedig, kik Caesart még a' győzelem' kétes korában követtétek, most, a' hadi szerencse' eldöntése után, akarnátok-e a' győzöttnek párjára állani? most, midőn érdemlett jutalmaitokat kell aratnatok? De azt mondják, hogy elhagytátok 's elárultátok őket, 's korábbi eskütokeket emlegetik. De ti hagyátok-e el L. Domitiust, vagy az titeket? nemde a' vég szükségét eltürendő készségtek mellett ő hagyott benneteket a' sorsra? nem ő illant-e el menekvőleg titkon közületek? nem tőle elárulva tartattatok-e meg Caesar' kegye által? mikép köthete magához eskü által titeket az, ki tisztii jeleit elvetve, fő vezérségét letéve, mint magános személy és hadi fogoly idegen hatalomba került? valóban egészen új hitbéli kötelesség ez? hogy a' jelenleg kötelező esküt semmibe vevén a'hoz ragaszkodjatok, melly a' vezér' maga megadásával és szan-

badsgága' vesztével megszűnt 48). De, ha nem hibázok, ti Caesarral meg vagytok elégedve, 's énbennem nem bíztok. Nem dicsekszem irántatok tett érdemeimmel. Nem töltik azok még be sem önohajtataimat; sem a' ti vára-kozástokat. De a' katona fáradsága' jutalmát még mindig (csak) a' háboru' kimenetelétől várta, melly millyen leend, tin-magatok előtt sem kétes. Azonban szolgálatheli ipa-romat, eddigi előmenetemet, és szerencsémet miért ne említeném? kevescllitek-e, hogy a' sereget épen, és sér-tetlenül egyetlen hajó' vesztesége nélkül átszállítottam? hogy az ellenség' hajóhadát mindjárt jöttömkor első meg-támadással tönkre tettem? hogy két nap alatt két lovas csatát nyertem? hogy az ellenség' kikötőjéből 's öbléből két száz rakhajót elhajtottam, 's a' dolgot annyira vit-tem, hogy a'hoz sem szárazon sem vízen eleség nem szál-líttathatik. Illy szerencsét, 's illy vezéreket megvetvén inkább a' szennyel bélyegzett corfiniumbeliek', a' meg-szökött Italusok', a' meghódolt Hispanusok' 's a' baljelen-ségű africai háboru' pártjára állatok-e? Én csak Caesar' katonájának kívántam neveztetni; ti reám imperatori cí-met ruháztatok. Ha bánjátok ezt, lemondok szivességtek-ről. Adjátok vissza nevemet, netalán úgy lássék, hogy e' dísznevet gúnyból adtátok reám.

XXXIII. E' beszéd meghatotta a' katonákat; 's Cu-riot beszéd közben is többször félbe szakaszták.

Látni vala, milly sajnosan túrték a' hűtelenség' gya-núját. A' gyülekezetből elmentekor pedig mindnyájan bátoríták: bízzék; ne féljen az ellenséggel megütközni, és hűségöket 's vitézségöket megkísérteni.

Ezen általányos szív- és szándékváltozásra föltevő Curio első adandó alkalomra megütközni.

Másnap kinyomult, 's azon helyen, hol mult napok-ban vala, csatarendbe álla. Attius Varus sem késett se-regeit kivezetni, hogy akár embereink' elcsábítására,

akár a' jó szerével történhető ütközetre az alkalmat el ne szalaszsa.

XXXIV. Volt a' két sereg között, főlebbi említésünk szerint, egy nem igen nagy ugyan, de nehéz, 's meredek kapaszkodásu völgy. Mindegyik rész azt várta, hogy az ellenség tesz próbát az áltjövételre, hogy annál kedvezőbb helyzetben ütközhessék meg.

Azonban látni lehetett P. Attius' egész lovasságát több, közbe vegyített könnyű fegyverzetűvel a' bal szárnyról a' völgybe nyomulni. Ezek ellen Curio a' lovasságot, 's a' Marrucinusok' két cohorsát küldé. Ezeknek első rohantát sem állák ki az ellenség' lovasai, hanem fékerezestve feleikhez visszafutottak. A' velök jött, 's tőlök e'kép elhagyott könnyű fegyverzetűeket a' mieink körül fogák, 's fölkonczolák. Varus' egész serege egyenesen ide függesztett szemekkel látá felei' futását, 's fölkonczoltatását. Ekkor Rebilus Caesarnak Curiotól nagy hadi tapasztalása miatt magával hozott Legatusa így: Látod Curio, az ellenség rémülésben van, mit késel a' kedvező perczet használni? Curio csak az egy tegnapi nyilatkozásaikra emlékezteté katonáit, és parancsolá: kövessék őt, s előre nyargala.

A' völgy olly meredek volt, hogy az elsők nem egy könnyen máskép, mint önöneiktől segítve vanczoroghattak föl. De az övéik' megfutamlása 's fölkonczoltatása miatti rémüléstől már eleve elfogódott Attiusék nem ügyeltek az ellentállásra, 's mindnyájan azt hitték, hogy már a' lovasságtól bekerítetttek. Előbb tehát, mint sem a' mieinknek lőszeret hajítaniok, vagy közelebb jutniok lehet, Varus' egész csatarende hátat fordított, 's táborába vonult.

XXXV. E' futásban valamelly Pelignus, Curio' seregében altiszt, nevére Fabius, a' futamlók' első csoportját elérvén, fenszóval Varust nevénel fogva tudakolá. Azt

lehet gondolni, hogy katonáinak egyike, 's valamit akarna jelenteni 's mondani. Midőn Varus az ismételt szólitgatásokra visszanézett, megállott, 's ki légyen, vagy mit akarna, tudakozta: amaz kardját jobb vállához mérte, 's kevésben mult, hogy Varust meg nem ölte. Varus azonban a' veszélyes csapást paizsa' föltartásával hárítja el magától. Fabiust a' közel levő katonák körülfogák, és megölik.

A' futók' sokasága és tolongása által elteltek a' tábor' kapui, 's az út elzáratott; 's e' helyt többen veszének el kardvágás nélkül, mint az ütközetben vagy futásban; kevés hibázott, hogy táborukból is ki nem verettek, és némellyek azonnal egy futásban a' városnak tartottak. De a' tábor természet 's mesterség által védve vala a' beronthatástól, 's mivel Curio csak ütközet végett nyomult ki, minden tábor-ostromló szer' hijával volt. Visszavezeté tehát seregeit. Fabiuson kívül egy embert sem veszte. Az ellenség' vesztesége mintegy hat száz halottra, 's ezer sebhedtrent, kik mindnyájan sok más-sal, kik magokat sebhedteknek tették, Curio' eltávoztá' után félelmségből táborukból a' városba vonulának. Varus ezt észrevevén, 's a' sereg' rémültét látván, egy trombitást 's néhány sátort szinleg a' táborban hagyván, harmadik őrváltáskor seregével nesz nélkül a' városba visszament.

XXXVI. Másnap Curio elkezdé Uticát körtáborlani, 's ostrom-gerébbel bekeríteni.

Az e' városbeli nép a' hosszú békesség miatt nyugalomhoz szokott volt; az uticaiaik némelly, Caesartól vett jótételek miatt, iránta legjobb indulattal viseltettek. Gyülekezetök különféle keverékből állott, 's a' rémülés az előbbi csaták miatt nagy volt. Ez' okokból szabadon beszélének mindnyájan a' város' megadásáról, 's P. Attius-sal értekezének, hogy makaessága által valamennyiek' jólétét ne veszélyeztesse.

E' közben megérkezének a' Juba király által előre küldött hírnökök jelentvén, hogy ez nagy hadi erővel közelget, 's intvén, hogy a' várost tartsák, 's védjék. E' hírre fölbátorodának a' rémültek.

XXXVII. Curio vevé e' tudósítást; de nála ez egy ideig nem nyere hitelt, olly jó karban vélte állani dolgait. Most már szó- 's írásbeli tudósítások is érkezének Africába Caesarnak Hispaniában nyert diadalmairól. Mind ez megerősíté őt azon gőgös véleményben, hogy a' király semmit sem mer ellene kezdeni 49). De mikor bizonyosan megtudta, hogy az huszönöt mértföldnyire sines Uticától, elhagyván megerősített helyét, magát Cornel-táborába vont. Ide hordatá a' gabonát, besánczoltatá a' táborn, fát gyűjtete, 's azonnal Siçiliába küldé; hogy a' két legio, 's a' többi lovasság hozzá küldessék.

E' táborn a' háboru' nyujtására legalkalmasb helylyé tevék: a' természet, mesterség, tenger' közelléte, viznek, sónak bősége, mellyből már sokat összehordának a' közel eső aknákból. A' fa' sokasága, 's a' föld' bő áldása mellett sem építő szerekből, sem gabonából nem láthata hiányt. Curio tehát köz-helybenhagyással eltökélé a' többi seregeket bevárni, 's a' háborut nyujtani.

XXXVIII. E' rendeletek 's helyben hagyott terv után néhány a' városból jött szökevénytől hallá, hogy Juba a' szomszédainál kiütött háboru 's a' Leptitanusokkal let, versenygései miatt fenntartóztatván országában maradott 50). Sabura az ő vezére közelít annak parancsára cselely seregekkel Uticához.

Curio e' hírmondóknak vaktában híven, szándékát másítja, 's magát ütközetre szánja. Ez' eltökélésre sokat tett az ifju kor 51), a' tűzről pattant lélek, a' mult időbeli szerencse, 's a' jó siker' reménye. Ezek indíták arra, hogy az éj' beálltával egész lovassagát a' Bagrada folyó melletti, 's az előbb említett Sabura' parancsnoksága alatt álló ellenséges táborra küldje. De a' király

egész erejével közelített, és Saburától hat ezer lépésnyire telepedett.

Az elküldött lovasság éjjel megteszi útját, 's hirtelen 's véletlen az ellenségre rohan; mert a' Numidák barbarusok' módjára rend nélkül telepedének szanaszét. Ezekre altokban, és szét-hevertökben reájok csapván közülök sokat fölkonczoltak. Sokan a' fölrémültek közül megszaladnak. A' lovasok azután foglyaikkal Curiohoz visszatérnek.

XXXIX. Curio a' tábor' földözésére hátra hagyott négy cohort kivévén, negyedik őrváltáskor egész erejével kiindult. Hat ezer lépést haladván összejön lovasaival, tőlök a' történeteket érté. A' foglyoktól kérdi: ki a' Bagrada melletti tábor' parancsnoka? felelik Sabura. Útját bevégezni égő hevében egyebekről kérdezősködni feledkezék, 's a' legközelebbi csapatok felé fordulván: Halljátok-e, ugymond, vitézek, mikép megegyez a' foglyok' beszéde az áltszököttekével? hogy a' király nincs a' seregnél, 's ez csak olly csekély számú, hogy kevés lovasainkkal sem mérkőzhetett? Rajta tehát zsákmányra, dicsőségre! hogy már mostantól jutalmaitokról 's a' hálaadásról gondoskodjunk.

A' mit a' lovasság tett, már magában nem volt csekélység, kivált ha annak parányi számát a' Numidák olly nagy sokosságával egybevetjük; mindazáltal ezt ők nagyobbszámú góggal beszélék, mint az ember örömet dicssekszik tetteivel. E' mellett sok zsákmány hozaték, sok gyalog 's lovas fogoly állítaték elő, úgy hogy minden időhalasztás csak a' győzedelmet látszaték késleltetni. Így Curio' reményének megfelelt a' katonák' harczvágya. A' lovasságnak parancsolá őt követni; 's útját sietteté, hogy leginkább még a' futásból rémültökben támadhassa meg elleneit.

De a' lovasok egész éjjeli útjokban ellankadva nem

érhetének vele, 's itt ott egyenként elmaradozának. Curio reményében még ez sem csüggeszté.

XL. Juba az éjjeli csata felől Sabura által tudósítván segédül küldé neki közönséges testőrző seregét — két ezer hispanus és gallus lovas — a' gyalogság' azon részével, mellyben leginkább bízek, egyetemben; maga pedig a' többi erővel 's hatvan elefánttal csak lassan nyomula utánok, gyanítván, hogy Curio előre bocsátván lovasságát maga is közelít.

Sabura csatarendbe állítá gyalog 's lovas seregeit azon parancscsal, hogy színlett félelemmel halkkal engedjenek, 's hátráljanak. Ő majd annak idejében jelt ad a' támadásra, 's a' szükséges rendeléseket megteszi. Ez által Curio imént támadt reményében még inkább megerősödvén, 's az ellenséget futni gondolván seregeit a' magosabb tájról rónára hozá.

XLI. Innét előbb nyomula, 's tizenhat ezer lépésnyi tért haladván már a' huzás-vonástól váltig ellankadt seregével megállapodék. Most jelt ad Sabura, csatarendbe áll, a' sorokat végig futja, és serkenti. A' gyalogságot szinleg csak távolról állítja föl, de a' lovassággal bevágat.

Curio megfelele tisztének, 's buzdítá embereit, hogy mindent csak vitézségöktől remélljenek. A' gyalogok, noha elerőtlenedve, a' lovasok, noha lankadtan 's kis számmal, mert ez az útban elmaradozottak által két százra olvadt, még is tűzzel 's vitézül harcoltak. Hová ezek csaptak, ott kitért az ellenség: de a' hátrálókat messzebb sarkalni, 's a' lovakat igen megerőtetni nem lehetett. Azonban az ellenség' lovassága körülszárnyalá mindkét felől csatarendünket, 's minket hátulról kezde szabdalni. Ha rendeikből cohorsok nyomulának elő, a' Numidák ép erejükbe sebesen visszavonulának, 's ha ismét soraikba visszatértek, körülfogák, 's a' tábortesttől elszakaszták őket. E'kép helyben maradni, és sort tartani,

vagy ki-kitörni és szerencsét próbálni egyiránt veszélyesnek látszott. Az ellenség' ereje a' királytól küldött több több segéd-csapat által egyre szaporodott. A' mieink lankadság miatt eltikkadtak. A' sebhedtek nem hagyhatták el a' csatatért, 's biztos helyre nem vitethetének; mert az ellenséges lovasság az egész sereget bekerítve tartá. Ezek a' végveszélyben levők' szokásaként, kétségbeesve vagy halálukon veszékeltek, vagy szülőiket ajánlák azoknak, kik szerencsések lennének e' veszélyből menekedni. Rettegés, jajgatás tölte be mindent.

XLII. Curio látván, hogy a' köz-rémületben sem buzdítására, sem kérésére senki sem ügyel, szorultságában nem láta maga előtt más menekvő módot, mint egész seregével a' közellevő dombokra jutni. Oda indulót parancsola tehát. De a' Saburától küldött lovasság itt is megelőzé őt. Most már fő pontra hágott részünkről a' kétségbeesés. A' futamlók részint a' lovasságtól koncizoltatának föl, részint sebtelen dülének oda. A' lovasság' vezére Cn. Domitius 52) néhány lovassal körülvévé Curiot 's biztatá, hogy futás által a' táborban keressen menedéket, ígérvén, hogy oldala mellől nem fog távozni. De Curio azt mondá: hogy a' Caesartól reá bízott sereg nélkül soha annak szemei előtt nem fog megjelenni, 's így harczolva esett el 53).

Csak igen kevés lovas menekedett meg a' harczból. De azok is, kik a' mondtak szerint lovaik' pihentetése végett az úton elmaradtak, távolról az egész sereg' futamtát látván baj nélkül táborukba vonulának. A' gyalogság egy lábíg fölkoncizoltatott.

XLIII. E' történtek' köz-értésre jutván M. Rufus Quaestor, kit Curio a' táborban hátra hagyott, bátorítá embereit, hogy el ne csüggedjenek. De azok könyörgének 's esdeklének: csak Siciliába szállíttassanak vissza. Megigéré, 's a' hajótulajdonosoknak meg is parancsolá,

hogy sajkáikat nap' nyugtakor a' parton készen tartsák. De a' rémület általán fogva olly nagy volt, hogy némelyek azt mondák: Juba' seregei már itt vannak; mások, hogy Varus a' legiokkal közelít, már porukat is látni; pedig mind ez valótalan volt; ismét mások az ellenség' hajóhadának ott természetől tartottak.

Ezen általános rémületben tehát kiki maga eszét követte. A' hajóhadon levők a' mély tengerre sietének. Ezek' futása a' terhhordók' tulajdonosait is (hasonlót ten-ni) ösztönzé. Csak kevés sajka állott kötelessége 's parancsa szerint elő. Az (emberekkel) ellepett partokon a' miatt: ki szálljon a' sokaságból először hajóra, olly nagy volt a' tolongás, hogy néhány csónak a' sokaság és terh alatt elsüllyedt, a' többi pedig félelemből a' parthoz közelíteni nem bátorzkodott.

XLIV. Így történt, hogy kevés katona 's ház-anya, csak ollyanok, kik iránt nagyobb szeretettel, vagy szá-nakozással viseltetének, vagy kik a' hajókig tudtak úsz-ni, vétettek föl, 's tétettek ált szerencsésen Siciliába. A' seregnek hátra maradt része éjjel Varushoz követül Centuriokat küldvén annak magát megadta.

Másnap Juba e' cohorsokat a' város előtt látván, azokat a' maga prédájának nyilatkoztatá, 's nagy részint fölkonczoltatá. Néhány kiválogatottat országába küldé. Varus panaszkodék, hogy ez az adott hit ellen van, de ellenszegülni nem mert.

Ezután a' király sok 'Senator' a' többiek közt Ser. Sulpicius' és Licinius Damasippus' kíséretében lóháton a' városba méne; 's néhány napi ott mulatása alatt Uticára nézve önkényű rendelkezéseket 's parancsokat adván, néhány nap mulva ismét minden seregestül országába viszatért 54).

Jegyzetek a' második könyvhöz.

- 1) E' könyv néhány helyen hibás és hiányos is annyiban, hogy az akkor történtek közül sokat elhallgat. L. e' könyvhöz az 54-dik jegyzetetet.
- 2) E' hely: *altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani* hibás és zavart. Sokan sokféle javítást igyekeztek rajta tenni. Mellyik az igazi, alig lehet meghatározni.
- 3) Erről Lucanus így:

— — — stellatis axibus agger
 Erigitur, geminasque aequantes moenia turres
 Accipit, hae nullo fixerunt robore terram,
 Sed per iter longum causa repsera latenti.
- 4) A' futó-árkok, vagy vivó-füdelek (vineae) négy rétű fonadékkal valának földve, de a' Ballistákból lökött vasazott karók ezeken is álthattak; azért szükséges volt azokat még padlókkak is földni. E' gépelyek' hatásáról Lucanus így:

Sed maior Graio Romana in corpora ferro
 Vis inerat, neque enim solis contenta lacertis
 Lancea, sed tenso balistae turbine rapta,
 Haud unum contenta latus transire quiescit,
 Sed pandens perque arma viam, perque ossa relictā
 Morte fugit, superest telo post vulnera cursus.
- 5) Ostromfödél (Testudo). Illy ostromfüdelet paizsaik' föltartása által néha; a' katonák képezének. (L. a' gallus hábor. a' II-d. könyvhöz a' 25-dik és az V-ikhez a' 14-dik jegyzetet). De itt a' Testudo igen erős fából készített ostrom-födél volt, mellynek védelme alatt a' katonák a' tornyok' s vivó-füdelek' tovább mozdíthatására az útát kiegyenlítették.

- 6) Messana (Messina) Sicilia' keleti részén fekvő igen régi város.
- 7) Omne ignotum pro magnifico est Tacit. in vita Julii Agric. és Vell. Pater L. II. histor. Audita visis laudamus libentius. — Bentlejus szerint e' szó helyett: *exterreamur*, *efferamur* kellene olvasni; 's valóban a' mindjárt következőkkel nem egyez a' *megrémülés* vagy *döbbenés*; mert a' városiak nagy készségre gerjedének.
- 8) Ugy látszik a' touloni öbölnél volt ez, hol most két kikötő van: le bras de St. George, et l' Evescat.
- 9) A' vezérhajón rendszerint bibor színű lobogó tűzeték ki.
- 10) Omnes omnium caritates patria una complexa est; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere? Cic. de officiis.
- 11) Legnevezetesebb e' munkánál a' mozogható tető, melyet mikor 's meddig tetszék, a' munkások fölcsigázhatának, 's a' tornyot minden catapultá' 's balista' ellenére is fölebb fölebb emelheték.
- 12) Tehát csak vályogok 's nem éget t téglák voltak ezek, egyébként nem lett volna őket a' fecskendőktől mit félteni.
- 13) A' régieknél az, mi nálunk a' fejér zászló.
- 14) A' massiliaiak mint görög eredetűek a' miveltségben nem voltak a' többi Görögöknél alább valók; jól értettek tehát ahhoz mint kell ékesen szólva szíveket lágyítani, 's magok iránt irgalmat gerjeszteni. Cic. in Orat. pro Flacco így ítél felölők: cuius ego civitatis (Massiliae) disciplinam atque gravitatem non solum Graeciae, sed haud scio, an cunctis gentibus anteponendum iure dicam. Azonban meg volt bennök, mint mindjárt látni fogjuk, a' görög ravaszság és hitszegés is.
- 15) Lucanus így:

Quae prius e longo nocuerunt, missa recessu,
Jam post terga cadunt, nec Graiis flectere iactum,
Aut facilis labor est longinqua ad tela parati
Tormenti mutare modum.
- 16) Itt Caesar a' hispaniai történetekre vissza tér. (L. Lib. I. c. 38.)
- 17) Azaz: A' Legatus nem saját Provinciáját kormányozza, hanem másét, 's azt tartozik áltadni, mihelyt a' Proconsul (itt Pompeius), vagy Proprætor kívánja.
- 18) *Gades*, vagy mint azt alapítói a' Phoeniciabeliek nevezték: *Gadeir*, *Gaderak* (megerősített, fallal kerített hely) a' hason

nevű sziget' (ma Leon) éjszak-nyugoti csucsán feküdt. Köre a' romai Consul Cornelius Balbus Gaditanus által husz stadiumnyira tágíttatott. Julius Caesartól romai polgár gyarmat címet, 's jogokat nyert. Utóbb *Augusta Julia Gaditana* nevet kapott. Ma Cadix.

- 19) *Hispalis* némelyek szerint az ősrégi *Tartessus*; kereskedés, főképen ezüst 's egyéb drágaságok miatt már a' Phoeniciabeliek igen járták, mert helyzete olyan, hogy a' Baetis folyón (*Quadalquivir*) legnagyobb hajókkal egészen tövébe juthatni. Mint romai gyarmat *Julia Romulensis* nevet viselt. Ma Sevilla.
- 20) Nagy tiszteletben tartaték e' templom, mert hagyomány szerint, ott valának *Hercules'* csontjai eltemetve, 's azért sok szarándok gyűlt, sok kincs hordatott oda össze.
- 21) Ha e' szám nem hibás (mert e' számokban könnyen történhetik tévedés), úgy e' tizenkilencz milliom *Sestertius* a' mi pénzünk szerint tesz egy milliom, kilencz száz ezer forintot pengőben.
- 22) Egy fon ezüst = 100 Drachma. Egy Drachma = 20 xr. pengőben. Tehát husz ezer font ezüst tesz két milliom huszast, az az 666,666 forintot, és 40 krajczárt pengőben.
- 23) Ollyanokat t. i. kik a' *Respublica* vagy *Pompeius* ellen beszéltek: egyébként a' pörbe idézést, melyre mint *Proconsul'* *Legatusának* hatalma volt, itt nem említené Caesar.
- 24) *Corduba* (Cordova) a' Baetis' jobb partján, a' *Seneca*, és *Lucanus* költész' szülő földje.
- 25) Mert legénysége a' gyarmatiakból szedetett.
- 26) *Carma* (Carmona) a' Baetis' bal partján nem messze *Hispalistól*.
- 27) A' cohorsok *Tribunusai* kisebb ranguaknak látszatnak amahatnál, kik minden legionál valának. *Veget. II. 7.* nyilván különbséget tesz *inter Tribunos maiores et minores*.
- 28) Melly a' belföldiekből szedetett, különböztetésül attól, melly a' gyarmatiakból állíttatott.
- 29) *Italica* a' második punus háboruban a' *Romaiaktól* *P. Scipio* alatt építtetett város *Corduba* és *Hispalis* között (Sevilla la vieja) *Traianus'* és *Hadrianus'* császárok' szülő földje.
- 30) *Sextus Julius Caesar C. Caesar'* rokona kit ez *Aegyptus'* helytartójává tett, midőn ezen országot elhagyta *Pharnaces* ellen harczolandó.

- 31) Mikor Romában a' rendkívüli esetekben és legsürgetőbb körülményekben a' rendes tisztviselők nem valának képesek a' haza' bátorságának fenntartását eszközölni: a' Consulok Dictatort nevezének, ki azon percztől fogva akár béke' akár háboru' idején határtalan hatalommal birt, 's azzal kénye szerint élhetett. Parancsa isten' parancsa gyanánt tartaték (pro numimine observatum). Mindjárt kineveztetésekor minden más tisztviselői hatalom, a' Néptribunusokét kivéven, megszűnt. Rendszerint csak a' Consulok nevezének ki Dictatort; az által tehát, hogy Caesar a' népgyűlésben Lepidus Praetor' elnöksége alatt neveztetett Dictatornak, az ősi szertartás megszegett. — E' Lepidus az utóbbi Triumvir volt.
- 32) Hogy ott mint Dictator rendelkezet tegyen, melyekről alább III. 1.
- 33) Clupea a' Mercurius' fokán feküdt Carthagótól nyári napkeletre.
- 34) E' két fok Apollo' és Mercurius' foka, ez most *Cap Bon* név alatt keletről, amaz *Cap Zibeeb* (Zebib) név alatt nyugotról kerítik az öblöt.
- 35) Utica Zeugitana tartományban, a' tulajdonképeni Africában (most Tunis) jeles, és Charthago' eltörlése után első város, Cato' haláláról híres. Pomp. Mela I. 7. így: *Urbes Utica et Carthago, ambae inclutae, ambae a' Phoenicibus conditae: illa fato Catonis insignis, haec suo.*
- 36) Adrumetum Byzacena (most Tunis) tartományban fekvő régi, a' Phoeniciabeliektől építettett város. — Paraszt lakosai még Sz. Ágoston' idejében is magokat chananiaknak, azaz (Horvát István szerint) királyiaknak vagy inkább Kunoknak tartották.
- 37) Pompeius' párthive, kinek kegyetlen tettei az alexandriai háborúról irt könyvben megemlíttetnek.
- 38) Marcus Coelius Rufust.
- 39) Így nevezteték a' természettől megerősítettett ama' hely, mellyen a' punus háborukban P. Cornelius Scipio tábornok üte, honnét e' név rajta maradt.
- 40) Varusról lásd Lib. I. c. 13. 31. Appianus szerint azért vitetett a' sereg Uticához, mivel az Africabeliek Cornel-tábornoknál, mellyről gyaníták, hogy Curio azt elfoglalandja, a' vizet megmérgezték.
- 41) Erről Lucanus így: Lib. IV.:

Nec solum studiis civilibus arma parabat,
Priuatæ sed bella dabat Juba concitus iræ.

Hunc quoque quo Superos humanaque polluit anno,
 Lege tribunitia solio depellere aurum
 Curio tentarat, Libyamque auferre tyranno,
 Dum regnum te Roma facit. Memor ille doloris,
 Hoc bellum sceptri-fructum putat esse rententi.

- 42) Az *Imperator* czímet magok a' katonák adák vezéreiknek valamelly igen jeles tett után. Nagyon hiu volt tehát Curio, ki illy csekélységek és apróságok után magát így engedé czímeztetni.
- 43) A' Marsusok a' mai Nápoly királyság' Abruzzo tartományában taktak.
- 44) L. I. c. 23. Sex. Quintilius Varus utóbb Philippinél a' csatában esett el: fíja Augustus császár alatt három legioval Germaniában öletett meg.
- 45) E' szavaktól kezdve egész a' czikk' végeig a' beszéd csonkított, és zavart. Illy helyett szabad kinek kinek találgatni; de az igazi értelmet ki fogja elő állítani tudni? annyi bizonyos, hogy Caesar a' Curio' táborát elfoglalt rémületnek a-karja okait címondani.
- 46) *Nam etiam Caesaris beneficium mutaverat consuetudo, quae* etc. Itt a' különben is zavart helyen e' szóban: *quae* eltértem a' zweybrückeni kiadástól, helyébe tévén *qua* (scilicet consuetudine) szocskát, melly minden más szemeim elejbe került kiadásban is így van. Lehet, hogy itt is csak nyomtatásbeli hiba.
- E' szakaszocskának: *Caesaris beneficium mutaverat consuetudo*, még ezen értelmei is lehetnek: Caesar' jótételei is gyakoriságuk által elveszték ingeröket, hatásukat; nem tették azon szolgálatot, mellyet az előtt, nem kötelezték le az embereket háladatosságra. Vagy: a' városoknak osztogatott jogok, kiváltságok, szabadékok, mellyek azelőtt kegyének tulajdonítottak, most úgy tekintettek, mint édesgetések, csábítások. Vagy: mind a' két pártbeliek' részére szokván jótéteményeit kiárasztani Caesar, mindegyik előtt jó szándéka 's kegyesége iránt gyanút támasztott.
- 47) Sicilia Italia' éléstára volt; azért törekedett annyira Caesar azt elfoglalni, hogy Italia szükségét ne szenvedjen; mert akkor bármilly győzödelmei sikeretlenek lettek volna; Pompeius

pedig azt megtartani, hogy Italiát éhséggel sanyargatva Caesar ellen föllázítsa.

48) Ez gúny-füllánk.

49) Fit plerumque, ut aliquod vulnus per nimiam fiduciam accipiat. Tacit. in vita Agric.

50) Azt vélik némelyek, hogy ezt cselképen magától Jubától terjesztett hír volt csak, Curio' elaltatása végett. —

Két Leptis nevű város volt: egy kisebb, nem messze Adrumetumtól; a' másik nagyobb az előbbtől igen távol. Mellyik' lakosai értetnek itt, nem tudni.

51) Temeritas est florentis aetatis, prudentia senectutis. Cic. Lib. de Senectute.

52) Ez a' veszélyből kimenekedett, és Caesarnak utóbb még jó szolgálatoakat tett.

53) Lucanus e' bal esetet az istenek' büntetésének tulajdonítja:

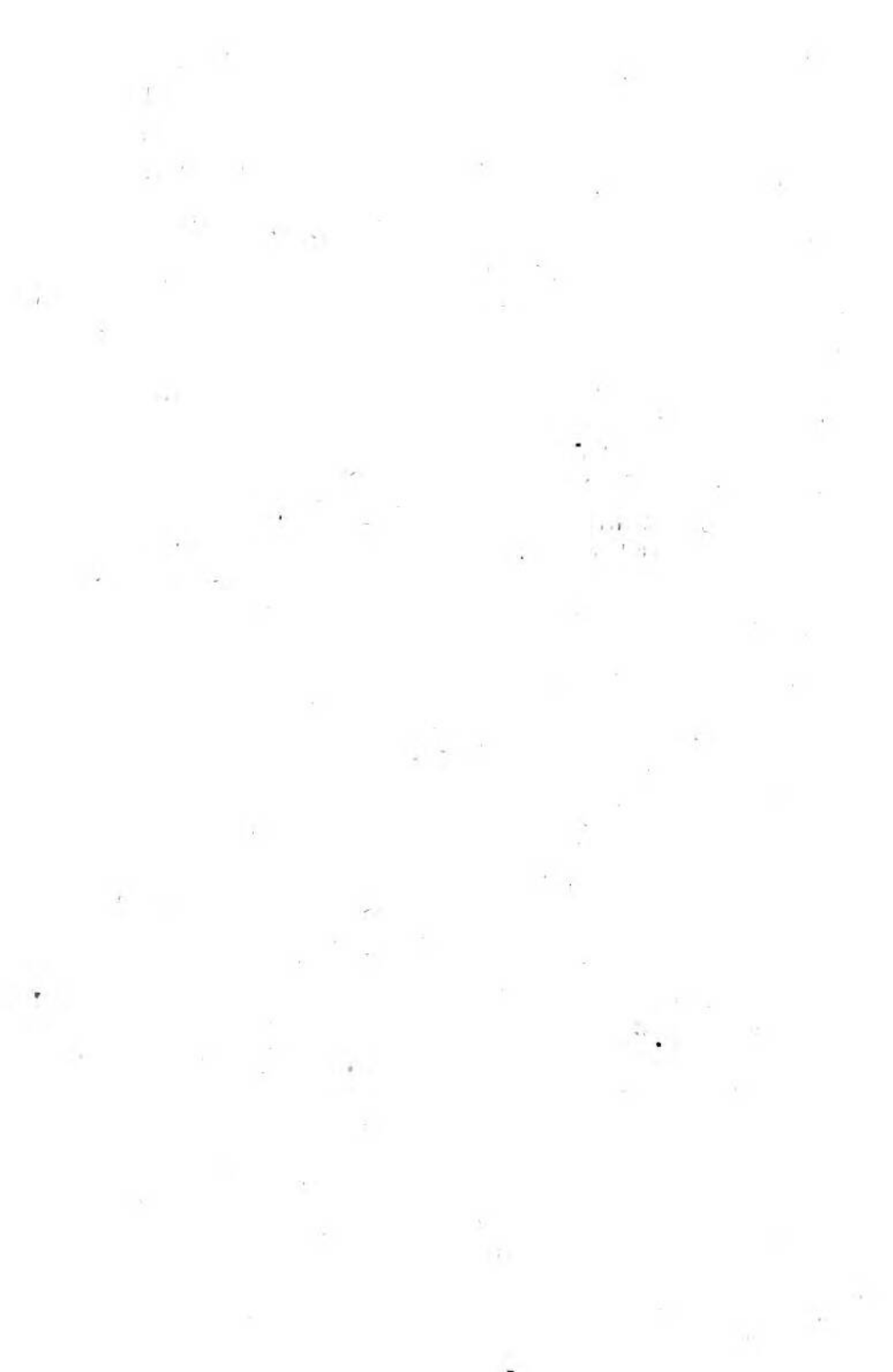
— — luitis iugulo sic arma potentes.

Felix Roma quidem, ciuesque habitura beatos,
Si libertatis Superis tam cura placeret,
Quam vindicta placet. etc.

'S néhány vers után Curio felől így:

Haud alium tanta civem tulit indole Roma,
Aut cui plus leges deberent recta sequenti.
Perdita tunc urbi nocuerunt saecula, postquam
Ambitus et luxus et opum metuenda facultas
Transverso mentem dubiam torrente tulerunt,
Momentumque fuit mutatus Curio rerum,
Gallorum captus spoliis et Caesaris auro.
Jus licet in iugulos nostros sibi fecerit ense
Sulla potens, Mariusque ferox, et Cinna cruentus,
Caesareaeque domus series; cui tanta potestas
Concessa est? emere omnes hic vendidit Urbem.

54) Egyéb ez' időszakba eső történeteket, p. o. Dolabella' futasát Dalmatiából, Antonius' maga megadását Coronánál, 's az ottani zendülést; továbbá a' kilenczedik' legio' zendülését Placentiában, 's több e'félét, Caesar emellőzi; mellyekről tehát ezen jegyzékekből semmit sem tudnánk, ha azokat Orosius, Dio Cassius, Appianus, Lucanus és Suetonius meg nem írtak volna.

HARMADIK KÖNYV.

FOGLALAT.

Caesar a' városbeli ügyeket elintéztvén áltkel Graeciába, I—V. Hajóhada' egy részének elvesztése, 's a' békepontok' ajánlása után VI—X, Oricumot, Apolloniát, 's egyebeket elfoglal. XI. XII. Pompeius Dyrrhachiumba igyekezik. Bibulus a' hajóhadon meghal. A' béke felőli szólalkozás félbe szakasztatik XIII—XIX. Coelius' és Milo' pártmozgalmai elnyomatnak. XX—XXII. Libo hijában tartja ostromzár alatt a' brundisiumi kikötőt. XXIII. XXIV. Antonius az átszállítottakkal Caesarral egyesül. XXV—XXX. Scipio syriai legiokat hoz; ennek Cn. Domitius szegül ellen Macedoniában. XXXI—XL. Caesar Pompeiust Dyrrhachiumnál körtáborolja: Caesar kettős csapást vesz; XLI—LXXI. Futtában Domitussal egyesül; LXXII—LXXIX. Elfoglalja Thessaliát. LXXX. LXXXI. Ott Pompeius kettős csapást szenvedvén meggyőzetik, 's futamtatik. LXXXIV—C. Cassius Siciliában Caesar' hajóhadát fölgynjttja. CI. Pompeius Aegyptusban megöletik. CIV. CV. Caesar ezt útvén Alexandrában új háborúba keveredik. CVI—CXII.

I. Caesar mint Dictator 1) gyűlést tartván, Consulokká választottak: Julius Caesar, és P. Servilius 2); mert törvény szerint ezen évben lehete (ismét) Consul 3).

Ezek után, mivel a' hitel egész Italiában igen megcsökkent, 's adósságát senki sem fizette, azt határozta, hogy közbírák rendeltessenek, kik a' birtokot 's vagyont (bel-) háboru ellőtti értékek szerint becsüljék meg, 's azt a' hitelezőknek adják ált 4). Mert ezt legalkalmasabnak találta mind az új adós levelek' készítése miatti félelemnek — a' háboruk' 's belvillongások' e' közönséges szüleményének — elhárítására, 's mérséklésére, mind az adósok' hitelének fentartására 5). Hasonlókép a' Praetorok' 's Néptribunusok' előterjesztésére 6) némellyeket, kik azon időben, mikor Pompeius a' várost legioival megrakta volt, annak indítványára törvénytelen tisztke-resés miatt elítéltettek, (e' pörök külön bírák' nyomozása, különök' ítélethozása alatt egy nap folyának le) 7) előbbi tisztségeikbe visszahelyeztette. Ezek mindjárt a' polgári háru' kiütésekor ajánlák neki szolgálatukat, és Caesar e' készségöket annyiba vette, mint valódi szolgálatukat. De a' nép' végzése által akará előbb őket hivatalaikba visszatétetni, mint közvetlen nekik e' jótétet nyújtani: nehogy vagy hálátlannak látszassék a' szivesség' viszonzásában, vagy önkényűnek a' nép' kegyjogainak eltulajdonításában.

II. E' tárgyakban, latin szünnapokban 8), 's valamennyi választó-gyűlés' 9) tartásában tizenegy napot töl-

te el; ekkor letévé a' Dictatorságot, elhagyá Romát, 's Brundisiumba jöve. E' várost jelelé ki tizenkét legio' 's az egész lovasság' egyesülése' helyéül. De olly kevés hajót talált itt, hogy csak szűken szállíthata ált a' legio-beliek közül tizenöt ezeret, 's öt száz lovast. Ez' egy hajók' hiánya gátlá Caesart a' háboru' gyors végzésében.

De magok e' hajóra kelt seregek sem voltak teljes számuak, részint mivel a' sok gallus háboru miatt sokan egyesültek, és a' Hispaniából ide tett hosszú út miatt nagyon megfogytak; részint mivel Gallia' 's Hispania' igen egészséges vidékeiről jött katonái az apuliai 's Brundisium körüli zordon ősz miatt általában fogva nyavalyogtak.

III. Pompeius azonban sereg-gyűjtésre háborutól 's ellenségtől ment egész egy esztendő 10) nyervén, Asiából, a' cycladi szigetekből 11), Corcyrából 12), Atheneből, Pontusból 13), Bithyniából 14), Syriából 15), Cili-ciából 16), Phoeniciából 17), és Aegyptusból nagy hajókat részint gyűjtetett, részint mindenütt építtetett. Továbbá Asiából, Syriából, minden királytól, fejedelemtől 18) Tetrarchától 19), 's Achaja' szabad népeitől 20) sok pénzt csikara ki; úgy szinte az általa megrakott Provinciák' haszonbérő egyesületeivel 21) sokat fizettete magának.

IV. Romai polgárokból kilencz legiot állíta. Ezek között öt olyant, mellyeket Italiából hozta magával; Siciliából egy régít, mellyet mint kettőből öszveszerkeztet ikerlegionak nevezett; egy másikat Cretából 22) és Macedoniából 23) hajdani vezéreiktől elbocsátott, 's e' Provinciákban letelepedett idült vitézekből állót; kettőt Asiából, mellyeket Lentulus Consul szedetett 24). Azon fölül sok Thessalia- Baeotia- Achaja- és Epirusbeli 25) foltozott pótlék név alatt a' legiokba. Ezekhez csatlá Antonius' katonáit 26).

E' hadi erőn kívül még Scipiot is várá két legioval

Syriából. Volt azon fölül Cretából, Lacedaemonból, Pontusból, Syriából, 's egyéb nemzetségekből három ezer ijásza; két, hat hat száz főből álló parittyás cohorsa; két ezer lovasa, kik közül hat százat, Gallust, Dejotarus hoza magával 27), öt százat Ariobarzanes Cappadociából 28). Ugyan ennyit küldé fiával Sadalával együtt Cotys Thraciából 29). Két száz Macedot vezérle a' vitéz Rhascypolis 30). Az ifju Ptolemaeus A. Gabinius által Ptolemaeus királynál Alexandriában örködőleg hátra hagyott öt száz Gallust, és Germanust hoza hajóhadán magával 31). Továbbá pásztoraiból, 's azok' szolgáljaiból nyolcz százat gyűjte össze. Három százat állíta Gallograeciából Tarcondarius Castor 32) és Donilaus, kikkel egyik maga jöve el, másik fiját küldé. Két százat, majdnem mind lovagijászt küldé Syriából Pompeiusnak a' sok vett jótétemény miatt lekötelezettje Comagenus Antiochus 33). Ezekhez csatlá a' Dardanusokat 's Bessusokat 34); részint alattvalóit, vagy jó barátai' embereit, úgy szinte a' Macedokat, Thessalusokat, 's egyéb népek' 's nemzetségek' hadait, 's betölté így a' főlebb említett számot.

V. Temérdek gabonát hordata össze Thessaliából, Asiából, Aegyptusból, Cretából, Cyrenéből 35), 's egyéb tartományokból. Téli tanyának Dyrrhachium, Apollonia 36), 's minden tengerparti város vala kijelelve, hogy Caesar a' tengeren ált ne jöhessen. E' végett Pompeius egész hajóhadát parthosszat rendelé el. Az aegyptusi hajókat az ifju Pompeius vezérlé, az asiabeliket D. Laelius és C. Triarius 37), a' syriabeliket C. Cassius 38), a' rhodusiakat C. Coponiussal 39) C. Marcellus; a' liburniai 40) 's achajai hajóhadat Scribonius Libo, és M. Octavius. De az egészet, mint valamennyi hajóhad' parancsnoka M. Bibulus 41) kormányzá. Ennek kezében volt a' tengeri fő hatalom.

VI. Brundisiumba érkeztekor Caesar beszédet tartá

katonáihoz: a' háboru' terheinek, ugymond, 's vészeinek alkalmasint végére jutván, hagyják kész lélekkel rabszolgáikat 's butoraikat Italiában; 's hogy annál többen férjenek föl, podgyász nélkül keljenek hajókra, 's mindent a' győzelemtől 's az ő bőkezűségétől várjanak. Az egész sereg egy szóval kiálta föl: csak parancsoljon, ők készek bármilly parancsait teljesíteni.

Januarius' negyedikén Caesar a' hajók' ormain, mint főlebb mondatott, két legiot vivén megindula, 's másnap a' ceraunumi foknál 42) parthoz ére. Itt sziklák 's egyéb vészes helyek között csendes állásra talált, 's nem bátor-kodván valamelly kikötőbe futni; mert mindannyit az ellenségtől elfoglalttnak vélte, Palaeste nevű helynél egy hajót sem vesztve katonáit szárazra tevő.

VII. Oricumnál 43) D. Laelius' parancsnoksága alatt Lucretius Vespillo és Minucius Rufus állának tizenennyolcz asiai hajóval; Corcyránál pedig M. Bibulus száz tízzel. De sem amazok nem bírának elég bátorsággal a' révpártból kievezni, jöllehet Caesar a' kiszállítás' védelmére csupán tizenkét hadi hajót, 's ezek között csak négy földöttet vive magával; sem M. Bibulus, hajói készületlen, 's evezősei elszéledve levén, nem érkezék jókor; mert Caesar már parton állott, mielőtt érkeztenék csak híre ama' tájokra eljutott volna.

VIII. A' katonák' kiszállítása után Caesar még azon éjjel visszaküldé a' hajókat Brundisiumba, hogy a' többi legiok is a' lovassággal együtt átkelhessenek. E' munka a' legiok' áltszállításának siettetése végett Fufius Calenus Legatusra volt bízva. De e' hajók későcske elindulás 's éjjeli szélcsend miatt visszajövet elakadtak; mert Bibulus Corcyraban Caesar' megérkezte felől tudósíttatván, azon reményben, hogy a' rakhajók közül még néhányat elcsíphet, az üresekre bukkant, 's mintegy harmincz kezeibe kerülteken kiönté aluszékonysága' 44) 's

késérü érzetének boszu-lángját, fölgyujtván mindnyájokat 's megégetvén velök együtt a' legénységet, 's hajótulajdonosokat. E' rettentő büntetés által vélte, másokat elijeszthet.

Ezután Salonetől 45) kezdve az oricum i kikötőig szélt-hosszat minden állást's partot hajóhadával elfoglalt, és szorgos őrizet alá vétetett. Maga pedig a' legcsikorgóbb télen ált éjjel nappal a' hajón volt, és semmi fáradságot, vagy tiszti terhet nem került, sem más' segítségére nem számolt, csak hogy Caesarrel összekaphasson.

IX. A' liburniai hajók' elevezte után M. Octavius Illyricumból hajóhadával Salonához vitorlázott, 's ott föllázítván a' Dalmatákat 's egyéb barbarusokat Issa' városát 46) Caesar' pártjától elcsábítá. De a' salonai tanácsot sem ígérettel, sem fenyegetéssel, szándékára nem vehetvén a' várost ellenségileg kezdé megtámadni.

A' város természet, 's dombon felvése által erős volt. Azon fölül a' romai polgárok hirtelenében fatornyokat állítván ezekkel védék magokat; de mivel kevés számuk miatt az ellentállást nem győzték, sok sebbel rakvák a' végsegédhez nyultak: rabszolgáikat mind fölszabadíták 47), 's hölgyeik' levágott hajaiból lőgépeilyeikhez köteleket fonának 48).

Eltökélésöket látván Octavius öt oldalról rekeszté be a' várost, 's egyszerre ostrommal, 's rohanással szorongatá. Az ostromlottak készen valának mindent eltűrni, de főkép élelemben látának szükségét. Követeket küldének tehát segedelem-kérés végett Caesarhoz; többi bajaikban, a' hogy lehete, magok segítének magokon.

Így telék el jó hosszú idő. Az ostom' tartóssága által Octavius' katonái ébrenségökkel alább hagyván, (a' városiak) déltájban kapának az alkalmon: a' bástyákon, hogy a' naponkénti szertartásból semmi se mulasztás-sék el, asszonyokkal 's gyermekekkel váltatták föl ma-

gokat; 's a' nem rég fölszabadított rabszolgákkal összeállván, Octavius' legközelebbi táborára ütenek. Ez kiostromoltatván, ugyan azon sebességgel támadák meg a' másodikat, harmadikat, 's így a' többieket. Valamennyiből kiverék őket, és sokat fölkonczolván a' maradékot Octaviussal együtt a' hajókra kergeték. Így végződék a' körtáborlat.

A' tél közelge már 49), 's Octavius illy nagy veszteség után lemondván a' város' kiostromolhatásának reményéről Dyrrhachiumba vonula Pompeiushoz.

X. Említők, hogy L. Vibullius Rufus, Pompeius' Praefectusa kétszer került Caesar' kezeibe: egyszer Corfiniumnál, utóbb Hispaniában, 's tőle szabadon bocsáttatott. Caesar tehát kegyes bánásaért ezt alkalmasnak vélte, hogy általa Cn. Pompeiussal, ki előtt ez, mint jól tudá, nem volt tekintet nélkül, alkudozzék.

Az ajánlás' pontjai ezek valának: mindkét részről makacsságuknak véget kell vetniük, az ellenségeskedést megszüntetniük, 's továbbá kockára mindent nem tenniük. Eddig vett nagy csapásaik elég intésül 's tanúságul szolgálhatnak mindkettőjöknek, hogy a' jövő esetektől rettegjenek. Amaz kiveretett Italiából; elveszté Siciiliát, Sardiniát, két Hispaniát, 's a' romai polgárokból részint Italiában, részint Hispaniában száz harmincz cohort; részéről pedig elesett Curio, rettenetesen megveretett africai serege, 's katonái Corcyránál fogságra kerültek. Kiméleni kellene tehát nekik magokat 's a' Respublicát. Mennyi függ harczban a' szerencsétől, azt saját csapásaik eléggé bizonyítják. Most, midőn még mindketten bíznak erejökben, 's egymással egyensúlyban látszanak lenni, most van béke-alkudozásokra az egyetlen időpont; de hajoljon csak a' hadi szerencse legkevesebbé is valamellyik' részre, akkor a' győztesnek látszó nem fogadja el a' béke' ajánlatait, sem, mindent elnyerhető re-

ményében, nem elégszik meg méltányos osztály-részevel. Mivel mindeddig a' békepontok felől nem egyezhetének meg: azokat romai senatus és nép által kellene eldöntetni. Azonban is mind a' Republicának, mind nekik meg kellene elégedniük egy, az összegyűlt katonák előtt teendő esküvel, hogy a' következő három napon mindegyik leteszi fő hatalmát. Így minden fegyver és segítség nélkül, mellyben most bíznak, szükségkép meg fogna mindegyik a' nép' és Senatus' ítéletével elégedni. Hogy ezekre annál könnyebben reá álljon Pompeius, ő kész minden táborozó's örökdő seregét azonnal elbocsátani.

XI. Caesarnak e' nyilatkozása után Vibullius szerfő. lött szorgosnak itélé Caesar' hirtelen megérkeztéről tudósítani Pompeiust, hogy a'hoz képest tehessé rendeléseit, mielőtt ezen ajánlatok iránt tanácskozásba bocsátkozzék; azért is útját többször váltott lovakon éjjel nappal folytatá, hogy Pompeiust Caesarnak egész erejével lett megérkezte felől értesítse.

Pompeius ekkor Candaviában 50) volt, és Macedoniából Apolloniába's Dyrrhachiumba téli tanyára utazott. E' véletlen hírre megzavarodva nagy léptekkel sietett Apollonia felé, nehogy Caesar a' tengerparti városok' birtokába jusson.

De ez katonáinak kiszállása után még az nap Oricum felé megindula. Oda érkeztek M. Torquatus, kit Pompeius a' város' parancsnokává tett, az ott örökdő Parthinusokkal 51) a' kapukat bezárni, 's a' várost védeni akarván parancsolá a' Görögöknek: lépjenek a' bástyákra, 's ragadjanak fegyvert. De ezek kinyilatkoztatták, hogy ők a' romai nép' Consula ellen nem fognak harcolni. A' lakosok pedig önként sándékoznak Caesart városukba fogadni. Torquatus tehát kihűlvén minden segedelemből, megnyitá Caesar előtt a' kapukat: neki a' várossal együtt meghódola; 's tőle nem lőn semmi bánatalma.

XII. Oricum' elfoglalása után Caesar rögtön Apollonia felé indula. Érkezte' hírére az ottani parancsnok L. Staberius a' várat vízzel elláttatá, 's védállapotba helyezteté, a' lakosoktól pedig tuszokat kívána; kiket azonban ezek neki nem adának (azon nyilatkozással), hogy a' Consul előtt be nem zárják kapuikat, 's nem fognak iránta más érzéssel viseltetni, mint millyennel egész Italia, 's a' romai nép viseltetett.

Szándékukat megértvén Staberius titkon Apolloniából elillant, amazok pedig Caesarhoz követséget küldvén őt városukba fogadák. Ezek' példáját követék a' Bullidaiak, és Amantiaiak, 's a' többi határos nemzetségek; nem különben egész Epirus; és Caesahoz követeket küldvén parancsai' teljesítésére készeknek ajánlkoznak.

XIII. Pompeius meghallván az Oricumban 's Apolloniában történeteket, aggódott Dyrrhachium miatt, 's éjjel nappal utazván oda igyekezett.

Caesar' közeledtének hírére Pompeius' seregeit, mivel ez éjjel nappal szakadatlanul 's minden pihentetés nélkül utazott, olly nagy rettegés szállotta meg; hogy Epirusban, 's a' mellék-tartományokban csaknem mindnyájan elszökdösének; sokan fegyvereiket elveték, 's útjuk szaladáshoz hasonlónak látszék.

Közel Dyrrhachiumhoz megállapodék Pompeius, és tábort üttete. Még ekkor is rémülve levén a' sereg, legelsőbben Labienus 52) lépett föl, 's megesküdött: hogy Pompeiust el nem hagyja, 's a' szerencsétől reá mért akármelly sorsban vele osztozandik. Ennek példáját követék azután a' többi Legatusok, katonai Tribunusok, Centuriok, 's az egész sereg.

Caesar, mivel őt Pompeius dyrrhachiumi útjában megelőzte, megszűnt sietni, és Apollonia' határaiban, hogy az iránta érdemteli nemzetségek sánczvárak 's ör-

tanyák által földve legyenek, Apsus folyó mellett táborba szálla. Itt szándékoztak Italiából a' többi legiokat bevárni és tábor alatt telelni.

Ugyan ezt tévé Pompeius, 's az Apsus folyón túli táborba összevoná minden emberét és segédhadát.

XIV. Calenus Caesartól vett parancsa szerint Brundisiumban a' legiokat 's lovasokat hajóra tévén, valamenyny hajóval megindult. De alig evez ki a' révből, Caesar' levele által tudósíttatik, hogy minden kikötő, 's part az ellenség' hajóhada által van elfoglalva. E' tudósításra visszavonul a' révbe, 's minden hajót visszaszólít. Egyetlenegy folytatta Calenus' parancsa ellen útját; mert nem volt katonákkal megrakva, 's külön használatokra fordíttatott. Ez Oricumhoz érvén Bibulustól elfogatott, ki a' rajta levőket, szolgálakat és szabadokat, a' gyermekeket sem vevén ki, egy lábíg fölkoncizoltatta. És így csak egy percztől 's nagy vakesettől függött az egész sereg' meekvése.

XV. Bibulus, főlebbi említésünk szerint, hajóhadával Oricumnál állott, 's valamint ő Caesart a' tengertől 's kikötőtől elzará, úgy ő is ez által az egész itteni száraz földtől zárva tartaték. Mert Caesar az egész part' hosszát őrtanyákkal megrakatta; nem leheté azért onnét fát, vagy vizet hordani, vagy a' parthoz kikötni.

Helyzete igen rossz volt, 's minden szükséges szerben nagy fogyatkozást látott; úgy hogy fát és vizet, valamint egyéb életneműt hajókon volt kénytelen Corcyrából hozatni, sőt egy ízben nagy fergeteg állván be, a' hajókat borító bőrökkel kelle az éjjeli harmatot fölfognia. E' nehézségeket mindazáltal békével 's állhatatosan tűré; mert véleménye szerint a' partoknak nem volt szabad földetlenül, 's a' kikötőknek záratlanul maradniok. E' most említett szorultságban Bibulus és Libo, ki ezzel egyesült, M. Acilius, és Statius Murcus Legatusoknak, kik-

nek egyike a' várórizet', másika a' tábori sereg' parancsnoka volt, hajóikról kiáltozának: Caesarral, ha lehetne, beszélni. Még némelyeket vetének hozzá, hogy jobban elhítségk, mintha egyezésről akarnának értekezni.

Azalatt fegyverszünetet kérenek, 's nyérének is; mert a' közlemény nagy fontosságúnak látszott előttük; 's tudták, hogy Caesarnak ez forró kívánsága. Gondolhaták azt is, hogy Vibullius' küldöttsége nem maradt siker nélkül.

XVI. Caesar a' tulsó nemzetségek' meghódítása, 's a' már szűkült eleség' beszerzése végett egy legioval megindulván akkor Buthrotumnál állott Corcyrának áltelle- nében.

Itt Acilius' és Murcus' levelei által Libo' és Bibulus' kívánságairól tudósíttatván oda hagyá a' legiot, 's vissza méne Oricumba.

Oda érkezével Libo és Bibulus a' beszélgetésre föl- szólíttatának. Libo eljőve, 's mentegeté Bibulust bős- haragra gerjedése, 's Caesarral az aedilisi 's praetori tiszt- keresés óta Caesar ellen lobbant külön gyűlölsége miatt. Ezen okból kerüli a' szóbeli közösülést, hogy az illy re- ményteli 's fő érdekü alku haragos indulatja által ne hiu- sítassék. Pompeiusnak még most is, mint mindig legfőbb ohajtása, hogy megegyezzenek, 's a' fegyvertől elállja- nak. De ő nincs meghatalmazva; mert a' hadi tanács' vég- zése szerint a' fő hadi kormány, 's mindennemü alkudo- zások Pompeiusra vannak bízva. Azonban ha Caesar' ki- vánatait megértik, azokat meg fogják küldeni Pompeius- nak, ki azután a' többit az ő javallataikra önhatalmulag bevégezendi. Azonban míg attól felelet érkezhetik, a' fegy- verszünet tartson, 's egyik rész se bántsa a' másikat. Ezekhez függeszte még némely észrevételeket ügyök' igazságáról, erejükről, és segédforrásaikról; melyekre felelni Caesar sem akkor nem találta méltónak, valamint

most sem látunk elegendő okot azokat az utókor' számára följegyezni.

XVII. Caesar azt kíváná, hogy bizton küldhessen követeket Pompeiushoz 53). Ezek' bátorságáról vagy ők kezeskedjenek, vagy azokat áltvévén magok vezessék el hozzá. A' mi a' fegyvernyugvást illeti, a' hadi sors jelenleg illy viszonyban áll: ők hajóhadukkal elzárják hajóinak, és seregüinek a' tengert; ő a' víztől és száraz földtől vágja el őket. Ha e' zár alól föl akarnak szabadulni, vonják be ők is tengeri őreiket. Ha ettől el nem állanak, ő sem áll el amattól. Azonban nem lehetetlenség az egyezés felől alkudozni, habár az eddigi záron nem tagítnak is. Ez éppen nem tesz akadályt.

Azok sem Caesar' követeit nem akarák elfogadni, sem azok' bátorsága felől kezeskedni; hanem az egész ügyet Pompeiusra háríták. Csak az egy fegyverszünetet sürgeték, 's erre teljes erővel törekedtek.

Mikor Caesar észrevevé, hogy ezen egész szóváltásnak czélja nem más, minthogy a' jelen veszély- 's inséghől kívánszorogjanak; 's hogy a' békességre sem remény, sem ajánlat nem nyújtatik: figyelmét a' háboru' folytatására fordította.

XVIII. Bibulus sok ideig a' földtől el levén zárva, meghűtés 's nyugtalanság miatt veszélyes nyavalyába esett, mellybe, mivel (a' tengeren) sem meg nem gyógyulhatott, sem fölállalt tisztétől megválni nem akart, bele is halt.

Halála után a' (tengeri) fő hadi kormány üresen maradt, 's mindegyik kénye szerint kormányzá hajóhadát.

Lecsendesedvén a' Caesar' hirtelen érkezte által okozott zaj, Vibullius melléje vevén Pompeiusnak a' legfontosb ügyekben közönséges tanácsadóit, Libot, Lucceiust, és Theophanest 54), újra elő akará terjeszteni Caesar' üzenetét. De Pompeius azonnal szavába vágott és hallga-

tást parancsolt. Mit nekem, ngymond, az élet vagy ha-za, ha mindkettőt csak Caesar' kegyéből látszatom bír-hatni? E' vélemény kiirthatatlan lesz; mert (örökké) azt fogják hinni, hogy a' tőlem elhagyott Italiába visszamen-nem Caesar engedte.

Ezeket Caesar a' háboru után tudta meg, olly szemé-lyektől, kik e' nyilatkozáskor jelen voltak. Azonban más úton még is igyekvék a' béke iránt élő szóval al-kudozni.

XIX. A' két tábornok csak az Apsus' folyója választá, 's a' katonák gyakran szólalkoztak egymással, a' nélkül, hogy kölcsönös egyezésök szerint egymás ellen csak egy nyilat is lőttek volna.

Caesar az ő Legatusát P. Vatiniust a' folyó' partjához küldé, hogy békére vezető legjobb alkudozásokat szőjön, 's gyakran fenszóval kiáltsa; valljon nem szabad-e, a' mi még a' pyrenaeusi szökevényektől, 's rab-lóktól 55) sem tagadtatott meg, polgároknak polgárokhoz béke-alkudozásokat küldeni, főképen azon czéllal, hogy hazafi hazafinak kímélje véré? 56). Nagy alázatossággal, a' mint az illy saját 's mindnyájok' javát illető tárgy meg-kívánta, sok egyebet is fölhorda, 's mind a' két fél' vité-zeitől csendes figyelemmel hallgattatott. Végre a' másik résztől e' választ nyeré: A. Varro jelenti, hogy másnap szólalkozásra eljövend. Megjelenhetnek egyszersmind ve-szély nélkül mindkét részről a' követek is, 's elő terjesz-tetik kívánataikat. E' végre bizonyos időt határo-zának.

Másnap az összejövetelnél mindkét részről nagy so-kaság jelenék meg. A' várakozás feszült volt, 's mind-nyájan a' békére látszattak hajolni. A' sokaságból kilép T. Labienus; először mérsékelt hangon szól a' békéről, 's (végre) szóvitába keveredik Vatiniussal. Beszédöket a' mindünnen hirtelen röpülő löszerek szakaszták félbe.

Vatinius ugyan a' katonák' paizsaitól földve mentten maradt; de többen sebesítették meg; ezek között Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, néhány Centurio's közvitéz. Akkor Labienus: szűnjetek tehát az egyezésről szólni. Míg Caesar' fejét nem hozzák elő, addig köztünk a' békességről szó sem lehet.

XX. Ezen idő tájban fölvevé Romában a' Praetor M. Coelius Rufus 57) az adósok' ügyét, 's tisztének kezdetében birói székét a' város' Praetorának C. Trebonius' széke mellett üté föl; 's mindazoknak, kik a' Caesar által az érték-becsű, 's adósság-lerovása iránt rendelt egyeztető birák' ítéletétől főlebb akarának folyamodni, védelmet ígére. De a' rendelet' igazsága, 's Treboniusnak, ki jelenleg a' törvénykezésben a' kegyességet 's mérséklést jónak találta, szelid bánása tevé, hogy senki sem találkozott, ki pörét főlebb kívánta volna vinni. Mert talán szegénységével mentegetni magát, vagy saját szüksége 's az idők' mostohasága ellen panaszkodni, vagy az áruba bocsáthatás' nehézségeit főlhordani, már ez sem kis mérsékség: de ki lehet olly vakmerő, ki olly orczátlan, hogy nyilvános levén az adósság, jószága' egész birtokában kívánjon maradni. Senki sem volt tehát, ki illyes mit kívánt volna; 's azok magok is, kiknek ez javukra volt, keménynek találták Coeliust.

E' kezdet után Coelius, nehogy a' gyalázatos lépést hijába tette legyen, azon rendelést hirdeté ki: hogy az adósság kamat nélkül hat ízben hat hat nap' közbenjártevel fizetessék vissza.

XXI. Midőn Servius Consul 's a' többi tiszviselők ellent állottak, 's a' siker várakozásának nem felelt meg: hogy a' nép' kedvét megnyerje, eltörölven az előbbi két új rendelést hirdete, mellyek' egyikével a' zsellérek egész esztendei házbéröket elengedte, másikával az új adós levelek' becsleszállítását akará eszközteni. F.

miatt C. Trebonius ellen zenebona támadt; néhányan megsebesítették, ő pedig birói székéről elüzetett.

Servius Consul e' dolgot tanács elejbe adá, 's a' tanács azt végzé, hogy Coelius mozdíttassék el hivatalából. E' végzésnél fogva a' Consul őt a' tanácsból kitiltá, 's midőn az összegyűlt néphez beszédet akara tartani, a' szószekekről levezetteté.

E' gyalázat 's bántás miatt nyilván tetteté magát, mintha Caesarhoz akarna menni; alattomban pedig a' Clodius' megöléseért elítélt Milohoz 58) küldé; 's ezt, a' hajdan adott nagy néző-játékból fenn levő gladiatorok' maradványaival bírót, Italiába hívá; hozzá csatlakozék; 's őt a' pásztorok' föllázítása végett Thurinum' 59) tájára előre küldé.

Mikor Coelius Casilinumba 60) ért, épen akkor koboztattak el Capuában Milo' táborjelei 's fegyverei; megsejdtítettett Neapolisban gladiator falkája, 's felfödöztetett e' város elleni árulás. Kivilágolván tehát szándéka Capuából kizáratott, 's tartván a' veszélytől, — mert a' polgárok' gyülekezete fegyvert ragadott, 's őt ellenségnek nézte, — fölhagya tervével, 's útját másfelé fordítá.

XXII. Milo azonban a' Municipiumokhoz levelet bocsátván, a' miket tesz, (ugymond,) Pompeius' akarátja 's parancsa szerint teszi. A' parancsokat Bibulus hozá meg nekie. Az adósokat bizgatá (főkép). De ezekkel nem boldogulván, néhány fogházat törete föl, 's Cosát 61) a' turinumi földön kezdé ostromolni. E' helynél Q. Pedius Praetortól egy legioval 62), a' bástyáról hajított kővel agyon üttetett; és Coelius, mint mondogatá, Caesarhoz utazván Thurüba érkezék. Hol midőn némellyeket e' municipiumbeliek közül bujtogatna, 's Caesarnak itt örködő gallus és hispanus lovasait megvesztegetni akarhá, ezektől megöletett.

Így egy nagyra vállható kezdet, mely a' tisztvise-

lők' elfoglaltsága 's a' korszelleme miatt Italiát aggodtatá, gyors, 's könnyű véget ért.

XXIII. Libo, parancsa alatti ötven hajóból álló haddal Oricumból Brundisiumba vitorláza, 's elfoglalá a' város' kikötőjének áltellenében fekvő szigetet; mert fogatosabbnak látta azon egyetlen helyet, merre szükségkép kelle a' mieinknek kievezniök, mint valamennyi partot 's kikötőt ostromzár alatt tartani.

Hirtelen ide érkezével néhány rakhajót elfoglalt, 's fölgyújtott; egy, gabonával rakottat pedig elvitetett. Embereink nagy rémülésbe jövének. Éjjel katonákat 's íjászokat tett ki a' szárazra, 's az örökdő lovasságot elverte. Helyzetének jó volta miatt azt írá Pompeiusnak: csak vonassa szárazra, 's igazítsassa ki, ha kedve tartja, a' többi hajókat, majd ő vissza fogja Caesar' segédseregeit hajóhadával tartani.

XXIV. Antonius, ki ekkor Brundisiumban volt, katonáink' vitézségében bízván, a' nagy hajókból mintegy hatvan sajkát fonadékkal 's védernyőkkel megfődetett, azokat válogatott legényekkel megrakatta, 's parthosszat egyes helyekre fölosztotta. Két háromsor-evezőset, melyeket Brundisiumban építtetett, a' hajós legények' gyakorlásának örve alatt a' kikötő' torkolatához küldé.

Ezeket Libo bátran kinyomulni látván, azon reményben, hogy elfoglalhatja, öt négysor-evezőset küldé ellenök; de közeledtökkor próbált vitézeink a' kikötőbe visszafutának. Amazok vágytól ingerelve gondatlanul utánok eredtek. Antonius' sajkái tehát adott jelre mindűnnen az ellenségre rohantak, 's mindjárt első megtámadásukra egy négysor-evezőset hajósaival, 's védőivel együtt elfogtak, a' többieket pedig rútul visszakergették. E' veszteséghez járult, hogy Antonius parthosszat lovasokat állítván föl az ellenséget a' vízholdásban gátlolta.

Így szükség és szégyen kényszeríté Libot Brundisium elől eltávozni, 's a' mieink' bezáratásával fölthagyni.

XXV. Sok hónap folyt immár le, 's a' tél hanyatlott a' nélkül, hagy Caesarhoz Brundisiumból hajók, vagy legiok érkeztek volna; holott bizonyosan fűttak némellykor szelek, mellyekkel, véleménye szerint, vízre kellett volna bocsátkozniok, 's így azt hitte, hogy egy vagy más jó alkalmat elszalasztottak. Minél inkább nyilott az idő, annál élénkebb lett az őrizet, annál biztosb reményre gerjedének (minket az áltkelés-ben) meggátolhatni. Pompeius is leveleiben gyakran feddé őket, hogy minekutána már először magát Caesart áteresztették, (legalább) többi seregeit akadályozzák. A' szelek gyengébben fúván, naponként bajosb átszállítástól tartának 63)

Caesar tehát embereinek Brundisiumba kemény parancsot küldé, hogy az első jó széllel megindulni el ne mulasszák 64): 's ha másképp nem lehetne, Apollonia' partjai felé tartsanak, 's ott kössenek ki. Ez a' tájék legkevesebbé volt az ellenséges hajóhadtól őrizve, mivel nem bátorzkodott messze távozni a' révpartoktól.

XXVI. Tehát M. Antonius' és Fufius Calenus' vezérlete alatt, magoknak a' Caesarért mindenre elszánt katonáknak sürgölő biztatásai közben jó déli széllel bátran 's férfiasan hajóra ülven másnap Apollonia és Dyrrhachium mellett elevezének.

Mikor őket a' szárazról megpillanták, C. Coponius Dyrrhachiumban a' rhodusi hajóhad' parancsnoka hajóival kiindula; 's mikor már a' szél' csillapodtával minket csaknem elért volna: ugyan azon déli szél újra föltámadt, 's hajóinkat a' veszélytől megmentette. De Coponius azért nem hagyta föl szándékával: hanem hajónépének erőködésével, 's állhatatosságával reményl é a' szél' erejét is meggyőzhetni; 's még Dyrrhachium mellett kifeszített vitorlákkal áltröppenő hajóinkat sem szűnt meg üldözni.

Embereink használták ugyan a' szerencsét, mindazáltal a' hajóhad' megtámadtatása miatt aggódtak, ha ta-

lán a' szél lecsendesednék. Végre elérték Lissuson 65) túl három mértföldnyire az úgy nevezett nymphaeumi kikötőt 66), 's abba bevezének.

E' kikötő a' délestei szél ellen fődve volt ugyan, de a' déli szélről nem volt bátorságban. Azonban embereink jobban féltek az ellenséges hajóhadtól, mint a' szélvészről

Mihelyt a' kikötőbe értek, hihetetlen szerencsére a' két nap óta fuvó déli szél délestire változott.

XXVII. Itt lehete látni a' szerencse' hirtelen fordulatát. Kik csak most aggódtak menekvésekről, azokat a' teljes bátorságu révpárt fogadá keblébe; 's kik hajóinkat veszélylyel fenyegették, most a' magoké miatt valának kénytelenek rettegni. E' megváltozott körülményeknél tehát a' szélvész nem csak hajóinkat fődte, hanem a' rhodusiakat is rongálta; úgy hogy az ormozott hajók, számszerint tizenhatan, egytől egyig zátonyra vettettek, 's törést szenvedtek. A' hajós legények és katonák részint szirtekhez csapattva veszték el, részint embereinktől fogattak föl.

Caesar mindnyájoknak megkegyelmezvén, hazájokba visszaküldé őket.

XXVIII. Két hajónk az úton elkészvén 's az éj reájok szakadván, azon bizonytalanságban, hol állapodtak meg a' többiek, Lissusnak áttellenében horgonyokat hánytak.

A' lissusi parancsnok Otacilius Crassus rendelkezéstől e' hójókat sajkákkal 's több hozzájuk csatlakozott apróbb naszáddal elfoglalni. Azonban alkudozásba is lépe velök; 's a' magok' megadása' esetére nekik bántatlanságot ígére. Ezek' egyike egy újoncz legionak két száz húsz emberével, a' másika nem egész két száz. idült vítézzel vala megrakva.

Itt lehete látni, milly védelem fekszik a' lélekszilárdságban. Az újonczok a' hajók' mennyiségétől meg-

jedvén; 's a' hajó-ingás 's tengeri betegség miatt bádjadtan, hittek az eskünek, melly szerint semmi bántalmok nem leend, 's magokat Otaciliusnak megadák: mindazáltal annak elejbe vezettetvén az adott hit' szentségének ellenére, szemei előtt iszonyu kegyetlenséggel egy lábíg ki végeztettek. De a' régi legiobeli katonák, kiket a' szélvész, 's hajóbúz szintugy gyötre, úgy tarták, hogy régi vitézségökkel nem kell alább hagyniok; 's alkudozásokkal, 's magok megadásának színe alatt az' estét kihuzván, a' kormányost parthoz evezni kényszeríték, 's alkalmas helyre akadván az éj' hátra levő részét ott tölték. Reggel a' tengerszéleken örködő mintegy négy száz lovas, 's az utánok indult őrhadnak egy része ellen, kiktől Otacilius' parancsára megtámadtatának, magokat védtek, 's néhányat közülök leterítvén szerencsésen a' mieinkhez jutának.

XXIX. Ezután a' romai polgárok' egyeteme Lissusban — e' várost az előtt Caesar adá nekik, 's azt meg is erősítetté — Antoniust befogadá, 's mindenben segíté. Otacilius (e' miatt aggodásba jött; a' várost oda hagyta, 's Pompeiushoz futott.

Minden katonáját, összeleg három koros 's egy újoncz legiot és nyolcz száz lovast, szárazra tevé An-tonius a' hátra levő gyalogság' 's lovasság' áltozása végett hajóinak nagyobb részét Italiába visszaküldé. A' pontókat (gallus hajó nem) Lissusnál hagyá, azon czélból, hogy Caesar, ha talán Pompeius azon hiedelemben — így tartá a' közvélemény is —, hogy őrhad nélkül találándja Italiát, seregét oda álltenné, őt legalább követ-hesse. Küldé is hozzá gyors követeket, őt kiszállása' helyéről 's áltozott katonáinak mennyiségéről tudósítván.

XXX. Csaknem egy időben tudósíttatának e' felől Caesar és Pompeius; mert látták ugyan a' hajókat Apol-lonia és Dyrrhachium mellett elvitorlázni, és szárazon

utánok is indultak; de a' kiszállás' helyét néhány nap nem tudták.

Ezt megtudván mindketten ellenkezőt határozának: Caesar, hogy haladék nélkül Antoniuussal egyesüljön; Pompeius, hogy a' jövőknek útközben ellenszegüljön, 's hahogy lehetséges, lesből véletlenül reájok üssön.

Ugyan azon egy nap hagyák el tehát mindketten Apsus folyó melletti erős táborukat; Pompeius titkon 's éjjel, Caesar nyilván 's nappal. De Caesarnak a' folyón fölfelé nagy kerülőt kelle tennie, hogy zátonyra akadhasson; Pompeius, mivel folyó nem volt előtte, gát nélkül nagy léptekkel siette Antonius ellen; 's mikor ennek közeledtét megtudta, jó állásra akadván seregeivel megtelepedett; 's hogy itt léte titok maradjon, megtilta táborából a' kimenést, vagy tűzélesztést.

Ezt a' Görögök azonnal tudtára adták Antoniusnak Hirnököket küldé tehát Caesarhoz, 's egy nap táborában vesztegle. Másnap hozzája ére Caesar.

Ennek érkezését megtudván Pompeius, nehogy két sereg közé szoruljon, azon helyről eltávozik, 's egész seregével Dyrhachium' földére Asparágiumba 67) ére, 's ott kedvező helyen tábort üte.

XXXI. Ezen idő tájban czímzé magát Scipio Amandus' hegye körül vett némelly veszteségei után Imperatornak 68), miután a' nemzetségekre 's magán-uralkodókra nagy sarczot vetett. Provinciája' bérlőitől két évi bérpénzt csikara ki, 's a' jövő esztendeit kölcsönkép előre vévé föl; továbbá az egész Provinciában lovasokat szedetett.

Ezeket összegyűjtván a' vele határos ellenséget, a' Parthusokat, kik csak imént ölék meg M. Crassus hadvezért, 's M. Bibulust ostromzár alatt tarták, maga után hagyván, a' legiokat 's a' lovasságot Syriából elvonta; 's a' Parthusok' beütése miatt eltelve aggodalommal 's félelemmel a' Provinciába 69) érkezett. Itt midőn némelly

katonák nyilván mondogaták, hogy ellenség ellen, ha vezetettnek, elmennek igen is, de polgár, és Consul ellen kardot rántani soha sem fognak: Pergamusba 70) 's a' legdúsabb városokba vezeté telelni legioit, 's hogy azokat maga iránt lekösse, igen tetemes köztök kiosztogatott ajándékokon kívül, városokat ada nekik rablásul.

XXXII. Azonban a' kivetett adó legnagyobb szigorúsággal hajtatott be az egész Provinciában, 's azon fölül a' pénzvágy sokat gondoltatott ki. Minden embernek, szabadnak úgy, mint szolgának fejére adó vettetett; szobor-, küszöb-, gabona-, újoncz-, hajós-, fegyver-, lőgépely-, fuvaradó kéretett. Pénzcsikarásra minden kigondolható örv elégségesnek látszott. Nem csak a' városok, hanem majdnem minden falu's kastély nyert külön hatalombírákat, kik minél marczonábban 's kegyetlenebben viselék magokat, annál nagyobb férfiaknak, 's derekebb polgároknak tartattak. A' sok poroszló, biztos, sarczoló, dúló csak úgy pezsgett az egész Provinciában; kik a' kivetett pénzek' behajtásán kívül magokról sem fedkezének el; mert hogy ocsmány bánásmódukat illő palást alá rejtsek, azt mondogaták: hogy házuk 's honukból kiűzetvén mindenben nagy szükségét látnak. Ide járulának a' háboruknak, mikor általán mindenkire vettetik adó, közönséges szüleményei, az irgalmatlan kamatok, mikor is a' fizetés' napjának halasztása ajándéknak hívatik.

A' Provincia tehát azon két évben nagy adósságba verte magát. Mind e' mellett is bizonyos mennyiségű pénz vettetett nem csak a' provinciabeli romai polgárookra, hanem minden egyetemre 's közönségre is. Állításuk szerint e' pénz a' tanács' végzéséből kölcsön gyanánt kivántatek tőlök. A' haszonbérlelőktől, mint előbb Syriában 71), kölcsönkép a' jövő esztendei adót előre fölvtették:

XXXIII. Azonkívül a' Diana' ephesusi templomában

72) régóta letett kincs' elvétetésére parancsot ada Scipio; 's midőn a' határozott napon több tanácsrendbelinek, kiket meghítt, jelenlétében a' templomba jött volna, veszi Pompeius' levelét: Caesar áltjött legioival a' tengeren: tegyen félre mindent; siesen hozzá seregével.

E' levelet vevén a' meghítt tanácsbelieket elbocsátá; a' macedoniai útra készülé, 's néhány nap mulva meg is indula. Ezen eset mentette meg az ephesusi kincset.

XXXIV. Antoniussal lett egyesülte után Caesar a' tengerpartok' fődözésére rendelt legiot Oricumból magához vonván jónak találá a' (távolabb) tartományokat is megkisértetni, 's a' szárazra mélyebben nyomulni; és mikor Thessalia-73) 's Aetoliából 74) követek érkeztek azon nyilatkozással, hogy ama' népek' minden felekezete, ha hozzá őrhad küldetik, parancsait teljesítendi: L. Cassius Longinust az újoncz huszonhetedik-számu legioval, 's két száz lovassal Thessaliába, C. Calvisius Sabinust pedig öt cohortal 's valamelyes lovassággal Aetoliába küldé. Különösen meghagyá nekik, hogy mivel e' tartományok közel esnek, az eleségről gondoskodjanak. Cn. Domitius Calvinust két legioval — a' tizenegyedik- és tizenkettődikkel — 's öt száz lovassal Macedoniába parancsolá; mert e' tartomány' egy részének, az úgy nevezett szabad földnek 75) követje, azon tájbeli fő személy Menedemus azt bizonyítá, hogy felei mindnyájan különösen szítanak Caesarhoz.

XXXV. Ezek közül Calvisius mindjárt Aetoliába léptekor mindenütt, legnagyobb szívesseggel fogadtatott; elvervén azután Calydon- 's Naupactusból 76) az ellenséges őrsereget egész Aetolia' urává lett.

Cassius a' legioval Thessaliába érkezvén ott két pártot lelt, mellyek' hajlandósága meg volt osztolva. Hegesaretos a' hatalom' évült birtoku embere Pompeius' részén volt; Preteus pedig, egy fő vérségű ifju, barátaival együtt teljes buzgalommal Caesart pártolá.

XXXVI. Ugyan ezen idő tájban érkezék Domitius is Macedoniába. A' községek' gyakor követségeinek gyűlőnései közt hírül hozák, hogy Scipio a' legiokkal közelit, honnan magas vélemény 's hír terjede el mindnyájok között; mert új jeleneteket rendszerint (lármás) hírek előznek meg. Ez Macedoniában sehol sem késvén nagy tűzzel Domitius felé tartott, de ehhez húsz ezer lépésnyi távolságra jutván, hirtelen Cassius Longinus ellen Thessaliának fordult, 's pedig olly sebességgel, hogy itt létéről 's jöttéről egyszerre érkezék a' tudósítás. Hogy annál könnyebben utazzon, Haliacmonnál Macedonia és Thessalia közti határfolyónál a' legiok' butrozatának földözésére hátra hagyá nyolcz cohortal M. Favoniust, 's ott egy sánczvárat hányatott. Ugyan akkor ugrata Cotys királynak rendszerint Thessalia' szélein tartózkodó lovasága Cassius' táborához.

Cassius elrémülvén Scipio' érkezének hírére, 's a' lovasoknak, kiket Scipioénak tartott, megpillantására, a' Thessaliát környező hegyekre vonult, 's innét Ambracia 77) felé indult. Scipio sietve űzé őt, de útközben levelet vőn M. Favoniustól, hogy Domitius a' legiokkal nyakára jött, 's hogy segítség nélkül magát őrhelyén nem tarthatja.

E' levélre Scipio megváltoztatá tervét 's útját; megszűnt Cassiust űzni, hogy Favoniust segítse. Tehát éjjel nappal szakadatlan utazván épen a' választó pillanatban érkezék meg. Egyszerre lehete látni Domitius' hadának porát, és Scipio' előseregeit.

Így Cassiust Domitius' szorgos ügyessége, Favoniust Scipio' serénysége menté meg.

XXXVII. Scipio két nap maradt táborában, melyet Domitiustól Haliacmon' folyója különzött; harmadikán nap' költével zátonyon áltvivé seregét, 's tábort üte, melynek homlokoldalán másnap reggel csatarendben fölállá.

Domitius sem vonakodott legioival a' csatasikra szállni. De ámbár a' két tábor közt csak hat ezer lépésnyi tér feködt, 's Domitius közelebb vitte csatarendét Scipio' táborához, ez pedig a' gerébtől épen nem akart eltávozni: még is csak nehezen leheté Domitus' katonáit tartóztatni, hogy ütközetre ne kerüljön a' dolog; melly főkép azért maradt el, hogy Scipio' tábora előtt egy meredek partu patak a' mieink' előnyomultát nehezíté.

Scipio, midőn Domitius' katonáinak harcvtágyút 's tüzét láttá, attól tartott, hogy másnap akarátja ellen kénytelenítettik megütközni, vagy nagy gyalázattal táborába zárközni. Azon nagy várakozás mellett tehát, mellyel jött; vakmerő előnyomultának az a' gyalázatos vége lett, hogy éjjel, még indulót sem kiáltatván, a' folyón, előbbi helyére, visszament, 's közel a' folyóhoz egy emelkedett helyen táborba szállt.

Kevés nap mulva azon tájékon, hol embereink a' mult napokban takarmányt szoktak volt gyűjteni, éjjel lovasait lesbe állítá, 's megrohaná hirtelen Domitius' lovasságával vezérét Q. Varust, ki szokásként oda jött; de a' mieink vitézül kiállák a' rohanatot, rögtön sorba zárkóznak, 's önként mindnyájan az ellenségre rohanván mintegy nyolczvant levágának, a' többieket pedig megszalaszták, 's két ember vesztességgel táborukba visszaterének.

XXXVIII. Domitius ezután, mintha az élelem' szűke késztetné, szinlett mozdulást tett, 's azon reményben, hogy Scipiot csatára csalhatja, tábori szokásként indulót fuvatott. Három ezer lépésnyi útat haladván egész gyalog 's lovas seregével egy alkalmas, 's rejtek helyen megtelepedék. Az úzésre készen álló Scipio lovasságát 's könnyű seregeinek egy részét Domitius' útjának kémlelése 's kitudása végett előre küldé.

Az első lovas osztályok előre nyomultoknál fogva kelepeczébe kerültek; de a' (rejtekben álló) lovak' nycri-

tésére gyanura gerjedvén feleikhez kezdenek visszavonulni. A' hátulsók ezek' sebes visszavonultát látván, megállapodtak. Cseljök el levén árulva, embereink, hogy a' többiekre siker nélkül ne várakozzanak, két ellenséges lovas osztályt elfogtak. — Ezek között volt a' lovaság' vezére M. Opimius. — A' többi osztályokat vagy fölkoncizolták, vagy fogva Domitius elejbe vezették.

XXXIX. Mikor Caesar, főlebbi említésünk szerint, a' tengerparti őrizetet magához vonta, Oricumban a' város' védelmére három cohortst hagyta hátra, azokra bízván a' hadi hajókat is, mellyeket Italiából hozott volt. E' dolgot, 's a' város' parancsnokságát C. Acilius Legatusra bízta. Ez hajóinkat a' belső, város megetti, részre vitétté, 's a' parthoz kötteté. A' kikötő' torkolatát egy elsüllyesztett rakhajóval zárá el, ehhez egy másikat kapcsola, mellyen, épen a' révpart' bemenetének áttellenében, tornyot emele, azt katonákkal megraká, 's nekik minden véletlen esetre védelmül áltadá.

XL. Ezeket megtudván az aegyptusi hajóhad' vezére, az ifju Cn. Pompeius, Oricumhoz jött, az elsüllyesztett hajót vonógépely, és sok kötél által (a' vízből) kihuzta; a' másikat pedig, mellyet Acilius a' révpart' védelmére állíta, több, hason magasságra épült tornyokkal ellátott hajóval megtámadta; úgy hogy magasabb álláspontból harczolván, a' fáradtakat frisekkel fölváltván, 's hogy az ellenség' erejét megoszszá, a' város' falai ellen egyéb pontokon is, szárazon lábtókkal, vizen hajóhadával próbát tévén, erőködéssel 's lőszerei' záporával a' mieinken győzödelmeskedék. Miután a' (torony-) védők ellankadtak, de sajkákba vétetvén mindnyájan megmenekültek, a' hajó is hatalmába került.

Ugyan azon időben az a' természetből halmozott, a' tet képző gátot, mé

hengereken emelő rudakkal a' belső kikötőbe tolatott. Így a' parthoz kötött, 's az üres hadi hajókat két részről támadta meg, 's négyen kívül, mellyeket elvitt, a' többet fölgyújtotta.

Ezután hátra hagyá D. Laeliust, kit az asiai hajóhadról vón el; 's ez Bullis- és Amaantiától szállítandó minden életneműt a' várostól elvágott. Ő maga Lissus alá vitorláza, hol M. Antoniustól a' kikötőben hagyott harmincz rakhajót fölégete. Lissust is ki akará ostromolni, de az azon kerületi romai polgárok, 's Caesartól őrsegül oda küldött katonaság' védelménél fogva harmad nap mulva, az ostromnál néhány embert vesztvén, célt nem érve onnét eltávozott.

XLI. Megtudván Caesar, hogy Pompeius Asparágiumnál van: seregével oda indult, 's elfoglalván útközben a' Parthinusok' 78) városát, hová Pompeius őrsegereget telepíte, harmad nap őt Macedoniában elérte; közel hozzá táborni üttött; más nap minden seregét kihozván csatarendbe állott, 's Pompeiust útközettel megkinálta.

Mikor látta, hogy Pompeius helyéből nem mozdul: vissza méne táborába, és szükségesnek látta más rendszabásokhoz fognia. Más nap tehát egész hadi erejével nagy kerülőn, 's nehéz és szűk utakon Dyrrhachium felé fölkerekedék, reménylvén, hogy Pompeiust vagy e' városba vonulni kényszerítheti; vagy őt azon helytől, hová az minden életneműt, 's az egész háborura szükséges minden szert össze hordatott, elzárhatja.

Ez meg is történt; mert Pompeius Caesart ellenírányban látván megindulni elejénte nem sejdíté annak szándékát, 's azt vélé, hogy az élelem' szűke kénytetit őt költözni; de másnap kémei által értesítettvén fölkerekedék azon reményben, hogy Caesart rövidebb uton megelőzheti. Ezt előre gyanítá Caesar, 's buzdítá katonáit, hogy jó kedvvel tűrjék az utazás' terheit. Csekély éjjeli

pihenés után reggel Dyrrhachiumba ére, mikor éppen Pompeius' előhadát messzűnen látták, és itt tábort üte.

XLII. Pompeius Dyrrhachiumtól lett elzáratása miatt célját nem érhetvén más tervhez fogott; 's egy emelkedett kelyen, melly Petrának hivatott, 's a' hajókat némmel szelektől védő türhető kikötő is volt, erős tábort ütött. Ide parancsolá (tehát) a' hadi hajók' egy részét összegyülni, 's minden gabonát 's eleséget Asiából 's hatalma alatti minden tartományból szállíttatni.

Caesar úgy vélekedék, hogy a' háboru hosszan fog tartani, 's azon szorgoskodásnál fogva, mellyel Pompeius' emberei az egész tengermellékét őrzék, 's télen ált Sicilia- Gallia- és Italiában épített hajóit késleték, Italiából teendő eleség-szállításhoz minden reménye eltűnt. Tehát Legatusait Q. Tullius, élelem' dolgában Epirusba küldé. De e' tartomány' távol fekte miatt bizonyos helyeken éléstárokat állíta, 's a' határos nemzetségekre a' fuvart kiveté; nem különben Lissusban, 's a' Parthinusoknál, 's valamennyi várban találtató gabonát összeszedeté. Ez csekélység volt, részint a' föld' természeti minősége miatt — a' tájék zordon 's bérczes, 's a' gabona jobbadán máshonnan vitetik be, — részint mivel Pompeius e' dolognak már elejét vette, 's a' mult napokban a' Parthinusokat kiraboltatta, 's földulatván 's kiürítettén házaikat lovasai által minden gabonát eltakartíttatott.

XLIII. Ezeket látván Caesar a' hely' természeti mi-voltához szabá intézeteit.

Pompeius' táborá sok emelkedő és zordon dombbal vala környezve. Ezeket először örökkel megrakta, 's azokon sánczvárokat hányatott, azután, a' mint a' föld' fekvése engedé, egyik sánczvártól a' másikig védvonalo-kat huzatott, 's Pompeiust bezárni kezdé. Célja ez vala: hogy, nála az eleség szűken, Pompeiusnál pedig a' lovasság számosan lévén, serege' számára a' gabona 's

eleség - szállítást mindenfelőlről biztosítsa, egyszersmind Pompeiust a' takarmány-gyűjtésben gátolja, 's annak lovasságát haszonvétlenné tegye; 's harmadszor, hogy annak tekintetét, mellyel kivált a' külnemzeteknél birni látszott, gyengítse, ha a' világon azon hír terjedne el, hogy Pompeius Caesartól körtáborolva tartatik, 's nem mer vele megütközni.

XLIV. Pompeius sem a' part' mellékét 's Dyrrechiumot nem akará elhagyni, mert itt volt minden tábori szer', ártó 's védő fegyver', 's lőgéply' rakhelye, 's itt kötének ki serege' számára szállító hajói; sem munkálataiban nem gátolható ütközet nélkül Caesart, ebbe pedig még akkor nem akart bocsátkozni. Azon végső mód volt (tehát) egyedül hátra, hogy minél több dombot elfoglaljon, 's a' tájt a' lehető legnagyobb távolságra őrseregek által birja, 's Caesar' erejét, mennyire csak lehet, megoszsa; a' mi meg is történt: mert huszonnégy sánczvárral tizenöt ezer lépésnyi tért kerítvén be, azon takarmányt gyűjte, 's e' körben levő sok vetést azonban lovaival leeteté.

Valamint embereink védvonalaikat egyik sánczvártól a' másikig huzák, nehogy Pompeius valahol kिरontson, 's őket hátulról megtámadja: ugy az is a' belső téren szakadatlan sánczolatokat tétetett, nehogy a' mieink valahol betörjenek, 's őt hátulról megkerítsék. Ő előbb elkészüle vonalával; mert számra is erősebb volt, 's belső helyzeténél fogva kisebb kört is kelle készítenie. Caesarnak (vonala' haladtával) még előbb a' helyeket kelle elfoglalnia, miben őt Pompeius, ütközetbe nem akarván bocsátkozni, teljes erejével ugyan nem gátlá; de alkalmas helyekre még is ijászokat 's parittyásokat, kik nagy számmal voltak nála, állíta, 's a' mieink közül sokakat megsebesíte. Katonáink a' nyilak miatt nagy rémüléshez jöttek, 's csaknem mindnyájan süveg-posztóból, vagy

bőrből készült köntőssel vagy takaróval fődözik magokat a' löszerek ellen.

XLV. Az őrhelyek' elfoglalásában mind a' két rész nagyon erőködött: Caesar, hogy Pompeiust minél szűkebb térre szoríthassa; Pompeius, hogy körösleg minél több dombot foglalhasson el; 's e' miatt gyakran összecsapának. A' többiek között Caesar' kilenczedik legiója megszálla egy őrhelyet, 's ott sánczokat kezdé hányni. Pompeius a' legközelebb áltelleni dombot foglalá el, 's a' mieinket munkájokban bolygatá; 's minthogy egy részről az út oda csaknem rónán vezet; elejénte ijáaszait 's parittyásait mindünnen küldé reája, azután a' könnyű vértzetüekből nagy számmal bocsáta utánok, 's a' lőgépeket is előhozatá, hogy sánczolatainkat gátolja. Nem volt könnyű dolog egyszerre ellent állanunk, és sánczokat is hánynunk.

Caesar övéit mindünnen sebesíttetni látván, parancsot ada a' vissza vonulásra, 's azon hely' elhagyására. A' hátrálás völgynek volt; annál tüzesebben sarkalá, 's távozni nem engedé őket az ellenség; mivel úgy látszék, hogy félelemből akarják elhagyni állásukat. Mondják, ekkor Pompeius az övéihez dicsekedve így szóla: megengedi, hogy semmi vezérnek tartassék, ha Caesar' legioi a' legnagyobb veszteség nélkül vonulnak vissza azon helyről, hová oly vakmerően fölnyomultak.

XLVI. Embereinek vissza vonulása miatt aggódván Caesar a' domb' aljánál font védődeleket hozatott elő, 's rakatott az ellenség ellen; ezek megett pedig, fődött katonák által 79) közép szélességű árkot vonatott 's ehhez a' hozzá férhetést minden részről igen megnehezíté. Parittyásait, hogy a' hátrálókat fődözzék, jó helyekre fölállítá.

Ezen előrendeletek után parancsot ada a' legio'k' viszsztatérésére. Annál nagyobb gőg, 's vakmerőséggel nyomák 's üzik őket Pompeius' emberei 's keresztül rontának a' fölállított fonadékon, hogy az árkokon áltjöjenek.

Ezt láván Caesart 's attól félvén, hogy majd nem vissza vonultnak, hanem vissza úzóttnek tartatik, 's a' veszély még nagyobb lesz: az utnak mintegy középtáján azon legio' parancsnoka, Antonius által fölbátorittatván embereit, trombitával jelt fuvata, 's az ellenséget megtámadtata.

Rögtön összekanyarodék a' kilenczedik legio, fentőket hajíta, és sebes futással a' hegynek tartván Pompeius embereit nem csak vissza nyomá, hanem meg is futamtatá. A' föllállított fonadékok, a' kiálló karók, 's az elkezdett árkok nekik a' vissza vonulásban nagy gátul valának.

A' mieink, kiknek csak a' veszély nélküli vissza vonulhatás vala céljuk, többeket megölvén, öt ember veszteséggel minden további bolygatás nélkül térének vissza.

Ezután kevéssel azon helyen tul más dombokon keresztül végzek be vonalaikat.

XLVII. A' sánczvárok' mennyiségére, az olly messze terjedő 's erős védvonalokra, a' körtáborlat' egész mivoltára, 's egyéb körülményekre nézve is a' hadviselésnek e' módja új és szokatlan volt. Mert máskor csak ha valaki fölös gyalogság- 's lovassággal birt, szokta rémült 's az ellentállásra gyenge vagy megveretett, vagy valamely bal eset miatt elcsüggedt ellenségét körtáborlani; cél pedig rendszerint az eleség' elzárása volt. Elenben Caesar egy, számra erősebb, ép, 's teljes erejű ellenséget tartá (itt) zárva; holott az mindenben töltözött; mert vizen naponként sok tápla szállíttaték hozzá mindünnen; 's nem fútt szél, melly az oda evezést minden részről egészen elzárhatta volna: ő pedig, szélt hosszat föl levén minden gabona emészte, igen nagy szűkséget szenvedett.

Mind ezt azonban különös békével tűrék Caesar' katonái; mert emlékezőnek a' mult évre Hispaniában 80), hol hasonló inséget állván ki, erőködés 's türelem által

a' legveszélyesb háborúnak véget vetettek; megemlékezének az Alesia mellett kiállott nagy szükségre, 's ama' még nagyobbra Avaricumnál, 's ez által a' leghatalmasb nemzeteken vett diadalmaikra. Megelégedének az árpával, meg a' hüvelyes veteménynyel, melyet kapának, a' juhot pedig, mellyekkel Epirusból kedett, különösen kedvelték.

XLVIII. Valerius alatt szolgált katonáink egy gyökér nemre is akadtak, melly *Charan*nak 81) hivatik, 's téjjel a' szükségben jó segítséget nyujta. Belőle valamelly kenyér nemet készítenek. Ez nagy mennyiségben találtak. Ha Pompeiusék szólalkozás közben a' mieinknek ehéséget vetének szemökre, ezek közönségesen e' gyökérből készült kenyeret veték elejökbe, hogy bizodalmukat csökkentsék.

XLIX. Az aratás' lassankénti közelítése, 's maga a' remény, hogy nem sokára megszűnik inségök, tűrhetőbbé tette a' bajt. Többször lehete a' katonáktól őrhelyeiken 's beszédeik között hallani: hogy készebbek fahéjjal élni, mint Pompeiust kezeikből kibocsátani. Örömmel vevék a' szökevényektől azon hirt is, hogy csak alig tengődnek lovaik, minden egyéb barom pedig már elhullott. A' szűk tér, a' sok dögéből eredt undok bűz, a' szokatlan és szakadatlan munka, továbbá az ivó viz' végső megfogyatkozása miatt elbetegesedtek; mert Caesara' tengernek tartó minden folyót 's patakot vagy lecsapolt, vagy iszonyu gátokkal megakadályozott; és mivel a' tájék hegyekkel, 's barlangszerű völgyekkel volt elhintve, ezeket levert palánkokkal elrekesztette, 's a' víz fenntartatása végett földdel betömte. Amazoknak tehát szükségkép lapályos 's posványos tájakat kelle keresniök, kutakat ásniök, 's a' naponkénti munkához még az új terhet is kapcsolniök. Azonban e' kutak némelly őrhelyektől távolabb estek, 's a' nap' hevétől hamar kiszáradtak.

Ellenben Caesar' serege legjobb egészségben 's legnagyobb viz-bőségben volt. Gabonán kívül minden nemű elegendő elég szállítaték. De e' részben is naponként jobbra fordult az idő, 's a' közeledő aratással biztatóbb lett a' remény.

L. A' hadviselésnek ez' új neménél mind a' két rész új találmányokra fakadt. Az ellenség a' tüzekből kitudván, hol állanak a' védvonaloknál őrcohorsaink, azokat észrevétlenül egyetemben megtámadta, nyilait a' sokaság közé lőtte, 's tüstént táborába vissza vonult. Ez ellen embereink a' tapasztalás' utmutatása szerint azon mentőszert találák, hogy máshol élesztének tüzet (máshol őrködének). * * *Hiány.* 82).

.LI. Azonban P. Sulla, kit Caesar eltávoztakor a' tábor' fő parancsnokává tett, ezekről tudósíttatván két legioval a' cohorsnak segítségére ment, kinek érkezével könnyen vissza verettek a' Pompeianusok; mert sem tekintetünket, sem rohantunkat ki nem állhaták; 's levertvén az elsők a' többiek megfutamlának, 's a' csatatért elhagyák.

Sulla utánok nyomuló embereit az üldözéstől vissza hita. A' vélemény csaknem általános, hogy bátrabb utánok iramlással a' háborút az nap elvégezhetné volna. Tette azonban nem látszik feddést érdemelni; mert egészen más a' Legatus' tiszte, mint a' vezéré: annak mindenben elejbe szabják, mikép cselekedjék, holott ez, mikép az egészre nézve jónak gondolja, szabadon intézi tetteit. Sulla Caesartól a' táborban hagyatván, csak embereit akará megszabadítani, 's nem megütközni; (sőt még talán az is rosszul üthetett volna ki) nehogy fő vezéri hatalmat látszassék magának tulajdonítani.

A' Pompeianusok' hátrálása igen kinos volt; mert (völgyi) rossz állásukból a' tetőre nyomultak, 's rettegtek, ha lefelé vonulnának, a' mieinknek felsőbb helyről

leendő üldözésétől. A' nap már hanyatlott, mert tervök' kiviteli reményében azt csaknem alkonyodtaig halaszták. Pompeius tehát kénytelenségből az idő' körülményeihez képest tevé rendelkezéseit, 's megraka egy halmot, melly sánczvárunktól annyira fekvék, hogy oda kisebb 's nagyobb lőszereink nem hathatának. Itt megtelepedvén sánczokat hányata 's egész hadi erejét együtt tartá.

LII. Ugyan azon nap még két ponton is harczoltak; mert Pompeius, hogy erőnk' megoszlatása által legközelebbi őrhelyeinkből segítség ne küldethessék, egy-szerre több sánczvárt támada meg. Egy helyt Volcatius Tullus egy legionak fenntartóztatá rohantát, 's azt vissza veté; máshol a' Germanusok kicsapván védvonalainkból többeket fölkonczolának 's veszteség nélkül helyeikre vissza menének.

LIII. Tehát ezen egy nap hat csata történt, három Dyrrhachiumnál, ugyan annyi a' védvonaloknál 83). Ha mindent össze vetünk, bejött tudósításaink szerint Pompeius mintegy két ezer embert vesztett, több fölszólítottan és Centurion kívül. Ezek között volt Valerius Flaccus, Luciusnak a' hajdani asiai Praetornak fia. Hat táborjelt foglalánk el.

Mindezen csatákban mi holtakban husz embert vesztünk 84). De a' sánczvárban nem volt egyetlenegy is, ki sebbe nem esett volna; egy cohors' Centurioi közül négyen szemőket veszték. Caesar előtt erőködésök' 's veszélyök' tanujelét akarván adni, mintegy harmincz ezer abba lőtt nyilat számlálának elejbe. Elő mutaták neki Scaeva Centurio' paizsát, melly két száz harmincz helyen volt áltlyuggatva. Caesar e' férfit, a' mint iránta 's a' Respublica iránt megérdemlé, két száz ezer Sestertiussal ajándékozá meg, 's nyolczadik Centurioból elsőnek nevezte ki 85); mert tudva volt, hogy nagy részént ő általa tartatott meg a' sánczvár. Azután a' cohorst kettőz-

tetett zsolddal, gabonával, ruhával, 's más egyéb katonai ajándékokkal gazdagon megajándékozta.

LIV. Pompeius éjjel még jobban besánczoló magát 's a' következő napokon tornyokat építtete. Tábori töltéseit tizenöt lábnyi magasságra emelé, 's e' részén a' tábort védődelekkel takará. Öt nap múlva ismét borongós éj levén, a' tábor' minden kapujának berakítása, 's a' berontás' lehetőségének megnehezítése után, harmadik őrváltáskor csendben fölkerekedék, 's előbbi sánczolatai közé vonula.

LV. Aetolia- Acarnania- és Amphilochisnak 86) Cassius Longinus, és Calvisius Sabinus által lett vissza vétele után — mint főlebb említők — jónak találta Caesar Achajára is próbát tenni, 's valamivel távolabb kiterjeszkedni. Elküldé tehát oda Fufius Calenust, melléje adván cohorsokkal 87) Q. Sabinust és Cassiust.

Előnyomultok' hírére Rutilius Lupus, kit Pompeius helytartókép Achajába küldött, hogy oda Fufius be ne nyomulhasson, a' (corinthusi) földszorost elsánczoló.

Delphi, Thebae, és Orchomenus 88) önként megadák magokat Calenusnak. Némelly városokat erővel foglalta el; a' többieket szerte küldözött követek által szép szerivel igyekvék Caesar' pártjára vonni. Ezek valának Fufius' foglalatosságai.

LVI. Caesar ezután minden nap csatarendben kiállította seregét a' sikra, 's megkinálá ütközettel Pompeiust, úgy hogy csaknem ennek tábora alá vezeték legioit, 's előserege épen csak a' kisebb 's nagyobb löszerek' hatásain tul állott.

Pompeius, hogy híret, 's a' közvéleményt fenntartsa, (hasonlókép) csatarendbe állta: de táborához olly közel, hogy a' harmadik csatarend a' gerébet érinté, melyről is a' harcrendben fölállott egész sereg hajító fegyverek által földöztetheték.

LVII. Míg ezek Achajában 's Dyrrhachium előtt történtek, azon bizonyos tudósításra, hogy Scipio Macedoniába érkezett, Caesar, régi szándékához hiven, hozzá küldé Clodiust. Ez mindkettőjök' megbizottja volt. Scipio ajánlá őt először Caesarnak, 's ez azt meghittei közzé fölvevé.

Caesar őt írás- és szóbeli bizományokkal bocsátá el, e' követkekező tartalmuakkal: Ő a' béke' helyre állításaért már mindent elkövetett: Hogy iparjainak semmi sikere nem volt, véleménye szerint, az erre választott közbenjárók' hibája lehet; mert ezek nem bátorkodtak üzeneteit alkalmatlan időben megvinni Pompeiusnak. De Scipio olly befolyással bír, hogy a' mit helyesnek vél, azt nem csak szabadon elejbe terjesztheti, hanem arra nagy részent reá is birhatja 's tévelygő véleményeit utba igazíthatja. Továbbá ő független hatalommal vezérkedik seregén 89), 's következőleg tekintet mellett hatalommal is bir korlátot vetni. Ha ezt teendné, Italia' nyugalma, a' Provinciák' békességét, a' közjó' boldogságát mindnyájan egyedül neki köszönnék.

Clodius e' bizományokat megvívé Scipionak, 's első napokban, mint látszék, szívesen hallgattaték; de később nem juthata többé szóláshoz; mert Favonius, a' mit utóbb a' háboru' végével tudánk meg, e' miatt lekurholá Scipiot, és Clodius semmit sem végezve tért vissza Caesarhoz.

LVIII. Caesar, hogy Dyrrhachiumnál Pompeius' lovasságát annál könnyebben fentartóztassa, 's a' takarmány-gyűjtésben akadályozza; azon két szük utat, melyekről főlebb emlékezénk 90), erősen elzárá, 's melléjök sánczvárakat építtete. Pompeius látván, hogy lovassággal semmire sem mehet, azt néhány nap mulva vizen újra sánczolatai közé hozatta.

A' takarmányban legnagyobb fokra hágott a' szükség, úgy hogy a' lovakat lefosztott falevelekkel, 's összezuzott gyenge nádgyökerekkel etették; mert a' vonalok közti minden vetemény föl volt emésztve; kénytelenek valának ama' hosszú uton Corcyra- 's Arcarnaniából takarmányt hajókon szállítani, 's mivel még ez sem volt elégséges, árpával szaporítani, 's a' lovakat e'kép tengetni.

Végre mikor mindenütt nem csak az árpa és széna, 's a' lekaszált fű, hanem a' fákról a' levél is lefogyott, elgörhesedvén a' lovak: szükségesnek vélte Pompeius a' keresztül rontást megpróbálni.

LIX. Volt Caesar' lovas seregében két Allobrox testvér Roscillus, és Aegus, fiai a' honában sok évig fedelemkedett Abducillusnak, szerfölött vitéz férfiak, kik Caesarnak minden gallus háborujában igen derék 's vitéz szolgálatokat tettek. Ezért is őket hazájokban a' legfényesb hivatalokra emelte, renden kívül a' tanácsba fölvetette, a' meghódított Galliában telkekkel 's pénzzel bőven megajándékozta; (szóval) szegénységből gazdagságra segítette. Vitézségök miatt nem csak Caesar becsülte, hanem a' sereg is kedvelte őket: de Caesar' barátságában bizván, 's ostoba 's durva göggel fölfuvalkodván megvetették feleiket, 's a' lovasok' zsoldjából elfogtak, és minden ragadományt haza takarítottak. Ezek miatt amazok egyetemleg 's nyilván a' tőlök vett bántalmakért Caesar előtt panaszt tevének, a' többiekhez még azt is függeszték: hogy számadásaikban nem igazán adják elő a' lovasok' számát, kinek zsoldját eltulajdonítják.

LX. Caesar a' jelen időpontot nem vélte alkalmasnak a' büntetésre, 's vitézségök miatt nekik sokat elnézett, és az egész dolgot máskorra halasztotta; azonban a' lovasokon tett nyerekedéseikért négy szem közt őket megdorgálá intvén egyszersmind, hogy mindent barát-

ságától várjanak, és előbbi szivességeitől jövődre is reményljenek. Mindazáltal e' dolog nagy bosszúságot 's általános megvetést vont reájok, a' mi felől nem csak mások' szemre hányásaiból, hanem a' belső birótól önlélméretöktől is bizonyossá tettek. E' gyalázat, 's talán azon hiedelem miatt, hogy büntetésök nem marad el, csak máskorra halasztatik: eltökélék bennünket elhagyni, új ösvényre lépni; és szerencséjüket új párfogóknál keresni. Néhány védenczökkel, kikkel illy ocsmány szándékot közölni mertek, összebeszélvén, először, — ezt utóbb a' háboru' végével tudók meg, — C. Volusenust a' lovasság' vezérét akarák megölni, hogy ne minden érdem nélkül látszassanak jöni Pompeiushoz. De mivel ez bajosnak tetszik, és csinjek' kivitelére alkalom sem mutatkozik: azon szin alatt: mintha lovasaikat kielégíteni 's az elfogott zsoldot megtéríteni akarnák, a' hol csak lehetett temérdek pénzt kölcsönözének, és sok lovat össze vásárolván czimboráikkal egyeteben Pompeiushoz átszökének.

LXI. Mivel jó házból eredtek, 's mindennel tisztességesen ellátva voltak, magokkal nagy kíséretet és sok lovat hoztak, vitézeknek tartattak, és Caesar előtt tiszteletben állottak; továbbá mivel ez valami új és szokatlan volt — mert ő előttök Caesartól sem gyalog sem lovas ember nem szökött még ált, holott Pompeiustól csaknem naponként jövének Caesarhoz szökevények 's általán az Epirusban 's Aetoliában szedett ujonczok, 's minden azon tájbeli elfoglalt tartományok' katonái hozzá szegődének — Pompeius őket az egész táborban körül vezette 's fitogatta.

Ezek (Caesar' táborában) mindent jól tudának; hol nem készültek el a' vonalok, 's hol volt bennök a' hadtudósok' ítélete szerint még valami hiány; megjegyzék milly távolságra van egyik hely a' másiktól; milly pou-

tosságuak mindegyik' előljáró' természetéhez vagy ügyességéhez képest az örök. Ezeket mind megvívék Pompeiusnak.

LXII. Pompeius, ki, mint említők, már előbb eltökélé magát keresztül vágni, e' felfödözésre a' katonák' sisakait füveszszővel befonatta, 's árok-tölteléket hordata össze. Ezen előkészületek után éjjel nagy számu könnyű vértzetűeket 's ijászokat az egész töltelék-szerrel csónakokra 's evező hajókra szállíta, 's a' nagy táborból 's őrhelyekből vett hatvan cohortsal a' tenger felé nyuló, 's Caesar' nagy táborától legtávolabb fekvő sánczolatok felé nyomula. Oda küldé a' már említett árok-töltelékkel 's könnyű vértzetűekkel megrakott csónakokat nem különben a' Dyrrhachium mellett fekvő hadi hajókat is. Mindeniknek, mihez tartsa magát, kiadá a' parancsot.

A' sánczolatok' e' részére Caesar a' kilenczedik legioval Lentulus Marcellinust a' Quaestort állítá, Fulvius Postumust küldvén gyengélkedő egészsége miatt utána segédül.

LXIII. E' helyt a' támadások ellen egy tizenöt lábnyi árok, 's tizennégy láb magasságu geréb volt huzva, mellynek szélessége magasságával egyezett. Ettől hat száz lábnyira egy másik külfelé fordított, de valamivel alacsonyabb geréb volt hányva; mert Caesar tartván, hogy bennünket hajókkal megkerítnek, a' mult napokban e' helyt kettős gerébet vonatott, hogy ha két részről támadtatnék is meg, ellent állhasson. De vonalainak temérdeksége, 's a' mindennapi szakadatlan munka — ugyan is sánczolataival tizenkét ezer lépésnyi tért keríte be — az elkészítést lehetetlenné tévék. A' tengerre tekintő kereszt-sáncz tehát, melly e' két gerébet összekapcsolá, még nem volt készen. Ezt Pompeiusnak a' szökevény Allobroxok elárulák, 's minket e' miatt nagy bajba döntének; mert mikor a' kilenczedik legiobeli co-

horsaink a' tenger mellett őrt állának, hirtelen virradtakor elő jövének Pompeius' hadai, 's ez épen váratlanul esett. Egyszersmind annak a' külső gerébet hajókon megkerült emberei azt hajító fegyvereikkel megtámadák, az árkokat betömék, 's a' mieinket, kiknek a' belső vonalokat kell vala védniök, a' legiobeliek lábtök' állításával, 's minden nemü gépelyek' 's löszerek' használásával rémíték. Sánczolatainkat mindkét felől temérdek ijász lépé körül.

A' kövek, egyedüli (használható) fegyverünk ellen sokat védé az ellenséget a' sisakokra vont vesszőfonadék. Mindenkép szorongatásba jövének tehát, 's csak ügygyel bajjal állánk még ellen, midőn sánczolatainkon a' főlebb említett hiányt megsejték 91), 's a' két geréb közti hézagon a' hajókból kiszállván hátulról a' mieinket megtámadák, azokat mindkét felől vonalaikból kiverék, és megfutamíták.

LXIV. E' hirtelen megtámadásról tudósíttatván Marcellinius, veszélyben forgó feleinek cohorsokat küldé segédül. De ezek őket már a' táborból futva láták, 's érkeztek által sem azokat nem bátoríthaták föl, sem magok az ellenség' nyomultának nem állhatának ellent. Így a' futamlók' rémülte valamennyi segédül utánok küldöttre elragadván, a' rettegést 's veszélyt csak növelé, mert a' szaladók szokáságuk által akadályozák egymást a' hátralásban. E' csatában egy sastartó kemény sebbe esvén, 's ereje már fogyván megpillantá lovasainkat, 's így szóla: e' sast éltemben sok évig igen szorgosan védtem, 's most haldokolva ugyan azon hűséggel vissza adom Caesarnak. Gátoljátok, kérlek, hadi hírünk' meggyaláztatását, a' mi Caesar' hadában még eddig hallatlan dolog, 's vigyétek ezt hozzá sértetlenül vissza. Így mentetett meg a' sas, jóllehet az első cohors' Centurioi, a' Princepsok' első Centurioját kivéve, mindnyájan halva maradtak.

LXV. Már Pompeius' emberei a' mieinket keményen szabdalva többi cohorsaink' nem kis remültére Marcellinus táborához közelítének, midőn M. Antoniust a' legközelebbi sánczolatok' parancsnokát e' történet' értésére tizenkét cohorssal a' magasabb helyről levonulni láták. Ennek érkezte Pompeiusékat elakasztotta, a' mieinket pedig fölbátorította, hogy nagy rémültökből magokhoz térnének. Caesar is egyik sánczvártól a' másikig, régi szokásként, élesztett füstí jelek által értesítve az őrhelyekről néhány cohorst magához vévén nem sokára megérkezék.

Veszteségét megtudván, midőn látá, hogy Pompeius a' vonalokon keresztül tört, 's állását parthosszat vette, hogy eleséget szabadon gyűjthessen, 's közösülését a' tengerrel is fentartsa; megváltozván a' hadláb, Caesar, mivel tervét már ki nem vihette, Pompeius mellett ütete tábort.

LXVI. E' munkán áltesvén, kémei azon fölfedezést tevék, hogy az erdő megett cohorsok, számra egy legiot tehetők, állanak, 's a' régi táborba vezettetnek.

A' tábornak ímez volt fekvése: a' kilencedik legio előbbi napokban Pompeius' seregeinek épen áltellenében vette állását, 's a' főlebb említett vonalok' készítésekor ott tábort ütött. E' tábor egy erdőt érinté, 's a' tenger-től nem volt távolabb négy száz lépésnyinél. Később némelly okok miatt Caesar megváltoztatván szándékát a' tábort onnét valamivel főlebb vitte. Néhány nap mulva nyan ezen tábort megraká Pompeius, 's mivel oda több legiot vala szállítandó, a' közép gerébet úgy hagyván, körüle tágosabb sánczolatokat vonatott. Így a' kisebb tábor a' nagyobbtól körülvéve mintegy várt 's erősséget képezett. Hasonlókép Pompeius is a' tábor' bal szegletétől egész a' folyóig, hogy katonái annál szabadabban járhasanak vizért, mintegy négy száz lépésnyire sánczo-

kat hányatott. De az is némelly okoknál fogva, mellyek' fölhordása szükségtelen, szándékát másítván, azon helyről eltávozott. Így maradt e' tábor minden sánczolatostul ép állapotban több napig.

LXVII. A' kémek megvívék tehát Caesarnak, hogy oda egy legio benyomula. Ugyan ezt vevék észre 's bizonyították a' magasabb helyeken fekvő némelly sánczvárakból. E' legiot Caesar elnyomhatni reménylén, 's az e' napon szenvedett kárt kipótolni akarván: két cohortst erősítményeinél hagyva szinleg, mintha sánczolatait folytatná, 's a' többi harmincz három cohortsal, mellyek között volt a' sok Centuriot vesztett, és számra leolvadt kilenczedik legio is, két hadi osztályban a' lehető legnagyobb csendben, kerülőn, a' legio 's Pompeius' kisebb táborára ellen fölkerekedék.

A' kezdet megfelelt Caesar' várakozásának; mert mielőtt Pompeius valamit észre vehetett volna, már megérkezett, 's a' bal szárnyon, hol személyesen volt, az erős sánczolatok' daczára is sebes megtámadása által annak embereit a' gerébről leverte. A' kapuk túske-hengerek által 92) valónak elzárva. Itt tehát egy ideig harczolánk, mi berontani iparkodván, amazok T. Pulcio', említésünk szerint 93) C. Antonius' serege' árulójának bajnoki ellenszegülése mellett táborukat védvén.

Végre mindazáltal vitézségünk győze. Embereink a' túske-henger' ketté vágatása után először a' nagy táborba; utobb az abban keblezett kisebbikbe is berontának, 's mivel a' vissza nyomott legio oda vonula, néhány ellenszegült ott is fölkonczolának.

LXVIII. De a' mindent tehető szerencse valamint egyéb dolgokban, úgy kivált a' hadban apró okocskák-ból nagy fordulatokat szül. Így történt ekkor is. Caesar' jobb szárnyának cohorsai azon sáncz' hosszában vonulának le, melly fölebbi említésünk szerint a' folyóig ter-

jedt, minthogy a' tájék' ismételten volta miatt azt a' tábor' sánczának vélvén azon kaput keresének. Mikor végre e' gerébet egész folyóig terjedni láták, azon tüstént minden ellentállás nélkül átmászának. Egész lovasságunk követte példájokat.

LXIX. Azonban Pompeius ezen elég hosszú (kapu keresésbeli) ott tartózkodásukról tudósíttatván a' munkától elvont ötödik legioval feleinek segedelmökre ment. Egy időben közelíte annak lovassága is a' mieinkhez, 's 's embereink, kik a' tábort elfoglalták, gyalogságát csatarendben előttök állani látták. Hirtelen megváltozott minden; mert Pompeius' legiója a' gyors segedelem' reményétől fölbátoríttatván a' hátulsó kapunál nem csak ellenszegülni igyekvék, hanem önként támadólag ellenünk is nyomula. Caesar' lovassága jött először a' hátrálás miatt aggódásba; mert szűk ösvényen huzódék a' sáncz' töltéssein keresztül, 's elkezde szaladni. A' jobb szárny, melly a' baltól el volt vágva, a' lovasság' rémültét látván, nehogy a' sánczolatok közt elnyomassék, azon részen nyomula vissza, mellyen berontott. Nagyobb része, nehogy a' sánczolatok közti tiz lábnyi szűk térbe szoríttassék, az árokba leugrálta. Az első eltiprattak; a' többiek azok' testein keresztül jutának menekvéshez és futáshoz.

A' bal szárnyon levők a' gerébről Pompeiust közelíteni, 's feleiket futni látván, 's attól tartván, hogy kívül belül ellenség levén, azon szűk téren elzáratnak: arra iparkodának vissza vonulni, a' merre jöttek. A' rettegés, zavar, és futás általános volt, úgy hogy midőn Caesar a' szaladók' hadjeleit kezébe ragadván megállást parancsolta (94), némellyek leugrván lovaikról futásokat (gyalog) folytatták (95); némellyek rémültökben hajeleiket is elhányták. Általában senki sem állapodék meg.

LXX. E' nagy inségben hogy egész seregünk el nem veszett, így menekedtünk: Pompeius, ki csak kevéssel

előbb látá embereit a' táborból futni, 's mint vélem, illy szerencsére nem számolt, cseltől tartván, azonnal a' sánczolatokhoz közelíteni nem bátorkodék, lovassága pedig, Caesar' katonáitól el levén a' keskeny részek 's kapuk foglalva, az üzésben gátoltaték.

Csekély dolgok tehát mind egy, mind más részre tetemes befolyásuak valának; mert Pompejus' táborának elvétele után ezek a' vizig terjedő sánczolatok semmisíték meg Caesarnak már csaknem kézben levő győződelmét; de ugyan ezek menték meg, az üldözést késletvén, embereinket.

LXXI. A' két csatában ez egyetlenegy napon Caesar kilencz száz hatvan embert vesztett; az isméretes lovagok közül Felginas Tuticanus Gallust, egy Senator' fiát; C. Felginast Placentiából; A. Geraniust Puteoliból; M. Sacrativirt Capuából 97); azon fölül harminczkét katonai Tribunust és Centuriot. Ezeknek nagy része az árkokban, sánczolatokban, 's a' folyó' partján a' rémülésben és tolongásban önnöneik által össze tipratva seb nélkül hullott el. Harminczkét táborjel jutott az ellenség' kezébe.

E' csatára Pompeius Imperator czímmel tisztelték, mellyet elfogada ugyan, 's magát utóbb is így cizmeztetni engedé; de sem levelei elébe azt nem függeszté, sem tiszti nyalábján babérkoszorut hordatni nem engedett 98).

Labienus kikéré tőle magának a' hadi foglyokat, kiket ez, hihetőleg hogy maga iránt mint szökevény nagyobb hitelt gerjeszsen, mindnyájokat fitogtatásból körül hordozza; miután őket (gúnyolva) bajtársoknak nevezte, 's hozzájuk e' gyalázatos kérdést intézte volna: vajjon meg szoktak-e idült vitézek is futamlani? őket nyilván össze kaszaboltatta.

LXXII. Az elbizottság 's gőg ezen esetek által a' Pompeianusoknál olly fokra hágott, hogy a' háboru' foly-

tatásának módjáról nem is gondolkodának, hanem győzdelmőket eldöntöftnek gondolák. Nem fontolák ők meg, hogy embereink' csekély száma, a' hely' alkalmatlan volta, 's a' már elfoglalt tábor miatti szoros nyílások, a' sánczolatokon kívül 's belül tett kettős megtámadásirémület, a' két szárnynak egymástól lett elszakadása a' nélkül, hogy egyik a' másikat segíthetné, voltak annak okai. E' mellett nem gondolák meg, hogy ez nem volt elszánt megtámadás, nem (forma szerinti) ütközet; 's hogy a' tolokodás és szűk tér miatt önmagoknak több kárt tettek, mint az ellenségtől nyertek. Végre nem emlékeztek meg a' hadban történni szokott esetekről; sokszor parányi okoskák, hibás vélemények, hirtelen rémület, lelki furdalat milly veszélyes következésűek voltak; hányszor nem történt már a' hadban vagy a' vezér' botlása, vagy a' Tribunus' hibája miatt szerencsétlenség: hanem szóval 's írással e' nap' diadalmát széles e' világon elhíresztelék, épen mintha az vitézségök' gyümölcse lett volna, 's a' körülmények soha többé meg nem változhatnának.

LXXIII. Caesar, semmivé tétetvén eddigi terve, szükségesnek látta egész hadi rendszerét megváltoztatni. Magához vonván tehát valamennyi őrsapatot, abban hagyá a' körtáborlást; 's egy helyre gyűjtven minden katonáját, beszédet tarta hozzájuk, 's inté őket: a' vett csapás miatt (ugymond) ne csüggedjenek, se ne rémüljenek el; ezen egyetlen 's azt is középszerű bal esetet sok más szerencsés csatájokkal vessék egyensúlyba. Köszönni kell a' sorsnak, hogy Italiát minden veszteség nélkül elfoglalták, hogy mind a' két Hispaniát, a' legjelesb 's tapasztaltabb vezérek alatt 99) vitézkedő igen bátor népek ellen harczolván, lecsillapították; hogy a' szomszéd gabonatermő Provinciákat 100) hatalmuk alá hajtották. Végre meg kell emlékezni: milly szerencsésen eveztek ált

mindnyájan épségben, nem csak a' kikötőket, hanem a' partokat is ellepő ellenséges hajóhadak közt. Ha nem minden történik ohajtásunk szerint, iparral kell a' szerencsén segíteni. A' vett sérvet inkább a' sors' kényének kell tulajdonítani, mint önhibájoknak. Ő nekik alkalmas csatátért választott, az ellenség' táborát elfoglalta, azt minden ellentállás mellett kiüzte 's megverte: de akár zavarodásuk, akár valamelly hiba, akár maga a' sors által legyen bár félbe szakasztva a' kivítt 's már kezökben levő győzelem: azon kell mindnyájoknak lenni, hogy a' vett csapás vitézséggel pótoltsék. Ha ez megtörténik, a' kár haszonra forduland. Ezen eset volt Gergoviánál is, hol azok, kik először a' csatától féltek, az ütközetre önként ajánlkoztak.

LXXIV. E' beszéd után Caesar néhány zászlótartót meggyalázott, 's őket tisztöktől megfosztotta 101).

Az egész sereg a' nyert veszteség miatt olly bánkódásba jött, 's a' mocskot letörteni olly annyira vágyott, hogy a' (megürült tribunusi 's centurioi hivatalokra senki sem jelenté magát. Mindegyik büntetőleg nagyobb terheket vállalva magára 102), 's egyszersmind a' harczvágytól ége. Némelly főbb rendű tisztek Caesar' beszédére úgy tarták, hogy helyben kell maradniok 's megütközniök. Ellenben Caesar nem bizott eléggé megrémült seregében, 's jobbnak vélte annak a' maga össze-szedésére időt engedni. Elhagyá tehát sánczolatait, nem kis aggodásban levén gabona miatt.

LXXV. Caesar tehát csupán a' sebhedtek- 's betegokről tevén rendelést, esti szürkületkor az egész táborszert egy legio' fődözése alatt minden késedelem nélkül csendben előre küldé Apolloniába, a' megállást akárhol is ütközben tilalmazván.

E' rendelések után két legioval a' táborban maradt; a' többieket negyedik őrváltáskor több kapun ki-

bocsátván ugyan azon uton előre léptette. Hogy a' tábori szokásból semmi el ne mulasztassék, 's elköltözte mint csak lehet, olly sokáig maradjon titokban, csak bizonyos idő múlva parancsola indulót fuvatni; de azonnal elindult, 's a' végsereggel, mellyet utól ért, a' tábor színe elől hirtelen eltűnt.

Pompeius sem késék, mihelyt Caesar' szándékát kitudá, annak utána eredni. Terve újlag az volt, hogy akadályozott mentőkben rohanjon megrémült katonáinkra. Fölkerekedék (tehát) seregével, 's előre küldé lovasságát; a' végcsapat' késletése végett. Azonban nem érhető el őt (olly hamar); mert Caesar butor nélkül utazván jóval előre haladott. De Genusus folyóhoz 103) érkeztekor, mivel ennek partjai az átkelést nehezíték, a' lovasság Caesar' végcsapatját eléré, 's megtámadván fentartóztatá.

Lovasságát közbe kevert négy száz könnyű vértetű válogatott legénynyel szegzé ellene Caesar olly sikerrel, hogy a' lovassággal lett összecsapásban nem csak mindnyájokat megszalasztották, hanem közülök többet meg is ölték; ők pedig a' tábortesthez veszteség nélkül vissza vonultak.

LXXVI. Caesar azon nap szokott útját, mellyet kitüze, megtevé, és seregét Genusus' vizén átvivén, Asparagium' áltellenében fekvő régi táborában megtelepedett, 's abból a' gyalogok közül senkit ki nem eresztett. A' takarmány-gyűjtés végett kiindult lovasságot azonnal a' hátulso kapun a' táborba vissza parancsolta.

Hasonlonlókép Pompeius is megtevé azon napi útját, régi állását Aspargium mellett elfoglalá; 's minthogy katonáinak, épek levén az előbbi sánczolatok, semmi dolguk nem volt, némellyek fa- 's takarmány-gyűjtés végett messzebb szállinkóztak; némellyek lerakván a' sátorokban fegyvereiket, a' csak most elhagyott táboruk'

közellété miatt abba vissza menének, a' nagy sietség miatt nagy részént elhagyott butraikat 's holmijöket onnét elhozandók.

Igy az ellenség, mint Caesar előre látá, őt üldözni képtelen lévén, mintegy dél tájban indulóra jelt adván, seregével fölkerelkedék, 's azon nap kettőztetett lépéssel onnét nyolcz ezer lépésnyire haladott. Ezt Pompeius, katonáinak elszéllýedte miatt, nem tehette.

LXXVII. Más nap Caesar esti szürkületkor hasonlókép előre küldé lovasait, hogy valamelly váratlan megtámadás' esetén az ütközésre készen álljon seregével, 's negyedik őrváltáskor megindula. Ezt tévé következő napokban is. Igy történt, hogy a' legmélyebb folyók, 's legroszabb utak mellett is semmi veszélybe nem keveredett.

Midőn Pompeius az első napi elkésés miatt utóbbi napokban nagy maga megerőtetésével hasztalan vágyna az elhaladott Caesart utól érni: negyedik nap abban hagyta az üzést, 's jónak találta más rendszabásokhoz nyulni.

LXXVIII. Caesarnak a' sebhedtek' elhelyeztetése, a' sereg' zsoldjának kifizetése, frigyesei' megerősítése 's azok' városaiban őrsereg' telepítése végett szükségkép Apolloniai felé kelle térnie. De mind ezeket csak futtában végzé, mint a' sietség kívánta; mert tartván, nehogy megérkezte előtt Domitiust meglepje Pompeius, minden kitelhető sebességgel 's erőködéssel a' felé sietett. Fölvetése szerint egész terve oda üte ki: hogy Pompeius, ha ez Domitius felé 104) tartana, a' tengertől, 's Dyrrhachiumban fölállított élestáraitól elvonja; 's így az eleségtől 's közösülestől elvonttat magával egyenlő hadi lábra állítsa; ha pedig az Italiába menne ált, Domitiussal lett egyesülte után annak segítségére Illyricumon menjen keresztül; vagy ha Apolloniát 's Oricumot megtámadni, 's őt az egész tenger melléktől elzární szándékoznék, Scipio' bezárása által őt még is annak segédhozára kényszerítse.

Caesar tehát előre küldött hírnökök által Cn. Domitius irásban tudósítá, 's mihez tartsa magát értesíté; 's mintán őrizetül Apolloniában négy, Lissusban egy, Oricumban három cohort hagyott, 's a' sebhedteket letelepítette volna, Epiruson 's Acarnanián keresztül megindula.

Pompeius is gyanítá Caesar' szándékait, 's jónak találá Scipio felé sietni, hogy annak segítségére lehessen, ha Caesar arra fordítaná útját; vagy egész erejével Domitiusnak essék, ha ez, mivel Italiából legiokat 's lovasságot vára, a' tenger' 's Oricum' mellékéről nem akarna eltávozni 105).

LXXIX. Ezen okokból mind a' két rész sietteté útját, hogy feleinek segítséget vinni, vagy ellenségét elnyomni a' kellő időpontot elne mulasztssa. De Caesarnak Apollonia miatt kerülőt kellett tenni; Pompeius Candavián keresztül akadályozatlan meheté Macedoniába. E' hez járula más véletlen baj is. Domitius t. i., ki több napig közel Scipiohoz táborozott, elhagyta állását, 's eleség végett Candaviához közel eső Heracleába (Senticába) 106) utazott. Ugy látszék, maga a' sors játszá őt Pompeius' kezébe. Ezekről Caesar még akkor semmit sem tudott. Egyszersmind Pompeius minden Provinciába 's nemzetséghez levelet bocsátván tudósítá azokat a' Dyrhachium melletti ütközetről; a' hír nagyítva 's toldva közlé a' történetet: Caesar meg van verve, futásnak eredett, csaknem egész serege oda veszett. Ez a' hír nyugtalanítá utazásait. E' miatt némelly nemzetségek Caesartól elpártoltak. Innét történt, hogy a' hírnökök, kiket Caesar 's Domitius különféle utakon egymáshoz küldözének, rendeltetésük' helyére semmikép el nem juthatának.

Azonban Domitius' emberei kémlelés' alkalmával az úton Allobroxokra, a' főlebb említett Pompeius' partjá-

ra szökött Roscillus' és Aegus' meghitteire, buktak; ezek vagy régi ismeretségből, mert a' gallus háboruban együtt szolgáltak, vagy dicsekvésből nekik mindent elbeszélének, hogy Caesar fölkerekedett, 's Pompeius közelít. Domitius e' tudósításra alig vehette négy órával elejét a' veszélynek, 's attól lett megszabadultát az ellenségnek köszönheté. Aeginiumnál 107), mely Thessaliába a' bemenetet képi, egyesüle azután az érkező Caesarral.

LXXX. Egyesülte után Caesar Gomphihoz ére, mely az epirusi uton első város Thessaliában. Ennek polgárai kevés hónappal azelőtt önként követeket küldének Caesarhoz nem csak minden nemű szolgálatukat ajánlván, hanem tőle őrsereget is kérvén. De a' dyrrhachiumi ütközet' híre oda már, mint mondók, igen megtoldva előre eljutott. Thessalia' Praetora Androthenes tehát inkább Pompeius' diadalmának társa, mint Caesar' bal esetének részese kívánván lenni, a' földnépét, rabszolgákat és szabadokat a' városba gyűjté, 's a' kapukat bezará. Scipiohoz és Pompeiushoz hírnököket küldé, 's azoktól segítséget kére. Ha ez hamar megérkezendik, úgy bizik a' város' erősítményeiben, de hosszas ostromot nem állhat ki. Scipio (azonban) a' seregeknek Dyrrhachiumtól lett eltávoztáról tudósíttatván legioival előre nyomula Laris-ság 108) Pompeius még messze volt Thessaliától.

Caesar (Gomphi előtt) táborni utván a' város' hírtelen megrohanására lábtókat, földött meneteket, 's vesszőből oltalom-fődeleket készíttete. Ezek elkészülvén buzdítá katonáit elejökbe adván: milly hasznos volna reájok nézve jelen minden nemű szükségökben illy megrakott 's dús várost elfoglalni; 's egyszersmind ezen állított példa által a' többi községeket megszöppenteni, 's hogy ezt hamarjában véghez lehetne vinni, mielőtt segítség érkeznek.

A' katonák' rendkívüli készségénél fogva Caesar az

olly magas bástyákkal kerített várost még az nap, melyen oda érkezett, kilencz óra után megtámadván, nap' nyugta előtt már bevette, 's katonáinak zsákmányul engedte 109). Innét azonnal fölkerekedvén Metropoliszhoz 110) érkezék, úgy hogy a' város' megvétele felőli tudósítást 's hirt jöttével megelőzte.

LXXXI. A' metropolisiak ugyan azon hírek miatt elejénte hasonló szándékkal levén, bezárák kapuikat, 's bástyáikat fegyveresekkel megrakák. De megértvén a' foglyoktól, kiket Caesar a' falhoz vezetett, a' gomphiak' sorsát, kapuikat kinyiták.

Caesar őket (minden sérelem ellen) a' legnagyobb szorgalommal védte. A' metropolisiak' és gomphiak' ellenkező sorsának egybevetése után egy város sem volt Thessaliában, Larissát kivéven, hol Scipionak erős őrserege feküdt, melly Caesarnak fejet ne hajtott, 's annak parancsait ne teljesítette volna.

Itt Caesar termékeny tájakra jutott, hol az aratás már igen közel volt; föltevé tehát magában, hogy itt Pompeiust bevárja, 's az egész had' piacztát ide áltteszi.

LXXXII. Néhány nappal azután Pompeius megérkezék Thessaliába, 's az egész összegyűlt sereg előtt az övéihez köszönő beszédet tartott. Scipio' katonáit meghitta, hogy most a' már kész győzödelem után részesüljenek ők is a' zsákmányban 's jutalmakban. Ezek után valamennyi legioval egy táborba szálla, 's fővezéri méltóságát Scipioval megosztá, előtte szinte úgy megfuvatta a' tábori kürtöt, és számára egy új vezéri sátort állíttatott.

Pompeius' erejének szaporodtával, 's a' két fő sereg' egyesültével ismét lábra kapott a' régi köz hiedelem; 's a' diadal' reménye annyira nőtt, hogy minden (ütközet-) halasztás csak Italiába vissza mentöket késletni látszatnék. Ha Pompeius néha halkabban, 's nagyobb

eszmélettel akara a' dologhoz fogni, azt mondogaták mindjárt: az egész háboru csak egy napi munka; de a' fővezéri hatalom, 's a' volt Consulokat 's Praetorokat szolgálatában látni, ez csiklándozza őt 111). Már is tartózkodás nélkül czivódának a' jutalmakról, 's papi méltóságról, 's meghatározzák a' Consulokat több esztendőre 112). Némellyek a' Caesar' zászlója alatt táborozók' házait 's javait követelék magoknak. Sőt gyülekezetekben nagy vita támadt a' felől: valljon a' legközelebbi Praetor-választáskor L. Hirrust, kit Pompeius a' Parthusok ellen küldött, kelljen-e távol létében is tekintetbe venni; mért ennek barátai kérék Pompeiust: tartaná meg szavát, mellyet annak költöztekor adott, nehogy ez küldetése miatt lásson csorbát; a' többiek pedig hasonló erőködésök 's veszélyök mellett vonakodának egynek minden más fölött elsőséget engedni 113).

LXXXIII. Domitius, Scipio, és Spinther Lentulus naponkénti czivódásaikban Caesar' papi méltósága miatt 114) egymás ellen már nyilván a' legrakonzátlanabb mocskolódásra fakadtak. Lentulus a' kornak megadandó tiszteletet rebesgeté; Domitius 115) azon kedvességgel 's tekintettel kérkedék, mellyel Romában birna; Scipio Pompeius' rokonságára 116) számola. Attius Rufus L. Afranius ellen a' seregnek Hispaniában tett elárulása miatt nyomozásokat kívána Pompeiustól; és L. Domitius valamelly gyülekezetben így nyilatkozék: véleménye szerint a' háboru' végével minden velök táborozó Senatornak három táblácskát kell kezébe adni, hogy mindnyájokról, kik Romában maradtak, vagy Pompeiustól birt helyeken tartózkodtak ugyan, de a' hadi szolgálat elől elvonultak, ítéletet hozhasson 117): egyik táblácska lenne egészen fölmentő, a' másik halálra, a' harmadik birságra ítélő. Szóval, mindenki csak a' tisztségekről, pénzbeli jutalmakról, vagy az ellenségen töltendő

boszuról beszélgete. Mindenki a' győzelemnek csak használásáról, de kivívásáról senki sem gondolkodik.

LXXXIV. Miután eleség gyűjtetett, a' katonák (rémtől) magokhoz tértek, 's a' dyrrhachiumi ütközettől fogva elég idő tölt volna el, hogy Caesar az övének bátorságáról meggyőződhetett: jónak találta megkísérteni Pompeiust, mi szándéka 's akaratja az ütközésre nézve. Kinyomula tehát táborából, 's csatarendbe állta, először alkalmas helyen, 's valamennyire távol Pompeius' táborától; következő napokon pedig egymás után saját táborától távolabb azon halmok' tövében, mellyeken Pompeius tábora állott.

Ez által Caesar' serege napról napra bátrabb lőn. De ő, sokkal gyengébb levén lovassága, megtartá már főlebb említett szokását 118); válogatott, fűrgé, fiatal, gyalog legényeket virgoncságuk' élesztésére lovasai közé vegyítve bajvívásban velők együtt gyakoroltata, hogy az illy nemű harcokra naponkénti szokás által ügyességet is nyerjenek. Ennek fogamatja az volt: hogy ezer lovas, ha a' szükség úgy hozta magával, nyílt téren is, Pompeius' hét ezer lovasával bátran szembe szállt, 's azok' számától nem sokat tartott. Caesar tehát azon napokban is szerencsés volt lovas csatáiban; 's azon két Allobroxnak egyike, kikről főlebb említők, hogy Pompeiushoz szöktek volt, néhányad magával elesett.

LXXXV. Pompeius, kinek tábora a' dombon feküdt, ennek tövében állta csatarendbe, szüntelen, a' mint látszott, arra figyelvén: nem bocsátkoznék-e Caesar valamelly veszélyes helyre.

Caesar elvesztvén minden reményét Pompeiust (állásából) csatára kicsalhatni, nem talált jobb intézkedést, mint táborával fölkerekedni, és szünet nélkül mozgásban lenni; reménylven, hogy tábora' változtatása, 's helyről helyre tett költözködései által az eleség' szerzé-

sén könnyít, 's talán mozdulatai közben az ütközetre alkalmat is talál; vagy a' fáradsághoz nem szokott Pompeianusokat folyvásti utazások által (legalább) ellankasztja.

A' tervhez képest már az indulásra jelt adatott, 's a' sátorok is elbontattak, midőn észre vevék, hogy Pompeius, szokásán kívül, kevéssel előbb a' sánczgerébtől harczrendével távolabb nyomult, 's hogy a' hely nem volna alkalmatlan az ütközetre. Akkor Caesar' már a' kapukban levő feleihez: el kell, ugymond, jelenleg utunkat halasztanunk, és a' miért mindig égtünk, a' harczról gondolkodnunk. Legyünk a' csatára bátrak; illyes alkalom nem egy könnyen fog ismét ajánlkozni; 's csatarendben álló seregeit azonnal (az ellenség ellen) kivezeté.

LXXXVI. Pompeius valóban, mint utóbb kitudott, az övéinek köz biztatására el is volt az ütközetre tökéelve. Mert a' mult napokban is a' hadi tanácsban azt mondá: mielőtt a' két sereg egymásra ütend, már Caesar meg lesz verve. Midőn ezen állításon csaknem mindnyájan bámulnának; tudom én, ugymond, hogy majdnem hihetlent ígérek; de halljátok tervemet, 's induljatok annál bátrabban csatára. Reá vettem lovasainkat, 's ők nekem szavokat adták, hogy mihelyt a' két sereg egymáshoz közelít, ők Caesar' védetlen jobb szárnyát megtámadják, úgy hogy megkerülvén hátulról az ellenségi vonalt a' zavarba hozott sereget előbb megszalasztják, mint mi csak egy nyilat repítsünk.

Igy a' legiok' veszélyeztetése, 's csaknem minden vérontás nélkül véget vetünk a' háborúnak. Könnyű ezt lovasságunk' illy nagy számával eszközölni. Egy-szersmind hozzá tevő: hogy a' jövő napra bátrak legyenek, 's mivel gyakori ohajtásuk szerint a' dolog ütközetre kerül: tapasztalásukkal, 's vitézségökkel feleljenek meg a' többi sereg' várakozásának.

LXXXVII. Utána Labienus szólamlék meg, 's Caesar' seregeit megvetve Pompeius' szándékát éigig magasztalá. Ne gondold Pompeius! így szola, hogy ezek legyenek Gallia' 's Germania' meghódítói. Minden táborozásban jelen voltam, 's nem szólok vaktában isméretlen dolgokról. Igen kevesen vannak még azon seregből életben. Nagy része, a' mi annyi csatánál nem leheté máskép, oda veszett; sokat az egészségtelen őszi idő emésztett meg Italiában 119); sokan haza tértek, sokan a' szárazon maradtak. Nem hatott-e hozzátok a' hír, hogy Brundisiumban egész cohorsok állítottak azokból, kik nyaválájuk miatt elmaradtak? 120). E' sereg, melyet most láttok, a' közelebbi években innenső Galliában, 's pedig többnyire a' Paduson tul fekvő gyarmatokban szedett ujonczokból állítatott össze: mindazáltal ennek is a' színe a' dyrrhachiumi két csatában elhullott.

E' beszéd után megesküvék, hogy nem máskép, mint diadalmasan térend a' táborba vissza, 's a' többieket is példája' követésére serkenté. Pompeius megdicsérvén e' tettét hasonlókép megesküvék 121). Nem is volt senki ki hasonlólt tenni vonakodott volna.

A' hadi tanácsban tett ezen végzéseik után reménynyel 's örömmel telve oszlának el, 's már képzelt diadalmukban merengtek; mert eszébe sem juta senkinek, hogy illy fontos dologban illy tapasztalt hadvezér valamit alap nélkül állítson.

LXXXVIII. Pompeius' táborához közeledtekor őt Caesar e' következő állásban lelte: a' bal szárnyon állott Caesartól a' belvillongások' kezdetén a' tanács' végzetéből Pompeiusnak áltadott két legio, az első 's harmadik; itt állott maga Pompeius is. A' harczvonal' közepét syriai legioival Scipio foglalá. A' jobb szárnyon vala a' ciliiciai legio ama' hispaniai cohorsokkal, melyeket főlebbi

említésünk szerint 122) Afranius hoza magával. Ezeket tartá Pompeius serege' színének. Többi katonáit a' közép pont, 's a' két szárny közé helyezé. Pompeiusnak száz tiz cohorsa volt, mellyek negyven öt ezer főt tettek 123); továbbá mintegy két ezer kiszolgált vitéze, kik az előbbi seregben különös kedvezéseket nyerve hozzá gyűlének. Ezek az egész harczvonalba valának elosztva. A' többi két cohorssal Pompeius a' táborn, 's a' legközelebbi sánczokat rakta meg. Jobb szárnyát egy magas partu patak födé; 's azért egész lovasságát valamennyi ijássszal 's parittyással együtt a' bal szárnyra állítá.

LXXXIX. Caesar, mint máskor, most is a' tizedik legiot a' jobb szárnyra, 's a' kilenczediket a' balra helyezé, jöllehet az a' dyrrhachiumi csatákban igen meggyérült. E'hez csatlá a' nyolczadikat, úgy hogy ketten csaknem egyet tevének, azon parancscsal, hogy egymást segítsék.

Caesar a' csatavonalba nyolczvan cohorst állíta ki, mellyek összeleg huszonkét ezer főre menének. Két cohors a' tábor' földözésére maradt. A' bal szárnyat Antonius, a' jobbot P. Sulla, a' derékat Cn. Domitius igazgatá. Caesar Pompeiussal szemközt vette állását.

A' főlebb említett intézkedések' megsejditése után 124) attól tartván Caesar, hogy jobb szárnya a' fölös számu lovasságtól megkerítettetik, hirtelen a' harmadik csatarendben álló mindegyik legioból egy egy cohorst elvont, 's azokból a' lovasság ellen egy negyedik vonalt képezett. Mihez tartásák magokat a' parancsot kiadván, megjegyzé előttök, hogy egyedül az ő vitézségöktől függ a' mai diadalom. Egyszersmind a' harmadik csatarendnek, valamint az egész seregnek is meghagyá, hogy parancsa nélkül az ellenségre ne csapjon. Ő majd ha ennek meg kell történnie, zászlóval fog jelt adni.

XC. Caesar hadi szokásként katonáihoz csatára buzdító beszédet tarta, 's abban irántok mutatott mindenkori szivességeit előterjeszté; főkép pedig magára a' katonák' bizonyására hivatkozék: milly igen kereste légyen ő a' békét; miket terjeszte elő Vatinius által a' szólalkozásokban 125); miket A. Clodius által Scipionak 126); milly igen iparkodék Oricum előtt Libonál (Pompeiushoz) követeket küldhetni. Ő mindig kimélte a' katonák' vérét, 's mind a' két sereget meg akará tartani a' Republicának.

Beszédét végezvén harczvágytól égő katonáinak kívántára rohanót fuvata 127).

XCI. Caesar' seregében volt Crastinus, mult évben a' tizedik legionál az első pilus' Centurioja, de most idején fölül önként szolgálatot vállalt jeles vitézségű férfit. Ez a' harczjel' adására: utánam, ugymond, volt manipulusombeli bajtársaim! most teljesítetek fő vezértöknek, mit érette tenni eltökélletem. Ez az utolsó csata; ezzel kivíjuk mind annak böcsületét mind saját elbocsáttatásunkat, Azután Caesarra tekintvén: Fővezér! ugymond, megteszem, hogy nekem ma, élve vagy halva, köszönetet mondj. Ezeket mondván a' jobb szárnyból első rohant ki. Ugyan azon centuriából mintegy száz husz önkéntes válogatott legény eredett utána.

CXII. A' két csatarend között nem volt több mint mennyi mindkét részről az összecsapásra megkívántott. De Pompeius az övéinek meghagyta, hogy Caesar' rohantát bevárják, helyükből ne mozduljanak, 's engedjék annak hadvonalát megszakadozni. E' tanácsot, ugy mondják, C. Triarius adta neki, hogy az első rugaszkodás, 's a' katonák' heve megtikkadjon, a' csatarend megbomoljon, 's ők zárt renben vethessék magokat a' széllyedtekre. Azt is gondolá, hogy kisebb hatása leend a' fentőknek, ha katonái helyben maradnak,

mint ha a' szórt löszereknek magok mennének elejbe; 's egyszersmind Caesar' katonái a' kettős tér' megfutása miatt lélekszakadva, 's ellankadtan érnének oda.

Ítéletem szerint Pompeius e' helyt hibázott; mert a' harczy buzgalom által a' mindegyikkel vele született bizonyos leki tűz és virgonczság föléled az emberben. Ezt nem elfojtani, hanem ébresztetni kell a' hadvezéreknek; nem is ok nélkül hozták be hajdan azt, hogy (az össze csapásnál) az egész tábori hangászat megzendüljön, 's mindnyájan harczkiáltásra fakadjanak. Illyesek által, úgy vélték, megrémül az ellenség, 's bátorodik az önfél.

XCIII. Katonáink, midőn az adott jelre föltartott fentőkkel előrohanván, észre vennék, hogy Pompeius' emberei veszteglenek: tapasztalásból, 's előbbi csatában szerzett gyakorlásból önként futni megszűntek, 's a' térnek mintegy közepén megálltak, nehogy lankadtan közelítsenek az ellenséghez. Kis vártatva újra neki ragaszkodának, fentőiket kirepíték, 's azonnal Caesar' parancsa szerint kardot rántának 128).

De a' Pompeianusok sem mulasztottak el részökről semmit is; mert a' szórt löszereket fölfogák, a' legiok' rohantát zárt rendekben kiállák, 's fentőik' kirepítése után kardjokat forgaták.

Azon pillanatban vett utasítása szerint a' bal szárnyon Pompeius' valamennyi lovassága elő tódult. Ezek' rohantát nem állá ki lovasságunk, hanem kevésbbé vissza nyomult. Annál hevesebben sarkalá azt a' Pompeiusé, magát osztályonként kifejté, 's jobb oldalunkat körül szárnyalni kezdé.

Ezt látván Caesar, jelt ada ama' hat cohorsnak, melyekből a' negyedik csatarendet képezé. Ezek villámként törtek előre, 's támadólag olly erővel rohantak Pompeius' lovasaira, hogy senki meg nem állhattott; 's nem csak a' vérmezőt hagyák oda mindnyájan,

hanem rögtön a' legmagasabb hegyekre vonulának. Ezek elüzetvén az elhagyott ijászok és parittyások, löszereik' elfogyta után senkitől sem védve, egy lábíg fölkonczoltattak. Szinte azon hévvel kerülék meg ezen cohorsok Pompeius' bal szárnyát, melly még akkor is csatarendben állván harczola, 's ellent állá, 's azt hátulról támadák meg.

XCIV. Ugyan ekkor indítá meg Caesar a' még eddig veszteglett, és semmi mozdulást nem tett harmadik csatarendet. Illy módon nyugodtak 's épek váltván föl a' fáradtakat, mások pedig hátulról sarkalván, tovább a' Pompeianusok helyt nem állhatak. Megfutamlásuk általános volt. Nem csalatkozik tehát Caesar, hogy mint a' buzdító beszédben előre mondá, a' lovasság ellen fölállított negyedik csatarendbeli cohorsok fognák eldönteni az ütközetet: mert ezek verék először vissza a' lovasságot; ezek konczolák össze az ijászokat; ezek kerülék meg Pompeius' bal szárnyát, s' kezdék megszalasztani az ellenséget.

Pompeius, mikor lovasságát verve, és seregének azon részét, mellyben legnagyobb reményét helyezé, rémülésben látta, többi hadaiban nem bizván a' csatatért elhagyá, 's azonnal táborába nyargala. Az elő-kapuhoz állított Centurioknak olly fenn szóval, hogy a' katonák is meghallhaták, azt mondá: Őrizzétek 's védjétek szorgosan a' tábort, hami bal eset adná elő magát; én most megjárom a' többi kapukat, 's a' tábor' űrseregét fölbátorítom.

Ezen szavak után sátorába méne, az egésztől lemondván, 's még is a' kimenetre várakozván 129).

XCV. Caesar a' Pompeianusokat futásukból a' sánczgeréb megé vetvén azt ítélte, hogy magok' össze-szedésére a' rémülteknek semmi időt sem kell engedni. Serkenté tehát katonáit: éljenek szerencsájökkel, 's víják a' tábort 130). El valának ugyan a' nagy hőségtől lan-

kadva — mert a' csata délig tartott; — de minden baj' türesére elszánva a' parancsnak engedelmeskedtek 131).

A' tábor' fődözésére hagyott cohorsok derekasan védték állásukat, sokkal tüzeesebben pedig a' Thraxok, 's a' külföldi segédseregek. Mert kik a' csatából elfutának, rémültökben 's lankadtukban jobbadán elveték fegyvereiket, 's inkább csak a' tovább futhatásról, mint a' tábor' oltalmáról gondoskodának.

A' gerében állók sem állhaták ki sokáig a' löszerek' záporát, hanem nagy veszteséggel elhagyván állásukat a' Centuriok' 's katonai Tribunusok' vezérlette alatt legott a' táborra dülő hegyek' csucsaira futának.

XCVI. Pompeius' táborában lehele látni csinált lugosokat, temérdek kirakott ezüst edényeket, fris pázsittal terített sátorokat; L. Lentulus 's mások az övéiket repkénynyel is ernyőzik; azon fölül sok egyebet, a' szerfölötti puhaságnak, 's a' diadal felőli bizodalomnak mindannyi jelét; mellyekből könnyen ki lehele venni, hogy illy szükségtelen gyönyöröket vadászók e' napnak bal esetéről nem is álmadoztak. 'S még is ezen emberek Caesar' katonáinak, a' véginséget szerfölötti békével tűrőknek, 's mindig mindennek hijával levőknek, töltözködést hányának szemökre.

Már a' táborban valánk, midőn Pompeius lovat vőn, 's elhagyván magától a' fővezéri diszjeleket a' hátulsó kapun a' táborból kihajtott, 's azonnal vágztatva Larissának tartott; de itt sem állapodék meg, hanem épen olly sebesen, még éjjel sem nyugván, harmincz lovas', 's néhány az úton hozzá vetődött' kíséretében a' tengerhezsi-ete, 's élés-hajóra szálla 132).

Mondják, utközben sokszor panaszkodék, hogy véleményében olly igen megcsalatkozott, hogy csaknem árulást gyanítván a' seregnek épen azon része futamlott meg először, mellytől várta a' győzelem' kivívását.

XCVII. A' tábor'elfoglalása után Caesar arra igyekvék birni katonáit, hogy a' zsákmányolás miatt további kilátásra az alkamat el ne mulasztásák, őket engedelmeseknek találván, elkezdé a' hegyet körülsánczolni. De a' Pompeianusok a' viz' hiánya miatt nem bizván ama' helyben, oda hagyták a' hegyet, 's mindenestől Larissa felé vonulának 133).

Ezt Caesar megsejtvén elosztá seregét. A' legiok' egy részét Pompeius' táborában hagytá, másikat a' maga táborába küldé. Négy legioval fölkerekedék, 's alkalmasb úton elejüket vevé a' Pompeianusoknak. Hat ezer lépésnyi haladás után csatarendbe állá. Ezt észre vevén a' Pompeianusok, egy hegyen, mellynek tövét folyó mosta megállapodának. Caesar' katonái, noha a' napesti szakadatlan erőködés által nagyon el voltak bágyadva, 's az éj már közelített, még is a' buzdításra a' folyó 's hegy közti közösülést sáncz által elzárták, nehogy a' Pompeianusok éjjel vizet hordhassanak.

E' munkával már elkészülének, midőn az ellenség a' megadás iránt követek által kezde alkudozni. Néhány tanácsbeliek, kik e' katonákhoz csatlakozának, éjjel futásban keresék menekvésöket.

XCVIII. Caesar parancsolá: minden a' hegyen telepedett katona szálljon le virradtakor onnét a' rónára, 's rakja le fegyverét. Vonakodás nélkül engedelmeskedének, 's térdre hullva kiterjesztett kezekkel, 's könyvezve kegyelemért könyörgének.

Caesar vigasztalólag szólván, keljenek föl parancsolá, 's kegyességét röviden érintvén, hogy felelmöket kibebbítse, nem csak mindnyájoknak megkegyelmeze, hanem ajánlá katonáinak is, hogy senkivel rosszul ne bánjanak, 's rajtok semmit ne követeljenek.

Ezen előgondoskodás után Caesar a' táborból más

legiókat szólíta magához, 's a' vele lévőket fölváltva nyugalomra a' táborba vissza bocsátá.

Még az nap elére Larissába.

XCIX. Caesar ezen ütközetben nem vesztett többet két száz embernél, de mintegy harmincz igen derék Centuriot. Crastinus is, kiről főlebb emlékezőnk, legvitézébül harczolván egyenesen a' szájába döfött kardszúrás által esett el. Beteljesedék tehát, mit a' harcra rohanakor mondott; mert Caesar elisméré, hogy Crastinus azon csatában legtündöklőbb vitézséget fejte ki; 's ítélete szerint személye iránt jeles érdemeket szerzett.

Pompeius' vesztesége ezen ütközetben mintegy tizenöt ezer (134) holtra mehetett; de a' fegyveröket lera-kottak' száma több volt huszonnégyszázernél; mert a' sánczokat fedező cohorsok is megadák magokat Sullának: azonkívül sokan a' szomszéd városokba szaladának. Száz 's nyolczvan hadjel, 's kilencz sas esett Caesar' kezébe. L. Domitius (135) a' táborból a' hegy felé futtában ele-rőtlenedve fekvé maradt, 's a' lovasoktól megöletett.

C. Ugyan akkor D. Laelius (136) hajóhadával Brundisium alá vitorláza, 's épen azon szerint, mint főlebb (137) Liboról említők, a' brundisiumi kikötő előtt fekvő szigetet elfoglalá. Hasonlóképen Vatinius (138) is a' város' parancsnoka fődött 's felkészült sajkákkal kicsalá Laelius' hajóit, 's egy ötsor-evezőst, melly a' többtől messzebb távozott, 's két kisebbet a' kikötő' torkolatánál elfogott. Nem különben elrekeszté (az ellenséges) hajóhadtól, föl állított lovasai által, a' vizet.

De Laeliusnak a' hajókázásra alkalmasb évszaka lévén rakhajókon hordata Corcyrából Dyrrhachiumból vizet. Semmi sem mozdíthatá el őt föltételétől; 's míg a' thessaliai ütközetről nem tudósíttatott, hajóinak gyalázatos elvesztése, 's a' szükséges dolgok' fogyatkozása mellett is a' kikötőből 's a' szigetről el nem mozdíttathatott.

CI. Csaknem azon időben érkezék meg Cassius a' syriai, phoeniciai, és ciliciai hajóhaddal Siciliában. Caesar' tengeri ereje akkor két részre volt osztva: egyik fél P. Sulpitius Praetor' parancsnoksága alatt a' tenger-szorulaton horgonyozott Vibo mellett; a' másik M. Pomponius alatt Messanánál. Cassius előbb Messina előtt temett hajóhadával, mint érkezte felől Pomponius valamit tudott volna, 's ezt rendetlenségben találván, örök sehol nem levén fölállítva, zavartában meglepte; 's erős kedvező széllel rakhajókat, gyántával, szurokkal, csöpüvel, 's más gyulható anyaggal töltötteket, bocsátott ennek hajói közé, 's meggyújtá azokat mind a' harminczötöt, ezek között husz ormozottat. E' miatt a' Messanában őrködő legio annyira elrémult, hogy alig tartá magát a' városban; és ha épen akkor váltott lovasok nem hozták volna meg Caesar' diadalmának hírét: a' város, mint igen sokan hitték, el vala veszendő. De épen a' választó pillanatban jött meg a' tudósítás, 's a' város mentve lőn.

Cassius ezután Sulpitius' hajóhada ellen Vibohoz vitorláza, 's mivel ugyan azon félelem miatt hajóink a' part mellé vonatkozána, itt is hasonló módon fogott a' dologhoz; mert jó széllel mintegy negyven, rakhajóból készült, gyújtó hajót bocsátott rájuk. Mind a' két szárny tüzet fogott, 's öt hajó hamuvá lett. Már a' sebes széllel tovább harapódzék a' láng, mikor a' hajók' fődözésére a' betegek között hátra hagyott régi legiobeliek nem tűrhetvén a' gyalázatot, önmagoktól hajókra szállottak, a' parttól eleveztek, 's Cassius' hajóhadára ütvén, két ötsorevezőst, mellyek' egyikén maga Cassius volt, elfogtak; de Cassius sajkára kapván elillant. Azon kívül még két háromsor-evezős is kerüit kezeikbe.

Nem sokára azután a' Thesaliában történt ütközet felől bizonyos tudósítás érkezett, úgy hogy magok a'

Pompeianusok sem kételkedének; mert mindeddig azt csak Caesar' legatusai' 's hivei' költeményének tartották. E' tudósításra Cassius azon tájról hajóhadával eltűnt.

CII. Caesar szükségesnek vélte mindent abban hagyni, 's Pompeiust akár merre költöznék, nyomban üzni; nehogy ez ismét sereget gyűjtven a' háborut megújíthassa. Naponként tehát annyira haladott, mennyire a' lovasság győzte, 's egy legionak kisebb napi utakban kellett őt követnie.

Pompeius Amphipolisban 139) rendeletet tétetettköz hirrre, melly szerint a' Provincia' ifjai, Görögök és Romaiak, tartozának vala összegyűlni zászlója alá esküvendők. De e' rendeletét Pompeius minden gyanu' elhárítása végett hirdette-e ki, hogy tovább bujdosandó szándékát míg csak lehet titkolja; vagy ha senki nem üzné tovább, frissen szedett ujonczaival magát Macedoniában megfészkelje, nem lehet bizonyossággal megmondani. Ő horgonyon tölte egy éjszakát, magához hivatá Amphipolishól vendég-hiveit, 's Caesar' előnyomultának hírére a' szükséges költségekre gyűjtött pénzzel tovább evezte. Mytilenében 140), hová néhány nap mulva érkezék, két nap fergeteg késleté; innét néhány evezős hajóval szaporodván Ciliciába 141), 's utóbb Cyprusba 142) ére.

Itt hallá, hogy az antiochiabeliek, 's az ott tőzsérkedő romai polgárok egyes akarattal a' várat, az ő ki-rekesztése végett, elfoglalták; 's hogy azoknak, kik a' hír szerint futásukból a' szomszédvárosokba menekedtek, megüzenték: ha élteket szeretik, Antiochiába ne jöjenek.

Ugyan ez történt L. Lentulussal a' mult évi, és P. Lentulussal a' régibb Consullal, 's más egyebekkel Rhodusban; mert, mindön futtokban Pompeius után sietvén e' szigethez érének, a' város és révpart előttök elzáraték, egyszersmind az üzentetvén nekik, hogy e' tájról takarodjanak el, kénytelenül tovább evezének.

Caesar' érkezésének híre azon nemzetségekhez már eljutott.

CIII. Ezeket hallván Pompeius, fölhagya azon szándékkal, hogy Syriába menjen, és részint a' haszonbérlok' tarsaságaitól, részint némelly egyesektől fölszedett pénzt, és temérdek a' had' szükségeire kívántató érczet hajóra rakatván, a' bérlok' egyetemének szolgáljaiból vett, vagy a' kereskedőkből gyűjtött, vagy mind egyiktől a' maga házi népéből arra alkalmasnak talált két ezer fegyveres emberrel Pelusiumhoz 143) ére.

Történetből Ptolemaeus a' kiskoru király nagy se reggel ott táborozza nényje Cleopatra ellen, kit kevés hónappal azelőtt rokonai 's barátai által az országból kiűzött. Nem messze tőle állott Cleopatra' tábora 144).

Pompeius amához küldte, hogy atyja iránti vedégi jog- 's barátságnál fogva Alexandriába befogadtassék, 's inségében annak hatalma által oltalmat nyerjen. De a' küldöttek, miután követtségökben eljárak, minden tartózkodás nélkül kezdenek a' király' katonáival beszélni, azokat intvén: ne vonják meg Pompeiustól szolgálatakat, 's ne vessék őt meg bal szerencséjében. Közülök többen szolgáltak Pompeius alatt, 's annak syriai seregéből Gabinius által Alexandriába vitettek, 's a' háboru után Ptolemaeusnál, ezen ifju fejedelem' atyjánál hagyattak.

CIV. Ezt a' király' tanácsosai, kik annak kiskorúsága miatt akkor a' kormányt vivék, megtudván, vagy a'beli aggodalmukból, mint utóbb mondogaták, hogy Pompeius a' királyi sereg' elcsábítása után Alexandriát 's Aegyptust elfoglalja, vagy szerencsétlensége miatti megvetésből — mint a' megbukott rendszerint ellenségek-re talál barátaiban — szembe követeinek barátságosan feleltek ugyan, 's őt a' királyhoz meghíták: de alattomban össze beszélvén, Achillast, királyi fő tisztet, (külö-

nös vakmerőségű embert, L. Septimius katonai Tribunussal küldék el Pompeius' megölésére.

Ezek barátságosan szólíták meg Pompeiust, 's ezt Septimiusnak, ki a' tengeri rablók' háborújában alatta mint Centurio szolgált, valamelyes isméretsege reá vevé, hogy kevesed magával egy kis hajócskára szálljon, hol is Achilles és Septimus által megöletett 145). Hasonlókép L. Lentulust is a' király megfogatá, 's a' tömlöczben kivégezteté.

CV. Caesarnak Asiába érkeztekor beszélék, hogy T. Ampius Ephesusban Diana' templomából a' kincset el akarta rabolni; 's e' végből magához idézte a' Provinciának valamennyi tanácsosát a' pénz' mennyiségének mindannyi tanuját: de őt szándéklátában Caesar' érkezte fennakasztá, 's megugratá. E'kép Caesar két izben menté meg az ephesusi kincset 146).

Igy mint bizonyost beszélék azt is, hogy Elisben 147) a' diadal-istennének Minerva előtt álló szobra azon napon, mellyen a' vissza számítás szerint Caesar győzödelmes lón, képét Minervától, kire azelőtt nézett, el- 's a' templom' ajtaja felé fordította. Ugyan azon nap Syriának Antiochia' városában olly nagy csatazaj 's trombita-riadás hallatszék, hogy a' polgárság fegyvert ragadván a' bástyákra szaladt. Ez történt Ptolemaisban 148) is. Pergamusban a' templom' titkos 's rejtek-menedékeiben, vagy mint a' Görögök nevezik az adytonban 149), hová csak papoknak szabad bemenni, dobok dörögtek. Trallesben 150) is, a' diadal-istennének templomában, hol Caesarnak szobrot szenteltek, egy pálmafát mutogatának, melly azon napokban a' tető' boltozata' köveinek hézagaiból nőtt ki.

CVI. Rövid tartózkodása után Asiában azon hirre, hogy Pompeiust Cyprusban látták, Caesar két legioval, egyikkel, melyet Thessaliából parancsolt utána jöni,

a' másikkal, melyet Achajából Q. Fufius Legatusnak kelle küldeni, nyolcz száz lovassal, tiz rhodusi 's néhány asiai hajóval Alexandriához jött; mert Pompeiusnak Aegyptussal volt barátságos viszonyai 151), 's egyéb kedvező tekintetek miatt, melyeket e' hely nyújt, azt következteté, hogy Pompeius oda fogja venni útját.

E' legiok csak három ezer két száz embert tettek, a' többiek csatákban vett sebeik, a' huzás vonás, 's a' hosszú uton lett elgyengülésök miatt elmaradtak. De Caesar tetteinek hírében bizván, illy csekély véderővel bátran útnak indult, és sehol valamelly veszélytől előre nem tartott. Alexandriában hallá meg Pompeius' halálát 152).

A' mint Caesar a' hajóból kilépe, a' királytól e' városban őrségül hagyott sereg lármát üt, 's látja, hogy feléje tódulnak; mert maga előtt viteté a' bárdvesszőket, 's e' miatt, mint a' királyi méltóság' csorbítása miatt az egész nép zajgott. E' zenebona lecsillapították ugyan, de az alnép' összecsoportozása által azon napokban a' zendülés folyvást megújított, 's a' város' minden részén több katona megöletett.

CVII. Ezeket látván Caesar parancsot ada, hogy egyéb legiok is, melyeket Pompeius' katonáiból szerkesztetett össze, Asiából hozzá jöjenek; mert az Alexandriából elvitorlázni akarókra nézve legalkalmatlanabb nyugoti szelek miatt magának szükségkép ott kelle veszteleni.

Azon közben ugy vélte, hogy a' királyi házban fennforgó pör a' romai népet, 's ötet mint Consult illeti 153), 's annál inkább tisztébe vág, mivel taval a' Senatus' indítványára 's végzetére az öregebb Ptolemaeussal szövetség kötöttetett. Kinyilatkoztatá tehát akaraját, hogy Ptolemaeus király, 's nényje Cleopatra bocsássák

el seregeiket, 's jogaikról inkább a' törvény' útján ő e-lőtte, mint egymás közt fegyverrel végezzenek.

CVIII. A' király' kiskorúsága miatt a' kormányzók' egyike volt az ifju herczeg' nevelője Pothinus az eunuchus. Ez először hivei előtt panasz- 's boszorkodásra fakadt, hogy a' király törvénybe idéztetik (154); azután némely-lyeket, a' királyi tanácsnokok közül vele egy értelem-ben lenni látván, a' sereget titkon Pelusiumból Alexan-driába voná, a' fenn említett Achillast az egész hadi erő' fő parancsnokává tevé, és szándékát, miután őt a' maga 's király' nevében tett ígéretekkel föltüzelte, vele írásban is, üzenettel is közlé.

Az öreg Ptolemaeus végrendelésében két fija 's két leánya közül legöregebb fiját, 's első szülött leányát te-vé örökösévé, 's ugyan azon végrendelésében minden is-tenre 's Romában kötött szövetségre kéré a' romai népet, hogy ezen akarátja beteljesíttessék. E' végintézet' egyik mása követei által Romába vitetett, hogy a' kincstár-ba letétessék (azonban ez, mivel rendeltetése' helyére a' fentforgó országos foglalatosságok miatt nem vitethe-ték, Pompeiusnál téteték le); a' másik hasontartalmu 's bepecsételt párja Alexandriában mutatott elő.

CIX. Míg e' dolgok felől Csesar előtt a' tanácsko-zás folyt, 's ez mint közös barát 's közbenjáró igen ohaj-totta a' fejedelmi ház' egyenétlenségeit elintézni, az a' véletlen tudósítás érkezék, hogy az egész királyi erő, gyalog 's lovas, Alexandria felé közelít.

Caesar nem volt annyi sereggel, hogy a' város e-lőtti megütkezés' esetére magát annak erejére hagyhatná. Nem tehete egyebet, mint alkalmas állásban a' városban vesztegelni, 's Achillast szemmel tartani. Mindazáltal e-gész seregét fegyverbe állani parancsolá, 's a' királyt,

sürgeté: küldje ki Achillashoz meghitteinek legjeleseibeit, 's nyilatkoztassa ki annak szándékát.

A' király Dioscoridest és Serapiont küldé hozzá, kik követségképen mindketten Romában, 's az öreg Ptolemaeusnál nagy tekintetben valának. Azonban ezeket Achilles, mielőtt őket meghallgatná, vagy küldetésök' okát megértené, mihelyt szemei elejbe jöttek, megfogatta 's megölette. Egyik közülök halálos sebet kapván emberei által holt gyanánt elvonczoltatott, a' másik kimult.

Erre Caesar a' király' személyét hatalma alá vevé, úgy vélekedvén, hogy a' királyi név nagy hefolyással lesz a' népre, 's a' háboru inkább néhány egyestől 's rablótól, mint a' királytól látszatik eredni.

CX. Achilles' hada nem volt megvetendő akár annak erejét, akár embereinek nemét, akár hadbeli gyakorlottságát tekintsük, mert husz ezer emberből állott, 's pedig Gabinius' katonáiból, kik az alexandriai életmódba és zabolátlanságba bele szokván a' romai nevet 's fenyítéket elfeledték, megházasodtak 155), 's magzatokat nemzettek. Ezekhez járult az útonállók' 's gyilkosok' csoportja Syria 's Cilicia Provinciákból, 's a' háttáros tartományokból, azon fölül sok halálra ítélt és számüzött. Minden szökevényünk bizonyos befogadást 's tartást lelt Alexandriában, mihelyt magát a' katonák közé beiratta. Ha valamelly úr szökevény szolgájára kezét reá tette, azt az össze-zendült katonák tőle ismét elvették; kik szintolly véteekben levén, feleiken elkövetett erőhatalom ellen szegülve önmagokat födözték. Ezeknek az alexandriai seregnél divatozott régi mód szerint, szokása volt: a' király' kedvenczeinek fejét kérni; a' gazdagokat zsolduk' öregbítése végett kirabolni; a' királyi palotát körül lepni; a' királyokat letenni, és székeikbe másokat iktatni. Ezeken kívül még két ezer lovas is volt. Mindezek több rendbeli táborozásaik

által Alexandriában meghonosodtak; az öreg Ptolemaeust országába vissza helyezték: Bibulus' két fiát megölték 156); 's az Aegyptusiakkal háborút viseltek. Így szerezhettek magoknak hadi tapasztalást.

CXI. E' seregben bizván 's Caesar' katonáinak csekély számát megvetvén Achilles megraká Alexandriát, kivévén azon részt, mellyet Caesar tartá elfoglalva. Ő első hevében annak lakásába is be akart ugyan rontani, de Caesar az utcákra rendelvén cohorsait utját állta. Azon időben a' kikötőnél is csatára kelt a' dolog, melly a' legmarczonább viadalt vontá maga után; mert megosztott erővel egyszerre több utcában harczolának. Az ellenség nagy erővel a' hadi hajókat akará elfoglalni, mellyek közül ötvenen Pompeius' segítségére indultak volt ki, de a' thessaliali ütközet után haza eveztek; mindnyájan három- 's ötsor-evezősek, 's mindennel a' hajózásra legjobban fölkészülvék; azonkívül Alexandriának rendszerinti fődőzéseül szolgáló huszonnégy hajó, mindnyája fődött. Ha ezeket elfoglalná, és Caesart hajóhadától megfosztaná: akkor a' révpárt' 's az egész tenger' birtokában volna, 's Caesart az eleség- és segítség-szállítástól meggátolná. Olly erőlködéssel folyt tehát a' viadal millyent a' körülmények kívántak, minthogy egyik rész attól látta függni hamar győzödelmét, a' másik saját menekvését.

Caesar lőn nyertes, 's fölégetteté nem csak mindezen hajókat, hanem a' többieket is, mellyek a' kikötőben állottak; mert hogy illy kiterjedésben magát védhesse, arra eléggé erős nem volt. Minden késedelem nélkül azután Pharusba katonákat szállított.

CXII. Ez a' Pharus egy magas 's mesterkézzel épült torony 157) azon szigeten, mellytől nevét kölcsönözte. E' sziget Alexandria előtt fekszik, 's a' kikötőt képezi; de egy a' város' felsőbb részéről a' tengerbe ve-

tett kilencz száz lépésnyi keskeny gát 's híd által a' várossal egybefügg. Az Aegyptusiak több lakhelyén kívül van e' szigeten egy város nagyságu falu. Lakosai minden hajót, melly utjából akár szélvész miatt csak egy kevéssé is eltér, tengeri tolvajokként kirabolnak. A' Pharos' birtokosai' akaratjának ellenére a' szűk bemennel miatt egy hajó sem állhat be a' kikötőbe.

Épen ez aggódtatá Caesart; 's azért míg az ellenség csatával bajmólódék a' Pharusra katonákat szállítván, azt elfoglalá 's örökkel megraká. Ez által eszközle, hogy hajók gabonát és segítséget hozzá szabadon szállíthassanak; mert szétküldöttei által körösleg minden tartományt segítségre fölszólíta.

A' város' egyéb részein az ütközet határozatlan maradt, 's egyik rész sem nyomatott ki helyéből. (Ezt a' szoros utczák tevék). A' veszteség mindkét részről csekély volt. Caesar csak a' legszükségesebb térre szorítkozék, 's magát éjjel besánczolá.

E' térnek egy kis részét tevé a' királyi palota, melyet mindjárt elejénte Caesarnak lakásul mutatának ki. Ezzel kapcsolatban volt a' játékszin, melly vár gyanánt szolgálá, 's honnét a' kikötőbe, 's a' többi hajóállásokhoz szabad menet volt. Caesar a' következett napokon sánczolatait még inkább megerősítette, hogy azok harezgát gyanánt szolgálván akaratja ellen ne kénytelenítesék csatázni.

Azonban Ptolemaeus király' ifjabbik leánya 158) zon reményben, hogy az ország' birtokára tárt utat lend 159), a' királyi várból Achillashoz szökött, 's azal egyetértve kezdé a' háborut kormányozni. De csak hamar viszálkodás támada köztök az elsősegről 160), mi a' katonákra nézve igen jövedelmes volt; mert mindegyik rész nagy ajándékok által akará őket pártjára vonni.

Míg ezek az ellenségénél történtek, hirhordók árultattak 's fogattak el, kiket az ifju herczeg' nevelője, 's az ország' (ideigleni) kormányzója, Pothinus a' városnak Caesar által elfoglalt részében Achillashoz azon buzdítással küldte, hogy tervétől el ne álljon, 's bátorsága ne csüggedjen. Caesar őt halálra ítélte; 's így kezdődék az alexandriai háboru 161).

Jegyzetek a' harmadik könyvhöz.

- 1) Visszatér a' beszéd a' II-dik könyv' 21-dik 's 22-dik cikkjéhez. Ekkor volt Caesar először Dictator, mely hivatalát tizenegy nap múlva letette, 's magát Consullá választatta, tanácsosabbnak tartván a' törvényhez ragaszkodást mutatni, mint határtalan hatalommal fényleni. Utóbb tíz esztendőre, 's végre örökös Dictatornak nevezteték.
- 2) P. Servilius Isauricus. E' consulság Roma' építt. 706-dik évre esik. Pompeius' pártja nem isméré el ezeket a' Republica' fejeinek, hanem Thessaloniciában (Salonichi) összegyűlven a' mult évi Consulokat, Lentulust és Marcellust, Proconsul név alatt a' kormányban megerősítette.
- 3) T. i. első consulsága óta már tíz év elfolyt. E' régi törvényt, mely szoszi kivételek által már gyengült volt, Sulla, Marius iránti gyűlölségből — ugyan is ez hétszer volt Consul —, hajdani erejébe visszahelyezte.
- 4) E' közbírák nem a' törvény' szigorúsága, hanem a' józan ész, 's természeti okosság szerint itélék meg, 's adák el a' birtokokat a' hitelezőknek, t. i. a' belháboru előtti érték szerint; mert most a' pénz' szűke miatt azok nagyon csuf áron keltek volna el.
- 5) E' szó alatt *Tabulae* mindennemű szerződések, kötelező 's adós levelek értetnek. A' háboruk 's belvillongások miatt, minthogy a' Romaiak önköltségükön táboroztak, sokszor igen sokan nagy adóságba verték magokat. A' lekötelezettek az uzsorások' irgalmatlan követelése, 's a' pénz- 's telekbecs' mérlegének hirtelen szűkései, vagy korábbi saját gondatlanságuk, 's könnyelműségök miatt gyakran kigázolhatlan bajba keveredtek. Illyenkor az adósok fizetésbeli tehetlenségüket látván, magokat megbukottaknak (banquerott) vallák; a'

mikor azután vagy irgalom nélkül minden, még meglevő, vagyonunktól megfosztattak (per foeneratores); vagy alkudozások, vagy közbírák által (per arbitros) a' régi adós levelek eltöröltetvén, 's helyettök újak (Tabulae nouae) készítettvén, azok' értéke alább szállíttatott. Utóbb az illy lero-vások lázadásra ingerlő eszközökké váltak, (Catalina is illy új adós levelek' készítésével kecsegtette pártczimboráit). A' hitelt minden esetre csökkentették. Cicero röviden felőlök Lib. II. de off. így: Tabulae nouae quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, et cum tu habeas, ego non habeam pecuniam. Caesar a' közbírák' rendelését találta ez' esetben legjobb orvosló szernek. E' törvényszabását említi Tacitus is Ann. Lib. VI. 16. Lege Dictatoris Caesaris de modo credendi possidendique intra Italiam cauetur. És Plut. Debitores foenorum quadam diminutione subleuauit. Sueton. pedig: De pecuniis mutuis, disiecta nonarum tabularum expectatione, quae crebro monebatur, decreuit tandem, ut debitores creditoribus satisfacerent — deducto summae aeris alieni, si quid usurae nomine numeratum aut perscriptum fuisset.

- 6) De ezeket Caesar biztatta föl, a' nép által 's nem önhatalmulag akarván illy rendelkezéseket tenni, míg hatalmas ellene ép erőben, fegyverben állott.
- 7) 'S így könnyen megeshetett, hogy a' bírák, nem lévén az ügy' ismeretébe eléggé beavatva, ártatlanokat is elítéltek.
- 8) *Feriae*, ünnepek valának, melyeken a' szokott zajos foglalatosságok megszűntek. Kétfélek valának pedig: közönségesek, 's különösek (publicae, et priuatae). Az első vagy állandósak (statae), vagy évenként fő tisztviselőktől bizonyos napra határozottak (conceptivae), vagy különös alkalmakhoz a' Consul, Praetor, vagy Pontifex Maximus által rendeltettek (imperativae). A' bizonyos napra határozottak közé tartoztak a' kevély Tarquinius által behozott, 's az Albanus hegyen Latialis Jupiter' tiszteletére először egy, utóbb két, három 's négy nap tartatni szokott *latin szünnapok* (Feriae latinae), melyeket most Caesar határozott meg, 's ünnepélyesen meg is tartott: mert szokás szerint ezen ünnep' alkalmával a' Latinusokkal elköltött közlakoma után menének csak a' Consulok tiszti köntössel fölruházva külső Provinciákba. Cae-

sar tehát Pompeius ellen táborozólag már elindulandó, nem mulasztá el az ősz évek által szentelt szokást; nehogy e miatt reá sérelem háramoljék.

- 9) Mellyekben városi tisztviselőket, Proconsulokat, 's Propraetorokat nevezett ki kénye szerint.
- 10) Mióta t. i. Caesar Galliából seregestől Italiába jött.
- 11) A' görög sziget-tenger' ama' szigetei neveztetnek így, mely-lyek ott körben fekszenek, 's közép pontjuk *Delos*.
- 12) *Corcyr* most *Corfu*. E' felől *Plinius* IV. 12. így: *Insula ex adverso Thesprotiae a Buthroto XII millia passuum, eadem ab Acrocerauniis L millia, cum urbe eiusdem nominis Corcyr, liberae ciuitatis, et oppido Cassiope temploque Cassii Iouis, passuum nonaginta septem millia in longitudinem patens: Homero dicta Scheria et Phaeacia, Callimacho etiam Drepane.*
- 13) Nem az europai Pontus értetik itt, hol *Ovidius* számüzötten élt; hanem az asiai, mellynek királya ekkor *Mitridates'* fija *Pharnaces* volt.
- 14) *Bithynia* kis Asia' tartománya, melly már 679-dik évben Kr. születése előtt harmadik *Nicomedes* király' hagyományából a' Romaiak' birtoka alá került. Határai, mint romai Provinciának, csak *Augustus* alatt jeleltettek ki szorosan.
- 15) Szoros értelemben vett Syria tartománynak, mellyet a' Romaiaknak Pompeius hódított meg, 's melly Kr. szül. előtt 64-dik évben tétetett Provinciává, határai valának keletre: *Euphrates*; éjszakra: *Melitene*; nyugotra: *Cilicia*; délre: *Phönicia* és *Libanon* vagy *Coelesyria*.
- 16) *Cilicia'* határai valának keletre: *Syria*; éjszakra: *Cappadocia* és *Isauria*; nyugotra: *Pisidia* és *Pamphylia*; délre: a' ciliciai tenger. Terültszine mintegy hat száz geog. négyszegű mért-földre ment.
- 17) *Phoenicia*, vagy inkább *Phönice* Syriának azon része, mellyben fekvék ama' két híres város *Tyros* és *Sidon*, mintegy 240 geog. négysz. mértföldet tett; és *Chorseus* (most *Koradsche*) és *Eleutherus* (most *Nahar Kibir*) folyóktól határozta-ték. *Ipsa gens Phoenicum in gloria magna litterarum inuentionis, et siderum, naualiumque, ac bellicarum artium.* így *Plinius*.

- 18) Dynastáknak (fejedelmeknek) azon kisebb uralkodók nevezetnek, kiknek, birtokuk' csekélyisége miatt, királyi cím nem adatott.
- 19) Tetracha, valamely ország' negyed részének uralkodója volt.
- 20) Achaianak, mint Peloponesus' részének, határai délre: Argolis, Arcadia, Elis; keletre: Sicyonia; éjszakra: a' corinthusi öböl; nyugotra: a' joni tenger. Egész területének mintegy 39 geogr. négysz. mértföldet tett. Az Achaeusok legtovább megtartották a' Görögök között szabadságukat, 's azért mondatik itt: *Achaja' szabad népeitől.*
- 21) Értetnek az adók', közjüvedelmek', vámok' 's más e'félék' haszonbérlei (Publicanusok).
- 22) Creta ma Candia, hajdan száz városáról híres sziget.
- 23) Macedonia, hajdan N. Sándor' hazája, ekkor már romai Provincia.
- 24) T. i. a' múlt éven, mikor még Consul volt.
- 25) Ezek mind görög tartományok valának.
- 26) Sveton. Cap. 36. in Jul. Caes. azon csapások közé, melyeket Caesar' Legatusai vettek, számlálja azt is, hogy C. Antonius — Marcus' öccse — Illyricumban (Corcyránál) embereivel együtt az ellenség' kezeibe került. Ennek katonáiban nem bizván Pompeius, azokat a' többiek közé kevertette.
- 27) Dejotarus ekkor fejedelme volt azon Gallusoknak, vagy inkább Gallo-Graecusoknak, kik Ásiába jöven, ott Galatia név alatt új országot alapítottak.
- 28) Azon ország viselé e' nevet, melynek határai éjszakra: Pontus; keletre: Armenia; délre: Cilicia; nyugotra: Paphlagonia, Galatia és Pamphylia. — Ariobarzanes, a' király, a' romai néptől baráti címet nyert.
- 29) Thraciának (ma Romania) határai valának keletre: a' Fekete-tenger; délre: Propontis, 's az aegeumi tenger; nyugotra: Nestos, vagy Nestros folyó (Carasu Nestro); éjszakra: alsó Moesia, 's Haemus' hegye. — Cotys Thracia' királya volt.
- 30) Ennek öccse Rascus Caesar' pártját követé, 's a' győzelem után hírsége' 's fáradsága' jutalmául nem kért mást, mint bátyjának Rhescipolishnak (Svetoniusnál *Trasipolis*, Tacitusnál *Rhescuroris*) bocsánatot, mit meg is nyert.
- 31) A. Gabinius (Caesarnak a' consulságban utódja) Ptolemaeust

Aegyptus' királyát vissza helyezé székébe, Archelaust, ki azt elfoglalá, onnét elűzvé, 's a' vissza helyzett' bátorságára Alexandriában lovasságot hagyván.

- 32) Strabo szerint L. 12. Castor Saocondarius Dejotarus' veje.
- 33) Comagene, Syria' éjszaki csucsán Taurus hegy' tövének fekvő tartományocska volt. Antiochust Pompeius segítette e' kis fejedelemségre.
- 34) A' *Dardanusok* felső Moesiában laktak Illyricum és Macedonia felé. A' *Bessusok* Thraciában Haemus' hegyén.
- 35) Cyrenaica vagy Pentapolis afrikai tartomány volt (most résznyire *Barka* királyság). Erről Plin. V. 5. így: Cyrenaica eadem Pentapolitana regio illustratur urbibus maxime quinque, Berenice, Arsinoe, Ptolemaide, Apollonia, ipsa Cyrene. Ez utolsó a' tengertől tizenegy ezer lépésnyire fekvék. Alapítója Battus, Thera szigetéből. Több viszontagsága után e' tartomány is a' Rómiaiak' hatalma alá került, kik azt Cretával egy Provinciába foglalák.
- 36) Dyrrhachium, hajdan Epidamnus, (most Durrazzo) és Apollonia (Polina) Macedoniában fekvő városok valának.
- 37) Laelius a' triumviratus alatt Africában esett el. — C. Triarius már a' mithridatesi háboruban Lucullus' Legatusa volt, következőleg most már évült kora. Ez adá a' pharsaliai ütközet előtt Pompeiusnak azon tanácsot, (mellyet Caesar mint hibást megró) hogy a' csata-jeladáskor a' katonák helyökben várják be Caesar' katonái' rohantát. — Erről Cicero in Bruto: me quidem admodum delectabat etiam Triarii in illa aetate plena litteratae senectutis oratio. Quanta suavitas in vultu? Quantum pondus in verbis? Quam nihil non consideratum exibat ex ore?
- 38) Egyik Caesar' gyilkolói közül. Utóbb Philippinél maga ölte meg magát.
- 39) C. Coponius a' triumviratus alatt a' veszendők' lajstromán állott, de tiszta 's példás életü hölgye, erkölcsé' feláldozásával kegyelmet nyere neki Antoniustól.
- 40) Liburnia, Dalmatia' része, hol sebesen 's könnyen evező hajókat készítenek, és saját névvel liburniaiaknak nevezének.
- 41) Bibulus Caesarnak első consulságakor tisztí társa; ez mivel mindjárt elejénte — a' consulságba léptökkor — Caesar' türeks

vésceinek hasztalanul szegült ellen, a' gyűlés után haza méne, 's többé a' kormányban részt nem vett. Azért e' versek:

Non Bibulo quicquam nuper, sed Caesare factum est.

Nam Bibulo fieri Consule nil memin.

- 42) Epirus' azon részén, hol a' cerauni hegyek valának (montes Cerauni, s. Acrocerauni). Itt végződék a' joni tenger; a' mi innét éjszakra terjed *Adria* nevet visel.
- 43) Oricum a' cerauni hegyeken, innen fekvő város.
- 44) Mivel t. i. előbb hajói nem lévén fölkészülve Caesart keresz-tül hagyta szökni.
- 45) Salonae vagy Salona Dalmatiában jeles város. Itt született utóbb, 's itt végzé életének utolsó éveit Diocletianus. — Ka-tonai tekintetből általában igen nevezetes helynek tartaték.
- 46) Issa, dalmatiai sziget hason-nevű várossal Salona áltellenében.
- 47) Hogy katonáskodhassanak; mert rabszolgákat fegyverkez-tetni tilos volt.
- 48) A' régi korban történt több illyes példát lehet olvasni.
- 49) A' hatodik czikkszám alatt mondatik, hogy Caesar Janua-rius' negyedikén evezett ált Brundisiumból, 's most még csak a' tél' közelgéséről van szó. De erről jól jegyzi meg Usserius a' világ' terem. 3956-dik évről szólván, hogy az akkori Januariusi hónap a' Julianum Calendarium szerint nem volt egyéb, mint a' mostani October.
- 50) Candavia zordon tájék volt, mellyen Dyrrhachium- 's Apol-loniától Macedonia' belsejébe lehele utazni.
- 51) Illyriai nép Macedonia' határainál.
- 52) Ki Caesarnak Galliában Legatusa volt, de most őt elhagyván Pompeius' pártjára állott.
- 53) Az ellenség bizton küldhet ellenéhez követeket, mert ezek' személye szent és sérthetlen; de Caesar nem közönséges el-lenségnek tartatott, hanem a' haza' dülőjának 's ellenségének, és pártütőnek; könnyen sérelmet vehettek volna tehát köve-tei; ezeket pedig nem akará veszélyeztetni.
- 54) Lucceius és Theophanes történet-írók valának, emez görög, a' másik romai, kiket Pompeius maga körül tartott, hogy tetteit följegyezzék. Annyira gondoskodott az utóvilág előt-ti híréről.
- 55) Értetnek a' ciliciai rablók; mert azon háboru *bellum prae-donum* nevet viselt.

- 56) Jurgia, discordias, iras, simultates cum hostibus exercere oportet: ciues cum ciuibus de virtute certare. Sallust. in Catil.
- 57) M. Coelius Rufus állhatatlan characteréről ismeretes ember; mert hajdan — 703-dik évben Aedilis Curulis korában — a' Senatus' pártjával tartott, de csak hamar mint olyan, ki jövedelmei 's kiadásai között nem tudván egyensúlyt tartani; adósságba merült, és sok más hason pénz' szűkében sinlődő fő születésű romai ifju emberrel Caesarra, mint vezér-csillagra fordítá szemeit. Ő volt első, ki annak a' Rubiconon átköltözte, 's Pompeiusnak a' városból elmente után nyilván az elsőnek pártjára állott. E' lépésre, mint mondam, kiürült erszénye indítá; buzgólkodott is Caesar mellett mindaddig, míg ennek kincseit jól megdézsmálhatni reménylé. De Caesar finomabb emberismérettel bírt, 's jobban tudott számolni, hogysem pénzt Coeliusnál haszonvehetőbb emberekre ne költötte volna. Reményében tehát csalatkozván, 's magát véleménye szerint, nem kellőleg becsültetni látván, megfordítá palástját. Ő egyike volt ezen évben a' nyolcz Praetornak, 's e' méltóságát boszuállásból Caesarnak az adósok' ügyében tett rendeletei' fölforgatására használván, rendet zavarni, 's Caesarnak bajt akart okozni. Patvarkodásainak mi vége lett, ezen emlék-jegyzékekben meg van írva. — Itt Caesar félbe szakasztván a' hadi történetek' elbeszélését, előadja mik történtek azalatt Romában.
- 58) Ki Massiliában éldegélt. Caesar a' minap minden száműzöttnek hazájába visszatérést engedett, csak magát Milot rekeszté ki e' kegyelemből. Természetes volt tehát ennek boszuja Caesar ellen, és készsége Coeliussal egyet érteni.
- 59) A' tarenti öböl' nyugoti oldalán volt kis tartomány.
- 60) Ma Castellucio, falu Campaniában.
- 61) Mivel az mondatik: *Cosát a' turinumi földön*, vagy két Cosának kellett lenni: egyiknek Etruriában, mint tudva van, a' másiknak, melly itt említetik, a' turinumi földön, a' tarenti öböl mellett; vagy e' név hibásan fordul elő.
- 62) Itt valami hibázik. Sokan sokféleképp próbálgatták pótolni.
- 63) Caesar' emberei t. i.; mert tavasz'nyíltával a' viharok ritkábbak, a' gyöngye szelek gyakoribbak levének; az ellenfél tehát

örkődő hajóhad-vonalát kényelmesebben terjeszthetné ki, 's jobban vigyázhatna, hogy Caesar' hajói ált ne csusz hassanak. Ezekre nézve tehát az átszállás naponként bajosabb lön. — Így értem e' helyet, mely egyébiránt homályos.

- 64) Elhallgatja itt Caesar' rettenthetlen lelkének jeles tanuját, ama' merényt, melybe ez' alkalommal bocsátkozott: t. i. a' vendégségből hirtelen fölugorván, 's mintha valakinek valami mondandója volna, kimenvén áltöltözik, a' kikötőig székeren megy, hajóra ül, 's Brundisiumnak hajtát. De a' vihar olly nagy, az ellenszél olly dühös, hogy a' kormányos kétségbeesve remeg; ekkor kinyilatkoztatja neki Caesar, kit visz, a' remegőt bátorítja, 's erőködésre serkenti; ez igyekszik újra, de a' hullámok és szelek hatalmasbbak; vissza kelle tehát a' kikötőbe térni. Ezután küldé csak embereinek Brundisiumba parancsot, 's pedig Appianus szerint Posthumist küldé, hogy először Gabiniust, ha ez vonakodnék Antonius, 's ha ez is, Calenust szólítsa föl: hogy törik, szakad, minél előbb jőjenek; ha egyik sem engedelmeskednék, a' sereghez írt levelet olvasván föl, kik követni készek volnának, üljenek hajókra; ha ezek megrongáltatnának is, csak ők érkezzenek, mert Caesarnak nincs hajókra, hanem katonákra szüksége. Így Caesar ekkor mindent kockára tett, 's egyedül szerencséjében bízott. Antonius és Calenus áltevezének, Gabinius szárazon indula meg, de Illyricumban seregestül elemésztetett.
- 65) Lissus, (ma Alessio) Illyricum' végvárosa Macedonia felé.
- 66) Nymphaeum város hires Asphalt-forrásairól.
- 67) Hol feküdt, nem tudni.
- 68) A' syriai Proconsul Scipio a' barbarusoktól megveretett, 's még is a' győzödelmet, (mint most is sokszor történik) az imperatori czímet magának tulajdonítja. Ezt tehát gonykép mondja Caesar.
- 69) Syriából Asiának azon részébe jöve, mely a' romai nép' Provinciájának mondatott. Erre kelle neki az útát vennie, ha Pompeiushoz Macedoniába akara jutni.
- 70) Pergamus Mysia' városa, ma is megtartja nevét.
- 71) A' zweybrückeni kiadástól, hol így: *in sorte fecerant*, eltávoztam, helyette Faërnus', Ciacconius' és Glandorpius' észrevétele szerint így fordítám: *mint Syriában* (uti in Syria

- fecerant); mert ugyan ezt tévé Scipio Syriában is (cap. 31), most kis Asiában hasonlóképp telhetetlenkedék. Davisius a' *sorte* szóval nem boldogulhatván azon erőszakos magyarázatra vemedik, hogy itt *sorte* alatt *Syriát* kell érteni, mert a' szokott sorsvetés által Syria jutott Scipionak.
- 72) Ephesus Lydiának a' joniai partokon fekvő városa. Strabo szerint sokáig kis Asiának legnevezetesebb kereskedő helye volt. Tamerlan pusztítá azt el végkép. Tőle hét Stadiumnyira állá Dianának igen híres temploma két tó között (Selenusiae, hold-tavak). Már Herodotus úgy említi azt, mint valamennyi görög templom' legnagyobbikát. Herostratus épen azon nap gyújtá föl azt, mellyen Nagy Sándor születék. Ekkor egész kis Asia összeállott, 's a' csoda-szépségü, 's nagy-ságu művet újra fölépíté. A' Törökök úgy lerombolák azt, hogy most a' helyet sem tudhatni, mellyen állott volt. Ily helyekre, mint máshol is említettett, a' régiek temérdek kincseket hordának össze.
- 73) Thessalia' határai valának nyugotra: Epirus; éjszakra: Macedonia; keletre: az aegeumi tenger; 's délre Graecia Propria, 's a' maliaki tengeröböl. Terülszine mintegy 450 geogr. négyszegü mértföldet tett.
- 74) Graecia Propria' egy része Aetolia nevet viselt; ennek határai valának nyugotra: Acarnania; éjszakra: Thessalia és Epirus; keletre: Lokris és Doris; délre: a' corinthusi öböl, melly mellett öt geogr. mértföldnyire huzódik. Terülszine mintegy 60 geogr. négyszegü mértföldet tett. Földje hegyes és erdős.
- 75) Strabo szerint Lib. VII. Macedoniának mintegy negyed része, az t. i. mellyben volt Lyncestus, Pelagonia, Orestias, és Aemia, neveztetett újabb időkben *szabadnak*.
- 76) Ma Ayton, és Lepanto Livadiában.
- 77) Ambracia város, mellytől nevét kölcsönözé a' tenger' öble is (most Golfo dell' Arta) Epirusban feküdt Arachthus' torkolatánál. Az Aeacidak' főkép Pyrrhus' Roma' legnagyobb ellenségének lakhelye. Utóbb az Aetoliaiak', végre a' Romaiak' hatalmába került.
- 78) *Illyris graeca*-ban nemzetség.
- 79) Védernyóval 's vívőföddel fűdött katonák által.

- 80) Mikor Sicoris és Cinga folyók közt feküdt táboruk.
- 81) Milly növény volt legyen ezen *Chara*, nem könnyű azt csak amugy gyanításokból, vagy könyvekből meghatározni. E' végre talán szükséges volna, hogy azt valamely tudós fűvész helyben, Görögországban szorgos vizsgálattal fürkészsze ki. Azon lopvanószó, vízben termő silány növényecskéből, melyet ma *Chara*-nak neveznek, nem lehet kenyeret készíteni. Plinius e' felől Lib. XIX. c. 8. így: *Olus quoque siluestre est trium foliorum. D. Julii carminibus praecipue iocisque militaribus celebratum; alternis quippe versibus exprobauere, lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, praemiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id cyma siluestris.* Ebből a' régi fűvésznyelv' határozatlansága miatt — a' mi nagy kár; mert mennyivel több hasznát vehetnők általán a' régiek', 's kivált Plinius' munkáinak, ha azokban olly szabatos nyelv divatoznék, millyent a' mult században Linné alkotott — semmit sem okulhatunk. Azért e' helyt a' találgatásoknak tágos út nyitattott. Vannak, kik vad sárga répát (*Daucus Carota*) gyanítanak; mások ernyős elecset, vagy virágos kákát (*Butomus umbellatus*); mások konyha köményt (*Carum Carvi*); 's ismét mások valamely barabolyt (*Chaerophyllum*), 's t. e. Olvasék valahol illy czímű könyv felől is: *Nocca. Illustratio, usus et nomina plantarum, quae in J. Caesaris Commentariis indicantur. Ticini 1812.* de bár mint fáradoztam azt megszerezhetni, szert reá még sem teheték (mennyivel jobb azok' sorsa, kik anyavárosokban országos könyvtárok mellett lehetnek), következképen mit gyanít e' *Chara* felől, nem tudhatom. Az előbb föl'hordott találgatások nem kielégítők. Találtam még is hosszas keresés után valamire, a' min alkalmasént megnyughatunk. Századunk' díszének a' nagy Cuviernek véleménye ez, ki valamint a' természet' titkainak redőibe másoknál mélyebben belátott, úgy különös kedvvel fogott föl minden alkalmat, mellyben, természet' buvázkodásának széles ismereteit kitüntetőleg, a' classicus régiséget akárhol föl'világosíthatta. E' tudós tehát azon véleményben van, hogy a' kérdésben forgó *Chara* semmi sem egyéb, mint a' Clusiustól leírt *Tataria Vngarica*, vagy Jaquin szerint *Crambe Tataria*, magyarul: *buglyos tátorján*. 'S noha az

Achaintre és Lemaire által Parisban 1819—1822 kiadott Caesar' munkáinak Recensense (Jahrbücher der Litteratur. Wien 1824, 27-er Band 24 S. (inkább oda hajlik, hogy ezen Chara Hesychius által *ἡφα*; néven nevezett pasztinák (Pastinaca sativa *β. silvestris* (volt: még is Cuvier' véleményén inkább megnyugtatni; mert azon kívül, hogy a' vad pasztinák' gyökere csupa fás rostokból áll, egyszersmind olly vékony is hogy abból, kivált annyi embernek, nem sok kenyér készíthetett: ellenben a' tátorjármak kar vastagságu, gyakran négy láb hosszúságu gyökere van, és így téjjel, főve, a' szükségben jó szolgálatot tehetett. A' debreczeni füvész-könyv' practica részének 276-dik lapján ez van felőle: „Gyökere vastag, mint az ember' lába, egyenesen és mélyen megyen le a' földbe; íze ollyan, mint a' kerek répáé, de émelygós retek keserűséggel elegyes. Szükség' idején meg lehet enni, egygyel húsz ember is megéri egy nap.“ Hol kell több? A' dolgot nem rontja el, hogy Görögországban Crambe Tataria most, mint mondják, nem terem; mert nem lehetetlenség valamelly vadon termő növényt a' földnek művelés alá vétele által, vagy másképp, valahol egészen kiirtani. Sőt csupán a' füvészek' ragadozása által — tanu a' mi korunk — némelly növények itt ott, holott azelőtt a' földet nagy számmal boriták, egészen kipusztítottak. Így a' Sudeti hegyekben már most alig akadni e' következő növényekre: *Sedum Rhodiola* Dec. *Viola Sudetica* Willd. *Saxifraga bryoides* Lin. *oppositifolia* Lin. *Sedum rubens* Lin. Nem messze Boroszlótól Kis-Ölsnél egy erdőben azelőtt nagy mennyiségben volt *Cypripedium calceolus* Lin. most azt a' nagyfüvészi szorgalom ott kiirtotta; 's így északi Silesiában e' növény — vadon — nincs többé. *Flora Botan. Zeit.* 1819. 1. Band. — A' tátorjánt Görögországban talán már akkor egészen kiirtották az éhes katonák.

- 82) Itt nyilvánoságos a' hiány. Nincs meg t. i. hová ment Caesar, és mikor, 's mit támadtak meg a' Pompeianusok.
- 83) Caesar kiindulván sáncváraiból Dyrrhachium' városát ostromlá, hol majdnem elveszett: Pompeius azalatt annak sáncváraiban nagy üldöklést tett; így ugyan azon időben 's napon Dyrrhachium' falainál, 's Caesar' táboránál forrott a' harc.
- 84) Tehát a' régi vezérek is csak úgy vallották be elesteik' szá-

mát, mint a' mostaniak. Hat, — 's millyen? — csatában csak húsz ember veszett el!

- 85) Ezen ajándék a' mi pénzünk szerint húsz ezer forintot tesz pengőben. A' tiszti előmozdításnak szokás szerinti fokai is ez esetben elmellőztettek. Scaeváról Lucanus VI. 144. költészi lelkesedéssel így:

Scaeva viro nomen: castrorum in plebe merebat
Ante feras Rhodani gentes: ibi sanguine multo
Promotus Latiam longo gerit ordine vitem.

— — — —
— — — — Ille ruenti

Aggere consistit, primumque cadauera plenis
Turribus euoluit, subeuntesque obruit hostes
Corporibus: totaque viro dant tela ruinae,
Roboraque et moles, hosti seque ipse minatur.
Nunc sude, nunc duro contraria pectora conto
Detrudit muris, et valli summa tenentes
Amputat ense manus; caput obterit, ossaque saxo,
Ac male defensum fragili compage cerebrum
Dissipat: alterius flamma crinesque, genasque
Succendit: strident oculis ardentibus ignes.

- 86) Aetoliáról főlebb. — Acarnania' határai valának délre 's nyugotra: a' joni tenger; éjszakra: az ambraci tengeréből és Epirus; keletre: Aetolia. Egész terület színe mintegy hatvan geogr. négysz. mértföldet tett. — Amphilocheis Aetoliának egy része volt.
- 87) A' cohorsok' száma, úgy tetszik, kimaradt.
- 88) Három híres város, az első Phocisban, a' másik kettő Baeotiában.
- 89) Mert Scipio is Imperator czímet viselt, mint főlebb mondatott, és Syria' Proconsula volt.
- 90) A' 41-dik szám alatt csak egyről van szó.
- 91) T. i. hogy a' tengerre tekintő, 's más két gerébet összekapcsolandó kereszt-sáncz még nem készült el.
- 92) *Ericius* nagy fatörzsök volt, melly vastövisekkel, 's két lábnyi szuronyokkal körösleg megrakva süldisznó alakú volt, honnét a' latin neve is. Ez a' vívásakor a' tábor' kapui mellé taszított, hogy az ellenség' benyomultát gátolja.

- 93) Sehol sem említették, hogy Pulcio elárulta Antonius' seregét; nyilvánosságos jelül, hogy ezen emlék-jegyzékek csorbán jöttek ált hozzánk.
- 94) Plutarchus szerint kicsinyben mult, hogy Caesart önkatonája nem vágta agyon.
- 95) Az árkokon keresztül mászván, a' mit lóháton nem tehetének.
- 96) Eutropius szerint négy ezeret, 's ennek jobban hihetünk; mert a' hadvezérek nem szokták igazán megmondani veszteségöket.
- 97) *Placentia*, ma Piacenza; *Puteoli*, ma Puzzolo; *Capua* most is illy nevű jeles város.
- 98) Pompeius a' polgári háboruban nem tartá illőnek a' győzdelemért babérrel élni. — A' diadalmas hadvezérek ama' leveleiket, melyekben a' Tanácsnak győzödelmeiket hírül adák, rendszerint babérrel szokták körül kötni.
- 99) Afranius és Petrejus alatt.
- 100) Siciliát és Africát.
- 101) Ezek, mint előbb mondatott, hadjeleiket elvetve futottak. Az illy tettek szokás szerint halál volt díja. Caesar megleglé őket tiszttöktől megfosztani.
- 102) Sőt Appianus szerint magok a' katonák azt kívánták, hogy tizedeltessenek meg.
- 103) Apollonia és Asparagium között.
- 104) Ki Macedoniában volt. (Cap. 36).
- 105) A' Zweybrücken kiadástól: *si ab ora maritima, Corcyraque discedere nollet*, eltávoztam; mert Corcyrát akkor nem Domitius, hanem Pompeius tartá foglalva. Más kiadások után tehát „*Corcyraque*“ helyett „*Oriciaque*“ szót tettem, azaz: Oricum' tájékát, vidékét.
- 106) Macedoniai város Strymon folyó' partján. Livius- és Pliniusnál *Sintica*.
- 107) Thessalia Hestiaetisban erős város nem messze Phaloriától.
- 108) Larissa, Thessalia Pelasgiotisban fő város Peneus folyó mellett.
- 109) Itt éltek először régóta jól Caesar' emberei, kivált a' Germanusok jól felöntötték a' garatra, miért is a' többiek sokat nevettek rajtok. — A' városbeli előljárók többnyire méreggel végezték ki magokat. Plutarchus és Appianus.

- 110) Több illy nevű város volt; ez Thessaliában feküdt.
- 111) Sőt csipősen királynak 's Agamemnonnak nevezék Pompeiust.
- 112) Maga Pompeius az akkori írók' bizonyítása szerint ezt nem tette ugyan; de vagy önfeleltől tartván, vagy elég szellemi erővel nem bírván, vagy a' sorstól kényszerítettén nem állá, vagy nem állhata ellen e' méltatlan czivódásoknak.
- 113) Az illy kapzsi versenygések és viták igen kitüntetik Pompeius' pártja' szellemét, 's büszke vak meghittségét.
- 114) Caesar Pontifex Maximus volt 's e' hivatalt, melly egyébiránt örökös vala, a' nép' kegyéből nyerte.
- 115) Ez L. Domitius Ahenobarbus, ki a' pharsaliai ütközetben elesett; (Cap. 99) nem pedig Cn. Domitius Calvinus, ki Caesar' párthíve volt. (Cap 78).
- 116) Scipio Pompeius' ipa volt.
- 117) A' Romaiaknál ítéltohozáskor minden polgárnak három táblácska adatott kezébe, mellyek A, vagy C, vagy NL. (Absolutio, Condemno, Non Liquet) betűkkel valának jelezve. Ezek egyikének benyújtásával jelenté ki akaratját a' polgár. L. Domitius a' *Non Liquet* táblácska helyett egy mást, pénzbe-
li birságra ítélőt, kívánt.
- 118) A' gallus háboruban ezt többször tévé Caesar.
- 119) A' mit itt Labienus mond, azt Caesar e' könyv' elején maga is elisméri.
- 120) Ez is való.
- 121) Pedig ő volt első, ki ez ütközetből el- 's a' táborba vonult.
- 122) E' felől semmi említés sem tétetett.
- 123) Caesar itt Pompeius' cohorsait száz tízre, fő szerint pedig negyvenöt ezerre teszi. Honnan egy cohorsra négyszáz kilenczven ember esnék. Azonban a' mit ezen adathól egy legio' katonáinak számáról bízton mondhatnánk, azt megrontja mind. járt az alább előforduló (LXXXIX-dik) szám, hol Caesar maga részéről nyolczvan cohorst említ, mellyek huszonkét ezer főt tevének. E' szerint egy cohorsra két száz hetvenöt, egy legiora pedig két ezer hét száz ötven esnék. Így bizonytalan marad, hány főből állott egy legio. Liviusnál e' felől illy különbféle adatokat találunk: VI. 22. négy ezer; VII. 25. négy ezer, két száz; XXIII. 34. öt ezer gyalog 's négy száz lovas; XXVI. 28. öt ezer gyalog, 's három száz

- lovak; XXVII. 39. öt ezer, négy száz gyalog; XXIX. 34. hat ezer, két száz gyalog; XL. 36. öt ezer két száz gyalog, 's négy százlovak; minden legionál azonfölül legalább még annyi segédseregbeliek voltak; úgy hogy egy teljes számú legio alatt mindig kilencz, vagy tíz ezer emberből álló táborostet lehet, 's kell értenünk.
- 124) Kétségkívül voltak Caesarnak Pompeius' táborában kémei, kik által ennek terve neki megvitetett.
- 125) Apsus folyónál.
- 126) Macedoniában.
- 127) Ekkor több író' bizonyítása szerint, a' mi természetes is, a' rokonvérontás' keserű érzete elfogá mindkét részről a' sziveket; sőt magok a' fővezérek is e' sorsválasztó pillanatban könyekre fakadtak.
- 128) Más írók szerint a' katonák Caesartól azon parancsot vették, hogy rettenetes, szurni 's vágni egyiránt alkalmas kadjok. kal elleneiknek szemét, száját 's orcáját szurják 's vágják

Ensis habet vires, et gens quaecunque virorum est
Bella gerit gladiis.

Lucanus.

- 129) Jeles e' helyhez Kovács Pál urnak észrevétele: „Pompeius, zavarodásának, csüggedésének, 's tétovázásának rajzolásában ezen pár szavaknak mázsás sulyja van, a' nélkül, hogy csak távolról is a' kimélés, a' szemérmes illendőség megsértetnék; egyszersmind a' kérdésnek, a' lehurításnak még az árnyéka is el van mellőzve.“ *Julii Caesaris Commentarii Posonii* 1832. Parte II. pag. 307.
- 130) *Classicus* azon hely, mellyel *Lucanus Lib. I. v. 143.* Caesart rajzolja, 's résznyire épen ide illik:

— — Sed non in Caesare tantum
Nomen erat, nec fama ducis: sed nescia virtus
Stare loco: solusque pudor non vincere bello.
Acer, et indomitus; quo spes, quoque ira vocasset,
Ferre manum, et nunquam temerando parcere ferro:
Successus urgere suos: instare fauori
Numinis: impellens quidquid sibi summa petenti
Obstaret; gaudensque viam fecisse ruina. etc. etc.

- 131) Mert Caesar a' tábort nekik zsákmányul ígérte.

— — Superest pro sanguine merces,
Quam monstrare meum est, nec enim donare vocabo
Quod sibi quisque dabit.

Lucanus.

- 132) Senki sincs a' szerencse' csapásain túl. Im' mikép lakoltatja mindenkori kegyeltjét a' sors. Cn. Magnus fut! kevesektől kisérve! egy élés-hajón!

— — Longi poenas Fortuna fauoris
Exigit a misero, quae tanto pondere famae
Res premit adversas, fatisque prioribus urget.

— —
Dedecori est fortuna prior. Quisquamne secundis
Tradere se fatis audet, nisi morte peracta?

'S utóbb:

Inde (a litore) ratis trepidum, ventis, et fluctibus impar,
Flumineis vix tuta vadis euexit in altum:
Cuius adhuc remis quatitur Corcyra, sinusque
Leucadii, Cilicum dominus, terraeque Liburnae,
Exiguam vector pauidus correpsit in altum.

Lucanus. Lib. VIII.

- 133) A' zweybrückeni kiadásban így van: *Universi (iuris eius) Larissam versus se recipere coeperunt.* A' zár közti szavaknak: *iuris eius* semmi értelmök nincs; azért némelly más kiadásokban e' helyett van: *viris equis* azaz gyalogostul, lovastul, tehát mindenestül a' hegy' csúcsára vonatkozott a' vert had.

- 134) Az illy adatok felől azt hiszi az ember, a' mit akar.

- 135) Ez volt Gallia Provinciában utódjának rendelve.

- 136) Pompeius' hajóhadának parancsnoka.

- 137) XXIII-dik szám alatt.

- 138) Ez az, kit Cicero egy beszédben úgy megzilált, 's a' romai nép előtt olly gyűlöletessé tett, hogy közmondássá vált az *odium Vatinianum*; de ugyan e' Vatinlust utóbb Cicero törvényszék előtt tartott két beszédében védelmezte; mert a' romai nagyok egymás ellen igen hamar bőszen haragra gyultak, 's ismét, ha érdekök úgy hozta magával, megbékültek; mind ügyvédek levén a' rajtok ejtett moeskokat a' tárgy

- ra simíták, 's mintha semmi sem történt volna, újra kezét fogtak. — Szép, a' mit egyvalaki Valer. Maximusból e' helyre alkalmaz: Quia speciosisus aliquando iniuriae beneficiis vincuntur, quam mutui odii pertinacia pensantur. De ügyvédek között más volt minden időben a' rugó.
- 139) Amphipolis Macedoniában jeles város, melyet félkörben Strymo folyó mos, honnét nevét is vette. E' város' elfoglalásán alapítá Fülöp, N. Sándor' atyja, minden utóbbi győzelmét. A' Rómaiak alatt keleti Macedonia' fő városa volt.
- 140) Mytilene Lesbos' szigetében legjelesebb város. Itt tartózkodék ekkor Cornelia, Pompeius' hölgye; ezt onnét elviendő tére oda Pompeius. A' városiak kimenének tiszteletére, és kérék: térne be hozzájuk; de Pompeius nem méne be, 's biztatá őket: ne féljenek, 's adják meg magokat Caesarnak, ki jó 's kegyes férfi. — Plutarchus.
- 141) It tanácskozott: hová vegye útját. Ó maga a' Parthusokhoz szendékezők; mások Africát, és Jubát javallák; a' lesbiai Theophanes Aegyptust tartá legbátorságosbnak, 's ennek véleménye győzött. Plut. és Apianus.
- 142) Cyprus a' görög szigetek között legnagyobb, 's legjelesebb a' belső tengerben (in mari interno); most az asiai török birodalomhoz tartozik, 's a' Görögöktől *Cypro*-nak, a' Törököktől *Kiöbris*-nek neveztetik.
- 143) A' Nilus' hét torkolatának egyike hason nevű várossal.
- 144) Az aegyptusi dolgokról általában ezeket kell tudni: a' Rómaiak Ptolemaeus Epiphanes' idejétől fogva igen sokszor beelegyedtek a' királyi családnak mind egymás közti, mind a' néppel történt czivódásaiba. A' nép 3-ik Sándort a' királyi székről elűzte, 's helyébe Ptolemaeus Auletest tevé; ez szintolgy kicsapongó, 's utálatos ember levén mint elődje, hasonlóképen elűzetett volna, ha őt a' nagy Pompeius pártfogása alá nem veszi; de ez megszerzé neki a' romai nép' barátja' és szövetségese' czímét, 's megnyeré részére az e' czím miat ígért hat ezer Talentum' felének oda engedésével az akkori Consul Julius Caesart. Illy nagy summát (tizenkét millio fr.) Auletes nem volt képes lefizetni a' nélkül, hogy alattvalóit új adóval ne terhelje, a' miért ezek fölzendülvén, őt orszá-

gukból kiverék. Ez Romába a' tanácshoz folyamodék; 's innét Gabiniushoz Syria' Proconsulához azon parancs méne, hogy Auletest fegyveres erővel helyezze vissza székébe; a' mi meg is történt. Ez végrendeletében az országot fíjának és Cleopatra leányának hagyá, kik most egymással czivódának. Az ifju Ptolemaeushoz folyamodék tehát a' szerencsétlen Pompeius, milly foganattal, mindjárt meglátjuk.

- 145) A' király' küldötteinek csónaka közeledvén Septimius föl-kelt, 's Pompeiust, mint Imperatort, romai nyelven köszön-té; hasonlót teve görög nyelven Achilles is, és Pompeiust a' csónakba szállásra hívá, mentegetésképp hozzá adván: meg ne ütközzék e' kis naszádon, minthogy a' zátony miatt ott na-gyobb hajót nem használhatni. De kik Pompeiussal valának, mindón e' nem pompás fogadtatást láták, gyanura gerjedtek, 's javaslák Pompeiusnak: míg idő van, vonuljon a' mélyre; de ez nem hallgata reájok, 's áltméne a' csónakba. Alig eve-zének kis távolnyira, fölemelék kezöket ellene a' dühösök ki semmi méltatlant sem szólván sem tévén, palástjával be-füde orczáját, 's fölfogá először Septimius', azután Salvius', és Achilles' csapásait. Hölgye 's barátai ezt látván a' partig hallható jajveszékelésre fakadtak, 's fölszedvén horgonyai-kat hirtelen a' mélyre bocsátkoztak. A' hóhérok elvágván a' nagy ember' fejét, testét a' tengerbe vetették, mellyet azután Philippus, Pompeius' szabadosa, egy halász-hajó' töredékei-ből máglyát készítvén a' parton megégetett. Jeles azon di-csérét, mellyet Pompeius felől Lucanus Cato' szájába tesz:

Ciuis obit, inquit multo maioribus impar
Cui non ulla fuit iusti reuerentia, salva
Priuatus servire sibi, rectorque Senatus
Quodque dari voluit, voluit sibi posse negari.
Intulit, invasit ferrum, sed ponere norat.
Casta domus, luxuque carens, corruptaque nunquam
Gentibus, et multum nostrae quod proderat urbi.
Nosse modum iuris, sed in hoc tamen utilis aevo,
Libertate potens, et solus plebe parata
Sed regnantis erat, nil belli iure poposcit.
Immodicas possedit opes, sed plura retentis
Praetulit arma togae, sed pacem armatus amavit.
Fortuna Domini, clarum et venerabile nomen.

- 146) Először Scipiotól, (lásd e' könyv' XXXIII-dik számát) most Ampiustól.
- 147) Elis Peloponesus' legnyugottibb tartománya volt; ebben fe-
küdt az itt említett hason-nevű város, ma Palaeopolis, csu-
pa romból áll, 's a' mai *St. Gastuni*-től három órányira van.
- 148) Nagy Asiának Phoenicia nevű tartományában igen régi
's erős város, Először *Acco*-nak neveztetett; utóbbi nevét
Ptolemaeus *Lagi*-tól vette. Cladius császár alatt romai gyar-
mat lett. Mostani neve *Akka*, a' Francziáknál pedig: *St.*
Jean d'Acre, melyet Napoleon nem tudott bevenni; de a' mi
időnkben Mehmed Ali azt kiostromolta.

Egyébiránt az itt elszámolt csoda-dolgokon meg ne ütköz-
zék az ifju olvasó; a' hiedékeny régi kor örömet mesélt ily-
lyenekről, 's az írók szeltében följegyzék azokat. Így Ti-
bull. Eleg. 5.

Atque tubas, atque arma ferunt strepitantia coelo
Audita.

Így Ovidius Metamorph. 15.

Arma ferunt nigras inter crepitantia nubes,
Terribilesque tubas, auditaque cornua coelo
Praemonuisse nefas.

Így Petronius Satyr.

Armorum crepitu coelum furit, et tuba mortem
Sideribus transmissa ciet.

Hasonlókép Lucanus: Tum fragor armorum. És Plinius 2. c.
57. Armorum crepitus, et tubae sonitus auditos e coelo
Cimbricis bellis accepimus; crebrosque et prius, et postea
Tertio vero consulatu Marii ab Amerinis et Tudertibus spe-
ctata arma coelestia, ab ortu occasuque inter se concurren-
tia, pulsus quae ab occasu erant. — Appianus 4. Ciu. Homi-
num immanes voces, armorum strepitus, equorum cursus
inspectante nemine audiebantur. — A' Sibyllianus jóslatok' 3-dik
könyvében e' versek találtnak:

Signaque saxa dabunt, et in alta proelia nube
Cernitis peditumque equitumque sonantibus auris,
Quasi venantes praedam clamore fatigant.

Cicero Diuin. 1. egyéb csodák' említése között: ex coelo fremitus auditus. Orosius pedig 4. c. 15. Apud Arpos parmae in coelo visae, Sol quoque pugnasse cum Luna. Így Flavius József a' Zsidók' pusztulását megelőző jelül hozá föl De Bell. Jud. Lib. 7. c. 12. Ante solis occasum visi sunt per inane ferri currus totis regionibus, et armatae acies tranantes nubila. Tacitus pedig Hist. Lib. 5. Visae per coelum concurrere acies, rutilantia arma. Hasonlókép Apollonius Lib. 1. Excid. Hieros:

Mox etiam auditi currus per nubila ferri.

'S kevéssel alább:

Armatae veluti miscerent bella cohortes,
Tinnitus galearum, et mistos ensibus enses,
Pulsaque ab alternis, et scuta sonantia scutis.

Sőt a' 11-dik és 12-dik században, a' keresztes háborúk' alkalmakor, mik nem mondatnak némely íróktól magokról a' keresztényekről, hogy az égen nem csak hallottak, hanem láttak is! — Fölidézem végre még Virgiliust, ki Georgicon' 1-ső könyvének vége felé Julius Caesar' halálára *következt* irtózatok körülményeket hoz elő (nem pedig mint iskolai könyvünkben Instit. Orat. in usum Gymnasiorum Regni Hungariae, et adnexarum Provinciarum Budae, Typis R. Univ. Hung. 1827. pag. 169 áll, olyanokat, mellyek annak gyilkoltatását részint *megelőzték*, részint *reá következtek*).

Ille etiam (Sol) extincto miseratus Caesare Romam 'sat. a' 466-dik verstől kezdve egész a' 488-kig. Némelyeknek talán nem kimélve látszatom nyújtani a' jegyzeteket; de én úgy tartom: hogy az, mi a' Classicusok' érthetőségét könnyíti, 's a' tudás-szomju, és tanulás-vágyu ifjuságban talán kívánságot gerjeszthet az idézeteket magokban a' kutfőkben megtekinteni, soha sem fölösleges.

- 149) Ez alkalmasént valamely későbbi irtók' toldaléka. Caesar' idejében mindenki tudta, hogy a' templomok' titkos 's rejtek menedéke *Adyton*-nak neveztetik.
- 150) Kis Asianak Caria nevű tartományában. 1280-ban a' Törökök pusztították el. Romjai most *Eskihissar* nevet viselnek.
- 151) T. i. Pompeius vendégi szövetségben állott az ifjú király' atyjával.

- 152) Caesar óvakodva, 's nem előbb lépett ki a' hajóból, mint mikor Pompeius' halála felől bizonyossá tétetett. Bemutatták t. i. neki Pompeius' feje, mely látványra szemei könnybe borultak. Dio szerint Romában csak akkor hitték el annak halálát, mikor pecsétes gyűrűje oda megvitetett.
- 153) Mások azt írják felőle: hogy Cleopatra' szerelmétől gyulva avatkozott ezen ügybe; kivált Dio, ki Caesarnak Cleopatrabá fülíg lett szerelmesedéséről olly élénken ír, mintha a' köztök fennforgó viszonyok' szemtanuja lett volna. Azonban a' hős Caesar ezen a'fricai ügybe avatkozásakor csakugyan más terveket is forgathatott agyában, mint csupán egy nő' szerelmét. Hogy Cleopatra' iránt érzéketlen nem volt, azt az utóbb született Caesarion bizonyítja.
- 154) Más oka is volt, miért hogy az Aegyptusiak Caesarra haragudtak. A' megholt Auletes t. i. neki sok pénzzel — talán a' baráti czímért ajánlott hat ezer Talentum' egy részével — tartozván, Caesar az adósságot szigorubban hajtá be, 's a' templomok' kincseire is kiterjeszté kezeit.
- 155) A' romai katonaság' szokása ellen.
- 156) A' katonai zabolatlanság' kitűnő példája Bibulusnak a' volt Consulnak fiát megölni.
- 157) E' tornyot — Solinus szerint fénytorony volt — Ptolemacus Philadelphus' parancsára Sostratus Cnidius építé.
- 158) Arsinoë.
- 159) Atyja' végrendeletének ellenére,
- 160) Ganymedes Arsinoe' kegyencze, mivel az a' táborba szökött, ingerlé Achillast a' király-leány ellen; Achilles mint fő vezér, Ganymedes mint kegyencz akarván fő tekintettel bírni.
- 161) Eddig Caesar' emlék-jegyzékei. A' mi következik az más-tól iratott.

1. $\frac{1}{x^2} = x^{-2}$ $\frac{d}{dx} x^{-2} = -2x^{-3} = -\frac{2}{x^3}$

2. $\frac{1}{x^3} = x^{-3}$ $\frac{d}{dx} x^{-3} = -3x^{-4} = -\frac{3}{x^4}$

3. $\frac{1}{x^4} = x^{-4}$ $\frac{d}{dx} x^{-4} = -4x^{-5} = -\frac{4}{x^5}$

4. $\frac{1}{x^5} = x^{-5}$ $\frac{d}{dx} x^{-5} = -5x^{-6} = -\frac{5}{x^6}$

5. $\frac{1}{x^6} = x^{-6}$ $\frac{d}{dx} x^{-6} = -6x^{-7} = -\frac{6}{x^7}$

6. $\frac{1}{x^7} = x^{-7}$ $\frac{d}{dx} x^{-7} = -7x^{-8} = -\frac{7}{x^8}$

7. $\frac{1}{x^8} = x^{-8}$ $\frac{d}{dx} x^{-8} = -8x^{-9} = -\frac{8}{x^9}$

8. $\frac{1}{x^9} = x^{-9}$ $\frac{d}{dx} x^{-9} = -9x^{-10} = -\frac{9}{x^{10}}$

9. $\frac{1}{x^{10}} = x^{-10}$ $\frac{d}{dx} x^{-10} = -10x^{-11} = -\frac{10}{x^{11}}$

10. $\frac{1}{x^{11}} = x^{-11}$ $\frac{d}{dx} x^{-11} = -11x^{-12} = -\frac{11}{x^{12}}$

11. $\frac{1}{x^{12}} = x^{-12}$ $\frac{d}{dx} x^{-12} = -12x^{-13} = -\frac{12}{x^{13}}$

12. $\frac{1}{x^{13}} = x^{-13}$ $\frac{d}{dx} x^{-13} = -13x^{-14} = -\frac{13}{x^{14}}$

13. $\frac{1}{x^{14}} = x^{-14}$ $\frac{d}{dx} x^{-14} = -14x^{-15} = -\frac{14}{x^{15}}$

14. $\frac{1}{x^{15}} = x^{-15}$ $\frac{d}{dx} x^{-15} = -15x^{-16} = -\frac{15}{x^{16}}$

15. $\frac{1}{x^{16}} = x^{-16}$ $\frac{d}{dx} x^{-16} = -16x^{-17} = -\frac{16}{x^{17}}$

16. $\frac{1}{x^{17}} = x^{-17}$ $\frac{d}{dx} x^{-17} = -17x^{-18} = -\frac{17}{x^{18}}$

17. $\frac{1}{x^{18}} = x^{-18}$ $\frac{d}{dx} x^{-18} = -18x^{-19} = -\frac{18}{x^{19}}$

18. $\frac{1}{x^{19}} = x^{-19}$ $\frac{d}{dx} x^{-19} = -19x^{-20} = -\frac{19}{x^{20}}$

19. $\frac{1}{x^{20}} = x^{-20}$ $\frac{d}{dx} x^{-20} = -20x^{-21} = -\frac{20}{x^{21}}$

20. $\frac{1}{x^{21}} = x^{-21}$ $\frac{d}{dx} x^{-21} = -21x^{-22} = -\frac{21}{x^{22}}$

21. $\frac{1}{x^{22}} = x^{-22}$ $\frac{d}{dx} x^{-22} = -22x^{-23} = -\frac{22}{x^{23}}$

22. $\frac{1}{x^{23}} = x^{-23}$ $\frac{d}{dx} x^{-23} = -23x^{-24} = -\frac{23}{x^{24}}$

23. $\frac{1}{x^{24}} = x^{-24}$ $\frac{d}{dx} x^{-24} = -24x^{-25} = -\frac{24}{x^{25}}$

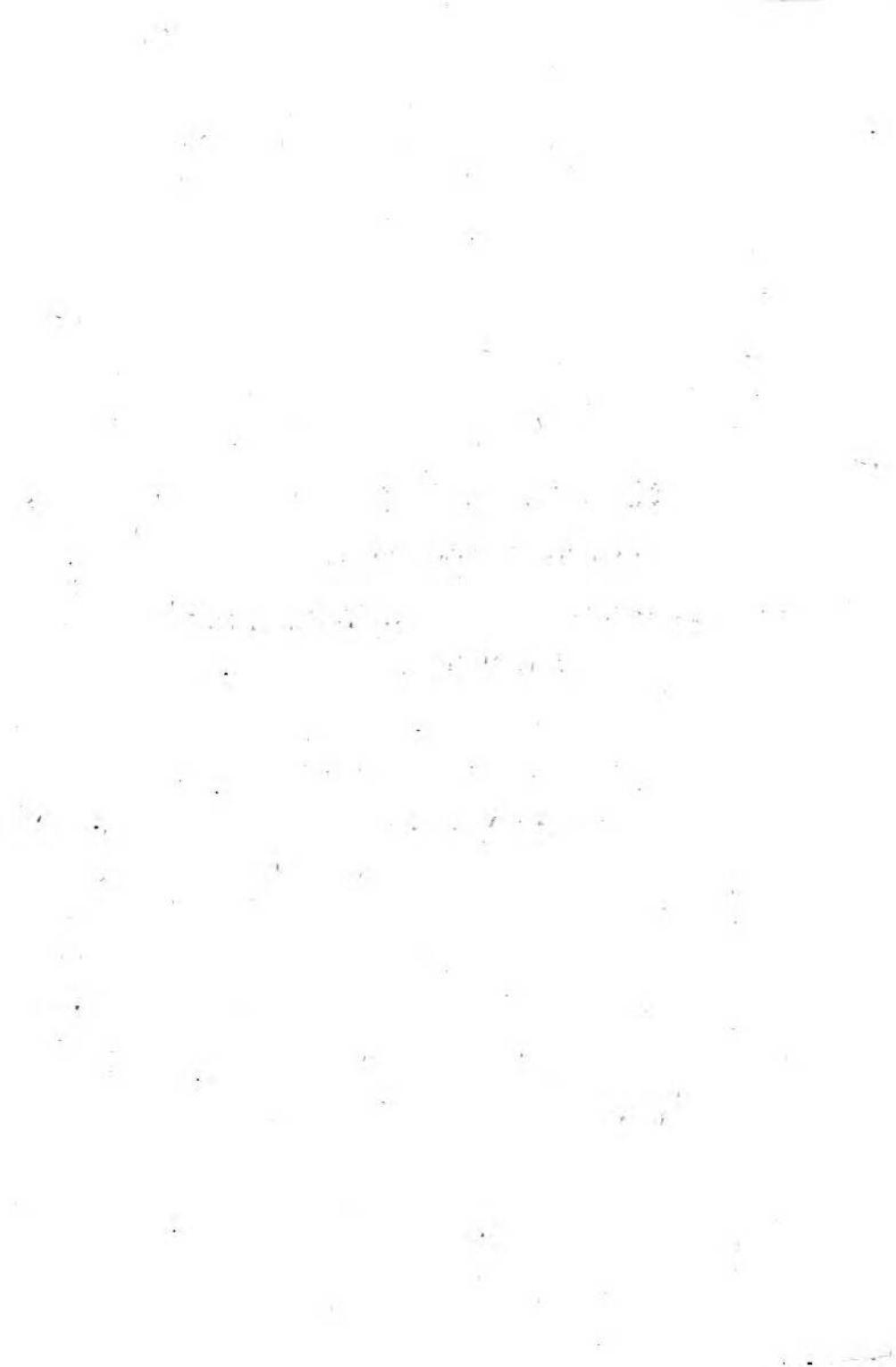
C. JULIUS CAESAR'

EMLÉK - JEGYZÉKEINEK FOLYTATÁSA ,

AZ ALEXANDRIAI, AFRICAI, ÉS HISPANIAI HÁBORURÓL.

FORDÍTÁ ÉS JEGYZETEIVEL BŐVÍTÉ

SZENCZY IMRE.

A. HIRTIUS (PANSA')

EMLEKJEGYZÉKEIBŐL AZ ALEXANDRIAI HÁBORURÓL

egy könyv 1).

FOGLALAT.

Alexandria' fekvése, építtetése, és Caesar' erősítményei leiratván, elmondanak a' városban, 's a' kikötő mellett történt csaták, I—XXIII. A' kezei közt levő Ptolemaeus királyt, míg azafatt ennek húga Arsinoe, és Ganymedes uralkodának, elbocsátja Caesar; XXIV. de azt miután tőle keményen megtámadtatott, a' pergamusi Mithridates' segítségével legyőzi, 's a' király a' Nilusba vesz. XXV.—XXXII. Ennek halála után Caesar Cleopatrát 's ennek kisebbik öcscsét királyokká teszi, XXXIII. és Syria'ba megy. Leiratik a' Domitius Calvinus által Pharnaces ellen szerencsétlenül viselt pontusi háboru. XXXIV—XLI. Azután Illyricum, Vatinius' vitézsége által, visszaadatik Caesarnak. XLII—XLVII. Ekkor tájban Cassius Longinus által nyugtalanság támad tulsó Hispaniában, melly annak halálával lecsillapíttatik. XLVIII—LXIV. Syria' Cilicia' Cappadocia' rendbe hozása LXV, LXVI, Deiotarus' megkegyelmezése LXVII, LXVIII, végre Pharnacesnek hirtelen elnyomása után Caesar Italiába visszatér. LXVII—LXXVIII.

I. **A**z alexandriai háboru' kiütése után Caesar Rhodus-, 2) Syria- és Ciliciából az egész tengeri erőt magához voná; Cretából ijászokat, a' Nabataeusok' királyától Malchustól 3) lovasokat gyűjtött. Mindenfelől összeke-
resteté a' lőgépeket, gabonát hordata, és a' segédsere-
geket beállítatá A' sánczolatok azonban naponként növe-
kedének. A' város' minden gyengébbnek látszó pontja
ostrom- 's védődelekkel megrakaték; az épületekből pe-
dig lyukakon általtörőkkel a' szomszéd épületek sújtatá-
nak, 's a' mennyi tért adott valamely ház' ledöntése,
vagy az erőszak, annyira nyujtaték a' sánczolat; mert tűzzel
alig árthatni Alexandriának, házai gerendázat 's fa nélkül
feszkrőkre 's boltokra levén épülve, és mész- vagy fő-
vénykeverékkel fődve.

Caesar főképen azon volt, hogy a' város' ama' részét,
melly dél felől tő által nagyon szűkre szoríttatott, épít-
ményekkel 's futó árkokkal a' város' egyéb részeitől elkü-
lönözze, azon czélból: hogy először, a' város két részre
levén oszolva, embereit egy terv 's kormány szerint igaz-
gathassa; 's másodsor, hogy szükségben levő felelt gyá-
molíthassa, 's a' város' másik részéből segíthesse; legfő-
kép pedig, hogy vize 's takarmánya bőven legyen, mely-
lyek' egyikéből csak keveset, másikból éppen semmit sem
bira, a' tő pedig mind a' kétőt bőven szolgáltathatá 4).

II. Az alexandriabeliek sem fogtak aluszékonyan,
vagy késkedve a' dologhoz; mert egész Aegyptusba, 's
a' mi ezen országhoz tartozik, ujonczszedés végett köve-
teket 's toborzókat küldének; 's a' városba számos lőszert

's gépelyt és töméntelen sokaságot gyűjtének. Nem különben ugyanott legnagyobb fegyvergyárokát állítanak. Továbbá fegyverbe öltözteték a' fölserdült rabszolgákat, kiknek naponként ételmet és zsoldot a' dúsabb urak adának. E' spkaságot védőleg a' távolabb erősítményekbe helyezék, a' régi cohorsok a' város' legnépesebb helyein veszteglének, hogy akármerre lenne a' harc, ép erővel segíteni azonnal képesek legyenek. Minden ut 's utcácska négyszögű kövekből készült, negyven láb magasságu hármás harczgáttal vala elzárva, a' város' alantabbi vidékei pedig tízelemtű magas tornyokkal erősítve. Továbbá más ugyan annyi emeletű görgeteg tornyokat építének, 's kényők szerint kerekeken kötelekkel, 's elejbe fogott lovakkal az egyenes utcákon akármerre mozdítanak.

III. Az annyira termékeny 's dús város mindennemű szereket szolgáltatott. Igen fürge 's leleményes eszű lakosai a' tőlünk látottakat olly ügyesen majmolák, hogy mi látszhatánk azok' utánzóinak. Magok is sokfélélt lelének föl, 's egy időben mind a' mi sánczolatainkat bolygatták, mind a' magokéit védék.

Összejöveleikben fő embereik e' következőket hordák föl: a' romai népnél lassanként szokássá válik Aegyptust megszállani. Nem sok éve, hogy Gabinius 5) itt volt seregével; Pompeius ide vette magát futásából; most Caesar nyomult be katonáival. Maga Pompeius' halála sem háríthatta el annak megtelepülését, kit ha el nem vernek, országuk (romai) Provinciává lesz. Ennek pedig hamar kell megtörténni; mert ezen évszak' fergetegei miatt Caesar a' tengeren tuli segítségre nem számolhat.

IV. E' közben, mint főlebb említők 6), Achilles a' régi sereg' vezére, és Arsinoe Ptolemaeus király' ifjabb leánya közt versenyzés támadott. Mindegyik incselkedék a' másik ellen, 's magáévá akará tenni a' fő hatalmat. Arsinoe megelőző Achillast, 's Ganymedes, komornékja 's fő udvarnoka által őt kivégezteté.

Ennek halála után Arsinoe minden hatalomtárs és főügyelő nélkül maga vivé a' kormányt; a' sereget áltadá Ganymedesnek. Ez tisztebe lépte után a' katonákra bővebb ajándékokat osztott, 's egyebekhez is hasonló tűzzel fogott.

V. Alexandria csaknem mindenütt alá van ásva, 's egész a' Nilusig 7) terjedő csatornái vannak, melyeken egyes házakba víz vezetetik, hol az idővel lassanként megtisztul 's leülepszik. Ezzel élnek rendszerint a' házak' birtokosai, 's azok családai; mert a' Nilus' vize olly iszapos és zavaros, hogy sok, 's különféle nyavalyát okoz; de ezzel meg kell elégedni a' köz embereknek 's alnépnek, mivel a' városban egyetlenegy kút sincs.

A' város' ama' részét, mellyen a' Nilus foly, az alexandriabeliek foglalák el. Ennél fogva Ganymedes azon gondolatra jött, hogy a' sánczolatok' védelmére elosztott, 's italukat utczánként egyes házak-, csatornák-'s vízfogókból merítő katonáinktól a' vizet elzárhatja.

VI. E' terv' helyben hagyása után nagy 's fáradságos munkához fogott: mert a' városnak töle hírt részeiben minden csatornát elzárván, a' tengerből kerekék 's gépelyek által nagy mennyiségű vizet meríttetett. Ezt főlről szüntelen Caesar' részére önteté, úgyhogy a' szomszéd házakban a' merített vizet szokáson kívül valamennyire sósnaak találták, 's nem kevésbé álmélkodának azon, mi volna ennek oka. Önmagoknak sem hívének eléggé, mivel az alább lakók azt mondák, hogy most is olly nemű 's ízű vízzel élnek, mint azelőtt. Összehasonlíták tehát mindenütt a' vizet, hogy kóstolás által kitudják, mennyire különböznék egymástól. Nem sokára e' közelebbit (a' Nilushoz) teljességgel nem lehetett inni, 's a' másik is alább megromlani és sós kezde lenni.

VII. Nem levén már ekkép semmi kétség, olly nagy lón a' rémület, mintha mindnyájan végveszélyre jutottak

volna. Némelyek azt mondák: most is késlekedik Caesar hajóra szállni; mások sokkal nagyobb veszélytől rettegtek, mivel az alexandriabelieknek olly közel léte miatt azok előtt sem futásbeli készülődést nem titkolhatják, sem azok' elő- vagy utánuk nyomultakor hajókra nem szállhatnak. Sokan valának pedig a' városiak közül Caesar' osztályában, kiket lakjaikban meghagyott, mivel szinleg hozzánk hiveknek, feleiktől pedig elpártoltaknak mutatkoznak; ugyhogy ha előttem valaki vitatná, hogy az alexandriabeliek nem ravasz és vakmerő emberek, sokaig hijában beszélne 8). De ha a' nemzettel 's annak természetével egyszersmind közelebbről megismerkedik valaki, annak az árulásra hajló rendkívüli készségéről nem kételkedhetik 9).

VIII. Caesar feleinek rémültét vigasztalólag 's okkal móddal enyhíté; bizonyossá tévé őket, hogy kutatásván édes vízhez juthatnak, mert természetesen illy nemü források minden tengerparton taláztatnak; 's ha Aegyptus' partjai e' részben minden egyebektől különböznének is, még is a' tenger előttök nyíltan áll, 's az ellenségnek hajóhada nincs; lehetséges naponként vagy balról Paraetoniumból 10), vagy jobbról a' szigetről 11) hajókon vizet szállítani. E' két hajókázás közül ellenkező szelek mellett is egyik mindig nyitva marad. Futamlásról pedig gondolkodni sem kell, nem csak akkor, ha becsületök, hanem ha csupán életök miatt aggódnának is. Sándzolataik megett is csak bajjal állhatják ki az ellenség' támadásait; ha pedig ezeket elhagynák, sem helyzetre, sem számra azzal nem mérközhetnének. Hajókra szállani, kivált sajkákról, sok időbe 's vesződségbe kerül: ellenben az alexandriabeliek fölöttébb serények, ismérik a' helyeket 's épületeket. Ezek, kivált diadalmi büszkeségökben, őket meg fognák előzni, 's a' magasb helyek' 's épületek' elfoglalása által a' hátrálástól 's ha-

jóktól elvágni. Hagyjanak föl tehát e' szándékkal, 's egyáltalában csak a' győzelem' szükséges voltáról gondolkozzanak.

IX. E' beszédével Caesar egész seregét fölbátorítván a' Centuriokra bízta, hogy minden egyéb munkát abba hagyván, csak a' kútak' ásására ügyeljenek, 's még éjjel se pihenjenek.

Hozzá fogának a' munkához 's mindnyájan a' dologra buzdulván első éjjel nagy mennyiségű édes vízre akadtak. Így az alexandriabeliek' fáradtságos ármánykodása, 's nagy igyekezetei csekély idejű munka által haszontalanokká tétettek.

E' két nap közben a' Pompeius' meghódolt katonáiból álló 's Domitius Calvinus által gabonával, védő 's ártó fegyverekkel 's lőgépekkel hajókra szállított harminezhetedik legio kevésbé Alexandrián föl ül Africa' partjaira vettetett, 's a' több napig folyó szél miatt a' kikötőbe nem juthatott. Mindazáltal azon egész tájék igen alkalmas a' horgony-vetésre. Ezek ott soká késleltetvén, 's víz' szűkét szenvedvén evező hajó által adtak (ott létökről) hírt Caesarnak.

X. Caesar, hogy személyesen tegyen rendeltetést, hajóra szállt, 's parancsolá, hogy az egész hajóhad, de katonák nélkül, kövesse; mert távolabb költözténél fogva nem akará sánczolatait pusztán hagyni.

Chersonesus 12) nevű helyhez érkeztekor víz-szerzés végett evező legényeket tett ki, kik közül néhány zsákmányolni messzebb távozván az ellenfél' lovasaitól elfogatott. Ezekről tudák meg, hogy Caesar személyesen, de katonák nélkül érkezett a' hajóhadon.

Ezt hallván úgy vélték, hogy a' szerencse jó sikerű merényletre nekik derék alkalmat nyújtott. Tehát minden készen álló hajót katonákkal megraktak, 's a' vízszel tőrő Caesarral szembe szállottak.

Caesar két okból kerülé e' napon az ütközetet: hajóin nem volt (elég) ember, 's a' napnak tizedik órája már elmúlt, az éj pedig, mint előre leheté látni, nagyobb bátorságot fogott volna adni a' helyek' isméréteben megbízott ellenségnek; továbbá Caesar az övéit sikerrel nem is buzdíthatta volna; mert haszontalan akkor a' buzdítás, mikor a' vitézt nem lehet megkülönböztetni a' gyávától. Ezen okokból hajóival, mellyekkel lehetett, a' parthoz vonult, hová, véleménye szerint, az ellenség őt nem fogná követni.

XI. Caesar' jobb szárnyán távol a' többitől egy rhodusi hajó állott. Ezt látván az ellenség nem tartóztathatá magát, 's négy fődött, és több fődetlen hajóval tüzesen neki rohant. Caesar kénytelenítettett segítségére menni, nehogy szeme' láttára rútul meggyaláztassék, noha ítélete szerint azon hajó, hami bal eset éri, megérdemlé. Harczra kelének tehát, mellyben a' Rhodusiak, valamint minden csatában ügyesség- 's vitézséggel tündették ki magokat, úgy ekkor is bajnokul harczolának, az egész terhet örömet magokra vállalván, nehogy ők látszassanak a' veszteség' okának.

Így a' csata igen szerencsésen ütött ki. Egy négysor evezőst elfogánk, egyet elsüllyeszténk. Kettőről az egész legénység elpusztult 13), 's a' többi hajókon is sok ember veszett el. Ha az éj véget nem vet a' harcznak, Caesar az egész hajóhadat elfoglalá.

E' csapáson el levén rémulve az ellenség, Caesar a' szállító hajókat, mivel gyenge ellenkező szél fútt, dadalmas hajóhadával alattságon vontatá Alexandriába.

XII. Látván az alexandriabeliek, hogy nem katonáink' vitézsége, hanem hajóslegényeink' ügyessége által győzettek meg: veszteségökon úgy elszomorodtak *hiány* ez, 's felsőbb helyzetök segíté őket, úgy hogy házaikból védheték magokat; és minden fanemüt elejökbe rakának,

attól tartván, nehogy hajóhadunkról szárazon is megtámadtassanak. De miután Ganymedes a' gyűlésben biztatólag úgy nyilatkozik, hogy nem csak az elveszett hajókat kipótolandja, hanem a' tengeri erőt öregbíteni is, ugyan ezen emberek nagy reménnyel 's bizodalommal fogának régi hajóik' kiigazításához, 's e' tárgyra nagyobb pontossággal kezdenek ügyelni, 's több szorgalmat fordítani: 's noha a' kikötőben és gyáraikban száz hadi hajónál többet vesztek, még sem hagytak föl egy új hajóhad' kiegészítésének gondolatjával; mert belátták, hogy sem segítség, sem élelem Caesarhoz nem szállíttathatik, ha ők vízen erősebbek volnának. Azonkívül hajós emberek, tengermelléki város' és tartomány' lakosai lévén, 's gyermekségök óta magokat (vizen) gyakorolván, haszonra akarák fordítani a' természeti fekvés és honnyújtotta javakat, és tudták minő hasznót hajtottak nekik már hajócskaik. Tehát minden szorgalommal (ismét) a' hajóhad' kikészítéséhez fogtak.

XIII. A' Nilus' mindenik torkolatában 14) vámszedés végett őrhajók állának; továbbá a' királyi lak körüli titkos állásokban régi hajók régóta használatlanul heverének. Ezeket kijobbígtaták, amazokat Alexandriába idézék. Nem valának evezők. Csarnokaik' küzdhelyeik' 's középületeik' födeleiből, 's ezek' deszkáiból készítenék evezőket. Egyéb szükségekben természeti ügyességök, vagy a' város' bősége segíté őket. Végre is nem hosszas hajózás, hoz, hanem csak a' jelen idő' szükségeihez készülének, 's tudták, hogy a' kikötőben fog az ütközet történni.

Tehát várakozáson fölül kevés nap alatt huszonkét négysor-, és öt ötsor-evezőst készítenék ki, 's ezekhez még több apróbb hajót csatlának. A' kikötőben használatásuk iránt evezőkkel tett próba után azokat kellő számu katonákkal megrakák, 's az ütközethez mindenkép elkészülének.

Caesarnak kilencz rhodusi hajója volt, — mert a' tíz küldöttből út közben egyik az aegyptusi partoknál elvesztett, — nyolcz pontusi, öt lyciai 15), és tizenkét asiai. Ezek között öt ötsor-, és tíz négysor-evezős volt, a' többiek apróbbak valának, 's többnyire födetlenek. Mindazáltal katonái' vitézségében bízván, 's az ellenség' erejét ismervén ütközethez készüle.

XIV. Annyira jöven a' dolog, hogy mindenik rész magában megbiznék, Caesar körülevezé Pharust, 's hajóit az ellenség ellen fölállítá. Jobb szárnyra helyezé a' rhodusiakat, balra a' pontusiakat, közöttök négy száz lépésnyi tért hagyván. Ennyi a' hajók' kiterjesztésére elégnek látszott. E' vonal után helyezé tartalékul a' többieket, mindegyiknek utasítást és parancsot hagyván, melylyiket kövesse és segítse az előtte levők közül.

Az alexandriabeliek (is) elszántan jövének ki, 's hajóhadukkal csatarendbe állának. Az elővonalba huszonkét hajót helyezének, a' többit tartalékul a' második sorba állíták. Azonkívül tűzi löszerekkel 16), 's gyuló anyaggal tölt sok apróbb naszádot és sajkát hozának, ha talán csupa szám, zaj, 's tűz által minket elijeszthetnének.

A' két hajóhad közt szűk áltmenetű 's Africához tartozó zátonyok valának — mert úgy tartják, hogy Alexandriának fele Africában fekszik — 17). Igen soká várakozának mindkét részről, mellyik evezne keresztül e' szoroson; mert előre látták, hogy ki ezt teendi, kellőleg ki nem terjeszkedhetik, vagy, hami bal eset éri, vissza nem vonulhat.

XV. A' rhodusi hajók' vezére Euphranor 18) volt, kit lelki nagyságára 's vitézségére inkább népünk' férfiaihoz, mint a' Görögökhöz kellene hasonlitanunk. Ezt a' Rhodusiak országszerte isméretes tudománya 's lelki nagysága miatt választák haduk' kormányzójául. Ez Caesar' tűnődését sejtven így szóla: úgy tetszik Caesar! at-

től tartasz, hogy előbb kell ütköznöd, mint sem hajóvalodat kiterjesztheted, ha e' zátonyok közé első nyomulsz be. Bízd reánk a' dolgot; mi addig kiálljuk a' harczot, 's meg is felelünk várakozásodnak, míg a' többiek utánunk érkeznek. Nekünk csakugyan gyalázat, 's fáj is, ha szemeink előtt még tovább is hanykolódnak.

Caesar őt biztatván és szerfölött megdicsérvén a' csatára jelt ad. A' zátonyon keresztül ment négy rhodusi hajót az alexandriabeliek körülfogák, 's megtámadák. De azok kiállák a' támadást, és mesterségesen 's ügyesen kiterjeszkedének. A' tudomány itt annyit tett, hogy fölös száma mellett sem vehette oldalaslag egyiket is az ellenség, egynek sem sodorhatta le evezőit, hanem minden megtámadása szemközt fogadtaték.

Azonban elérkezének a' többi hajók. Tér' szűke miatt már most a' mesterséggel föl' kelle hagyni; vitézségtől függött egyedül az egész harcz. Alexandriában a' miénk szintugy, mint a' lakosok abba hagyták a' munkát és ostromot. Mindnyájan a' födelek' csucsaira menvén, helyet keresének a' legjobb kilátásra; és fohászaik- 's fogadásaikkal a' halhatatlan istenektől feleiknek győzelmet könyörgének.

XVI. A' harczolók' viszonyai nagyon egyenetlenek valának: mert ha mi veszténk, sem vízen, sem szárazon nem vala menedékünk; ha nyerénk, eldöntve semmi sem volt. Ha elleneink győznek hajóhadukkal, mindent nyereprendenek; ha buknak, még utóbb is kísérhetnek szerencsét. Egyszersmind nehéznek 's nyomoruságosnak tetszék, hogy a' csatában egy maroknyi nép' döntse el az egésznek, 's mindnyájoknak sorsát; kik közül ha valakit elhagyott bátorsága 's vitézsége, a' többieknek is, kik a' harczban részt nem vettek, kellett önmenekvésökről aggodniok.

Ezt Caesar a' mult napokban több ízben eléterjeszté embereinek; hogy mindnyájok' jólétét magoktól függni látván annál nagyobb tűzzel harczoljanak. Mindegyik (a' hajóba) költöztek arra kéré bajtársát, barátját, 's ismerősét, hogy az ő, 's azoknak, kik őt a' harczra megválaszták, várakozását meg ne csalja. Ez okért olly tűzzel viaskodának, hogy e' vízmelléki 's révész népet sem furcsasága 's ügyessége nem védte; sem nekik hajók' számával bővelkedőknek sokaságuk mit sem használt; sem az illy sokaságban kitűnő vitézségű férfiak embereink' vitézségével nem mérkőzhettek.

Ezen ütközetben a' nélkül, hogy részünkről csak egy hajó veszett volna is el, egy ötsor-, 's egy kétsor-evezős került kezünkbe katonáival 's legényeivel egyetemben, három pedig elsüllyesztetett. A' többiek a' közel levő város alá futának, hol őket a' töltések és szomszéd épületek elfődték, a' mieink' közeledését pedig gátolták.

XVII. Hogy ez többször ne történhessék, Caesar egyáltalában szükségesnek vélte a' szigetet 's az odáig terjedt gátot elfoglalni; mert sánczolatai a' városban nagy részént már készen levén bízott, hogy a' város és sziget ellen egyszersmind tehet próbát.

E' szándékhoz képest tíz cohort, a' könnyű vértezettük' színét, 's kiket a' gallus lovasokból alkalmasoknak velt, apróbb hajókra és sajkákra helyezett; azután az ellenség' ereje' megoszlatása végett fődött hajókkal a' sziget' másik részét megtámadta, nagy jutalmat tévén föl annak, ki a' szigeten biztos állást legelső szerzend 19).

Először rohantunkat mind a' két részen kiállották; mert mind a' házak' födeleiről harczolának; mind a' partokat, hová a' hely' zordonsága miatt mi nem könnyen férheténk, fegyveresek védék; mind a' szorosakat sajkákkal 's öt hadi hajóval fűgén 's ügyesen oltalmazák. De

mikor a' helyzet' megismérése, 's a' zátonyok' kifürkészése után közülünk néhányan a' partra jutottak, 's több utánok mentekkel a' róna parton álló ellenséget elszántan megtámadták, valamennyi pharosiak megszaladtak.

Ezek' elverése után az ellenség a' kikötőt védni megszünvén, a' partokhoz és helységhez vonula, 's épületei' oltalmazása végett a' szárazra ugrála.

XVIII. De azon erősítmények megett sem tarthatá magát sokáig, noha az épületek, ha kicsint nagygyal szabad összehasonlítani, olly alkatúak valának, mint Alexandriában, és a' magas és egymást érő tornyok bástyát képezének, embereink pedig hágsók, rőzsék, 's egyéb az ostromhoz kívántató szerek nélkül jövének. De a' rémület rendszerint ész- és eszmélettől megfosztja az embert, 's elzsibbasztja tagjait. Ekkor is úgy történt; ugyan is azok, kik nyílt és róna téren velünk mérközhetni bíznak, most feleik' megfutamása 's néhánynak eleste után rémültökben harmincz láb magasságu épületeken nem merészlének helyt állani; hanem a' gáton keresztül a' tengerbe ugrándo-zván nyolcz száz lépésnyi kőzön ált a' városba úszának. Mindazáltal közülök sokan elfogattak, vagy leöldöstettek. A' foglyok' száma általában hat százra méne.

XIX. Caesar szabad zsákmányzást engedvén katonáinak a' házakat kiraboltatta. Azután a' Pharos melletti hidnál 20) sánczot hányatott, 's oda őrtanyát rendelt. E' hidat az elfutott pharusiak oda hagyák; az erősebb 's a' városhoz közelebb másikat pedig az alexandriabeliek védék. Ezt Caesar más nap hasonlókép megtámadá, mert e' két híd' elfoglalásával, úgy látszék, a' hajók' kievezésének 's a' véletlen rablásoknak útja elvágatik. Már is hajóiból lőgé-pelyek 's nyilak által nem csak az őrizetet helyéről elűzte 's a' városba szorítá, hanem mintegy három cohortst, többet a' hely' szűke nem fogadván el,

a' szárazra ki is tett. A' többiek állásaikon a' hajókon maradának. Ezután Caesar a' hídfőt az ellenség ellen el-sánczoltatá, és a' hajók' útját azon boltozaton, mellyen a' híd álla, kövekkel betömte 's elzáratta, úgy, hogy csak egyik munka' végzése után is többé egy sajka sem csuszhatnék keresztül. A' másik munka' kezdetével az alexandriabeliek egész hadi erejökkel a' városból sietve kijövének, 's valamely szélesebb téren a' hídsánczok' ellenében megállának. Ugyan azon időben máskor terhhordók' fölgyújtása végett a' hidak alatt kibocsáttatni szokott hajóikat a' gát mellé állíták. Mieink tehát a' híd-'s gátról, amazok a' híd előtti szabad térről és hajókról a' gát ellen harczolának..

XX. Míg Caesar így foglalatoskodék, 's katonáit buzdítá, sokan a' hajós legények és tengeri katonák közül részint kíváncsiságból a' csatát látni, részint buzgalomból abban részt is venni, hajóinkból a' gátra ugrándozának. Ezek elejénte kövekkel 's parittyákkal az ellenség' hajóit a' gáttól elverték, 's annak, a' mint látszék, löszereik' sokaságával nagy kárt okozának. De mikor néhány alexandriabeli elég bátor vala azok megett jobbról partra szállni: embereink, valamint minden zászló, bizonyos rend és cél nélkül kiszállottak, úgy egészen rendetlenül hajók felé visszafutának. Ezek' futásán neki bátorodván az alexandriabeliek, többen szállának partra, 's embereinket, a' zavarodottakat, annál tüzesebben sarkalák. A' hadi hajókon maradtak iziben bevonák a' lábtókat, 's a' parttól elevezének, nehogy a' hajók ellenség' kezeibe essenek. A' hidon 's gát végén álló három cohorsunk' emberei ezek által rémületbe jöven az elkezdett hídsánczolást abban hagyák, 's teljes erejükből a' hajók felé szaladának, mert hátul lármát hallván, szemközt löszerek' záporát állván ki, 's feleik' futását látván féltek, nehogy hátulról bekerítessenek, 's a' hajók' eltávozta után

a' visszavonulástól teljességgel elvágassanak. Ezek' egy része a' legközelebbi hajókra jutván a' nagy szám 's terh miatt velök együtt elsüllyedt; más rész ellent állván, vagy tűnődván: mit csináljon, az alexandriabeliektől fölkonczoltatott. Némellyek szerencsésb foganattal az elindulásra horgonyokon készen állott hajókra jutván baj nélkül megmenekedtek. Kevesen merényre elszánt lélekkel, 's paizsaik' segítségével a' legközelebbi hajókhoz úszának 21).

XXI. Caesar, míg lehetett, embereit a' híd és sánczolatok melletti maradásra buzdítván maga is szintolly veszélyben forgott. De mikor mindnyáját futni látá, ő is hajóra vonula. Hová, midőn a' vele nyomuló sokaság hasonlókép berohant, és sem rendeléseket tenni, sem a' parttól szabadulni nem lehetett, azt, mi meg is történt' előre gyanítván, a' vízbe szökött, 's a' távolabb álló hajókhoz úszott 22). Innen szükségben levő feleinek sájkákat küldvén néhányat megmentett. Hajója a' katonák' sokasága miatt elsüllyedvén embereivel együtt elveszett.

E' csatában a' legiobeliek közül mintegy négy százat vesztenk, 's valamivel többet a' hajóhadbeliek és evező legények közül.

Az alexandriabeliek e' helytt a' védváracsát nagy sánczolatokkal, 's lögéplyekkel megerősíték, 's a' követket a' tengerből kiszedvén hajóik' kiindítására (ismét) szabad utat nyérének.

XXII. A' helyett, hogy e' veszteség által katonáink elcsüggedtek volna, még jobban neki tüzesedtek, 's nagyobb buzgalommal fogtak a' dologhoz az ellenség' munkálatainak kiostromlásában, a' naponkénti csatában mikor alkalom mutatkozék az alexandriabeliek' előnyomultok-vagy kiütésükkor * *hiány* * a' seregecskét munkálatokkal elszorítani, 's a' katonák' égő vágyai által. Caesarnak elterjedt buzdítása sem ért föl a' legiok' erőködésével, 's

harczvágyával, úgy hogy az igen veszélyes megtámadásoktól őket inkább elijeszteni, 's vissza tartani kelle, mint a' harcra serkenteni.

XXIII. Látván az alexandriabeliek, hogy a' Romaiakat mind a' szerencsés esetek állandóbbakká, mind a' balok még tüzeesebbekké teszik; egy harmadik esetet pedig, mellybe bizodalmokat inkább helyezhetnék, nem ismérték: tehát, mint vélekednünk lehet, vagy a' király' barátainak, kik Caesar' őrizete alatt valának, sugallására, vagy titkos hirhordók által a' királytól is helyben hagyott előbbi önszántukból Caesarhoz követeket küldének: bocsátaná el a' királyt, 's engedné feleihez jőni. A' leánykormányi unalom, gyámság alatti igazgatás, és Ganymedes' zsarnoki uralkodása miatt mindnyájan készek magokat a' király' parancsainak alája vetni. Ha ennek közbenjárása által Caesar' pártolását 's barátságát megnyerendenék, nem gátolván semmi vész' aggodalma, a' sokaság meghódolna.

XXIV. Caesar jól ismeré ugyan e' mindig mást gondoló 's mást színlő nemzet' csalárdságát; mindazáltal hasznosnak találta a' kérők' kívánságát teljesíteni; mert ha kérelmök szerint éreznek, úgy hívé, elbocsáttatása után is hű marad a' király; ha pedig, a' mi természetekkel jobban megegyezett, a' királyban csak vezért keresnek hadviselésre: fényesebb 's dicsőbb leend harcza a' király, mint a' gyülevész és szökevényekből álló csoport ellen.

Inté tehát a' királyt, hogy szíven hordozza atyái országa' javát; ne engedje az olly jeles hazát legocsmányabb gyujtogatások 's rablások által elpusztíttatni; térítse először józan gondolatokra népét, 's azután tartsa meg azokban; maradjon hű a' romai néphez 's ő hozzá, mivel annyira megbizik benne, hogy fegyverben álló elleneihez bocsátja. Így ereszté el jobbával jobbon

tartván a' már érett korra jutott ifju herczeget. De a' király, nehogy nemzetétől elfajuljon, a' tettetés' mesterségében jártas levén sirva könyörge Caesarnak: ne bocsássa el magától. Maga a' királyi szék nem kedvesb előtte Caesar' látásánál.

Caesar maga is megindult, letörlé a' herczeg' könyeit, 's feleihez bocsátá, bizonyossá tévén, hogy illy érzelmek mellett nem sokára (ismét) együtt leendenek.

Csaknem azt kellene hinni, hogy a' herczegnek bucsuzáskor öntött könyeik öröm-könyvek valának, olly hévvel ragada Caesar ellen fegyvert, mihelyt őrizet alól szabad lábra állíttatott. Caesar' Legatusai, barátai, Centurioi 's katonái közül többen örvendettek azon, hogy t. i. Caesar' fölösleges jószívűségét ezen ifju' családsga úgy megjárta. Épen mintha Caesart e' tette csupán jószívűsége, 's nem legbölcsebb czélja vette volna.

XXV. Az alexandriabeliek (csak hamar észre vevék, hogy (új) vezérökkel sem hatalmuk nem erősbödött, sem a' Romaiak' élénksége nem kisebbült. Nagy fájdalmukra a' katonák csufot üztek a' király' ifju korából 's erőtlenségéből. Látták, hogy semmire sem mennek. Azon fölül híre futamult, hogy szárazon Syriai- és Ciliciából Caesarhoz nagy segítség érkezik, mi felől Caesar még semmit sem tudott. Eltökélék tehát az eleséget, melly hozzánk vizen szállíttaték, elfogni. Ez okért Canopus 23) mellett alkalmas helyekre könnyű hajókat állítván ki, élelményünkre leselkedének.

Erről tudósíttatván Caesar a' hajóhadat kikészítteté és szükséges karba helyezetté. Parancsnokává Tib. Nero 24) tévé. Vele menének a' rhodusi hajók is, 's ezekkel Euphranor, ki nélkül soha tengeri ütközet, és soha szerencsétlenül nem történt. De a' szerencse, melly legnagyobb kegyelteit többnyire súlyosb csapásra tartja

fenn, hajdani szokásához hűtelen most Euphranort üldözte. Mert midőn Canopushoz érkezte után mind a' két hajóhad harcra készülten egymásra bukkant, és Euphranor, szokása szerint, első kezdé a' viadalt: egy ellenséges háromsor-evezőst ugyan áltlyukasztott 's elsüllyesztett; de a' legközelebbit messzebb üzvén, 's a' többi utána nyomuló hajóktól nem elég hamar gyámolítottván az alexandriabeliektől körül vétetett. Senki sem méne segítségére, vagy mivel vitézségénél fogva magát védeni őt elégségesnek tarták, vagy mivel önmagokat félték.

Ő egymaga tüntette ki tehát magát, de egymaga vezett is el diadalmas négysor-evezőisével e' csatában.

XXVI. Az alexandriai háboru' kiütésekor a' pergamusi Mithridates, honn szintolly jelességű, mint hadban vitéz, 's belátó, hű, nemes, és Caesar' pártján levő férfit segédsereg-gyűjtés végett Syria- 's Ciliciába küldetvén a' nemzetségek' kitűnő jó hajlandósága 's tulajdon munkássága által rövid idő alatt nagy számú sereget gyűjte 25), 's épen ez' időtájban szárazon Pelusium 26) felé nyomula, ott hol Aegyptus Syriával határos.

E' városba Achilles a' hely' alkalmas volta miatt erős őrsereget telepíte; mert valamint a' tengeren Pharus, úgy a' szárazon Pelusiumot tartják egész Aegyptus' kulcsának.

Mithridates e' várost hirtelen sok emberrel körülevén az őrizetnek kemény ellentállása után részint seregei' sokaságával a' sebeseket és fáradtakat mindig épekkel váltván föl, részint ostromi szilárdságával 's állhatatosságával azon napon, mellyen azt megtámadta, be is vette, 's abba őrsereget telepíte. E' szerencsés vállalat után Caesarhoz Alexandriába siete, 's minden tartományt, mellyen keresztül ment, tekintetével, melly a' győztöst rendszerint kíséri, lecsillapított 's Caesar' részére vont.

XXVII. Nem messze Alexandriától fekszik ezen tájékok' legnevezetesebbike, mely Deltának hivatik. Nevét e' betű' hasonlatosságától vette; mert a' Nilus' egyik ága csodálatosan két folyamra oszlik, 's középett lassanként tért hagyván legtávolabb torkolatokban a' tengerbe ömlik.

A' király megértvén, hogy Mithridates e' helyhez közelít, 's tudván, hogy annak a' folyón ált kell jőni, ellene nagy sereget küldött, azon reményben, hogy azt megverheti, és tönkre teheti, vagy legalább bizonyosan föltartóztathatja. De a' milly igen ohajtotta őt megverni, ugy megleglé annak egyesülését Caesarral gátolni.

Az elősereg, mihelyt Deltából a' folyón áltkelhetett 's Mithridatessel találkozhatott, azonnal elkezdé a' csatát sietvén az utánok jövőket a' diadal' részvételéből kizárni.

Mithridates a' mi szokásunk szerint igen bölcsen besánczolt táborában állá ki azok' rohantát. De mikor az ellenséget vigyázatlanul, 's pajzánul a' sánczok elejbe látta jőni, minden részről kirohanván, közüle sokat leöldözött. Ha a' maradék táj-ismérete által nem menti magát, vagy résznyire a' hajókba, melyeken a' folyón áltkelt, nem vonja, egy lábíg oda vala veszendő.

Midőn e' seregek rémültökből kevéssé magokhoz tértek, az utánok jövőkkal egyesülvén az ellenségeskedést Mithridates ellen ismét megújíták.

XXVIII. Mithridates hírnököt a' történt dolgot megviendőt, küldé Caesarhoz. Ugyan ezen esetről tudósítotték felei által a' király is. Így majdnem egyszerre kerekedék föl a' király Mithridatest tönkre tenni, Caesar pedig azt magához csatolni.

A' király a' gyorsabb vízi utat választá a' Niluson, hol nagy hajóhada készen állott; Caesar nem akara ezen uton menni, nehogy a' folyón kénytelenitessék megütközni, hanem körül-evezte azon tengert', mely főleb'

bi említésünk szerint Africához tartozék. Mindazáltal megelőzte a' király' hadait, mielőtt az Mithridatest megtámadhatta volna, 's a' sereg' vesztesége nélkül egyesüle a' győzödelmessel.

A' király seregeivel egy a' természettől megerősített helyen telepedék meg; emelkedett vala az, alatta mindenfelé rónaság terjede, három oldalról pedig különemű erősítményekkel fődözteték. Egyik oldala a' Nilusra dült, másika amaz emelkedettebb hely' csucsa felé terjedett; úgy hogy abból egy rész a' táborba esett; a' harmadikat mocsár keríté.

XXIX. Caesar' utja 's a' királynak oda mintegy két ezer lépésnyire fekvő tábora közt egy keskeny, de igen magas partu 's a' Nilusba szakadó folyó volt. A' király megértvén Caesarnak ezen uton jöttét, egész lovasságát, 's könnyű gyalogainak színét e' folyóhoz küldé, hogy Caesar' átkeltét akadályozzák, 's távolban a' partokról egyenetlen harcza bocsátkozzanak 27); mert itt mit sem használt a' vitézség, valamint nem veszélyezteté magát a' gyávaság.

Gyalogaink 's lovasaink boszongódnak, hogy siker nélkül illy sokáig foly harcuk az alexandriabeliekkal. Tehát egy időben az elszéllýedve zátonyokat kereső germanus lovasok az alacsonyabb partoknál folyón a' áltusztak, és a' legiobeliek nagy fákat hosszukban mind a' két partot érőket, levágván, a' folyóba vetvén, 's hamarjában földdel behányván, azokon keresztül mentek. Elleneink a' sebes megtámadtatáson olly rémületbe jövének, hogy üdvöket futásban keresék; de hijába, mert kevesen jutottak királyukhoz, a' többiek csaknem mindnyájan fölkonczoltattak.

XXX. Szándékának olly dücsőséges végrehajtása után Caesar úgy vélekedvén, hogy hirtelen megérkezte nagy rémületbe hozandja az alexandriabelieket, mint

győztös azonnal a' király' tábora felé hajtott. De ezt nem csak jól besánczolva, 's már fekvése által védve, hanem annak gerébét fegyveresékkal sűrűen megrakva látván, uttól 's harcztól fáradt katonáival azt nem akará (azonnal) vinni. Tehát kis távolnyira az ellenségtől tábort üttete.

Más nap azon sánczvárat, mellyet a' király nem meszsze a' tábortól a' közel levő falukban hányatott, 's mellék-sánczok által a' táboréival összekapcsolt, Caesar, hogy a' falu' birtokába jusson, egész erejével megtámadván megvette; nem mintha nem vélte volna ezt kevesebb emberrel is eszközölhetni, hanem mivel e' (kisebb) győzödelem után, rémületben levén az alexandriaiak, azonnal a' király' táborát akará ostromolni.

Tehát azon ostromléptekkel, mellyekkel a' sánczvárból táborukba szaladó alexandriabelieket a' mieink üzték, a' besánczolt tábor elébe jövének, 's az előtt löszerekkel legélénkebb harczt kezdének.

A' tábort csak két részen lehete megtámadnunk: először a' főlebb említett szabad nyíláson 28), 's másodszor a' tábor 's Nilus közti nem nagy közép téren. Azon részt, mellyen legkönnyebben hozzá lehete férni, legtöbb, 's legválogatottabb alexandriabeli védé; de leginkább szorongaták és sebzék embereinket, kik a' Nilus folyó' részén harcolának; mert a' mieink különböző részekről lövöldöztetének: elül a' sánczgeréből, hátul a' folyóból, honnan parittyások- 's ijászokkal megrakott sok hajó szórá reánk löszereit.

XXXI. Mikor Caesar látta, hogy katonái a' hely' alkalmatlansága miatt minden erőködés mellett sem mehetnek sokra; 's észre vette, hogy az alexandriabeliek a' tábor' legfelsőbb részét, mivel az már természetből elég erősnek tartatott, elhagyták, és részint harc- részint látás-vágyból a' csatatérre leszaladtak: a' hős lelkű 's

nagy hadi tapasztalásu Corfulenus' vezérlete alatt cohorsokkal a' tábort arra megkerülteté, 's a' legmagasabb csúcsot megátadattá.

Oda érkezünkör, mivel az erősítményt csak kevesen védtek, mi ellenben igen tüzesen harcolánk, 's különféle helyekről lárma 's csatazaj támada, a' megrémült alexandriabeliek remegve futkoznak a' tábor' minden részébe szerte. E' zavar által embereink annyira neki buzdultak, hogy minden részről csaknem egyszerre, de még is a' tábor' legfelsőbb pontján először, törtek be. Innét lefelé rohanván az ellenség' táborában nagy vérontást okozának.

E' veszély' kerülése végett az alexandriabeliek a' víz felüli részen csoportonként ugrándozának le a' gerétről. Az elsőközülök a' nagy terhtől magában a' sánczárookban elnyomatván, a' többiek (ezeken keresztül) könnyebben elszaladának.

Tudva van, hogy maga a' király is táborából elfutván egy hajóba fölvetetett. De ez a' legközelebbi hajóhoz úszók' sokasága által elmerülván, ő is elveszett 29).

XXXII. E' szintolly szerencsésen mint sebesen végrehajtott vállalat után fő győzödelme' bizodalmaiban Caesar szárazon a' legközelebbi uton lovasságával Alexandria felé tartott, 's a' városnak az ellenség' őrhadával rakott részébe diadalmasan bement. Nem is csalatkozott véleményében, hogy ezen ütközet' hallására senki sem fog már ellentállásról gondolkodni.

Megérkezténél vitézségének 's nagylelkűségének méltó jutalmát aratta; mert a' városiak mindnyájan elveték fegyvereiket, elhagyák sánczolataikat, 's azon ruhát öltvén magokra, mellyben a' kegyelemért esedezők szoktak uralkodók előtt rimázkodni, 's minden istenök' képeit, mellyeknek szentelt tekintetével szokták bántott 's haragvó királyukat megkérlelni, előhordván, az érkező Caesarnak elejbe menének, 's neki meghódolának.

Caesar elfogadá hódolatukat 's vigasztalá őket; azután az ellenség' erősítményei között saját város-osztályába méne feleinek nagy öröme, kik nem csak a' háboru' 's ütközet' illyes kimenetén, hanem illy nemű szerencsés vissza-tértén is örvendezének.

XXXIII. Aegyptus' és Alexandria' meghódítása után Caesar azoknak adá az országot, kiket Ptolemaeus végakarátjában, mellyben a' romai népnek esdeklék, hogy azon változást tenni ne engedjen, örököseivé tett. Mert elveszvéen annak két fija közül az öregebb: az ifjabbikat és Cleopatrá két leányának idősebbikét, ki Caesar' hűségében 's oltalma alatt maradott, iktatá a' királyi székhé 30). Az ifjabb herczegné Arsinoe, kinek nevében, mint főlebb említők, hatalmával Ganymedes sokáig visszaélt, rendelése szerint az országból eltávolíttaték 31), nehogy pártoskodó emberek által, mielőtt a' királyi hatalmat az idő megerősítené, ismét új meghasonlások támadjanak. A' régi katonákból álló hatodik legiot magával vivén, a' többieket ott hagyá, hogy gyámolítsa azon királyok' hatalmát, kik hű ragaszkodásukért Caesar' pártjához, sem feleik' szeretetére nem számolhattak, sem, kevés nap óta ülén csak a' királyi széken, régi fejedelmek' tekintetével nem birtak. Azonfölül Caesar' véleménye szerint becsületünk, 's az ország' java úgy kívánta, hogy a' királyok, ha hívek maradnak, hatalmunk alatt bátorságban legyenek; 's ha hálátlanok lesznek, általa féken tartassanak.

Igy mindent végezvén 's elrendelvén Caesar szárazon Syria felé indula.

XXXIV. Míg ezek Aegyptusban történtek Deiotarus király 32) Domitius Calvinushoz Caesarnak Asiában 's a' mellék tartományokban helytartójához járult könyörögvén: ne engedné Pharnacestól 33) országát kis Armeniát 34) és Ariobarzanes' birtokát Capradociát 35)

biratni 's pusztíttatni. Ha e' nyűgtől meg nem szabadíttatnak, nem képesek parancsait teljesíteni, sem Caesarnak az ígért pénzt lefizetni.

Domitius nem csak a' pénz' letevését látta hadkölteégei' fődözésére szükségesnek, hanem a' diadalmas Caesarra, 's reá nézve rutnak is tartotta kül király általszövetségeik' 's barátaik' birtokát elfoglaltatni: azért rögtön parancsot küldé Pharnaceshez: takarodjék ki Armenia- 's Cappadociából, 's a' római népnek bel-háborúi foglalkozása közben ne sértesse annak jogait és fennségét. Illy hang, úgy véle, nagyobb hatásu lesz, mint ha azon tartományokhoz sereggel közelít. Legioihoz méne tehát; egyiket a' három közül — a' harmincz hatodikat — magához vevé, a' másik kettőt Caesar' írott parancsára ahhoz küldé Aegyptusba. Egyik ezek közül az alexandriai háboruban nem jó elő, mert utja szárazon Syrián keresztül méne.

Harmincz hatodik legiojához Cn. Domitius még más kettőt csatla Deiotoruséból, mellyeket ez több év óta római lábra állított 's fegyverzett: továbbá száz lovast, Ariobarzanestól is ennyit. P. Sextiust a' Quaestorhoz C. Plaetoriushoz küldé; hozza el a' Pontusban nyakra főre fölállított 36) legiot; és Quinctus Patisiust segédsereg' hozása végett Ciliciába.

Mind ezen seregek Domitius' parancsára hamar összegyűlének Comanában 37).

XXXV. Azonban a' követek Pharnacestól vissza jövének azon válaszzsal, hogy ez Cappadociából kivonult; kis Armeniát pedig, mellynek mint atyai birtoknak ő hozzá kell tartoznia, vissza vette. Azonban Caesarnak ezen ország fölötti határozatáig maradjon minden előbbi állapotjában; mert ő kész annak, mit Caesar rendelend, fejet hajtani 38).

Cn. Domitius látván, hogy Pharnaces nem jó szán-

tából, hanem kénytelenségből hagyta oda Cappadociát, mivel az országgal határos Armeniát könnyebben védhetné, mint a' távolabb eső Cappadociát; és mivel három legioval gondolta jóni Domitiust; és (csak) azon tudósításra, hogy kettő közülök Caesarhoz küldetett, állapodott meg Armeniában: megmaradt kívánata mellett, hogy azon országból is takarodjék ki; mert nincs több joga Armenia- mint Cappadociához; azon kérelme is igazságtalan, hogy Caesar' érkezétség minden a' réginél maradjon; mert ugy maradna meg a' régi állapot, ha ugy volna minden, mint volt.

E' válasz után főlebb említett seregeivel Domitius Armenia felé indult. Utját a' magasabb tájékoknak vevé; mert Pontusban Comanától egész kis Armeniáig egy erdős, Cappadociát Armeniatól választó, hegygerincz vonul. Ez utban azon jó van, hogy a' hegyeken az ellenség' hirtelen megrohanásától nem tarthatni, 's hogy e' hegység' tövében fekvő Cappadociából nagy eleség-szállítmányra leheté számolni.

XXXVI. Pharnaces azonban egymás után küldögeté Domitiushoz a' béke felől alkudozó, 's neki királyi ajándékokat vivó követeket. De Domitius folyvást megveté azokat, 's a' követeknek ezt felelé: nincs szentebb előtte, mint a' romai nép' méltóságát, 's frigyesei' uralkodását helyre állítani.

Hosszu és szakadatlan menet után kis Armeniában levő Nicopolis város' 39) tájára érkezék, melly két részről magas, de a' várostól jó távol eső hegyek által környezett rónán fekszik. Ettől mintegy hét ezer lépésnyire táborni üte.

E' táborból egy szűk 's bajos helyre volt a' menet. Pharnaces itt gyalogsága' színét, 's csaknem egész lovasságát cselbe állítá; e' hegytorok megett pedig sok barmot, legeltete, 's e' tájékbeli falusi 's városi néppel munkájokat üzeté, hogy Domitius, ha e' szorulaton békén menne keresztül,

cselről semmit se gyanítson, a' mezőkön, mint jó barátok' érkezénél, barmokat 's embereket forogni látván; ha pedig mint ellenség' földére jőne, katonái zsákmány-ragadozás végett széllyel menvén, elszórtukban konczoltassanak össze.

XXXVII. Ezen intézkedései közben még is mind-egyre küldözgeté béke 's barátság alkudozóit Domitius-hoz, ez által vélvén őt annál könnyebben megcsalhatni. Ellenben épen a' béke' reménye okozá Domitiusnak ugyan azon táborban veszteglését.

Pharnaces nem fordíthatván haszonra az első alkalmat, 's félvén, hogy észre vétetnek cselei, a' táborba voná (lesben álló) katonáit.

Más nap Domitius Nicopolishoz közelebb ment, 's épen a' város előtt üte tábort. Míg ennek erősítésével foglalkozának embereink, Pharnaces a' maga módja és szokása szerint csatarendbe álla. Homlok sorát folyvásti egyenes vonal képezé; a' szárnyak három sor segédseregesek által fődöztetének. Hasonló szerkezetű volt a' kö-zép pont, úgy hogy a' közvonalok jobbról 's balról csak egyes sorokból állának. Domitius a' geréb elejbe helyezvén katonáinak egy csapatját a' táborán kezdett munkát befejezte.

XXXVIII. Következő éjjel Pharnaces embereket fogott el, kik az alexandriai esetekről Domitius-hoz leveleket vivének; ezekből érté, hogy Caesar nagy veszélyben forog, 's Domitiust kérve kéri: küldjön neki minél előbb segítséget, 's maga is Syrián keresztül közelítsen Alexandriához.

Ezt értvén Pharnaces, vesztegleni annyinak tartá, mint győzni; mivel véleménye szerint Domitiusnak haladék nélkül el kelle költöznie. Tehát a' várostól, ott, hol embereinknek a' megtámadásra legkönnyebb 's leg-egyenesebb utjak volt, nem igen távol egymástól egye-

nes vonalban két árkot, négy lábnyi mélyeket húzatott azon helyig, mellyen túl nem szándékoztak csatarendét vinni. Ezen árkok közt állá mindig csataredben, egyéb lovasságát pedig, melly máskép haszonvehetlen, 's a' mienknél számra jóval erősebb volt, túl az árkon oldalvást helyezé.

XXXIX. Domitius nem annyira saját mint Caesar' veszélyén aggódván; vissza vonulni pedig, ha az egyszer vissza vetett béke-ajánlatokat ismét ohajtana vagy ok nélkül távoznék el, bátorságosnak nem tartván, közel táborából seregét csatára kivezeté. A' harmincz hatodik legiot jobb szárnyra állítá, a' pontusit balra. Deiotarus' legioit a' csatavonal' közepére helyezé, a' homlokrendnek mindazáltal szűk tért szabott, mivel a' többi cohorsokat segítségére állítá.

Igy állván mind a' két sereg, csatára kelt a' dolog.

XL. Mindkét részről egyszerre adatek csatajel. Összecsapnak. Tüzesen, 's változva foly a' harc: mert a' harmincz hatodik legio az árkon kívül álló királyi lovasokra rohanván olly szerencsés, hogy egész a' város' faláig nyomul, az árkon átkel, 's az ellenséget hátulról támadja meg. De a' másik szárnyon a' pontusi legio, miután kevéssé hátra nyomatott, 's az árkot másod ízben akarná megkerülni, hogy jobb oldalon esbessék az ellenségnek, épen az árkon áltmentében összeszoríttatott, 's tönkre tétetett. Deiotarus' legioi alig állottak egy rohanatot ki.

A' győztös királyi seregek' jobb szárnya tehát és dereka a' harmincz hatodik legio ellen fordula, melly mindazáltal, noha minden részről nagy számú ellenségtől környezve, vitézül kiállá a' diadalmaskok' rohanatát, és legnagyobb lélekébrengéssel körben állva harcolván a' hegyek' tövébe vonult, hol azt az alkalmatlan helyzet miatt Pharnaces nem akarta (tovább) zaklatni.

Imigy a' pontusi legio csaknem egészen, Deiotarus' katonái pedig nagy részént elveszvé, a' harmincz hatodik legio csupán két száz ötven ember' hijával a' hegyekre eljuta. Ezen ütközetben mindazáltal néhány nagy jelességü 's tekintetű romai lovag hulla el.

Mind e' veszteség mellett Domitius még is elszórt serege' maradványait öszveszedte, 's biztos utakon Capadocián keresztül (kis) Asiába vonult.

XLI. Szerencsében elbizván magát, és Caesar' sorsát olyannak reménylén, mint ohajtá Pharnaces Pontust egész seregével megraká, 's vélén, hogy atyjánál szerencsésebb leend, mint győző 's kegyetlen király sok várost megvett; romai 's pontusi polgárokat kirabolt: kiket külső kecs, vagy ifjuság ajánlott, a' halálnál keservesb kínzások alá 40) vetette, 's dicsekedve, hogy atyai országát vissza foglalta, minden ellentállás nélkül Pontus' birtokába lépett 41).

XLII. Ezen idő tájban csapást szenvedtünk Illyricumban, melly Provinciát a' mult hónapokban nem csak gyalázat nélkül, hanem dicséretesen is megtartottunk. Mert Caesar' Quaestora Q. Cornificius a' mult nyáron két legioval oda mint Proprætor küldetvén e' Provinciát, noha az hadseregek' táplálására koránt sem elég termékeny, 's a' szomszéd tartományi háboru 's (belső) viszályok által 42) pusztult 's kicsikart volt: még is eszével és szorgalmával, nagy vigyázatot fordítván minden léptére, nem csak vissza vette, hanem meg is védte. Ugyan is magas helyeken épült több várát, mellyeknek alkalmas fekvése a' várlakosokat kicsapásokra 's ellenségeskedésre bizgatta, ostrommal megvett, 's a' zsákmányt katonáinak engedte; melly noha csekély volt, nekik még is a' Provincia felőli igen silány várákozásuknál fogva nagy örömet okozott, kivált mivel azt vitézséggel szereztek. Továbbá a' Republicának mindenkor rendkívüli szolgálata-

tokat tett Jadertinusok' 43) néhány hajójával a' pharsaliai csatából nagy hajóhaddal ezen öbölbe jött Octaviusnak elszéllýedt hajóit elfogta, úgy hogy ha e' hajókat a' frigyesekével összekapcsolja, tengeri ütközetbe is bocsátkozhaték.

A' diadalmas Caesar azonban a' világ' legellenkezőbb részein nyomozta Cn. Pompeiust, 's azon hirre, hogy ellenei közül többen az összeszedett futamlók' maradékai-val együtt Macedonia' közel léte miatt Illyricumba vonultak, levelet küldé Gabiniusnak, hogy a' nem rég állított legiokkal oda nyomuljon, 's Q. Cornificiussal egyesülvén a' Provinciát minden veszélytől védje; ha pedig ez csekélyebb erővel is eléggé földözthetnék, a' legiokat Macedoniába vigye; mert úgy hitte, hogy míg Pompeius él, azon tájek' 's ország' lakosai nem szűnnek e' háborut megújítani.

XLIII. Gabinius, vagy mivel a' Provinciát olly kizsarolt-nak nem gondolta; vagy a' diadalmas Caesar' szerencsés-jére sokat épített; vagy saját vitézségében 's belátásában, mellyet sokszor a' háborukban megkisértvén vezérlete 's neve alatt olly nagy és szerencsés tetteket vitt végbe 44), bizakodott: az évnék téli és zordon szakában nyomula Illyricumba. De e' Provinciában nem találá gyámolítást; mivel az részint kizsarolt, részint hűtelen volt. Eleség a' tengeren sem szállíttathaték fergetegek miatt. A' nagy nyomorúságban kénytelen volt a' háborut úgy viselni, mint a' körülmények kívánták, nem mint akará; 's mivel eleség' szűke miatt a' legviharosb évszakban kénytelenítetett várakat 's városokat ostromolni, gyakran vesztessé vála; mi miatt a' barbarusoktól úgy megvettetett, hogy a' legvitézebb 's leghívebb romai polgárok-lakta tengeri városba Salonába utaztakor kénytelen volt az úton magát keresztül vágni. E' csata több mint két ezer közvitézbe, harmincz-nyolcz Centurioba, és négy Tribunusba került,

mielőtt a' maradékkal Salonába ért volna. Itt kevés hónap mulva mindennek legnagyobb szükében lebetegedvén meghalt.

E' férjfiu' szerencsétlensége éltében, 's hamar elkövetkezett halála nagy reményt gerjesztett Octaviusban a' Provincia' elfoglalására. De Cornificius' figyelme, Vatinus' vitézsége, és a' mi háboruban legtöbbet nyom, a' szerencse csak hamar elenyészte vig kilátásait.

XLIV. Vatinus Brundisiumban tudá meg, mik történtek Illyricumban. Midőn Cornificius által levélben ismételve fölszólíttatnék: jőjön a' Provinciának segítségére, és hallaná, hogy M. Octavius a' barbarusokkal frigyot kötött, és részint hajóhadával ön személyében, részint száraz földi seregekkel a' vad népek által több helyen katonáink' őrtanyáit megtámadja; noha betegségben sinlődött, 's testi ereje nem felelt meg hős tüzeinek, még is vitéz lelke legyőzte a' természet' erőtlenségét, és a' tél' 's hirtelen készület' akadályait. Mert a' kikötőben kevés hadi hajója levén Q. Calenushoz írt Achajába: küldje el neki a' hajóhadat; és mivel ez nem érkezék olly hamar, mint azt veszélyes állapotunk kíváná — mert Octavius' támadásait nem lehet tovább kiállani — tehát rakhatókra, mellyekkel bővelkedett, noha azok a' hadi hajók' kellő nagyságával nem bírtak, ormányokat alkalmaztatott. Ezekhez kapcsolá a' hadi hajókat, és szaporodván így tengeri ereje, a' seregnek Graeciába áttételekor betegség miatt Brundisiumban számosan maradt minden legiobeli öreg katonákkal hajóhadát megrakta, és Illyricumba vitorláza. Itt néhány elpártolt, 's Octaviusnak meghódolt tengeri várost vissza foglalt; a' szándékukban maradottak mellett pedig elvitorlázott: mert nem akará, hogy őt akármi is föltartóztassa magával Octaviussal minélőbb összekaphatni.

Erkeztével kényszeríté őt a' mieink által megra-

kott Epidaurus' 45) ostromával szárazon 's vizen fölhagyni, 's megmenté ez által őrseregünket.

XLV. Octavius megtudván, hogy Vatinius' hajóhada nagy részént apró evezősökből áll, hajóhadában bizván Tauris' szigeténél megállott, melly tájra Vatinius üldözőleg már eljutott volt, nem mintha tudta volna, hogy Octavius itt vett állást, hanem mivel eltökélé őt talvolabb vidékekre űzni.

E' szigethez közeledtekor hajóhada részint a' zavaros idő miatt, részint mivel ellenséget itt nem is gyanítának, messze elterjedt; 's im' hirtelen lát egy hajót katonákkal megrakva az árboz' feléig leeresztett vitorlákkal feléje tartani.

E' látványra azonnal bevonatá vitorláit, 's lebocsáttatá azok' rudjait, 's fegyverbe állíttatá katonáit. Azután kitűzvé lobogóját — ez volt a' csata-jel — a' legközelebbi hajókat értesíté, hogy ugyan azt cselekedjék. Vatinius' emberei hirtelen meglepetésök után készülének (csak); ellenben Octavius' hajói már fölkészülten jövének a' kikötőből. Mindkét részről csatarendbe állának. Octavius' vonala rendesebb volt, de Vatinius' katonáiban elszántabb a' lélek.

XLVI. Midőn Vatinius észre vevé, hogy hajóinak sem nagyságára, sem számára (elleneivel) nem mérkőzhetik: e' véletlen összeütközésnél nem akarta a' dolgot csupán szerencsére bízni. Tehát ötsor-evezősével legelső rohant Octavius' négysor-evezősének, 's ez viszont szélesebséggel 's legnagyobb erővel hajtván ellene, a' két hajó' orra olly keményen ütközött egymásba, hogy Octavius' hajója, orrának ketté repedése után, fájában akadt meg. A' többi pontokon (is) tüzesen fogtak a' viadalhoz; legfőkép pedig a' vezérekhez tolongának; mert mindenik az övéjének menvén segítségére a' szűk tengeren kemény tusára kelének. Minél közelebb juthatának a' hajók egymáshoz, annál erősebbek levének a' vatinianusok; mer-

ezek hihetlen vitézséggel minden tétova nélkül hajóikból; az ellenségeire áltszökének, 's egyenlítettén a' harczviszonyok, kitünőleg vitézkedve jó sikerrel harczolának. Maga Octavius' négysor-evezőse is elsüllyesztetett; sok más hajó elfogatott, vagy hajó-orrokkal betörtetettén elmerült; a' legénység vagy a' hajókon fölkonczoltatott, vagy a' tengerbe vettetett. Maga Octavius is egy sajkára kapott, melly a' sok reá tolakodó miatt elsüllyedt. Ő még is, noha sebhedten, egyik rabló hajójához úszék.

Abba fölvetetvén a' csatát elválasztó éjszakán nagy szélvész' alkalmával kifeszített vitorlákkal eliramlott. Néhány azon vésztől történetből menekedett hajója utána evezett.

XLVII. Vatinius szerencsésen végzett vállalatja után fordulót fuvatott, 's egy hajót sem veszve diadalmasan azon kikötőbe evezett, mellyből Octavius csatára indult volt ki.

Ezen ütközetben egy ötsor-, két háromsor-, 's nyolcz kétsor-evezőst fogott el, úgy szinte többeket Octavius' hajós legényei közül.

A' következő napot Vatinius saját hajóinak 's az elfogottakénak jobbtárgatásával töltvén, harmadnap Issa' szigete felé tartott, mivel, véleménye szerint, futtából oda vonulhatott Octavius.

E' sziget' városa az egész tájékon legjelesebb, 's egyzersmind Octaviushoz legragaszkodóbb volt. Mindazonáltal oda érkezévével meghódolt Vatiniusnak, ki itt tudá meg, hogy Octavius néhány apró hajón jó széllel Graecia' partjai felé tartott 46), onnét Siciliába, azután Africába evezendő.

Igy rövid idő alatt a' legjelesebb vállalat sikerült; a' Provincia visszavétetett, 's Cornificiusnak áttadatott; az ellenséges hajóhad azon egész tengeröbölből elűzetett; és Vatinius ép sereggel 's hajóhaddal diadalmasan tért vissza Brundisiumba.

XLVIII. Azon időben, mikor Caesar Dyrrhachiumnál Pompeiust zárva tartá, Palaepharsalusnál 47) vállaltaiban olly szerencsés volt; Alexandriában nem csak nagy ugyan, de hír által nagyobbított veszélylyel harczolt: Cassius Longinus 48), ki a' tulsó hispaniai Provinciában mint Proprætor hátra hagyatott, vagy természeti hajlandóságából, vagy quaestorsága óta, mikor ott cselből megsebesítettett, e' Provinciát utáltából a' személye iránti gyűlöletet nagyon nevelte, a' mit vagy ön belérzetéből, gyanítván, hogy a' Provincia az övéihez hasonló indulattal fog iránta viseltetni, vagy a' sok jelből, 's azok' nyilatkozásaiból, kik gyűlöletöket nehezen titkolják, könnyen észre vehetett. Ő tehát a' sereg' szeretete által akará a' Provincia' neheztelését pótolni. Mikor azért a' sereget először egy helyre szólította, a' katonáknak fejeként száz sestertiust ígért. Nem sokára azután valóban meg is ajándékozá őket ama' száz sestertiussal, midőn Lusitaniában Medobrega városnak, és Herminius hegynek 49), hová a' medobregaiak futottak, bevétele után ott Imperatornak kiáltatott. Azon fölül egyeseknek sok 's tetemes ajándékot adott, mi által jelenleg ugyan a' katonák' hajlandóságának fényes bizonyítványait nyerte, de a' hadi fenytéket 's keménységet lassan 's észre vétlenül gyengítette.

XLIX. Cassius a' legioknak téli tanyákra telepítése után igazság-szolgáltatás végett Cordubába méne, 's ott a' Provincia' legnagyobb terheltetésével szándékozik adósságait leróni.

A' megadás' rendes útja szerint a' bőkezűség' pompás színe alatt az ajándékozó magának nagyobb gazdagulást keresé; mert a' dusokra pénzbeli adózások vettettek, mellyeket Longinus nem csak elfogadott, hanem ki is csikart. Csekélységek miatt a' gazdagok közül temérdekben pörbe bonyolódtak; a' pénzcsikarásnak minden ne

me — volt legyen az nagy 's kitetsző, vagy még olly parányi vagy épen ocsmány — elő fordula a' fővezér' házá-
nál 's birói széke előtt; kinek csak volt mit vesztenie,
vagy kezesség miatt idéztetett, vagy a' vétkesek közé
számláltatott. Így a' birtok' vesztéséhez, 's károsításhoz
még az (élet miatti) aggodalom is járult.

L. Mivel tehát Longinius úgy viselte magát most
Imperator' mint hajdan Quaestor' korában, a' lakosok is
hasonlókép újra összeesküvének élete ellen. Gyűlöletök-
ben még megerősíté őket annak néhány meghittje, kik
jöllehet vele közösen raboltak, még is gyűlöltek azt,
kinek nevébenj vétkeztek, 's magoknak tulajdoníták a'
mit ragadtak, a' mi pedig elsikkasztatott, vagy visszaki-
vántatott, azt Cassiusra róták.

Cassius fölállítá az ötödik legiot. Az ujoncz-szedés,
az új legiora fordított költség csak nagyobbítá a' gyűlöl-
séget. Egy, három ezer lovasból álló csapat számra kie-
gészítették, 's nagy költséggel fölkészítették. A' Pro-
vincia épen semmi pihenést nem nyere.

LI. Azonban Caesartól írásban parancsot vón a' se-
reggel Africába áltszállani, 's Mauritanián 50) keresztül
Numidia' 51) határáig nyomulni; mert Juba király Cn.
Pompeiusnak nagy segítséget küldött, 's vélemény sze-
rint nagyobbakat is lenne küldendő.

E' levélre pajkos örökre gerjede, mivel most új
Provinciákat, 's egy igen termékeny országot úgy egészen
keze alá vehetne. Elméne tehát a' legiok' elhozása és se-
gédsseregek' gyűjtése végett személyesen Lusitaniába.
Néhány meghittének azonban meghagyá, hogy gabonáról
és száz hajó' kiállításáról gondolkodjanak, pénzt határoz-
zanak meg, 's vessenek ki, hogy vissza tértekor őt semmi
se késlesse.

Vissza jötté minden' véleményt megelőze, mert Cas-
sius, ha valami szívéen feküdt, sem fáradságot sem figyel-
met nem kimélt.

LII. A' sereget egy helyre gyűjtven 's Cordubánál táborba szállván katonáinak a' gyűlésben hirül adá, mi- ket bizott reá Caesar, 's mindegyiknek, ha Mauritaniá- ba érnek, száz sestertiust igére. Az ötödik legio Hispa- niában fog maradni.

E' gyűlésből Cordubába tére, hol' még ugyan azon nap délután, midőn a' város' házába méne, bizonyos Minutius Silo, L. Racilius' védencze katona állóltözetben neki, mint valamit kérendő, irást nyujta be; 's miután Raciliusnak, mert ez méne Cassius' oldala mellett, de amannak azonnal helyet engede, — mintha feleletet vár- na — háta megé tolongott, baljával megragadá, 's jobbja- val két törszurást ejte rajta. A' zajra valamennyi össze- esküdt elő rohana. Munatius Flaccus a' legközelebbi po- roszlót dőfé keresztül, azután Q. Cassius Legatust 52) sebzé meg. Többen hasonló bőszerűséggel segíték föl- dijöket T. Vassius, és L. Mergilio: mert mindnyájan ita- licaiak valának. Magára Longinusra L. Licinius Squillus rohana, 's az elterültön néhány könnyű sebet ejte.

LIII. Összefutának Cassius' védelmére, mert ez mindig tartogata maga körül fegyverben Berokat 53) 's kiszolgált katonákat. Ezek a' többi gyilkosoknak, kik között Calpurnius Salvianus, és Marilius Tusculus, az útat elzárák. Minutius futtában egy az úton fekvő határ kövön fogaték el 54), 's Cassiusnak, kit haza vivének, elejbe vezettették. Racilius közel egy meghittének házá- ba rejtezek, míg Cassius' halála felől bizonyost hallana. L. Laterensis erről nem kételkedvén vigan a' táborba sza- lada, és ezen örömhírt megvívé honosinak, 's a' második legiobelieknek, kikről tudá, hogy leginkább gyűlölik Cassiust. A' nép őt birói székre emelé, 's Praetornak kiáltá. Mert belföldiek szintugy, mint a' honi legio' ka- tonái, vagy a' hosszas ott létel által, mint a' második le- giobeliek, már meghonosultak, valamennyi provinciabe-

livel egyetemben gyűlöltek Cassiust. A' harminczadik és huszon-egyedik legio, melyeket Caesar Longinusnak adott, kevés hónappal azelőtt állíttattak föl Italiában, az ötödik pedig nem rég ott helyben szedetett.

LIV. Azonban Laterensisnek megvívék, hogy Cassius nem halt meg. E' hirre inkább megkomorodván, mint zavarba jöven hirtelen összeszedé magát, 's Cassius' látogatására indula.

A' történeteket értvén a' harminczadik legio, fővezérének segítségére benyomul Cordubába. Ugyan ezt tévé a' huszon-egyedik. Példájokat követé az ötödik. A' táborban maradott két legioból a' második tartván, hogy mindnyájoktól elhagyatik, 's érzelmét elárulja, azt tévé, mit az előbbieik. Egyedül a' honi legio 55) maradt meg szándékában, és semmikép nem mozdult állásából.

LV. Cassius azokat, kik a' (szándéklott) gyilkolásban részeseknek mondattak, mind elfogatta. Az ötödik legiot visszaküldé a' táborba, harmincz cohortst magánál tartván. Minutius' vallásából tudá meg, hogy L. Racilius, L. Laterensis, és Annius Scapula 56), ki a' Provinciában legnagyobb tekintetű 's kedveltségű férfiú, 's neki szintugy meghittje vala, mint Laterensis, és Racilius, részt vettenek ugyan azon összeesküvésben. Csak hamar útát nyitá (tehát) fájdalmas érzetének, 's azokat kivégezteté. Minutiust ugy szinte Calpurniust és Salvienust kíntás végett ártadá szabadosainak. Ez (utolsó) vallott, 's az összeesküdtek közül többet fölfedezett vagy igazán, mint némellyek hiszik, vagy, mint mások panaszkodnak, kényszerítve. Ugyan azon kíntások alá vetteték L. Merilio. Squillus többet megneveze, kiket Cassius halálra ítél, azokat kivévén, kik magokat pénzzel megváltották. Mert Calpurniussal nyilván egy millio sestertiusban alkuvék meg, és Q. Sextiussal öt annyiban. Ezek ugyan a' büntetésre legméltóbbak voltak; de mivel az életveszélyt

's fájdalmas sebeket a' pénz felütötte, tanuja, hogy a' fukarság a' kegyetlenséggel küzdött.

LVI. Néhány nappal azután Caesartól levelet vőn, mellyből érté, hogy Pompeius vegkép megveretve, egész serege' elvesztése után elfutott. E' tudósítás benne keserrel vegyes örömtöt gerjeszte. Vigságot okozott a' győzelem' híre, de határ vettetett a' háboru' bevégeztével az idő-engedte féktelenségnek. Így habozott, mit kívánjon inkább: minden aggodalomtól megszabadulni-e, vagy mindent merhetni.

Sebbeiből kigyógyulván Cassius maga elejbe idézé mindnyájokat, kik a' kivetett pénzt megfizették, 's beiratá azt a' jövedelem' könyvébe; azokra pedig, kiket kevesebbel látszott terhelni, nagyobb summákat vetett. Szint' így katonákat kezde szedni a' romai polgárok közül, kiket minden telep-városban 's gyarmatban összeirattván, 's a' tengeren túli katonáskodással megrettentvén a' szolgálat' megváltására ingerlett, a' mi nagy jövedelmet adott ugyan, de nagyobb gyűlölséget okozott.

Ezután az egész sereg fölött szemlét tartott. A' legiokat, mellyeket Africába vala viendő, 's a' segédseregeket a' révhez küldé; maga pedig Hispalisba méne a' fölkészült hajóhadat megtekinteni, 's ott tartózkodék azon az egész Provinciában köz hirré tett parancs miatt, hogy mindnyájan, kik a' reájok vetett pénzt még le nem tették, előtte megjelenjenek.

E' fölhívás igen nagy zavarba hozá mindnyájokat.

LVII. Azonban L. Titius — ekkor a' honi legioban katonai Tribunus — csupa hír után jelenté, hogy a' hasonlókép Q. Cassius Legatus' vezérlete alatt volt harminczadik legio Leptis melletti táborában pártot ütven, 's néhány Centuriot, kik az indulásnak ellenszegültek, leöldöztvén eltávozott, és a' tengerszoros felé más úton indított második legio után ment.

E' tudósításra Cassius a' tizenkilenczedik legio' 57) öt cohorsával éjjel fölkerelkedett, 's reggelre ott megérkezett. Az nap, hogy lássa mi történik, ott vesztegle, azután Carmonába méne.

Összegyűlvén itt a' harminczadik és huszonegyedik legio, ugy szinte az ötödikből négy cohors, 's az egész lovasság, azon tudósítás érkezék, hogy a' honi legio Obucula 58) mellett négy cohorst lefoglalván azokkal együtt a' második legiohoz költözött, 's ott mindnyájan egyesülve az italicei T. Thoriust vezéröknek választották.

Azonnal hadi tanácsot tartván, Marcellust, hogy a' várost engedelmességben tartsa Cordubába, Q. Cassius Legatust pedig Hispalisba küldé.

Néhány nap mulva azon hírt vevé, hogy a' cordubai gyülekezet tőle elpártolt, 's Marcellus készakarva-e, vagy kénytelenségből — mert a' tudósítás különbözék — egyet ért a' cordubaiakkal, ugy szinte az ötödik legioval ott őrködő két cohorsa is.

Cassius e' miatt boszura gyulván táborával megindula, 's másnap Segoviához 59) Silicensis folyó mellé ére. Itt gyűlést tartván a' katonák' érzelmét kémlelé, 's úgy találá, hogy nem az ő, hanem a' távol levő Caesar' kedvéért teljes hűségűek, 's bár minő veszélyre elszántak, ha azzal a' Provinciát Caesarnak visszaszerezhetik.

LVIII. Azonban Thorius a' régi legiokat Corduba felé vezeté, 's hogy azon gyanút elhárítsa, mintha maga 's katonái' lázító érzése volna a' zendülés' kútfeje, egyzersmind hogy a' Caesar miatt szembeszökőleg erősebb Cassiusnak egy hason tekintetű embert vessen elejbe, nyilván azt mondogatá: hogy a' Provinciát Pompeius' részére akarja vissza foglalni. 'S tán ezt Caesar iánti gyűlöletből, 's Pompeiushoz, kinek neve a' hajdan M. Varro' vezérlete alatt volt legioknál nagy hathatósággal birt, viseltető szeretetből is tette. De az igazi indító okot gya-

níthatólag nem tudhatni. Annyi bizonyos, hogy Thorius azt adá okul, 's a' katonák azt Pompeius' nevének paizsaikra írásával nyilváníták. A' telepvidékből sokan nem csak férfiak, hanem asszonyok 's ifjonczok is a' legioknak elejbe menvén könyörgének: ne rabolják ki ellenséggileg Cordubát; mert Cassius ellen mindnyájokkal egyet értenek, csak azon könyörögnek, Caesar ellen ne kényszeríttessenek valamit mivelni.

LIX. Midőn a' sereg annyi ember' kérésein 's könyein megindulva látá, hogy Cassius ellen épen nincs szükség Cn. Pompeius' nevére 's emlékezetére; 's hogy Longinust mind Caesar' mind Pompeius' párthívei gyűlölik; és sem a' helytartóságot, sem M. Marellust 60) Caesar ellen szövetségre birni nem lehet: Pompeius' nevét paizsaikról letörlék; Marcellust, ki Caesar' pártjára nyilatkozék, vezéröknek választák; a' helyhatósággal pedig egyesülvén Corduba előtt tábort ütének.

Két nap mulva Cassius is mintegy négy ezer lépésnyire Cordubától Baetis folyón 61) innen egy magas helyen, honnan a' várost lehete látni, táborba szállott. Bogud királyhoz Mauritaniába, és M. Lepidus Proconsulhoz innenső Hispaniába levelet küldé: jöjenek haladék nélkül Caesar iránti barátságból neki 's a' Provinciának segítségül. Ó azalatt a' cordubaiak' telkeit ellenséggileg pusztítá, 's épületeiket fölgyujtá.

Ezen ocsmány 's méltatlan viseletre azon legiok, mellyek Marcellust választák vezéröknek, hozzá futának: vezettessenek ki, 's inkább ütközzenek meg, mint sem a' cordubaiaknak olly kies 's kedves birtokai szemök' látára olly gyalázatosan elzsákmányoltassanak, 's tűzzel vassal pusztíttassanak.

Marcellus a' megütközést fölöttébb roszalván, mivel nyer, vagy vesz, a' kár Caesarra háramlik, 's ez hatalmában sem állván: legioival a' Baetisen áltment, 's

csatarendbe állott. De mikor látá, hogy Cassius a' táborá előtti tetőn vett ellene harczai állást, azon ürügy alatt, hogy az ellenség nem száll le síkra, reá beszélé katonáit, hogy ismét táborukba vonuljanak. Tehát visszafelé indula.

Cassius megtámadá lovasságával, mellyel erősebb, 's mint jól tudá, Marcellus gyenge volt, a' visszavonuló legiokat, 's közülök a' végseregéből a' folyam' partján többet leöldöze. Marcellus e' veszteségből megtanulván, milly kárral 's bajjal van a' folyón átkelés egybe kapcsolva, táborát a' Baetisen túl vitte. Mind a' két rész gyakran csatarendbe állá ugyan, de a' hely' nehézségei miatt ütközetre nem került a' dolog.

LXI. Marcellus gyalogságra sokkal erősebb volt, mert legioi régiek, és sok csatában próbáltak valának. Cassius inkább bízék katonáinak hűségében, mint vitézségében.

Tehát miután egyik tábor a' másikhoz közel telepedett, és Marcellus sánczvárnak, honnét Cassius' emberei-től a' vizet elzárhatá, alkalmas helyet foglalt volna el: Longinus félvén, nehogy vidéki 's iránta ellenségesleg viseltető tájékon valami módon bezárassék, éjjel csendesen fölkerekedvén gyors léptekkel Uliá 62) felé tartott mellynek hűségére számolt. Itt olly igen a' város' falai alá helyezé táborát, hogy mind a' hely' mivolta — minthogy Uliá magas hegyen fekszik — mind a' város' sánczolatai által a' megtámadástól mindünnen biztosíttatnék.

Marcellus űzé őt, 's Uliá előtt táborát olly közel üté föl az ellenségéhez, mint csak lehetett. A' táj' megismerése után kénytelennek látta magát mindenkorai fő czéljához képest ütközetbe, mellytől, ha alkalom adá magát, fölingerlett katonáit meg nem tartóztathatá, nem bocsátkozni; és Cassiust hogy több város is a' cordubaiak' sorsára ne jusson, a' szerte kalandozástól eliltani.

Uliát jó helyekre állított sánczvárokkal, 's körös-

leg folyton folyó gerébbel, Cassiust pedig sánczolatokkal zárá be. Mielőtt azonban ezek befejeztetnének, Longinus elküldé egész lovasságát, mellytől nagy hasznót várt, ha Marcellust a' takarmány- 's eleség-gyűjtésben gátolhatná, valamint az nagy akadályára válandanék, ha beszorítva 's haszontalanul a' szükséges gabonát emésztené.

LXII. Kevés nap mulva vevén Cassius' levelét Bogud király megérkezék hadaival, 's összecsatlá azzal a' vele hozott legiot, 's több segédcohorst Hispaniából. Ugyan is a' polgári viszályok' szokott folyamatjaként akkor is Hispaniának több nemzetsége Cassiushoz szíttott, a' nagyobb rész mindazáltal Marcellust pártolá.

Bogud Marcellus' külsánczait támadá meg. A' csata tüzesen folyt mindkét részről. Ez (azután) többször is történt, de változó szerencsével; Marcellus mindazáltal megtartá sánczolatait.

LXIII. Azonban Lepidus innenső Hispaniából harminczöt legiobeli cohortal, nagy számu lovassággal, 's egyéb segédseregekkel Uliához érkezék, olly szándékkal, hogy Cassius' és Marcellus' viszályainak részre hajlás nélkül véget vessen. Megérkeztekor Marcellus' tétova nélkül hozzá méne, 's reá bízá magát; ellenben Cassius sánczolataiban maradott: vagy mivel azt hitte, Marcellusnál több jogra számolhat; vagy mivel félt, hogy ellenének hódoltával Lepidus iránta el van fogódva.

Lepidus Ulia előtt tábort üte, 's mindene közös volt Marcellussal. Megtiltá az ellenségeskedést; Cassiust a' kijövetre meghívá, szavát adván, hogy mindenért kezeskedik.

Cassius soká habozott mit tegyen, vagy mennyire higyen Lepidusnak; 's nem látván, milly kimenetet venne a' dolog, ha szándéklatában megmaradna, kíváná: rontassanak le a' sánczolatok, 's neki szabad menet engedessék.

Nem csak fegyverszünetre lépének tehát, hanem a' majdnem befejezett sánczolatokat is lerombolák, 's azok' őreit bevonák; 's im' a' király' segédhadai Marcellusnak táborához legközelebben eső sánczvárát, a' mit tán Cassiuson kívül, mert enek tudta felől kételkedének, senki nem is gyanított, megrohanták, 's ott több katonát leöltek. A' csapás nagyobbra vállt volna, ha Lepidus e' miatti bosszúságában segítségével a' harcznak azonnal véget nem vet.

LXIV. Miután Cassius szabad nyilást nyert, Marcellus egyesíté táborát Lepiduséval. Mindketten seregeikkel Cordubába menének, Cassius pedig ugyan akkor Carmonába.

Ekkor tájban érkezék meg a' Provincia' kormányát áltveendő Proconsul Trebonius 63). Megérkezte' hírére Cassius a' vele levő legiókat 's a' lovasságot téli tanyára helyezé; ő pedig hirtelen összekapart minden kincsével Malacába 64) méne, hol noha az évszak a' hajózásnak nem kedvezett, hajóra kelt, nehogy, a' mint ő hirlelé, Lepidus' Trebonius' és Marcellus' kezeibe essék; vagy a' mint barátai mondogaták, nehogy kisebb tekintettel utazzon a' tőle nagy részént elpártolt Provincián keresztül; vagy a' mint mások vélik, nehogy a' számtalan zsarlásokból gyűjtött pénze valaki által elfoglaltassék.

Kedvező idővel — mennyire ez télen kedvező — elindult, 's hogy az éjt ne (a' tengeren) töltse el, az Iberusba evezett. Innét valamennyire fergetegesebb időben azt reménylén, hogy útját veszély nélkül folytathatja, tovább ment. De a' folyó' torkolatánál az ellenirányban nyomuló haboknál fogva, holott a' folyam' ereje miatt a' hajót sem megfordítani, sem illy nagy hullámok mellett egyenes irányban tartani nem lehetett, a' folyónak épen a' tengerbe szakadtánál hajóstól elveszett.

LXV. Caesar Aegyptusból Syriába előnyomultakor 65) olyanoktól, kik Romából hozzá jöttek, hallá, 's a' városból érkezett levelekből is látá, hogy Romában sok történik roszul és czéliránytalanul 66), 's a' köz ügyek' kormánya semmi részben sem foly kellőleg; mert a' (nép) Tribunosok' 67) viszálykodásai által káros villongások támadtak, a' katonai Tribunosoknak pedig, 's a' legiok' vezéreinek dücsvágya 's engedékenysége által a' katonai pontosság' 's fenyíték' kárára sok visszaélés és rendetlenség csuszott be. Láta, hogy mind ez Romába mentét kívánja; mindazáltal tanácsosabbnak vélte mindazon Provinciákat 's tartományokat, melyeken áltutazna előbb olly karba helyezni, hogy azokat bel-nyugtalanúságoktól mentve, jogaikat 's törvényeiket megalapítva 's kül-ellenesség' félelmétől biztosítva hagyhassa el. Syra- Cilicia- 's (kis) Asiában ezeket, mint reménylé, könnyen teljesítheti, mert e' Provinciák a' háboru' súlyaitól mentve valának; de Bithynia- 's Pontusban több nehézséget sejté; mert tudta, hogy Pharnaces nem vonult ki Pontusból, 's úgy hívé, hogy Domitius Calvinuson vett győzodelmi fölfuvalkodásában abból ki sem is vonuland.

Majd minden jelesebb városban megállapodván Caesar az érdemekért fejenként és általában jutalmakat osztogatott, a' régi pöröket megvizsgálta 's elítélte; a' királyokat, magány-uralkodókat, a' Provinciák' fő embereit, kik mindnyájan hozzá gyűltenek, védelme alá vette, és rendet szabván nekik: mikép tartsák 's védjék meg a' Provinciát, személye 's a' romai nép iránti legbarátságosabb érzelmekben bocsátá el azokat magától.

LXVI. E' Provinciában kevés napig mulatván barátját 's rokonát Sex. Caesart tévé a' legiok' és Syria' fejévé, maga pedig azon hajóhadon, mellyen jött 68), elméne Ciliciába, 's e' Provinciának minden nemzetségét Tarsusba Cilicia' legjelesb, 's legerősb városába idézé.

Itt a' Provincia' 's a' szomszéd nemzetségek' minden ügyét rendbe szedvén harcz-nyitó vágyában sokaig nem késlekedék, és Capadocián sebesen keresztül utazván, miután Mazacában két napig pihent, Comanába Bellona' legrégibb 's legszentebb templomába jött, melly iránt olly nagy a' tisztelet, hogy ezen istennének papját az ottani nép egyhangulag tekintetre, méltóságra, 's hatalomra a' király után első személynek tartja.

E' hivatalt Caesar a' cappadociai királyok' véréből eredett, 's e' méltóságra épen nem kétséges, de őseinek bal esetei, és családja' viszontagságai miatt elavult igazainál fogva jogot tartó bithyniai Lycomedesnek ítélé. Ariarathest pedig Ariobarzanes' öcscsét, kik mindketten a' közjó iránt érdemeket szereztek, Ariobarzanes alá vetette, (ugy), hogy Ariarathest sem az ország' öröksége ne csiklándozhassa, sem a' trón-örökös ne rettegthesse.

Caesar siete kezdett útját hasonló sebességgel bevégezni.

LXVII. Pontushoz 's Gallograecia' széleihez közeledtekor Deiotarus, Gallograecia' Tetrarchája, ekkor ugyan csaknem az egész tartomány' birtokosa (a' többi Tetrarchák' állítása szerint azonban törvénytelenül és szokás ellen), 69) de kétségen kívül a' Senatus' kinevezéséből kis Armenia' királya, lerakván királyi díszjeleit, és nem csak közönséges ruhában, de sőt a' vádlottak' öltözetében esdekelve Caesar elejbe járult könnyörögvén: bocsásson meg neki, hogy ő, kinek országában Caesarnak semmi serege nem volt, személyes vezérlete alatt hadaival Pompeius' táborában szolgált; mert kötelessége hozta magával a' jelen hatalomnak engedni, nem pedig a' romai nép' viszállyaiban bírószkodni.

LXVIII. Caesar neki számos jótéiteit hordá föl, melyekkel őt consulsága alatt országos végzetek által te-

tétzte; lekorholá továbbá, hogy elpártolását nem mentheti tudatlanságával, mert illy bölcs és jártas férfiú (csakugyan) tudhatta volna: ki Romában 's Italiában az úr, ki' részén van a' Senatus, a' romai nép, 's végre kicsoda L. Lentulus, és C. Marcellus után a' Consul 70). Mindazáltal előbbi érdemei', hajdani vendégi joga' 's barátsága' továbbá méltósága' 's kora', nem különben hozzá érette könyörgőleg nagy számmal járult vendégei' 's barátai' tekintetéből megbocsátja neki ama' lépését. A' Tetrarchákkal fenforgó viszályait, úgy mondá, máskor fogja megvizsgálni. A' királyi öltözetet ismét reá adatá; a' legiot pedig, melyet Deiotarus honosaiból alkotott, de a' mieink' módjára fegyverzett 's gyakorlott, és az egész lovas-ságot a' háborura kiállítatni parancsolá.

LXIX. Pontusba jötté után Caesar egybevoná seregét, nem nagy volt ez számra 's gyakorlottságra; mert kivéven az Alexandriából hozott, sok bajon 's veszélyen keresztül ment, és részint szárazsi 's vizi terhes utak, részint sokszori harczok által ezer embernél kisebb számra olvadt hatodik öreg legion kívül (csak) három legioja volt: egyik Deiotarusé, másik kettő, melyek, mint említők 71), a' Cn. Domitius és Pharnaces közti ütközetben jelen voltak.

Pharnacestól küldött követek Caesarhoz járulván főkép azon könyörgének: ne jőne ellenségileg; mert Pharnaces mindenben főhajtó lesz. Nem mulaszták leginkább azt megjegyezni, hogy Pharnaces nem akart Caesar ellen Pompeiusnak segítséget küldeni, holott Deiotarus, ki küldött, még is kitisztítá magát Caesar előtt.

LXX. Caesar ezekre így: nem lesz Pharnacesnek mit félnie, ha ígéreteit betejesítendi. Azután szokott szelidségével értésökre adá a' követeknek: ne hoznák föl Deiotarust, vagy ne igen dicsekednének azon érdemökkel, hogy Pompeiusnak segítséget nem küldöttek; mert ő va-

lamint szívesen megbocsát az irgalomért esdeklőknek, úgy a' Provinciák ellen elkövetett országos bántalmakat nem nézheti el azoknak, kik neki valamelyes szolgálót (nem) tevének. Az általok fölhozott szolgálat többet használt Pharnacesnek, ki ez által elejét vette, hogy meg ne győzessék, mint neki, kinek a' halhatatlan istenek diadalmát adának. Ő tehát a' Pontusban foglalatosságaik után járó romai polgárokon elkövetett nagy terhes bántalmakat, mivel azok már meg nem javíthatók, elengedi Pharnacesnek; mert a' holtaknak életöket, a' csonkítottaknak férfiúságukat nem lehet visszaadni, ezen, a' halálnál keserűbb, kinokat állak pedig ki a' romai polgárok. De Pontusból takarodjék ki tüstént, a' közjavak' bérlőinek családait szabad lábra állítsa, 's minden még kezei közt levő vagyont adjon vissza a' frigyeseknek 's romai polgároknak. Ha egyszer ezeket teljesítette, akkor azután küldje azon adományokat, melyeket hadvezérek szerencsés táborozás után barátaiktól szoktak nyerni; mert Pharnaces arany koronát küld.

E' felelettel elbocsátá a' követséget.

LXXI. Pharnaces mindent egész készséggel ígére azon reményben, hogy sietsége és sürgető dolgai mellett Caesar csak azért is a' valónál jobban meghisz szavainak, hogy szükségesebb dolgaihoz annál hamarább 's dicséretesebben foghasson. Mert kiki tudta, hogy Caesarnak több oknál fogva Romába kell menni.

Huzni kezdé tehát a' dolgot, hosszabb időt kére a' kivonulásra, alkudozásokba bocsátkozék, szóval csalódott.

Caesar megsejté ezen ember' ravaszságát, 's a' mit máskor hajlandóságból, most szükségből tevé, t. i. hogy hamarább, mint sem gyanítani lehete, csatára bocsássa a' dolog' eldöntését.

LXXII. Zela város Pontusban már fekvése által — sikon t. i. — igen erős; mert falai egy, minden részről fölcsucsorodó mintegy mesterséggel készült, de természetes dombon nyugszanak. A' várost völgyszaggatta sok, 's nagy halom környezi. Közülök a' legmagosabbik Mithridates' győzelméről, Triarius' 72) hal esetéről, és seregünk' megveretéséről e' tájékon nagy hirben áll, 's a' gerinczeken 's csinált úton csaknem a' városig nyúlik. Zelától nincs messzebb három ezer lépésnyinél.

E' helyet Pharnaces kibővíthetvén az atyjára nézve szerencsés régi tábor' sánczait egész erejével megrakta.

LXXIII. Caesar öt ezer lépésnyire az ellenségtől táborni ütven, 's látván, hogy a' király' táborát fedező völgyek ugyan azon köztér által az ő táborát is védendik, csak az ellenség azokat a' hozzá közelebb eső pontokat el ne foglalja, parancsot ada erősítményei közé sáncz-építő szereket gyűjteni. Ez hamar meglevén, a' következő éj' negyedik órváltásakor valamennyi legióját fölkészítvén, 's a' butroztatot táborában hagyván virradtakor, az ellenség' minden gyanításán kívül ugyan azon helyet elfoglalá, mellyen Mithridates Triariust szerencsésen megverte. Rabszolgákkal hordatá azután a' táborból oda mindazon összegyűjtött sáncz-szert, nehogy valamelly katona a' munkától eltávozzék; mivel Caesar' elkezdett tábor-munkálatait az ellenség' táborától csak egy köztök fekvő ezer lépésnyi völgy választá.

LXXIV. Reggel ezt Pharnaces hirtelen észre vevén, egész seregét a' tábor előtt csatarendbe állítá. Caesar ezt a' két sereg közti illy rossz helyzet miatt inkább szokott katonai fogásnak tartá, hogy vágj több embernek fegyverbe állítása által munkálatait késlesse; vagy királyi megbízottságát fitogtassa, mintha a' helyet nem sánczczal, hanem karddal védené. Nem hagyá tehát magát elijesztet-

ni, hogy az első vonalnak a' sánczgeréb előtti fölállítása után többi embereivel a' munkát ne folytassa.

De Pharnaces akár a' hely' szerencsájától izgatva, akár jóslatoktól 's elősejtésektől, mellyeknek, mint utóbb hallók, rabja volt, indítva, vagy harczható embereink csekély számát megtudván, mivel azon sok szolgát, kik a' naponkénti szokott munkálatnál a' töltéshez kívántató szereket elő hordák, katonáknak tartá, vagy régi seregében is, mellynek már huszonkettődik (legiovali) csatájával 73), 's győzelmével dicsekvének Legatusai, megbízván, nem különben seregünket, mellyet Domitius alatt megvert, megvetvén, az ütközetet eltökélé, 's a' meredek völgybe ereszkedék.

Caesar a' hiu fitogtatáson, 's a' katonáknak olly helyre lett összeszoríttatásán, hová józan észszel ellenség soha nem bocsátkoznék, egy ideig mosolygott; azalatt Pharnaces csatarendben azon léptekkel, mellyekkel a' meredek völgybe ereszkedék, a' kapaszkodó dombnak nyomula.

LXXV. Caesar illyes mit nem is gyanítván, sem ellenkészületeket nem tevén e' hirtelen vakmerőség vagy megbízottság által meglepetve egyszerre katonáit a' munkától elhivá 's fegyverbe lépteté, a' legiokat ellenszegzé, 's csatarendet képeze. Ez sürgölő sietséggel történvén meg, a' mieink nagy rémülésbe jövének.

Még nem alakultak a' vonalok, mikor a' királyi négy lovas kasza-szekerek rendbe nem állott katonáinkat megzavarák, de ezek löszerek' záporával csak hamar elborítottak. Követé őket a' fő hadi test, 's a' csata nagy kiáltás között elkezddék, mellyben minket sokat segíté a' hely' mivolta, legtöbbet pedig a' halhatatlan istenek' kegye, kik minden hadi történeteket intéznek ugyan, főkép pedig ollyanokat, hol észszel mit sem végezhetni.

LXXVI. Hosszu 's tüzes karrakelés után a' jobb szárnyon kezdődött a' győzelem, hová a' hatodik régi legio állíttatott, mert ez a' mélybe nyomá az ellenséget. Sokkal később, de ugyan azon istenek' segedelme által verettetik meg a' bal szárnyon 's középen az egész királyi erő, melly olly hamar érzé most megnyomatása után helyzete' rossz voltát, milly könnyen bocsátkozék előbb a' veszélyes térre. Tehát sokak' fölkonczoltatása, vagy utánok omló bajtársaik által lett elnyomatása után, kik hamarjában megmenekedhettek, fegyverök' elvetése miatt a' völgyön áltvergődvén felsőbb helyről is fegyvertelenül semmire sem mehetének.

Emberek ellenben diadalmi büszkeségökben e' veszélyes helyen bátran keresztül nyomultak, 's a' sáncokat megtámadták. A' Pharnacestól őrizetül hátra hagyott cohorsok védék ugyan a' táborn, de csak hamar a' mieink' birtokába esék az. Pharnaces sokat vesztvén holtakban 's foglyokban néhány lovassal elillant. Ha őt a' tábor' ostroma szabadabb menekvésében nem segíti, élve kerül Caesar' kezébe.

LXXVII. Az annyiszor győzedelmes Caesar e' diadalmán leírhatlan örömet érzett 74), mivel olly igen nagy háborúnak illy hamar véget vetett: 's mivel a' hirtelen veszélyről emlékezés édesebb, 's a' legterhebb körülményekben illy könnyű győzelmet aratott.

Pontus' visszavétele után Caesar az egész királyi zsákmányt katonáinak ajándékozta, 's másnap néhány könnyű lovas' fődözete alatt elindula. A' hatodik legiot jutalom's tisztelet-elfogadás végett Italiába idézé; Deiotarus' segéderegeit visszaküldé; két legiot pedig Caelius Viničius alatt Pontusban hagyott.

LXXVIII. Így Caesar útját Gallograecián, Bithynián, és (kis) Asián keresztül vevé, mindezen Provinciák' pöreit megvizsgálta 's elintézte, és meghatározta a' Te-

rarchák' királyok' és községek' jogait. Pergamusi Mithridatest, kinek Aegyptusban szerencsével 's gyorsasággal végbe vitt tetteit főlebb említők 75), egy nem csak királyi vérből eredett, hanem azon szerint is nevelt férfiat (mert Mithridates egész Asia' királya őt nemessége miatt kis korában Pergamusból magával a' táborba vitte és sok évig magánál tartotta) Bosporusnak, melly az előtt Pharnacesé volt, királyává tette, 's így a' romai nép' Provinciáit egy igen barátságos király' közbe tett birtokai által a' kül 's ellenséges hatalmasságok ellen fődözte. Nem különben Gallograeciában is egy, néhány évvel az előtt Deiotarustól elfoglalt 's birt negyedfejedelemséget örökösödés és ronksági jog szerint neki ítelt.

Mind ezek mellett sehol sem tartózkodott tovább, mint mennyire a' Romában fenforgó zavarok miatti körülmények engedték. Mindent igen szerencsésen 's igen hamar végezvén előbb megérkezék Italiába, mint sem gyanítanak.

Jegyzetek az alexandriai háboruról írt könyvhöz.

- 1) Hirtius, vagy Pansa, vagy Oppius írta-e az alexandriai 's africai háboruról szóló emlék-jegyzékeket, már Svetonius' korában nem tudatott. L. a' gallus háboruról írt VIII-ik könyvhöz a' 2-ik jegyzetet. Ne feszegessük tehát, mit úgy sem nyomozhatunk ki; elég az, hogy szerzője jeles és tiszta latin beszédű író. Az itt leírt alexandriai háboru felől Svetonius így: Caesar Pompeium fugientem Alexandriam persecutus, ut occisum deprehendit, cum Ptolemaeo rege, a quo sibi quoque insidias tendi videbat, bellum sane difficillimum gessit, neque loco, neque tempore aequo; sed hyeme anni et intra moenia copiosissimi ac solertissimi hostis, inops ipse rerum omnium atque imparatus. Regnum Aegypti victor Cleopatrae fratrique eius iuniori permisit, veritus prouinciam facere, ne quando violentiorem praesidem nacta nouarum rerum materia esset. — Alexandria, melytől czímeztetik az itt leírt háboru, Aegyptus' leghiresebb városa. Alkotója Nagy Sándor vala. Fekvése a' tenger 's Mareotis' tava mellett, négy kikötővel, széles, hosszú utcákkal, és téres piacokkal. Kereskedése által nagy fényre 's gazdagságra jutott. A' Ptolemaeusok' uralkodása alatt 's ápolása által a' tudományok benne szépen virágoztak. Világ szerte híres volt négy száz ezer tekercs- vagy kötetből álló könyvtára, mely Julius Caesar-nak e' városban létekor lángok' prédájává lett; nem különben egy másik, melybe később minden-nemű akármiképp jeleskedő munka összegyűjtetett, 's mely a' tudományok' kipótolhatlan kárára Omar Kalifa által Kr. szül. után 651-dik esztendőben végképp eltörlesztetett. Alexandria legvirágzóbb állapotjában három száz ezer lakost számlált.

- 2) Rhodus az icariai tenger' déli végén fekvő görög szigeteknek egyik legjelesebbike kis Asia' partjain; ma is megtartja nevét. Hajdan Ophiusa, Asteria, Aethria, Trinacria, Corymbia, Poessa, Atabyria, 's utóbb Macaria és Oloessa nevet viselt. Lakosai a' tengeri rablók ellen viselt harcaik miatt megnyerték a' Romaiak' barátságát, 's a' szabad nemzeti jogot örök időre. Azonban valamint mindenkor a' nemzetek közti szerződések, frigy- 's békekötések rendszerint örök időkre szoktak köttetni, de gyakran kevés idő múlva ismét fölbontatnak: úgy a' Rhodusiak' e' szabadsága is csak Vespasianusig tartott, ki attól őket megfosztotta. E' sziget' nevezetesebb városai következők valának: 1) *Lindus*, még ma is fenn áll Lindo név alatt. 2) *Camirus*. 3) *Jalysus*. 4) *Rhodus*. E' város' kikötőjében állott a' világ' csodáinak egyike, a' nap' szobra, melyet lindusi Chares érczből készített. 56 évig állott az csak, mikor földindulás által lesújtva össze-töretett. Így eldarabolva hevert Kr. szül. után 672-ik esztendeig, ekkor egy zsidó azt megvette, 's hét száz tevét terhelt meg vele. Most e' sziget Soliman császár' idejétől (1522-iktől) fogva folyvást az asiai Török-birodalomhoz tartozik.
- 3) A' Nabataeusok sziklás Arabiában (Arabia Petraea) laktak a' mai Hegiaz tartományban. Fő városuk volt: *Petra*, honnét az ország nevét vette; most *Errakim*. Malchus királyt Antipater Judaeának akkori kormányzója és Caesar' párthíve bírta reá, hogy ennek segédseregeket küldjön.
- 4) Az itt említett tó Mareotis' tava (most Birket Mariut). Strabo szerint hossza negyedfél, széle pedig egy 's három negyed geographiai mértföldet tett; vizét a' Nilusból, odáig huzott csatornákon, vette. Jelenleg e' csatornák eltömvék, a' tó pedig ki van száradva.
- 5) Hét évvel ezelőtt. L. a' polgári háboru' III könyvéhez írt 31-ik jegyzet.
- 6) A' polgári háboruról írt III könyvnek 112-ik számában.
- 7) A' Nilus Aegyptusnak egyetlenegy folyója. Forrásai felől, melyekről most már tudjuk, hogy Abyssinia' havasain fakadnak, a' régiek nagyon elágazó véleményűek valának, noha mindnyájan messze Aethiopián túl gondolák azokat föltalálni. Nero császár alatt férfiak küldettek el a' Nilus' for-

rásainak kikeresésére, 's azok' fáradozásainak sikerült csaknem annyit kitanulni, mennyit a' legnagyobb utazóknak. Oszlatlan ömlik e' folyó különféle kanyarodásokkal Aegyptusban egész *Kerkasoros*-ig, itt 15 geogr. mértföldnyire a' torkolatától két fő ágra szakad, 's ezek utóbb ismét több ágra oszlanak. A' fő ág' eloszlása által a' tengerig terjedő köztér háromszöget képez, melly a' görög *Δ* betű' hasonlatosságáról Deltának hivatik. Herodotus szerint II. 19. a' Nilus a' nyár' kezdetével kezdé dagadni, rendszerint száz napig partjain túl csapongott, 's ismét csaknem száz napig vonult vissza medrébe. Így nem csoda, ha vize zavaros, 's azért egész-ségtelen volt, mint mindjárt alább mondatik.

- 8) Alkalmasént e' helyen hiba van, mivel különféle kiadásokban e' szavak más más változással adatnak.
- 9) Lásd alább a' 24-ik cikkszámot.
- 10) Paraetonium, másként Ammonia Libyának városa Libyae Nomos tartományban.
- 11) Pharusról t. i.
- 12) Chersonesus magna Libyának Marmarica tartományában fekvő város jó kikötővel.
- 13) Itt a' zweybrückeni kiadástól, mellyben így: *deinde omnibus epibatis nudatae*, melly szavaknak a' többivel összefüggőleg helyes értelme nincs, eltértem, 's helyette, más kiadások szerint, *duae omnibus etc.* fordítottam. *Duae* és *deinde* könnyen elcserélhető szavak.
- 14) A' Nilusnak hét torkolatja volt. Ezekről Amm. Marcell. XXII. 36: Praeter amnes plurimos, cadentesque in suppres eius septem nauigabiles sunt et undosi, quibus subiecta vocabula veteres indiderunt: Heracleoticus (nyugotról kezdve), Bolbitinicus, Sebennyticus, Phatniticus, Mendesius, Tanicus, et Pelusiacus. A' canobicus vagy is heracleoticus, és pelusiacus ágok képezték a' Deltát.
- 15) Lycia kis Asiában kelet- 's éjszakkeletre Pamphyliától, éjszakra Pisidia- 's Phrygiától, északnyugotra 's nyugotra Kariától, 's délről a' pamphyliai tengertől környözteték. Hosza déltől éjszakknak 25, széle 20 geogr. mértföldet tett. Nevezetesebb városai. Phaselis, Xanthus, Patara, Pinara, Balbura 's egyebek.

- 16) *Malleoli* tüzi lőszerek. Ha Amm. Marcellinus' leírását olvasuk, a' régieknél az volt a' *malleolus* legalább foganatra, mi nálunk Congreve' raketája. Így ír t. i. az felőlé L. IV. C. 18. *Malleoli teli genus figuratur hac specie etc. Si haeserit usquam, tenaciter cremat, aquisque conspersa aciores excitat aestus incendiorum, nec remedio ullo, quam superposito pulvere consopitur.*
- 17) Fele tehát Asiában. A' régiek szerint Asiát Africától Nilus folyó választá. Alexandria közel esett ennek legnyugotibb ágához, 's azért képzelményök szerint a' város' fele Asiában, fele Africában feküdt.
- 18) Ennek érdemeiről és szerencsétlen kimultáról lásd alább a' 25-ik czikkszámot.
- 19) Caesar ugyan, mint a' polgári háboruról írt III-ik könyvnek 111, 112-ik számában modatik, Pharust elfoglalta 's megerősítette; de innét kitetszik, hogy a' szigetnek fele az ellenség' birtokában maradt, 's ezt most akármi áron el akará foglalni.
- 20) T. i. két híd volt, egyik a' Pharust kötö össze a' gáttal, másik a' gátot e' várossal.
- 21) Némelly más kiadásban *alleuati scutis* helyett *alleuatis scutis* áll; mi szerint fölemelt paizsokkal hogy t. i. az ellenség' lőszerei ellen a' vízben védve legyenek, úszának a' legközelebbi hajókhoz.
- 22) És pedig, mint Plutarchus említi, balját úzás közben föltartván, hogy az abban tartott irományok meg ne nedvesedjenek, 's fővezéri köntösét is, nehogy az az ellenség' kezébe essék, maga után huzván két száz lépésnyire.
- 23) Canopus a' tenger melletti város, melytől a' Nilusnak legnyugotibb torkolatja nevét vette.
- 24) Ez Tiberius császárnak, Augustus' utódjának apja volt.
- 25) Jött vele egy jó sereg zsidó is Hircanus királytól Antipaternek Herodes' apjának vezérlete alatt, E' sereg a' következő (27-ik) számban leírt 's Mithridates által nyert győződelemben nagy részt vett. Itt vettetett Herodes király' szerencséjének alapja; mert Mithridates' ajánlatára Antipater Caesar' barátságába jött.
- 26) Pelusium a' hason-nevű Nilus-torkolat' jobb partján fekvő város húsz stadiumnyira a' tengertől.

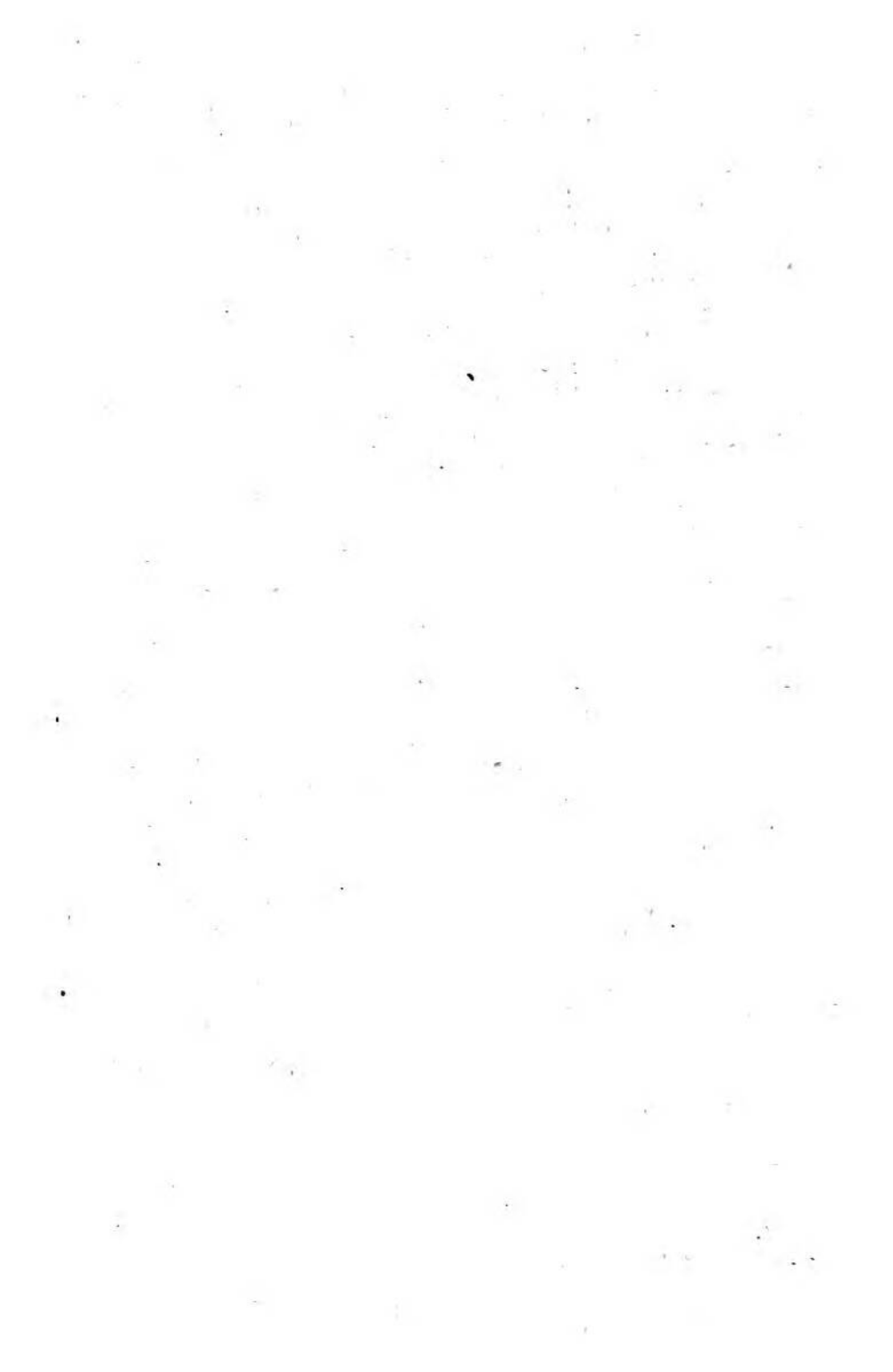
- 27) Egyenetlen harczt itt az, melyben ha ki vitézségét 's bátorságát akarja használni, semmire, vagy igen kevésre mehet; ki pedig félékeny 's gyáva, semmitől sem félhet 's magát nem veszélyezteti.
- 28) Főlebb a' 28-ik szám alatt mondatott, hogy a' király' tábora három oldalról földve volt, egyiken tehát szabad nyílásu vala.
- 29) A' király' testét, melyre arany vértzetéről ismerének reá, utóbb az iszapban megtalálták.
- 30) Így Cleopatra, kinek szerelmétől elbájolva vállalá — úgy mondják — Caesar ezen reá nézve fölötté veszélyes háborut magára, úgy szólván egyedül nyerte el az országot; mert öcsce, a' tizenegy esztendősz herczeg, kinek, Dio Cassius szerint, nénjét el kellett vennie, ifju kora miatt kormányhoz nem jutott, és (méreg által) előbb meghalt, mintsem arra juthatott volna. Cleopatra pedig Caesarnak Caesarion nevű fiat szült, 's fölül élte testvéreit. Halála Augustus alatt isméretes.
- 31) E' szerencsétlen herczegnőt triumphus pompájában Caesar elő vezettette; de mivel a' nép a' leányzó 's királyné' gyász esetében örömet nem talált, sőt azt megkönyezte, elbocsátá őt. Később Cleopatra' incselkedései által Antonius' parancsára Cyprusban Diana' templomában, hová menekvés végett futott volt, öletett meg.
- 32) Deiotarus Galatia' vagy is Gallo-Graecia' királya volt. Alább lesz róla szó. Ciceronak Deiotarus' ügyében mondott remek beszéde elég isméretes.
- 33) Pharnaces a' Pompeius által legyőzött nagy Mithridates' fíja, atyja' országának csak egy részecskéjét nyerte Pompeiustól t. i. a' Cimmeriusi Bosporust Roma' építt. 691-ik évében. Ugyan akkor kapta Ariobarzanes Capadociát; így a' nagy ország eldaraboltatott. Míg tehát Pompeius, Caesar, és az egész romai világ egymással a' polgári háboruban czivódott, 's elfoglalva volt; és Deiotarus, Ariobarzanes 's egyebek Pompeiust segítfendőleg seregeikkel honuktól távol valának: Pharnaces lassanként vissza foglalá atyja' hajdani országának részeit. És Caesar Cleopatra' szerelmétől lekötve foglaltatásainak addig nem vetett gátot, míg az igen bajos alexandriai háborun ált nem esett.

- 34) Kis Armenia az Euphratesen innen feküdt, nagy Armenia pedig túl. Az elsőben nevezetre méltó város *Nicopolis*, melyet Pompeius építtetett azon csatatéren, hol először diadalmaskodott Mithridatesen. A' több helytartóságra fölosztatott föld ma is Armeniának hivatik.
- 35) Cappadocia hajdan nagyobb kiterjedésű ország volt, és éjszakeről Póntus Euxinus határozá azt. Ezen idő tájban csak déli része nevezetett tulajdonképen *Cappadociának*, az éjszaki pedig *Pontus* nevet nyert. Tiberius császár alatt romai Provinciává tétetett. Nevezetesebb városai: *Mazaka* utóbb Tiberius' nevééről *Caesarea Cappadociae*. 2-or. *Tyana* eléggé ismeretes amaz elhíresült csodatévő Apolloniusról; ma talán *Karahissar*. 3-or. *Sasima* nazianzi Gergely miatt, ki itt egykor püspök volt, nevezetes, ma *Ingesu*.
- 36) *Ex tumultuariis militibus*, kik legyenek ezek l. Liv. I. 37, V. 37, XXXV. 2.
- 37) Comana név alatt két város jó elő: ez itt Pontusban fekvék, a' másik hason-nevű, mellyről alább (c. 66.) van szó, Cappadociában.
- 38) Csupa ravaszság Pharnaces' egész viselete. Caesar felől azt hitte, hogy az alexandriai háboruban olly fába vágta fejszéjét, mellybe az bizonyosan bele törík, és ő (quia melior est conditio possidentis) megtartandja foglalásait.
- 39) Erről l. főlebb a' 34-ik jegyzetet.
- 40) Férfiúságuktól megfosztotta őket, sok gyermekeknek kezeit is elvágatta.
- 41) Az itt félben szakadt történet' fonala a' 65-ik cikkszám alatt ismét fölfogatik.
- 42) A' szomszéd tartományban t. i. Macedoniában háboru folyt, magok között pedig pártokra oszolva valának egyik Caesar' másik Pompeius' részére nyilatkozván.
- 43) *Jadera* ma *Zara*, Illyriának Liburnia osztályában fekvő jeles városa. Ennek lakosairól van itt szó.
- 44) Tudva van, hogy Fabinius, mint Syria' Proconsula helyezte vissza Ptolemaeust királyi székébe.
- 45) *Epidaurus* (Ragusa Vecchia) Dalmatiában.
- 46) Corcyrába futott.

- 47) Pharsalus Thessaliának Phthiotis osztályában fekvő város Enipeus folyó mellett, Két Pharsalus volt pedig nem messze egymástól: új és ó azaz *Παλαιόφαραλος*. Itt vesztette el Strabo (XVII. 316) és Eutropius (VI. 20) szerint Pompeius Caesar ellen az ütközetet, 's innét futott Pelusiumba.
- 48) Ez az, kiről mint Néptribunusról a' polgári háborúról írt 1-ső könyvnek 2-dik számában szó volt.
- 49) *Medobrega* (talán Meribriga) a' Kelticusok' városa Lusitániában. *Mons Herminius* (M. o Sierra de la Estrella) Duriustól (Duero) délre.
- 50) Mauritania' vagy helyesebben Mauretania' határai valának keletről: Mulucha (most Mulvia) folyó; éjszakra: a' földközi tenger; nyugotra: az atlanticumi tenger; délre: Gaetulia. Később időben — Claudius császár alatt — határai messzebb vitettek, 's ekkor két részre oszlék; a' keleti Mauretania *Caesariensis*, a' nyugoti *Tingitana* nevet nyert. Most Fez és Maroko.
- 51) Numidia' határai keletre: Africa propria; éjszakra: a' földközi tenger; nyugotra Mauretania; délre: Libya és Gaetulia valának.
- 52) Cassius Longinus' Legatusát 's hihetőkép rokonát.
- 53) Így találtatik e' szó *Berones* minden kiadásban; értelmét nem lehet kifürkészni. Némellyek úgy vélekednek, hogy *Vettones* vagy *Bigerones* kell olvasni; ezek hispaniai nemzetségek valának.
- 54) *Jaciebant* szó helyett más kiadás szerint mint helyesebb értelmű szót *iacebant* fordítottam; mert a' hajított kövek nem fogják el az embert, hanem sértik vagy ölik: ellenben a' heverő kövekben megbotozhat valaki 's akkor elfogattathatik.
- 55) Ez az előtt Pompeius alatt szolgált, később tért ált Caesar pártjára.
- 56) Ennek kimúltát l. a' hispaniai háborúról írt könyvnek 33-ik számában.
- 57) A' tizenkilenczedik legio nem volt Cassiussal, a' mint kitetszik, az 53-ik czikkzából, hanem a' második, harminczadik, huszonegyedik, és ötödik. *Undevicesimanorum* helyett tehát, mint az eredetiben van, talán *Unetvicesimanorum* kellene olvasni, azaz huszonegyedik legiobeliek.
- 58) *Obucula* (Palmar) Hispania Baeticában.

- 59) Hogy illy nevű város e' tájon (Hispania Baeticában) lett volna, a' geographusok semmit sem tudtak felőle. Hispania Tarraconensisben igen is.
- 60) Melléknévvel Aeserninust a' Provincia' Quaestorát.
- 61) Baetis most Guadalquivir. Ettől nevezteték a' tulsó Hispania Baeticának.
- 62) Hispania Baetica' városa.
- 63) Kit Caesar a' Hispanusok' kérésére Cassius helyett küldött volt.
- 64) *Malaca* ma Malaga, boráról híres.
- 65) Folytattatik a' 33-dik számmal félbeszakadt beszéd.
- 66) A' történt roszak' nagy részének Antonius volt oka.
- 67) Ezek között leginkább nevezendők Dolabella és Trebellius.
- 68) A' mint a' 33-dik számban mondatik: Caesar szárazon 's nem hajóhadon jött Syriába, itt tehát úgy látszik, megfeledezett az író az előbb mondottakról. Talán *eadem classe* helyett *eadem celeritate, qua venerat* kellene olvasni; mert Caesar azon vágyában, hogy minél előbb Romába jusson, ezen egész útjában sietett.
- 59) Galatia' vagy Gallo-Graecia' határai valának keletre: Cappadocia; éjszakra: Paphlagonia és Bithynia; nyugotra: Bithynia és Phrygia; délre: Phrygia és Lykaonia. Hossza — keletől nyugot felé — ötven, széle pedig húsz geogr. mértföld' Tizenkét negyedfejedelemségre (Tetrarchiára) volt osztva, mellyek' mindegyikének egy Tetrarchája volt. De Pompeius, miután Mithridatest meggyőzte, Galatiát négy Tetrarchának adta. Deiotarus királyi czímmel együtt nagyobb részt kapott a' többinél, ezek tehát most jogaikat csorbulva lenni állták. Augustus alatt Gallo-Graecia Roma' közvetlen birtoka alá került, de csak későbbben lett belőle a' nagy *Galatiá Provincia*, melly Pontus Euxinustól Taurus' hegységeig, és Cappadociától Phrygia- 's Bithyniáig terjedett. Fő városa *Ancyra*. Itt volt *Gordium* is, máskép *Juliopolis*; a' gordiusi csomót itt vágta széllyel N. Sándor.
- 70) Italiában úr, és Consul Caesar volt.
- 71) A' 40-dik számban.
- 72) C. Triariust, mint Lucillusnak Pontusban hagyott Legatusát Mithridates szörnyen megverte. L. a' polgári háborúról írt III-dik könyvhöz a' 37-dik jegyzetet.

- 73) Pharnaces nem a' huszonkettődik, hanem a' harmincz-hatodik legioval ütközött, mint a' 40-dik számból kitetszik. Azért ezen zár közti szavakat (cum legione) jobb volna egészen kihagyni, 's ezen helyet úgy érteni, hogy Pharnaces' Legatusai a' sereg' huszonkettődszöri csatájával 's győzödelmével dicsekedtek.
- 74) Ekkor jött ki száján amaz isméretes: veni, vidi, vici, büszke levén szerencsén; mert egyetlenegy csatával silányította tönkre azon ellenséget, ki fölött nyert diadalmaiért Pompeius magának *nagy* nevet szerzett.
- 75) A' 26-dik szám alatt.
-

A. HIRTIUS (PANSA')

EMLÉKJEGYZÉKEIBŐL AZ AFRICAI HÁBORURÓL

egy könyv 1).

FOGLALAT.

Caesar Africába megy. Adrumetumot megkísértvén, és Leptist elfoglalván oda gyűjté seregeit, 's ugyanott Labienussal néhányszor megütközik. I—XX. Az ifju Pompeius Ascurt hijában ostromolja XXIII. Numidia' királya Juba Scipionak Pompeius' pártja' fő vezérének segítségére indulván Bogud király ellen saját országát védeni visszatér XXV. A' háboru ennekutána változó szerencsével foly; össze csapások történnek; hajók foglaltatnak el; általán még is Caesarnak jobban kedvez a' sors. Végre eldöntő ütközzettel Thapsus mellett Scipióék meghuknak. XXVI—LXXXVI. Ezután az utikai M. Cato, LXXXVIII, Juba király, M. Petreius XCIV, és maga Scipio vezér is XCVI önmagokat megölik. Juba' országa Provinciává lesz XCVII.

I. Caesar szokott uti renddel, de pihenés nélkül, December' 19-én Lilybaeumba 2) ére, 's azonnal kimutató, hogy hajóra szándékozik kelni, jóllehet csak egy njoncz legioja volt, 's alig hat száz lovasa. Sátorát a' parthoz olly közel ütteté föl, hogy csaknem a' hullám csapdozá. Ezt pedig azon célból cselekvé, hogy halogatás' reményével senki se biztassa magát, 's minden nap és órában kiki készen legyen.

Az akkori idő nem volt ugyan alkalmas a' hajózásra, mind e' mellett is a' hajós népet 's katonákat a' hajókon tartá, hogy az első induló alkalmat el ne szalaszsa, kivált mivel az e' Provinciabeli lakosok' előadása szerint elleneinek hadi ereje számtalan lovasságból, négy királyi legioból, nagy számu könnyű vértzetűekből, Scipionak tiz legiójából, száz husz elefántból, 's több hajóhadból állott. De Caesar nem ijedt el, 's tüze, és reménye nem lankadt.

Azonban napról napra szaporodának hajói, 's több terhhordók gyülekezének. Hasonlókép megérkeztek az njoncz legiok, velök az ötödik a' régi, és két ezer lovas.

II. Hat legiot 's két ezer lovas összegyűjtván, azokat, mint érkezének, hajókra szállítá, a' legiokat hadi-a' lovasokat rakhajókra.

Imigy hajóhadának nagyobb részét előre küldé azon parancscsal, hogy Aponiána 3) szigetbe menjenek, melly nem messze fekvék Lilybaeumhoz. Ő még egy keveset késétt, 's néhányak' javait árverés' útján eladatta. Azu-

tán Allienusnak Sicilia' Praetorának kiadá a' parancsot: mihez tartsa magát mindenben, 's hogy a' hátra levő sereget haladék nélkül vízre szállítsa; és December' 27-én maga is hajóra kelvén csak hamar elérte a' többieket.

A' szél kedvezvén, 's így a' hajózás sebesen haladván negyed nap mulva néhány hadi hajóval együtt Africa' partjait meglátá. A' többi terhhordók, néhányat kivéve a' szélről elverettek, 's bolyongva más másfelé tartottak.

Caesar Clupea, azután Neapolis 4) mellett hajóhadával elvitorlázott, 's a' part mellett több várat 's várost hátra hagyott.

III. Adrumetumhoz érkezte után, hol C. Considius' parancsnoksága alatt ellenséges őrizet volt, megjelent Clupeából parthosszat Cn. Piso az adrumetumi lovassággal, 's mintegy három ezer Maurussal. Caesar a' kikötő előtt kevéssé várva, míg egyéb hajói egybegyülnének, szárazra tévé seregét 5) számba jelenleg három ezer gyalogot, és száz ötven lovast, és tábort ütven a' város előtt abban bántalom nélkül veszteglett. Zsákmányolni senkit sem engede.

A' városiak azonban a' bástyákat fegyveresekkel megrakák, 's védelem végett a' kapuk előtt nagy számmal letelepedének. Hadi erejük a' városban két legiot tett.

Caesar a' tájék' ismerése végett körül lovagolván a' várost vissza tére táborába.

Egyvalaki hibául 's vigyázatlanságul tulajdonítja neki, hogy a' kormányosoknak 's hajó-tiszteknek sem bizonyos helyet, hová menjenek, nem tűzött ki; sem egyébkori módja és szokása szerint zárt parancsot nem adott, mellynek bizonyos időben leendő felolvasása után mindnyájan valamelly meghatározott helyen összegyűljenek. De ez épen nem volt hiba Caesar' részéről; mert véleménye szerint egész Africa' földén hajóira nézve egyet-

lenegy kikötő sem volt az ellenség' őrseregétől egészen ment; 's csak a' sorstól vára (tehát) alkalmat szárazra juthatni.

IV. Azonban a' Legatus L. Plancus kéré Caesar-t: adjon neki engedelmet Considiussal alkudozni, ha talán azt valamikép észre hozhatná. Engedelmet nyervén levelet ír Considiushoz, és azt a' városba vitel végett áttadja egy hadi fogolynak.

Oda érkezte után a' fogoly, parancsa szerint, ált akará nyújtani levelét; de mielőtt ez elfogadná, kérdé: kitől jőne az? a' fogoly' válaszára: „Caesar fővezértől“ Considius így: Jelenleg a' romai népnek nincs más fővezére mint Scipio, 's a' foglyot tüstént szemei előtt ki végezteté; a' levelet pedig olvasatlan- és töretlenül biztos ember által Scipiohoz küldé.

V. Egy éj 's egy nap hiába várt a' város előtt Considius' feleletére. Hátra levő seregei azonban nem érkezének meg; lovassága csekély volt, 's gyalogsága a' város' vivására nem elengendő, 's az is ujoncz; továbbá nem akará embereit mindjárt jöttekor sebekre kitenni; a' város remekül volt erősítve, 's a' hozzá férés sok bajjal szövődött. Azon hír is érkezék, hogy a' város' föl-szabadítására nagy lovas erő van utban. Nem látszott tehát tanácsosnak tovább is az ostrommal időzni, nehogy e'beli foglalatosság közben az ellenséges lovasság Caesart megkeritse, 's hátulról szorongassa.

VI. Épen mikor táborával meg akara indulni, hirtelen kiesaptak a' városiak, 's ugyan akkor történetből segítségükre ott termett a' zsoldvétel végett Jubától küldött lovasság, elfoglalta a' tábort, mellyet Caesar csak most hagyott el, és üzőbe vevé annak végserégét.

Mihelyt ezt észre vevék, azonnal megállapodának a' legiobeliak; 's a' lovasok, bár milly csekély számuak teli tüzzel illy nagy sokaságra csapának. Ki hiúnn? nem

egészen harmincz gallus lovas két ezer lovon ült Maurust megszalasztott, 's egész a' városig vert.

Vissza üzettedésök és sáncolataik közé vettetésök után kezdett utját újra folytatá Caesar. Próbáit az el-lenség többször megújítván, 's majd minket üzván, majd lovasainktól a' városba visszaveretvén: Caesar megerősíté hátvéd seregét vele volt régi vitézeinek néhány cohorsával, 's a' lovasság' egy részével, 's úgy lassan tovább haladott. E'kép minél inkább távozék a' várostól, annál kevesebbé háborgattaték a' Numidáktól.

Azonban utközben a' városokból 's erősségekből követéségek érkezének gabonát igérvén, 's parancsai' teljesítésére készeknek nyilatkozván. Tehát még ugyan azon nap — Januarius' elsőjén — Ruspina város 6) előtt tábort ütött.

VII. Innét megindulván Caesar Leptishez 7) jött, melly szabad 's független város. Ebből követek érkezének elejbe bizonyossá tevén őt, hogy minden kívánatát teljesítendik. Tehát a' város' kapuihoz, hogy katonáit a' városba menéstől eltiltsa, 's a' lakosokat minden sérelemtől megvédje, Centuriokat 's őrsöket állítván, nem messze a' várostól a' part mellett táborba szállott. Itt véletlenül hozzá vetődött néhány rak- 's hadi hajó; a' többieket, mint hírét vette, azon bizonytalanságban: hol kössenek ki, Utica felé látták vitorlázni.

Azonban Caesar a' part' mellékét nem akará elhagyni, sem míg hajói bolyongnak, mélyebben a' szárazra nyomulni. Egész lovasságát, nehogy, mint vélem, a' mezőket pusztítsa, hajókon tartá, 's ezeket vízzel elláttatá. Azonban a' hajós népet, melyet vízfordás végett szárazra tévének, a' maurus lovasok hirtelen, a' nélkül, hogy ezt Caesarék csak gyanították volna, megtámadák, hajító szerekkel sokat sebbe ejtettek, néhányat meg is öltek. Ezek nyanyis völgyek között lovaikkal eselt vetve lappangnak,

és hirtelen előrohannak, de nem hogy szabad téren csatába bocsátkozzanak.

VIII. Caesar azalatt Sardiniába 8) és egyéb közel eső Provinciákba hírnökök által leveleket küldözgete: tegyenek ezek' vételével rendeléseket, hogy hozzá segítség, eleség, 's gabona szállíttassék; Rabirius Postumust pedig a' kiűritett hadi hajók' egy részével, a' második szállítmány' elhozása végett Sicilába 9) küldé. Tíz hadi hajónak azalatt részint az eltévedt rakhajók' összekeresése, részint a' tengernek az ellenségtől tisztán tartása végett el kelle vitorláznia; így a' Praetor is C. Sallustius Crispus 10) a' hajóhad' egy részével az ellenfél' birtokában volt Cercina 11) sziget ellen küldeték, mert ott a' hirszerint temérdek gabona volt letéve.

Ezeket olly szigoruan parancsolá, annyira szívére köté mindegyiknek, hogy a' lehetőség vagy nem lehetőség semmi mentségül, vagy késedelem' okául be nem véteték.

Kéz alatt a' szökevényektől 's lakosoktól megtudta Caesar Scipionak, 's kik azzal ellene háboruskodtak, sorsát, és sajnálkozott ezen emberek' esztelenségén; — ugyanis Scipio Africa Provincia' költségén tartá a' királyi sereget — kik inkább a' királynak akarának adózni, mint polgártársaikkal, hazájokban, javaikkal szabadon élni.

IX. Januarius' harmadikán fölkerekedék Caesar, 's Leptisben Saserna alatt hat cohortet őrizetül hagyván a' többi sereggel, honnét tegnap jött, Ruspinába vissza méne; 's itt hátra hagyván a' sereg' butorait, a' városiakhoz bocsátott parancs után, hogy szekereikkel 's minden marháikkal kövessék, könnyű vértezetű csoporttal gabonát gyűjtendő a' majorok körül csapongott. Talált is nagy mennyiségű gabonát, 's azzal Ruspinába vissza téré. Véleményem szerint e' tettnek célja az volt, hogy a' tenger-

parti városokat maga után üresen ne hagyja, 's azokat a' hajóhad' elfogadására őrizetek által biztosítsa.

X. Ruspinában hagyá Caesar P. Sasernát a' közel fekvő Leptisben egy legioval hagyott parancsnok' testvérét; ennek meghagyá a' városba annyi fát hordatni, mennyi lehetséges. Azután a' Sulpicius és Vatinius alatt vízen szolgált régi legiokbeli két cohorrssal Ruspinából fölkerelkedvén a' várostól két ezer lépésnyire fekvő kikötőhöz méne, 's ott este felé katonáival hajókra szálla.

Senki az egész seregben nem tudta szándékát. Azon tűnődésben, mi lehet a' fővezér' terve, mindnyájokat nagy aggodalom 's gondszorongatá; mert kis számmal, 's pedig ujonezokéval, melly még egészen szárazra sem helyeztetett, itt Africában nagy gyalog sereg' ravasz nép' és számálhatatlan lovasság' támadásaira láták magokat kitéve. Sehol nem lelének jeleneg vigasztalást vagy segedelmet elmefuttatásaikban, csupán a' fővezér' vonásaiban, és csodálatos vidámságában; mert magas és fellengző lelke kitűnő volt. Ebben nyugvának meg emberei, 's ennek bölcseségében 's belátásában reménylék mindenenek könnyű szerrel keresztül vágni.

XI. Caesar egy éjt a' hajóhadon töltvén, épen midőn a' reggeli szürkületkor indulni akarna, véletlenül azon hajóknak, mellyeket féltett, egy része tévutjából oda érkezék.

Ezt látván Caesar azonnal minden seregét szárazra kelni, 's a' többi érkező katonákat a' parton fegyverben bevárni parancsolá. A' hajók tehát késedelem nélkül a' kikötőbe evezének; és Caesar gyalogokkal 's lovasokkal erősödvén iamét vissza tére Ruspina' városába, 's az ott üttőt táborból harmincz könnyű vértzetű cohorrssal gabonát szerezni indula.

Igy tudatott ki Caesar' szándéka: ő tudni illik az ollopság' tudta nélkül hajóhadával a' tengeren bolyongó rakhajóinak titkon segítségére akart menni, nehogy

azok előre nem látott eset által ellenséges hajókra bukkának; 's ezt akará őrizetül hátra hagyott katonái előtt titokban tartani, nehogy azok csekély számuk 's az ellenség' sokasága miatt elcsüggendjenek.

XII. Mintegy három ezer lépésnyire haladván kéme 's az előseregbeli lovasok jelenték, hogy nem messze ellenséges seregeket láttak. És valóban e' hirrel együtt iszonyu porfelleg látszott keletkezni.

E' felfödözésre Caesar haladék nélkül parancsot ada, hogy az egész, jelenleg nem számos, lovasság 's azon kevés ijász a' táborból hozzá jöjön, a' seregek pedig csatarendben halkkal utána vonuljanak. Ő maga néhány fegyverrel előre méne.

Mihelyt az ellenséget távolról megkülönböztetheté, embereivel a' sikon sisakaikat föltéteté 12), és csatához készül. Egész ereje csupán harmincz cohorsból, négy száz lovasból, és száz ötven ijászból állott.

XIII. Azonban ellenei Labienus' 's a' két Placidius' vezérlete alatt csatavonalukat nem gyalogokkal, hanem a' lovassággal csodálatos hosszaságra nyújták, közbe a' könnyü vértezetű Numidákat helyezvén, s' olly tömötten állítván, hogy a' távolból Caesar' részéről azt mind gyalogságnak tartanak. A' jobb 's balszárny erősen meg volt rakva lovassággal.

Azalatt Caesar — csekély ereje miatt ezt máskép nem teheté — egyes csatavonalt képeze. Ez elejbe állítá ijászait. A' jobb 's bal szárnyan lovasait szegzé ellen parancsolván nekik: vigyázzanak, nehogy a' fölös számú ellenséges lovasságtól körül szárnyaltassanak; mert azt hívé, hogy csupa gyalogsággal fogna nyílt csatában megütközni.

XIV. Várakozásban valának mindkét részről. Caesar nem mozdula helyéből; mert bellátta, hogy csekély erejénél fogva fölös számú ellenség ellen észszel kell inkább, mint erővel harcolnia. Azalatt hirtelen kiterjeszkedik az ellenséges lovasság, és széltebe vonula, meg-

raká azután a' halmokat, kényszeríté Caesar' lovasságát széllýebb állani, 's készýle azt egýszersmind megkerýlni. A' sokaságnak Caesar' részéról csak bajjal állhatának ellent.

Azonközben a' seregek' deréktesteí egybe csapni készýlének, midón egýszerre a' könnyý vértzetý Numidák a' lovasokkal tömött csapatjaikból kitörvén legiobeli katonáinkra hajító szereket vetének. Ha Caesar' emberei nekik rugaskodtak, vissza futának a' lovasok, a' gyalogok azonban ellenszegýlének, míg a' lovasság ujra elő ugratván őket gyámolítá.

XV. Caesar ezen harcznemnél észre vevén, hogy a' ki-kicsapásnál sorai megszakadoznak; mert a' gyalogok a' lovasokat üztőkben hadjeleiktól messzebb távozván földetlen oldalukon a' legközelebb eső Numidáktól hajító szerekkel sebesítettének, a' lovasok ellenben a' mieink' fentőit gyorsaságukkal könnyen elkerýlék; soronként megparancsolá: senki a' hadjelektől négy lábnyinál tovább ne távozzék.

Labienus' lovassága azonban a' maga számában bizván Caesar' gyenge seregét megkerýlni igyekvék. Julius' lovasai számra kevesen, elleneik' sokaságától fárasztva, lovaik sebhedve lassanként hátrálni kezdének, az ellenség-től pedig inkább 's inkább szorongattatának. Így egy pillanat alatt a' legiobeliek mindnyájan az ellenség' lovasságától bekerítve, Caesar' seregei körbe kényszerítettve, 's valamennyien egy pontra szorítva kénytelenítettének harczolni 13).

XVI. Labienus földetlen fővel lóhátan az első rendben forgolódék, 's katonáit buzdítá. Néha Caesar' legiobelieihez is így szóla: hogyhogy' te ujoncz, már is olly dühöske? titeket is elámított ő szavaival? valóban nagy veszélybe ejtett benneteket; szánakodom rajtatok. Ekkor egyik így válaszola: Labienus! nem vagyok ujoncz, ha-

nem régi, a' tizedik legioból. Labienus ismét: de nem látom annak hadjelét. Hát csakugyan megfogsz ismerni, felelé a' vitéz, lerántá, hogy megismértethessék, fejeéről a' sisakot, 's fentőjét egész erővel Lebienusra repítván lovát szűgyben keményen találá: ismérd meg, ugymond, a' tizedik legiobeli katona' lökését.

Mindazáltal a' rémület általányos volt, kivált pedig az ujonczoknál; mert ezek mindig csak Caesarra tekintettek, 's a' löszerek elleni nenekedésnél egyebet nem tettek.

XVII. Caesar azonban az ellenség' szándékát átlátván vonalát, mennyire lehete, meghosszította. Minden második cohortal kanyarulást tétete, úgy hogy egyik a' másik' háta megett harczolt. Így megszakasztá a' jobb 's bal szárnyon az ellenség' koszoruját, 's a' lovasságtól elvágott egyik részt belőlről gyalogságával megtámadván löszereivel futásra kényszerítette; azonban cseltől tartván nem üzé azt messze, hanem vissza vonula az övéihez. Ugyan ezt tevék a' másik oldalon Caesar' gyalogai 's lovasai.

Minekutána az ellenség veszteséggel messze üzetett, Caesar úgy, miként volt, csatarendben, erős állásába vissza kezdte vonulni.

XVIII. Azonban M. Petrejus és Cn. Piso ezer száz válogatott numidiai lovassal 's ugyan azonnemű számos gyalogsággal utjokban egyenest az övéik' segítségére jövének. Az ellenség föleszmélt ijedtéből, újra vérszemet kapott, 's kantárt fordítván a' legiobeli végsereget megtámadta, 's a' táborba vonulásban akadályozta.

Ezt észre vévén Caesar egyet kanyarult, 's a' mező' közepén új csatába ereszkedett. Az ellenség régi módja szerint harczolt, 's karra nem bocsátkozott. Caesar' katonáinak lovai a' csak most kiállott tengeri nyalya, szomj, lankadtság, kevés szám, és sebek miatti

sanyarítottatás által az ellenséget üzni, 's a' kergetést győzni képtelenek valának; 's a' nap már hanyatlott. A' körül álló cohorsokat buzdítván parancsolá: általánosan támadják meg az ellenséget, 's előbb ne tágitsanak, míg azt a' dombokon egészen keresztül nem verték, 's azokat elfoglalták.

Az adott jelre tehát Caesar a' löszereket már lankadtan 's ármolyogva szóró ellenségre bocsátá hirtelengyalog 's lovas osztályait, és azt egy pillanatban minden nehézség nélkül nem csak mezőről el- hanem a' dombon túl is veré. Itt emberei állásba tévén magokat kevés pihenés után azon csatarendben halkkal sánczolataik közé vonulának.

Az ellenség is rut fogadtatása után a' maga tanyájára méne.

XIX. E' történet után, 's a' csata' végeztével az ellenségtől minden nembeli számos szökevény jöve, 's azon fölül sok lovas és gyalog fogaték el. Ezekről tudók meg elleneink' tervét: ők t. i. olly szándékkal és czéllal jöttek, hogy ujonczainkat 's kevés legiobeli (öreg) katonáinkat új és szokatlan harcz-nem által megzavarván, épen úgy mint Curiot 14) a' lovassággal körül vegyék 's elemésszék. Labienus a' sereg előtt így nyilatkozott: ő annyi segédsereget küldend az ellenségre, hogy az magában a' diadalmi öldöklésben kifáradva meggyőzetni, 's az övéitől fölül fog mulatni. Mert ő csak feleinek számában bizék; először mivel hallá, hogy Romában az öreg legiok makacskodnak 15), 's nem akarnak Africába jőni; továbbá, mivel három évi ott tartózkodása alatt katonáinak hűségét megnyerte, 's töméntelen lovas és könnyű vértezetű gyalog segédsereggel birt Numidiából. Voltak neki azon fölül germanus és gallus lovasai, kiket a' Pompeiussal történt ütközet 's annak futása után Brundisiumból hozott volt (Epirusba);

ugy szinte ott helyben félpolgárokat 16), szabadosokat, 's rabszolgákat szedvén össze azokat fegyverbe öltözteté, 's kantárt vezetni 17) tanítá. Ezekhez járulának a' király' segédseregei, száz husz elefánt, lovasság szám nélkül, 's végre mindennemű emberből kiállított több mint tizenkét ezerből álló legiok.

Ezen okból bizodalom 's bátorságra gyulván Labienus ezer hat száz gallus és germanus lovassal, nyolcz ezer kantártalan lovu Numidával, továbbá Petrejus' segédseregével, ezer száz lovassal 's négyszer annyi gyalog 's lovas íjászszal 's parittyással Januarius' negyedikén harmad napra Caesarnak Africába érkezte után legrónább 's legtisztább téren öt órától nap' nyugtáig 18) viaskodék.

Petrejus nagyon sérülten hagyá el az ütközetet.

XX. Caesar azonban nagyobb szorgalommal sánczoltatá táborát, 's több emberrel erősíté őrhelyeit: azután Ruspina' városától a' tengerig, 's ismét a' tábortól ugyan odáig gerébet vonatott, hogy annál biztosabban lehessen ide 's tova járniok, 's a' segédseregeknek hozzá veszély nélkül jutniok. A' löszereket 's gépelyeket a' hajókból táborába hordatá. A' Gallusok' 's Rhodusiak' hadából a' hajós nép' egy részét 's a' tengeri katonákat fölfegyverzé 's a' táborba szólítá, hogy őket, ha jó szerét ejthetné; az ellenség' példajaként könnyű vértezetűek gyanánt lovasai közé dughassa. Nem különben valamennyi ityreali, syriai, és minden egyéb országbeli hajóról íjászokat hozván a' táborba szaporítá seregeit; mert hallá, hogy Scipio az ütközet' napjától számítva harmad nap megérkezendik, seregeit — a' hír szerint nyolcz legiot 's három ezer lovast —, Labienus- és Petrejuséval egyesítendő. Fegyvergyárokat állíta, számos nyilakat 's löszereket készítése, golyókat öntete, 's karókat igazítottata. Siciliába írott és szóbeli parancsot küldé, hogy számára rőzséket, 's mellyeknek hijával volt Africában, faltörőkhöz szükség-

ges fát szerezzenek, és neki vasat 's ólmot küldjenek. Továbbá előre látta, hogy csupán Africában termett gabonával nem jöhet ki, mivel a' mult évben a' haszonbér-lő földmivesek katonáknak vitetvén, aratás nem volt, 's mivel az ellenség minden gabonát néhány jól megerősített városba takarított, 's egész Africából az élelmet kiűritette; továbbá mivel valamennyi várost, néhányat kivévén, mellyeket őrsereggel megvédhete, lerontott 's elpusztított, azok' lakosait az őrvárosokba hordozkodni kényszerítvén; a' földek tehát parlagon 's pusztán hevernek.

XXI. Caesar e' szükségstől kényszerítve magányosokhoz intézett kérés és jó szó által szerze valamelyes eleséget táborába; 's azzal takarékosan bánt. Naponként megtekinté azonban a' munkálatokat, 's mintegy három cohortst tartá a' számos ellenség miatt őrállón.

Labienus igen nagy számu sebhedteit bekötve szeke-rekben Adrumentumba viteté.

Caesar' rakhajói azonban a' tájékat 's tábor' hollétét nem tudván veszélyes tétovában bolyongtak. Az ellenség azokat több naszáddal egyenként megtámadván folygyujtá 's elfoglalá.

E' tudósításra Caesar hajóhadát a' szigetek és ré-vek körül czikáztatá, hogy a' szállitmányt biztosítsa.

XXII. Míg ezek történtek, M. Cato 19) Utica' parancsnoka az ifju Cn. Pompeiust sok szemrehányással ostromlá. Midőn atyád, így szóla: korodban a' Respublicát vakmerő és czinkos polgároktól 20) elnyomatva, a' jó érzetűeket megölve vagy száműzve, és hazájok- 's polgári joguktól megfosztva látná, teli dücsvágygyal 's lelki fenséggel nyilvános tiszt nélkül 's még ifjancz öszveszedvén atyja' seregének maradványait a' már csaknem földig legázolt 's tönkre tett Italiát, és Romát megszabadította: ugyan az Siciliát, Africát, Numidiát, Mauritaniát csoda hamarsággal vissza foglalta. Ez által szerzé a' népeknel

azon igen fényes és ismeretes dicsőséget, 's ezért nyert mint ifju, 's (csupa) romai lovag diadali pompát. Pedig azt nyilvános tisztebe léptekor sem atyja' tündöklő tettei, sem őseinek feltűnő fénye, sem illy hatalmas párt, sem a' nagy név nem gyámolíták: ellenben te atyád' hire 's tekintete, 's ten lelki nagyságod, 's ügyességed által eléggé segítve, nemde rajta lésszesz, 's elmégy atyád' párthi-veihez magadnak, a' Republicának, 's minden jó ér-
tűnek segedelmet eszközözlendő?

XXIII. Illy nagy embernek e'féle beszédei által föl-
tüzelve az ifju, harmincz minden-nemü hajóval, köztök
néhány orrozottal, Uticából Mauritániába vitorlázott, 's
Bogud' birtokába becsapván két ezer résztint fegyverzett,
résztint fegyvertelen szolgából és szabadból álló könnyű
seregével Ascur' városa felé nyomult, mellyben királyi
sereg őrködött.

A' városbeliek Pompeiust egész a' kapuig 's falakig
hagyják jőni, 's ekkor hirtelen kitörvén a' megvert 's ré-
mült Pompeiusekat a' tengerrig, 's hajóikra kergeték.

E' roszul sült vállalat után az ifju Pompeius elhagyá
e' tájt, 's útját, a' nélkül, hogy valahol partot érintene,
a' baleari szigetek felé irányzá-

XXIV. Scipio azalatt Uticában nagy őrsereget hagyván
az imént említett hadaival először Adrumetumnál táborba
szállta, azután néhány napig ott pihenvén éjjel fölke-
kedett, és Petrejus- és Labienussal egyesült. Így tele-
pedének egy táborban három ezer lépésnyire (Caesartól).

Lovasaik azon közben ennek sánczolatai körül szá-
guldozának, 's elfogák azokat, kik eleség- vagy vizért
a' gerében túl léptek. E'ként sánczolataikban tarták elle-
neiket. Nagy szükség lőn tehát Caesar' emberei között
az élelemben; mert sem Sicilia- és Sardiniából nem ér-
kezének még meg a' szállítmányok, sem a' hajóhadak
nem járhaták ezen évszakban veszély nélkül a' tengert.

Az egész tér, melyet Africában foglalva tartának, körösleg nem terjede hat ezer lépésnyinél tovább, és takarmányban megszűkültek.

Ez' inségben a' régi gyalog 's lovas katonák, kik vizen és szárazon sok háboruban szolgáltak, 's e'féle veszélyeket 's nyomorúságokat többször kiállottak, a' par-ton hinárt 21) szedének, azt édes vízzel megmosák, 's éhes barmaiknak nyújtván az által tengették azokat.

XXV. Míg ezek így folyának, Juba király Caesar' rosz helyzetéről és seregei' csekélységéről értesítettvén, nem látta jónak annak a' maga össze-szedésére időt engedni. Nagy lovas 's gyalog sereget gyűjtván tehát kiindula országából frigyeseinek segítségét viendő. De P. Sittius 22), és Bochus király meghallván Juba király' kiindultát egyesült erővel országához közelebb nyomulának, 's megtámadván országa' legdúsabb városát Cirtát 23), azt néhány nap mulva ostrommal megvevék, úgy szinte a' Gaetulusok' 24) más két városát is, melyek' lakosait, mivel a' fölszólítást: hogy a' városból költözzenek ki, 's azt azután adják ált, megvetették, mind elfogták, 's kardra hányták. Innét telkeket 's városokat szünetlen pusztítván tovább menének.

Ezeket hallván Juba, ámbár nem messze volt már Scipiotól, 's annak vezéreitől, úgy vélé: jobb lesz magát 's országát megmenteni, mint mások' segítése végett előre nyomulva saját országától elesni, 's tán mindkét részről veszteni. Magáról tehát, 's önérdekeiről aggódva nem csak vissza fordult, hanem, harmincz elefántot kivéven, Scipiotól segédseregeit is elvonta, és birtokának 's városainak segítségül sieté.

XXVI. Caesar azonban, mivel megérkezte felől a' Provinciában kételkedtek, 's általán azt hitték; hogy nem ő, hanem valamelyik Legatusa jött a' seregekkel Africába, körlevelet bocsátván a' Provinciába elérkezte felől minden községet tudósíta.

Azalatt a' városok' jelesb lakosai Caesar' táborába menekvénnek, és elejbe terjeszték ellenségeinek kegyetlenségét 's durvaságát. Caesar mindedig erős táborában veszteglett; de a' lakosok' könyeire 's panaszaira a' nyár' beálltával összevonván minden hadát és segédseregét a' táborozást elleneivel megnyitá. Allienus- és Rabi-rius Postumushoz Siciliába gyorsan parancsot irt, 's kémhajóval 25) küldött: tüstént, idő vagy szelek miatti minden metség nélkül legnagyobb sietséggel szállítsanak neki seregeket 26). Africa Provincia vesző félben áll, 's elleneitől egészen tönkre tétetik. Ha a' frigyársaknak hamar segítség nem nyújtatik, az ellenség' gonoszsága 's ravaszsága a' pusztá africai földnél egyebet nem hágy, még födelet sem, hová vonuljanak.

Caesar' nyugtalansága 's várakozása olly nagy volt, hogy a' levél' 's hírnök' Siciliába küldetése után már más nap a' hajóhad' és sereg' késlekedéséről beszélt. Gondolatjai és szemei éjjel nappal a' tengerre valának függesztve. Nem is csoda; mert látta, mikép égnek (mindenfelé) a' majorok, pusztítottak a' mezők, raboltatnak 's vágatnak a' csordák, rontatnak 's elhagyatnak a' városok és várak, leöletnek vagy békóba vettének a' községek' fejei, tuszok gyanánt rabszolgaságba vonzoltatnak magzataik; 's hogy ezen inségeikben, bár mikép esdekellenek pártfogásaért, csekély számú katonái miatt segítségökre nem lehet.

Azonban Caesar a' katonákat folyvást munkában gyakorlá, táborát megerősítetté, tornyokat és sánczvárakat építtete, 's a' tengerbe töltéseket hányata.

XXVII. Scipio azonban elefántait a' következő módon oktató: két csatarendet állíta; egyik, a' parittyásokból álló, képezé az ellenséget, 's előlről az állatokra apró kővecseket hígált. Azután az elefántokat állítá rendbe, 's azok megett a' maga csatavonalát, úgy hogy ha

azok az ellenség' kőzáporától megijedvén feleik ellen fordulnának, ismét ezektől kővel fogattatván az ellenség felé térítettének. De ez sok fáradságba 's időbe került; mert a' tanulatlan elefántok sok évi oktatás és gyakorlás által is alig taníttathatván meg, az ütközetben mindkét részre közös veszélylyel használtatnak 27)

XXVIII. Míg Ruspina körül mind a' két vezér imigy foglalkozék, a' volt Praetor C. Virgilius Thapsus' 28) tengeri város' parancsnoka tapasztalván, hogy Caesar-nak katonákkal rakott hajói azon bizonytalanságban: hol kössenek ki, 's hol van feleik' táborá, egyenként bolyongnak, megragadá az alkalmat, 's egy birtokában volt evezős hajót legiobeliekkal 's íjászokkal megrakott, és meléje adván a' hajók' sajkáit Caesar' hajóit egyenként üldözőbe vette. És noha többek' megtámadásánál visszaveretett, 's megfutamtatott, mindazáltal megújítja kísértéseit. Történetből azon hajóra bukkant, mellyen volt a' hispaniai két ifju Titius az ötödik legioban. Tribunusok — atyjokat Caesar emelé senatori rangra — és T. Salienus, ugyan azon legiobeli Centurio. Ez utolsó nem csak M. Messala Legatust tartotta Messanában ostrom alatt, 's annál a' legzendítőbb beszédre fakadt; hanem a' Caesar' diadalmi pompájához tartozó pénzt és ékesítményeket is letartóztatta, 's őrizet alá tétette; ezért semmi jót nem ígért magának. Rosz tettei' öntudatában reá beszélé a' két ifjat: ne álljanak ellent, 's adják meg magokat Virgiliusnak. Így Virgiliustól Scipionak elküldetvén az öröknek áltadattak, 's harmad napra kivégeztettek 29.). Mondják: vesztő helyre mentőkben az öregebb Titius kérte a' Centuriokat, őt öljk meg előbb öcscsénél; e' kívánatát örömost teljesíték; 's így mindkettőjüket kivégezék.

XXIX. Azonban az apró harc a' geréb előtt tábornszem gyanánt álló lovasok közt mindkét részről naponként folyt.

Néha Labienus' germanus 's gallus lovasai is kölcsönös hitadás után Caesar' lovasaival beszédbe eredtek.

Labienus azalatt lovasága' egy részével Leptis' városát, mellyben mint parancsnok Saserna három cohortsal 30) feküdt, megtámadá, 's ostrom-léptekkel megvenni igyekvék. De az őrizet részint az igen jeles erősítmények, részint a' lőgépek sokasága miatt azt könnyű szerrel 's veszély nélkül megvédte. Midőn az ellenséges lovasság e' tettét többször ismételte, és véletlenül a' kapuk előtt egy osztály össze szorítkozott, egy, Scorpioból jól irányzott lövés Decuriójokat találta, 's a' hátulsó kapunál megölte. Erre a' többiek megijedvén táborukba futottak. E' történet őket a' város' minden további kísértésétől elrettenté.

XXX. Scipio azonközben csaknem naponként, hanem három száz lépésnyinél nem távolabb, tábora előtt csatarendbe állá, 's a' nap' nagyobb részét (ezen állásban) eltöltvén ismét táborába vonult.

Ez többször is így történvén a' nélkül, hogy Caesar' táborából valaki előjött, vagy hadaihoz közelített volna; Caesar' 's annak serege' veszteglését megvetve kihozá egész erejét, a' tornyos harmincz elefántot harczvonala elé állítá, és lovas 's gyalog seregével, mennyire leheté, kiterjeszkedék. Így (minden ponton) egyszerre előre nyomulván nem messze Caesar' táborától a' sikon megállott.

XXXI. Ezt látván Caesar, parancsolá: a' sánczolatokból kilépett katonák, valamint azok, kik takarmány- vagy fagyüjtés, vagy sánczolás végett is a' völgybe mentenek, 's kik azon dologhoz szükségesek valának, csoportonként, halkkal, zörej 's rettegetés nélkül mindnyájan vonuljanak vissza, 's álljanak a' védművekre; az őrt álló lovasokat pedig mindaddig előbbi helyükön maradni parancsolá, míg az ellenség lőszer-hatásnyira nem jőne, ki ha még jobban közelednék, egész illedelemmel térjenek

sánezolataik közé. A' többi lovasságnak is megparancsolá: kiki készen, 's fegyveresen helyén álljon.

E' parancsokat Caesar nem személyesen, midőn a' gerétről letekingete, hanem csodálatra méltó hadi tudományánál fogva a' kémek' és hírnökök' jelentései szerint fővezéri sátorában ülve osztogatá. Mert tudta, hogy elbeneinek, bár mikép megbiztak seregeikben, még is gyakori megfutamlásuk, megveretésök és ijedések után meghagyá éltoiket, 's megbocsátá tévedéseiket 31.) Ez okból csüggedésök - 's rossz lelkiismeretöknél fogva nem tett föl bennök annyi diadalmi bizodalmat, hogy táborát megtámadni merjék. Továbbá az ő neve 's tekintete nagy részint seregeik' bátorságát csökkenté. Ezekhez járulának a' tábor' remek erősítményei, a' geréb' magassága, az árkok' mélysége, 's a' gerében túl csodálatos módon elrakott rejtett szurdancsok 32), úgy hogy védők nélkül sem lehete a' táborhoz férni. Scorpioja, Catapultája, 's egyéb a' helyvédelemhez kívántató löszere nagy mennyiségben volt. Ezeket Caesar jelen serege' csekély száma 's ujoncsága miatt készítteté; épen nem mutatá pedig magát az ellenség' ereje miatt, vagy félénkségből veszteglőnek, vagy az ellenség' véleménye szerint nyulszivűnek; 's embereit, noha kevesen 's ujonczok valának, nem bizodalmatlanságból nem vitte ki csatázni, hanem jobbnak vélte arra tekinteni: minő leendene a' győződelem. Mert annyi hős tettek, olly nagy seregek' meggyőzése, 's annyi igen fényes győzödelmek után gyaláztatnak tartá, ha felele az volna a' vélemény, hogy elleneinek a' futásból összegyűlt serege' maradványain vérrel vásárlott diadalt; 's azért eltökélé a' második szállítás által régi legioi' egy részének megérkezéig kérédesöket 's pajkosságukat elnézni.

XXXII. Scipio azonban, mint mondók, egy kevesé, hogy Caesart mintegy megvetni látszassék, állásában

maradván, seregeit lassanként vissza vité táborába; 's összehíván katonáit arról beszéle: mikép rettegnek tőle; 's hogy Caesar' serege kétségbe esett; fölbátorítván öveit nem sokára elhatározó győzödelmet ígére nekik.

Caesar ismét munkára küldé katonáit, 's a' védintézetek' ürügye alatt szakadatlanul foglalatoskodtatá ujonczait 33).

Azonban a' Numidák 's Gaetulusok naponként szöközének Scipio' táborából, és részint hazájokba költözének, részint csoportonként Caesar' táborába jövének; mert hallák, hogy rokona C. Mariusnak, kitől ők 's őseik jótételeket vettek 34). Caesar a' Gaetulusok közül kiválogatá a' jelesebbeket, 's írott fölszólítást adván honosaikhoz: hogy fölkelvén magokat övéikkel együtt védjék, elleneire pedig, 's ellenfeleire ne hallgassanak, magától elbocsátá.

XXXIII. Míg ezek Ruspínánál történtek, Achillából 35) egy szabad városból, és mindünnen Caesarhoz követek érkezének magokat minden parancsának teljesítésére szíves készségüeknek jelentvén; csak őrizetért könnyörögnek, 's esedeznek, hogy annál biztosabban 's veszély nélkül munkálódhassanak. Ők gabonával, 's mindennel, mijők van, a' közjó' tekintetéből segitendik.

Caesar könnyen hajlék kérésökre, 's őrsereget adván C. Messius 36), volt Aedilist, Achillába küldé.

Ezt meghallván az Adrumetumban két legioval, 's hét száz lovassal őrködő Considius Longus az őrizet' egy részét helyben hagyá, nyolcz cohortssal pedig sebtén Achilla felé fölkerekedék. Messius hamarább megtevévén útját, előbb ére cohorsaival Achillába. Considius azonban seregeivel a' városhoz érkezvén, 's észre vévén, hogy abban Caesar' őrserege fekszik, nem bátorkodott embereivel próbát ni, 's erejéhez képest semmit sem tevén ismét vissza ment Adrumetumba. Néhány nap mulva azután Labienus' lovasai által megerősödvén Achilla előtt táborot ütött, 's a' várost, újra szorongatta.

XXXIV. Ezen idő tájban C. Sallustius Crispus, kit Caesar főlebbi említésünk szerint 37) kevés nap előtt hajóhaddal küldött volt el, Cercinához érkezék. Érkeztével a' volt Quaestor C. Decimius, ki rabszolgáiból álló erős őrizettel ott a' szállímanyra ügyelt, egy kis sajkára kapván elillant. Azalatt a' cercinaiak befogadák a' Praetort Sallustiust, ki az ott talált sok gabonával az itt jó számmal volt rakhajókat megterhelte, 's azokat Caesar' táborába küldötte.

Azoban Allienus Proconsul Lilybaeumnál rakhajókra szállítván a' tizenharmadik, és tizennegyedik legiot, nyolcz száz gallus lovast, és ezer parittyást és íjászt, a' második szállítmányt Caesarhoz Africába utnak indítá. E' hajók kedvező széllel már a' negyedik napon baj nélkül a' Ruspina melletti kikötőbe érkezének; hol Caesar' tábora fekvék.

Caesart tehát a' gabona' 's a' segítség' érkezéssel kettős öröm 's gyönyör érte; emberei fölvidámultak, az élelem' dolga megkönnyült, 's ő végre aggodalmát lerázta. A' partra szállott legiokat 's lovasokat bádjaságukból 's tengeri betegségeikből kipihenteté, 's úgy azután a' sánczvárokon, 's erősítményeken elhelyezé.

XXXV. Illy körülmények közt Scipio, 's kik vele valának csodálkozni 's tünődni kezének. Gyanításuk szerint nem kis ok bírhatta Caesart, ki egyébkor fölkeresni 's megtámadni szokta elleneit, most egyszerre terve' változtatására. Türelmes veszteglése tehát nagy aggodásba ejtván őket, két Gaetúlust, kikben véleményök szerint teljesen megbizhatának, nagy jutalom-ígérettek mellett mint szökevényeket kémlelődni Caesar' táborába küldének. Kik midőn Caesar elejbe vitettek, engedelmet kértek szabadon nyilatkozni. Ezt megnyervén, így kezdék: sok izben szándékoznak többen közülünk Gaetúlusokból kik C. Marius' védencei vagyuk, és a' negyedik és

hatodik legiobeli valamennyi romai polgár te hozzád fővezér, 's az őrizeted alatti helyekre áltjöni; de a' numidiai lovasok miatt azt veszély nélkül nem tehettük. Most szabadon örömmel jövünk hozzád, mint Scipiotól küldött kémek, hogy lássuk: vannak-e táborod, 's gerébkapuid előtt árkok, vagy az elefántok ellen cselintévények; 's egyszersmind kifürkészszük ezen állatok elleni szándékatokat 's készületeiteket, 's ezeket neki megvigyük.

Caesar megdicsérvén 's ajándékozván őket a' többi szökevényekhez viteté. Beszédöket a' következmény csak hamar igazolá; mert (már) más nap többen szökének ált az említett legiokból Scipiotól Caesar' táborába.

XXXVI. Míg ezek Ruspina körül történtek, M. Cato Utica' parancsnoka szabadosokból, africaiakból, végre szolgálkból 's minden-nemü emberből, ki csak kora miatt fegyverfogható volt, katonákat szedett, 's azokat tüstént Scipio' táborába küldé.

Azonban Tisdra városából 38), melybe az italiai alkereskedők, 's haszonbér-munkások három száz ezer mérő buzát hordtak volt össze, Caesarhoz követek érkezének, 's nem csak arról, milly temérdek gabona fekszik nálok, tudósíták, hanem egyszersmind kérék is: küldjön a' gabona' 's vagyonaik' bátorságosítására őrsereget. Caesar addig is köszönetet monda nekik, 's ígéré, hogy rövid idő múlva őrizetet küld, és fölbátorítván őket vissza utasítá földijeikhez.

P. Sítius azalatt seregével Numidiába nyomult, 's egy erős hegyi várat, hová Juba a' háboru' szükségeire gabonát, 's egyéb a' hadhoz kívántató szereket hordatott össze, ostrom-rohanattal megvett.

XXXVII. Caesar a' második szállítmány által két régi legiával, lovassággal, 's könnyű seregekkel szaporodván, azonnal a' hátra lévő sereg' áltszállítása végett hat rakhajót vissza küldé Lilybaeumba. Januarius' huszon-

hetedikén az éjjeli első őrváltás körül parancsolá: valamennyi kém és szolgálatban álló készen legyen; 's így mindenek' tudta 's gyanítása nélkül harmadik őrváltáskor legioit egyetemben a' táborból kiindítá, 's a' pártjára legelőször állt Ruspina' városa felé, hol őrserege fekvék, maga után idézé. Innét egy kis hajláson menvén keresztül balra parthosszat sikon vezeté legioit.

E' sikság csodálatos rónasággal tizenöt ezer lépésnyire terjed, 's egy a' parttól kezdett nem igen magas ugyan, de igen hosszú hegygerincz által mintegy szintért képez. E' hegyháton itt ott magas dombok emelkedének, melyek' mindegyikén igen régi tornyok 's őrházak valának. Az utolsónál közülök állának Scipio' táborszemei.

XXXVIII. Miután Caesar az említett hegygerinczre fölért, mindegyik halomsucra tornyokat és sánczvárokat építtetett. Ebbe nem került egész fél óra (39). Mikor már nem messze volt az utolsó dombtól, 's az ellenség' táborá' közeletében álló toronytól, hol, mint mondtam, a' Numidák' őrei 's táborszemei állának: kevéssé megpihent, 's megvizsgálván a' tájék' minőségét a' lovaságot védőrül kiállítá, 's a' legioknak munkául adá: a' gerinczt közepétől, meddig nyomult volt, egész ama' helyig, honnét kiindult, vonalt hányjanak föl, 's azt helyezték védállapotba.

Scipio 's Labienus e' munkát észre vevén egész lovaságukat kihozák táborukból, 's csatarendet képezvén sánczolataiktól mintegy ezer lépésnyire előre nyomulának. A' gyalogságot nem egészen négy száz lépésnyire táboruktól a' második vonalba állíták.

XXXIX. Caesar a' munkára bátorítá embereit, 's az ellenség' seregei által nem tántorították el (szándékától). De mikor észre vevé, hogy az ellenség' csak másfél ezer lépésnyire van sánczolataitól, 's csak embereit gátolni, 's a' munkától elvonni jött vala: szükségesnek látá legioit

a' munkától elhíni. Egy hispanus lovas osztálynak parancsolá: ragtasson iziben a' legközelebbi dombra 's levervén az őrsereget ott magát fészkelje meg. Segítségül néhány könnyű seregbelit küldé utána.

Az elküldöttek haladék nélkül támadák meg a' Numidákat, 's néhányat élve fogának el, néhányat futtokban sebesítének meg, a' helyet pedig elfoglalák. Ezt látván Labienus, hogy feleit minél hamarább segítse, a' csatarendből lovasságának csaknem egész jobb szárnyát előre nyomta, 's megfutamlott feleit gyámolítani igyekvék. Caesar, mihelyt Labienust a' fő testtől messze távozottnak látá, bal szárnyon álló lovasságát ellenei' elvágására (a' részbe) bocsátá.

XL. Azon sikon, mellyen ez történt egy roppant, négy toronynyal ellátott mezei lak miatt Labienus nem láthatta, mikép vágatik el Caesar' lovasságától. Julius' osztályait tehát csak akkor vette észre, mikor azok már hátulról bevágtak. A' numida lovasok ezáltal hirtelen rémületbe jövéen egyenest a' tábornak futottak. A' Gallusok 's Germanusok helyt állottak ugyan, de felsőbb helyről 's hátulról körülfogatva vitéz ellentállás után az utolsó emberig lekonzoltattak:

Ezt látván Scipionak a' tábor előtt csatarendben álló legioi vak ijedéssel, 's rémülettel valamennyi kapun táboruka futának.

Scipiot 's annak hadait a' sikról el- 's a' táborba ver-
vén Caesar visszatérőt fuvatott, 's az egész lovasságot sánczolatai közé vonta. A' csatater megtisztították, 's ekkor Caesar' szemeibe tűnének a' Gallusok' és Germanusok' csodálatos tetemei, kik részint Labienus' tekinteteért jöttek el Galliából, részint ajándék 's ígéretek által kecségtetve állottak pártjára. Néhányan közülök, a' Curioval történt ütközetben fogságba esettek 's kegyelmezettek, megosztott húséggel 40) akarák halájokat

leróni. Csodálatos szépségű 's nagyságu testeik gyilkoltan 's területen az egész csatatéren szerte heverték.

XLI. Más nap e' történetek után Caesar minden sánczolatja közül kihozá cohorsait, 's egész hadi erejét csatarendbe állítá. Scipio az övéinek rossz fogadtatása, és holtakban és sebhedtekben lett vesztesége miatt táborában tartózkodék. E' felé Caesar a' hegy' alján csatarendben halkkal közelíte. Már Julius' legioi ezer lépésnyinél közelebb valának Uzita' városához 41), melly Scipioé volt; ki féltvén e' várost, honnét serege vizet 's egyéb szükséges szereket nyert, egész hadi erejével kijött, és szokása szerint négyes csatarendben, az elsőt lovas csapatokra osztva, 's ezek közé tornyos és fegyveres elefántokat állítva, a' városnak segítségére sieté.

Ezt látván Caesar azt gondolá: Scipio harcra készsülten 's el szántan jó feléje, azonban az a' csak most említett helyen a' város előtt megállá, csatavonalának közepét a' város által fődözvén, jobb 's bal szárnyát pedig, hol az elefántok állának nyíltan az ellenség' láttára kitévén.

XLII. Caesar majdnem esteig várt a' nélkül, hogy Scipiot helyéből mozdulni láttá volna, ki tehát inkább szándékozik magát, ha kényszerítettnek, védeni, mint a' téren vele közéről mérkőzni. Ez okért nem tartá tanácsosnak az nap a' városhoz jobban közelíteni, mert tudta, hogy abban erős numida őrsereg fekszik, 's az ellenséges csatarend' derekát a' város fődözi; nehezen is végbevihetőnek látta egyszerre mind a' várost vinni, mind jobb 's bal szárnyára nézve alkalmatlan helyen csatarendben harcolni, kivált mivel katonái reggeltől fövőhen 's fáradtan állának fegyverben.

Vissza vivé tehát seregeit a' táborba, 's más nap az ellenség felé közelebb terjeszté erősítményeit.

XLIII. Considius azonban Achillát, hol C. Messius

kormányzá a' cohorsokat zsoldos Numidák- 's Gaetulusokból álló nyolcz cohorssal ostromlá; de sok 's hosszas kísértése, nagy munkálatainak sokszori (a' városig) előtolása, 's azoknak a' lakosok általi meggyújtása után semmire sem mehetvén a' lovas csatának váratlan hírére a' táborban levő sok gabonát megégette; a' bort; olajt, 's egyéb élelem-szereket pedig megvesztegette, 's Achilla' ostromát abban hagyta. Azután serege' egy részét Scipioval megosztván Juba' földén keresztül Adrumetumba vonula.

XLIV. Időközben egy, az Allienustól Siciliából küldött második szállítmánybeli hajó, mellyen Q. Cominius, 's a' romai lovag Ticida volt, a' többtől eltévedt, 's a' szélről Thapsushoz veretett, hol azt Virgilius sakkakkal 's apró evezős naszádokkal elfogta, és Scipiohoz vitette. Hasonlókép ugyan azon hajóhadból egy háromsor-evezős rakva öreg vitézekkel, egy Centurioval, 's néhány ujonczczal bolyongván, a' vihartól Aegimurushoz 42) hajtattott, hol azt Varus' és M. Octavius' hajóhada elfogá. Varus a' legénységet bántalom nélkül őrizteté, és Scipiohoz viteté.

Kikhez Scipio, midőn elejbe jöttek, 's birói széke előtt állottak: jól tudom, ugymond, nem önként, hanem ama' galád fővezértek' unszolására 's kényszerítésére üldözitek gonoszul a' polgárokat, 's minden jó érzetű embert; 's azért, miután a' sors titeket hatalmunkba ját-szott, eltökéltem, ha, mint kötelességtek, a' Respublicát minden jó érzetűvel együtt védenditek, életben hagy-lak, 's pénzzel megajándékozlak beneteket. Azért szólja-tok, mint éreztek.

XLV. E' felszólításra Scipio, ki ajánlott kegyel-meért kétség kívül hálás nyilatkozásokra számolt, szabadságot ada nekik szólni. Közülök a' tizennegyedik legio' Centurioja így válaszolt: Rendkívüli kegyedért Sci-

pío! — fővezérnek nem nevezlek — hálát mondok, mivel nekem, hadi jog szerinti fogolynak, életet 's bántatlanságot ígérsz; 's tán elfogadnám e' jótétet, ha azzal leg-
 rutább vétek nem állana kapcsolatban. Hogy-hogy? én álljak-e fegyveresen szemközt fővezéremmel Caesarral, ki alatt százados voltam, és seregével, mellynek dicsőségeért 's diadalmaiért harminczhat évnél tovább 43) harczoltam? Ezt én nem teszem; téged pedig egész komolysággal intlek, hagyj föl e' szándékkal. Mert ha eddig nem tudtad, kinek seregei ellen harczolsz, legalább most tanuld meg. Válaszd ki cohorsaid közül a' legvitézebbiket. 's állítsd ellenembe: én bajtársaimból, kik most hatalmadban vannak, csupán tized veszek. Akkor a' mi vitézségünkől fogod tapasztalni, mit várhatsz seregeidtől.

XLVI. Véleménye ellen a' Centurionak illy bántó nyilatkozására Scipio haragra lobbanván teljes elkeseredéssel inté Centurioinak mit tegyenek. Lábai előtt konczoltaték le a' Centurio. Azután az öregeket az ujczoktól külön választá. Félre, ugymond: e' czinkos tettekkel fertőzött 's polgári vérral hízott gonosztevőkkel. Így a' táboron kívül vitettek és kegyetlenül meggyilkoltattak. Az ujczokat, legioi közé dugdoztatá. Cominiust és Tucidát nem engedé szemei elé vitetni.

Ezen eset arra bírá Caesart, hogy a' Thapsus melletti tengeren rak- 's hadi hajóinak bátorságaul hadi hajókon őrködőket aluszékonyságuk miatt a' seregtől gyalúzáttal elűzte, 's ellenök igen kemény rendeletet bocsátott.

XLVII. Ezen időtájban Caesar' seregénél valami hihetlen történt; mert a' hetes csillagzat' lemente után 44) mintegy második éjjeli őrváltáskor iszonyu záporral kövek estek. E'hez más baj is járult. Caesar nem szállította a' hadvezérek' régi szokásaként seregét téli tanyákra, hanem fölkerekedvén 's az ellenséghez közelebb nyomulván

minden harmadik vagy negyedik nap tábort vert. A munkával foglalkozott katonák nem gondoskodhattak (az idő ellen) magokról. Azon kívül úgy szállíttattak ált Siciiliából, hogy az emberen, 's fegyverén kívül sem edény, sem rabszolga, sem egyéb a' táborozásban rendszerint szükséges szer a' hajókra föl nem vétetett. Africában pedig magoknak nem csak semmit nem kerestek vagy szereztek, hanem az eleség' drágasága miatt régi szerzeményeiket is megemésztették. Illy körülmények között tehát elszegényedvén vajmi kevesen nyugodtak bősátorok alatt. A' többiek ruházatból némi sátorocskát készítvén, és náddal 's galylyakkal megfödvén azok alatt éjjeleztek. A' hirtelen zápor' 's köeső' hulltánál tehát mindnyájan a' sujtó terh alatt, sötétben ált meg áltáztak, és szétüzettek, tűzők elalutt, minden élés-szer elromlott, 's ők az éjben, paizsukat fejeik fölé tartván a' táborban szerte bolyongtak. Ugyan azon éjjel az ötödik legio' fentőinek csúcsai önmagoktól égtek 45).

XLVIII. Juba király azonban Scipio' lovas esatájáról tudósíttatván 's ettől levél által fölszólíttatván Saburát hadvezérét a' sereg' egy részével Sitius ellen hátra hagyá, 's hogy Caesar' rettentésére önszemélyével is Scipio' hadainak valamellyes nyomadékokat adjon, három legioval, nyolcz száz kantáros lovassal, igen erős számu kantártalan Numidákkal 's könnyű vértzetűekkel, nem különben harmincz elefánttal országából Scipiohoz megindult.

Megérkezte után a' most említett királyi hadak külön táborba telepedének, nem igen messze Scipiotól.

Azelőtt Caesar' táborában nagy volt a' rettegés a' királyi seregek' várása miatt, 's a' katonák Juba' érkezése előtt nagy feszülésben voltak 46). De mikor táborát közelethez üte föl, elenyészett a' seregei felőli magas vélemény, el a' félelem. Így tekintetét, mellyel távollétében bira, jelen levén egészen elveszté.

E' történet után mindenki könnyen észre vehető, milly bátorság- 's bizodalomra gerjedt a' király' érkezé-
vel Scipio; mert más nap minden seregét a' királyéival
egyetemben, 's hatvan elefántját kihozá, 's a' lehető leg-
nagyobb pompával csatarendbe állítá. Erősítményeitől va-
lamivel távolabb ment ugyan, de nem igen hosszas kése-
delem után ismét vissza vonult táborába.

XLIX. Caesar látván, hogy a' Scipiotól várt segéd-
seregek jobbadán mind összegyültek, 's az ütközetet már
semmi sem késleti: a' hegygerinczen előre nyomult, vo-
nalait kiterjeszté, sánczvárakat hányata, 's az emelke-
dettebb helyek' megrakása által Scipiohoz közelebb jutni
igyekvék. Az ellenség, bízván erejében, egy közel eső
dombot elfoglalt, 's így gátot vetett Caesar' előbbre nyo-
multának. Labienus is eltökélé azon dombot elfoglalni,
's ezt annál hamarább teljesíté, minél közelebb volt a'hoz.

L. Egy, jó széles, meredek, és sok helyt barlang-
szerü üregekkel megszaggatott völgyön, 's ezen túl egy
vén, sűrű olajfa erdőn kelle keresztül menni Caesarnak,
mielőtt azon dombhoz juthata, mellyet el akart foglalni.
Labienus ismervén e' tájékot, 's tudván, hogy Caesarnak,
ha hogy ama' hely' birtokába jutni kíván, szükségkép
a' völgyön 's olajfa erdőn keresztül kell vonulnia, a' lo-
vasság' egy részével 's könnyű seregeivel lesbe állott,
azon kívül a' hegy 's dombok megé lovasokat rejte, hogy
ha majd ő véletlenül a' legiobeliekre ütend, 's a' lovas-
ság a' magasról mutatkozik, Caesar 's ennek serege a'
kettős megtámadás miatt zavarba jöven, 's az elő- vagy
hátra vonulás' lehetsége el lévén vágva, bekeríttessék, 's
összeapríttassék.

Caesar előre küldé lovasságát, 's a' cselről semmit
sem tudván azon helyhez ére. De ellenei vagy vigyá-
zatlanságból, vagy mivel Labienus' parancsát elfeledék,
vagy féltökben, nehogy a' mélyben a' lovasoktól elnyo-

mattassanak, itt ott, 's egyenként a' sziklák megül elő jöven a' dombtető felé futának. Caesar' lovasai elérik őket, 's részint levagdalák, részint foglyokká tevék. Azután rögtön a' hegynek tartának, 's levervén Labienus' őrizetét azt hamarjában elfoglalák. Lovassága' egy részével Labienus futva csak nehezen menekedék meg.

LI. A' lovasok által végbe vitt eme' tett után legioi között Caesar a' sánczmunkálatokat főlosztá 's az elfoglalt dombon táborni üte. Azután Uzita' városának ellenében, melly az ő táborá és Scipioé közti síkon fekvék, és Scipio' birtokában volt, fő táborától kezdve a' mezőn keresztül két vonalt hányatott, 's úgy irányzá azokat, hogy e' város' jobb 's bal oldalán egyesüljenek. E' munkával oda célzott, hogy ha majd a' városhoz közelít, 's azt ostrom alá veszi, oldalaslag sánczai által fődöztesék, nehogy a' fölös lovasságtól körül vétetvén a' város' ostromától elijesztessék. Továbbá a' szóváltási alkalmat, 's az álszökhést is könnyíteni akará, mit előbb valaki csak maga nagy veszélyeztetésével tehetett; 's végre tapasztalni: el van-e az ellenség, ha feléje közelít, szánva az ütközetre. Egyéb indító okokhoz az is járult, hogy ama' tájék mély volt, 's rajta több kútat leheté ásni, mert csak kevés vize volt, 's azt is messziről kelle hozatnia.

A' legioknak most említett munkája közben seregünk' egy része a' vonalok előtt az ellenség ellen fegyverben állott. A' külföldi lovasok, 's könnyű seregbeliek apró csatákban küzködének.

LII. Midőn Caesar a' munkától seregeit este felé táborába vissza vezeté, Juba, Scipio, és Labienus egész lovasságukkal 's könnyű seregeikkel Caesar' lovasait 47) keményen megtámadák. Ezek az egész ellenséges erő' váratlan rohanata által megnyomatván kevéssé hátráltak. De azért az ellenség célta nem ére; mert Caesar az út' közepén megfordítván gyalogságát, lovasainak segítségül

jöve. A' lovasok feleik' érkezével vérszenetet kapván az őket tüzesen 's elszórtan sarkaló Numidák ellen fordulának, 's őket sokak' megszabadulása 's lekonzolása után a' király' táborába visszaverék. Ha ezen ütközet fölött az éj be nem áll, 's a' szél által kavart porfelleg a' kilátást nem gátolja: Juba 's Labienus élve kerülnek Caesar' kezébe, 's a' lovasság, 's könnyű seregek végkép elvannak törölve.

Azonban Scipio' katonái a' negyedik 's hatodik legioból hihetlen számmal jövének ált Caesarhoz, vagy kik hová mehetének, elszéllýedtek. Ugyan ezt tevé, Scipio-ban 's annak seregeiben bizodalmatlankodván, sok lovas is Curio' hadából.

LIII. Azalatt míg a' két fővezér Uzita körül imigy munkálódék, két legio — a' kilenczedik és tizedik — Siciliából rakhajókon elindult, 's már nem messze levén a' ruspiniai kikötőtől, midőn Caesarnak Thapsus előtt örököző hajóit megpillanták, azon féltökben, hogy az ott lesben álló ellenséges hajóhadra bukkannak, oktalanul a' mély tengernek tartának, 's hosszas ide 's tova hanyattatás után sok nap mulva szomjtól 's éhtől elcsigázva végre Caesarhoz érkezének.

LIV. E' legiok' partra szállítása után Caesar megemlékezvén azok' hajdani kicsapongásairól, 's némelly emberek' erőszakoskodásairól Italiában, csak parányi okocskából, melyet fölfogott — C. Avienus t. i. a' tizedik legioban katonai Tribunus a' szállítmányból egy egész hajót eselégeivel, 's terhbarmaival rakott meg, a' nélkül, hogy csak egy katonát is hozott volna ált Siciliából — más nap valamennyi legio' összehítt Tribunusai és Centurioi előtt emelvénnyről így szólott: Mily igen ohajtám, hogy az emberek zabolátlanságuknak, 's féktelen szabadságuknak, valahára korlátot vetettek, 's kegyem-, szerénységem- 's béketűrésemhez tartották volna magokat.

De mivel ezek magoknak sem mértéket, sem határt nem tűznek, én állítok hadi törvény szerint másoknak javításul rajtok intő példát. C. Avienus! te Italiában a' romai nép' katonáit a' kormány ellen fölbujtottad, a' Municipumokat kiraboltd, nekem 's a' Republicának káromra voltál, katonák helyett cselédeidet 's lovaiddat rakattad hajóra, 's a' közjó illy drága időben vétked által szenved harcosokban hiányt; gyalázatodra elcsaplak seregemtől, és parancsolom: Africából még ma eltakarodjál, 's mennyire lehet távozzál. Téged is A. Fontejus, mivel zavart elesztő katonai Tribunus és rossz polgár valál, elbocsátlak seregemtől. T. Salienus, M. Tiro, és C. Clusinas! ti azon centurioi tisztségben, mellyet seregemben inkább jó voltomból, mint vitézségtekkel nyertetek, úgy viseltétek magatokat, hogy sem háboruban derék katonák, sem béke' idejében jámbor 's hasznos polgárok nem voltatok, 's pártütésekben, 's a' katonáknak vezéreik elleni föltüzelésében forrott fejetek inkább, mint az illendőség- és szerénységben: méltatlanoknak tartalak benneteket seregemben századoskodni; kiadok rajtatok, 's mennyire lehet, Africától távozzatok, parancsolom. 'S így áltadát ők Caesar őrizetül a' Centurioknak, 's mindenik mellé csak egyetlenegy szolgát adván, egyenként külön hajókra rakatá 48).

LV. Azalatt a' szökevény, 's fölebbi említésünk szerint Caesartól az övéikhez levéllel 's üzenettel küldött Gaetulusok honosaikhoz érkezének, kik ezek' tekintete 's Caesar' neve által könnyen reá birva Juba királytól elpártoltak; mindnyájan sebtén fegyvert ragadtak, 's a' király ellen fölkelni nem vonakodtak.

E' tudósításra Juba, ki most már hármas háborúba keveredett, kénytelenítettett Caesar ellen hozott seregeiből, hogy országát a' Gaetulusoktól megvédje, hat cohortst vissza küldeni.

LVI. Caesar bevégzé vonalait, 's addig nyújtá, meddig a' városból vetett lőszer nem hathatott. Azután tábert ütött, mellynek a' városra néző homlokoldalát Balistákkal és Scorpiokkal erősen megrakatván, azokkal a' bástyák' védőit szüntelen elriasztgató. Ide hozza a' felső táborból öt legiot.

Ez' alkalemmal az előkelők 's legjelesebbek barátait a' rokonaikat látni ohajták, 's egymással beszélgetének. Caesar belátta az innen eredő hasznót, mert a' királyi lovasságnál levő jelesb Gaetúlosok, 's a' lovasok' fejei, kiknek atyjai hajdan Marius alatt szolgáltak, 's annak jóvoltából földeket 's telkeket nyertek, de Sulla' győzödelme után Hiempsal 49) király alá vettettek, használák az alkalmat, 's éjjel az őrtűzek már égvén mintegy ezren lovaik- 's tábori szolgálkival egyetemben Caesarnak Uzita mellett a' rónán fekvő táborába átszökének.

LVII. Ezt meghallván Scipio, 's kik vele voltak, e' bal eseten megilletődtek, 's csaknem épen azon időben látták M. Aquiniust C. Sasernával szólalkozni. Scipio tudatá Aquiniussal, hogy nincs mit beszélnie az ellenséggel. Midőn mind e' mellett is a' hirnők azon nyert vászszal jött vissza: „hogy helyéből nem mozdul, míg egyéb dolgait tetszése szerint nem végzendí“ egy futót indíta hozzá Juba, ki Saserna' hallattára mondá neki: „a' király tiltja neked a' szóváltást.“ Ezen üzenetre megrémülve eltávozik, 's a' királynak engedelmeskedék. Így hát egy romai, 's pedig népétől rangra emelt polgár, épen állván hazája 's minden java inkább a' külföldi Jubának hajtott fejet, mint vagy Scipio' hirnökének engedelmeskedett, vagy azon párt' polgárainak megbukása után bántatlanul vissza lépett volna!

Még gögösebben bánt Juba nem M. Aquiniussal a' családjából rangra legelőször emelkedett csekély Senator-

ral, hanem Scipioval, egy olly vérből eredett, méltósággal 's 's tisztségekkel tündöklő férfiuval. Mert mondják, Juba Scipioval kicsinálta: nem lehet mindkettőjöknek egyenlően ruházkodniok; 's azért Scipio a' király' érkezete előtt viselt rendes öltözetét, a' bibor hadiköntöst 50), fejér ruházattal cserélé föl, 's olly annyira fennhéjázó 's laza embernek, mint Juba engede.

LVIII. Más nap az ellenség valamennyi seregével fölkerekedvén minden táborból kiindula, 's nem messze Caesar' táborától egy magas dombot lelven azon megállapodék. Caesar is kijöve, 's a' sikon levő táborá előtt sebeten csatarendbe állítá seregeit, nem is kételkedvén, hogy az ellenség' illy nagy számánál, annyi királyi segédseregknél, és sebes előnyomultánál fogva önként csatát kezd, 's hozzá közelebb jövend. Körül lovagolván tehát a' legiokat' buzdítá őket, 's kitüzvén a' harczjelet, várta az ellenség' közeledtét. Mert volt oka, miért nem távozék messzebb sánczolataitól; ugyan is Scipiótól birt Uzita' városában ellenséges cohorsok fegyverben állának; jobb szárnyával pedig e' város szemközt fekvék; ha mellette elvonul, félhete, nehogy abból kiüssenek, 's őt oldalaslag megtámadván fölszabdadják.

Még egy más ok is tartóztatá őt: Scipio' harczvonala előtt egy fölötté-bajos hely volt, melly belátása szerint feleire nézve a' megtámadásnál veszélyessé vállhatott volna.

LIX. Véleményem szerint a' két sereg' állását nem kell elmellőzni. Scipio imigy intézé harczvonalát: Elöl állának az ő 's Juba' legioi; utánok a' Numidák tartalékul, de olly vékonyan 's hosszura nyujtva, hogy Caesar' legioi távolról őket egyes soroknak tekinték, 's csak a' szárnyakon tetszének kettősöknek. Az elefántok egyenlő köztérekén a' jobb 's bal szárnyra helyeztettek, utánok pedig a' könnyű vértzetűek és numidiai segédhadak. Az

egész kantározott lovasság a' jobb szárnyon állott, mert bal szárnya Uzita' városához támaszkodék, 's itt nem vala tér a' lovasság' kifejtésére. Azonfölül az ellenség Numidákat, 's töméntelen számú könnyű vértzetűeket, majdnem ezer lépésnyire jobb szárnya elejbe tolt, 's jobban a' domb' aljához szorított. Célja, miért e' sereget ön 's az ellenség' hadaitól annyira eltávolítá, az volt, hogy, mihelyt a' két sereg összecsap, számos lovasságával hosszas kerülőn Caesar' embereit véletlenül bekerítse, 's a' zavarban hajító szerekkel elemészse.

Ez volt Scipio' állása azon napi ütközetnél.

LX. Caesar, hogy a' bal szárnyról kezdván a' jobbra jöjek, illy rendben állott: bal szárnyát a' kilenczedik, és nyolczadik legio képezé, a' jobbját a' harminczadik és huszonyolczadik; derekát a' tizenharmadik, tizenegyedik, huszonkilenczedik, és huszonhatodik. A' jobb szárnyra pedig, melly mintegy második csatavonalt tevé, azon legiok' cohorsainak egy részét helyezé, oda csapván az ujoncz legiokból is néhány keveset. A' harmadik hadi sort Caesar a' bal szárnyra állítá, 's azt a' csatavonala' közepén levő legioig nyujtá. E' helyzet által a' bal szárny három vonalból állott. Ezt Caesar azért tevé, mivel jobb szárnyát sánczolatok fődék, a' bal pedig a' számos ellenséges lovasságnak ellent állani képes nem volt. Ez okért azt egész lovasságával megerősíté; 's mivel benne nem igen bizott meg, elejbe állítá védül az ötödik legiot, 's a' lovasok közé könnyű vértzetűeket kevere. Az ijászkok különbözőleg 's mindenütt bizonyos helyekre, 's kivált a' szárnyakra valának fölosztva.

LXI. E' helyzetben álla a' két sereg nem távolabb egymástól három száz lépésnyinél reggeltől tíz óráig 51), a' nélkül, mi talán még soha sem történt, hogy megütözköztek volna. Caesar már vissza vonulni is kezdte seregeivel táborába, midőn az egész tova állított kantártalan

numida 's gaetulus lovasság hirtelen mozdulatot tőn, 's Caesarnak a' dombon fekvő tábora felé közelíte, míg azalatt Labienus' fékezett lovassága helyben marada, 's a' legiokat tartóztatá. Ekkor Caesar' lovasságából egy osztály a' könnyű vértzetűekkel hirtelen, parancs nélkül, 's vakmerően a' Gaetulusok ellen messze kitört, 's a' mo csáron áltkelt. De az ellenség' fölös erejét fentartani gyengék valának. A' könnyű seregektől elhagyatva, sok sebbel tetézve 's megnyomatva feleikhez futának. Sok ló megsebesíttetésén kívül egy lovas, 's a' könnyű vértzetűekből huszonkét legény veszett el.

E' szerencsés lovas csata után Scipio örvendve vezette éjjel vissza seregét a' táborba.

De az örömet (igy akará a' szerencse) nem egyedül éldelé; mert más nap a' lovasság, mellyet Caesar gabonáért Leptisbe küldött, az uton vélelenül rabló numida 's gaetulus lovasokra bukkant, 's vagy százat közülök fölkonczott, vagy rabbá tett.

Caesar azonban naponként sikra vezeté legioit. Munkálatai folyton folyának, 's a' rónán keresztül geréb 's árok huzaték, 's az ellenség' kicsapásainak gát vettetek' Scipio is, pedig sietve, ellensánczokat hányatott, nehogy Caesar által a' dombtetőről elszegessék.

Igy mind a' két vezér erősítményekkel foglalkozék, 's még is naponként lovas csatákban egymással küzde.

LXII. E' közben Varus a' hetedik és nyolczadik legionak Siciliából érkezteről tudósíttatván a' tél miatt Uticában szárazra vont hajóhadat iziben vizre bocsátá, gaetulus révészekkel 's tengeri katonákkal megraká, és Uticától cseltvetőleg elindulván ötvenöt hajóval Adrumentumhoz ére.

Caesar ennek érkezteről mit se' tudván L. Cispiust szállítmányát védeni huszonkét hajóból álló haddal őrtál-

lólág Thapsus felé indítá. Hason célból Q. Aquilát tizenhárom hadi hajóval Adrumetumhoz előre elküldé.

Cispus csak hamar eljutott kitűzött helyére; Aquila a' tenger' zajgása miatt nem evezheté körül a' fokot, 's hajóhadával mélyen egy zugba vonult, hol a' vihartól ment volt. A' többi hajóhad' legényei kiszállván 's a' parton szerte bolyongván, vagy eleség-szerzés vegett a' városba menvén védők nélkül Leptis előtt a' nyílt tengeren állott. Varus ezt a' szökevényektől megtudván, élt az alkalommal, 's második őrváltáskor az adrumetumi műrévből kievezván nap' költével egész hajóhadával Leptishez jöve, 's a' sik tengeren a' kikötőtől messze álló rakhajókat fölgyújtá; két, védők nélküli, ötsor-evezőst pedig ellent állás nélkül elfogott.

LXIII. Caesar a' kikötőtől hat ezer lépésnyire fekvő táborában a' munkálatokat nézé, midőn e'felől hirtelen tudósíttaték. Minden egyebeket abban hagyván fékerezstve csak hamar Leptisnél termett, hol is azonnal egy kis sajkára szállott, meghagyván, hogy őt valamennyi hajó kövesse. Mentében a' nagy ellenséges hajóhad miatt rémült 's remegő Aquilára bukkant, 's az ellenség után indult.

Varus Caesar' sebességén 's bátorságán elijedván egész hajóhadával Adrumetum felé sieté. De már négy ezer lépésnyire beéré őt Caesar, ismét elvön tőle egy ötsor-evezőst egész hajós népével, 's a' rajta volt száz harmincz ellenséges őrral; továbbá elfoglalá révéseivel 's katonáival együtt a' legközelebbi, 's az ellenvédelemnél elkészett háromsor-evezőst is. A' többi ellenséges hajók megkerültek a' fokot, 's egyetemben az adrumetumi műrévbé evezének.

Caesar ugyan azon széllel nem kerülheté meg a' fokot, 's azon éjszakát a' nyílt tengeren horgonyokon töltvén, nap' költével Adrumetumhoz méne, 's ott a' műréven

kivül álló minden rakhajót fölgyújtott; mert a' többiek vagy szárazra vonattak, vagy a' műrévbe üzettek.

Csekély késedelem után, ha tán az ellenség tengeri ütközetbe bocsátkoznék, ismét (régi) táborához evezett.

LXIV. Azon hajón elfogatott P. Vestrius romai lo-
vag, úgy szinte P. Ligarius, Afranius' seregéből, ki Caesartól Hispaniában a' többiekkel szabadon bocsáttatván Pompeius alatt szolgált, az ütközetből elillant, 's Africába Varushoz jött. Caesar őt hitszegése 's hűtelensége miatt megöleté; P. Vestriusnak pedig megkegyelmeze, részint mivel testvére Romában a' reá vetett pénzt lefizette, részint mivel elfogadhatónak ítéle azon mentségét: hogy ő Nasidius' hajóhadától elfogatván a' vesztő helyre vitéte-
sekor Varustól nyert kegyelmet, később pedig megszökni semmi alkalmá nem volt, maga is méltányosnak találta.

LXV. Szokás Africában mezőn, 's csaknem minden majorban vermetek tartani, hová a' gabonát rejtsek; 's illyeseket főkép háboruban, 's az ellenség' hirtelen becsapásaikor készítenek. Ezt Caesar árulás által megtudván harmadik örváltáskor két legiot a' lovassággal táborától tíz ezer lépésnyire elkülde, kik sok gabonával rakottan térének vissza a' táborba.

Erről értesítettvén Labienus, táborától hét ezer lépésnyire azon hegygerinczen 's halmon, mellyen egy napal azelőtt Caesar keresztül ment volt, elindult, ott két legionak tábort vert, 's azon reményben, hogy Caesar gabona-szerzésért többször is arra yeendi utját, számos lovassággal, 's könnyű seregekkel naponként alkalmas helyeken lesben állott.

LXVI. Caesar azonban Labienus' cseleiről szökevények által tudósíttatván, néhány nap nem mozdult helyéből, míg az ellenség' figyelme naponkénti foglalatosága' többszöri ismétlésével nem tágulna. Egy reggel vá-

ratlanul parancsolá: nyolcz legio a' lovaság' egy részével kövesse őt a' hátulsó kapun. Előre küldvén a' lovaságot, hirtelen robanat által cselhelyeiken, a' völgyekben, bátorságban lappangó könnyű vértezetű elleneiből mintegy öt százat fölkonczolt, a' többieket igen rutul megfutamtotta.

Labienus azonban egész lovas erejével a' szaladónak segítségül jöve 's Caesar' kevés lovasai már a' fölös számot nem állhatták ki, midőn Caesar csatarendben álló legioval előtűnt. Labienus erre megszöppent 's megállott, amaz pedig veszteség nélkül magához voná lovasait.

Más nap Juba a' helyöket oda hagyott 's táborukba futott Numidákat mind fölfeszítteté.

LXVII. Caesar azonban a' nyomasztó élet-szüke miatt össze-voná táborába minden seregét, 's őrhadat hagyván Leptisben, Ruspinában, és Achillában a' hajóhadat Cispusnak 's Aquilának áltadá, hogy a' vizi részen egyik Adrumetumot, a' másik Thapsust ostromzár alatt tartsa. Azután fölgyujtván táborát, éjjeli negyedik őrváltáskor butrozatait a' bal szárnyra hordatván seregével csatarendben fölkerekedék. Így érkezék Agar' városához, mellyet az előtt a' Gaetulusok' sokszori ostroma ellen az ottani lakosok legnagyobb elszántsággal védtenek. Itt a' sikon minden népét egy táborba helyezvén, gabonát szerezni egy osztálylyal a' majorok körül kóvályga. Valamieske buzán kívül nagy mennyiségben talált árpát, olajt, bort, és füget, 's fölfrisítvén azzal seregét a' táborba vissza ment.

Scipio azonban Caesar' eltávoztát megtudván a' hegygerinczen egész erejével utána nyomult, 's annak táborától hat ezer lépésnyire három osztályban táborot ütött.

LXVIII. Zeta városa 52) tíz ezer lépésnyire feküdt Scipiohoz, táborá' részén 's a'hoz közelebb, Caesaréval pedig ellenben által, 's ettől távolabb tizenyolcz ezer

lépésnyire. Scipio életszerzés végett e' városhoz két legiót küldött.

Caesar ezt szökevényektől megtudván, a' sikról biztosabb helyre, a' dombra, vivé táborát, 's ott őrsereget hagyván, negyedik őrváltáskor fölkerelkedék, az ellenség' tábora mellett elvonula, 's a' várost kézre keríté.

Megértvén, hogy Scipio' legioi beljebb a' tájékon gabonát gyűjtenek, rajtok akara hajtani; de észre vevé, hogy az ellenséges sereg e' legiók' segítségére siet. Ez tartá föl nyomutában. Tehát a' városban Oppius Legatus alatt őrsereget hagyván hadi foglyaival; azon város' parancsnokával C. Mutius Reginus romai lovaggal, és Scipio' meghittével, nem különben P. Atriussal Utica kerületbeli romai lovaggal, úgy szinte a' királynak elő hozott huszonkét tevéjével a' táborba vissza tért.

LXIX. Scipio' táborához közeledtekor, melly mellett szükségkép el kelle vonulnia, Labienus és Afranius az egész lovassággal 's könnyű vértzetűekkel a' lesből előrontván Caesar' utóseregének útját szegék, 's a' legközelebbi dombokat megszállák.

Ezt látván Caesar az ellenség' ronhantának ellenszegzé lovasságát, a' zsákmányt a' legiobeliek által egy halomba hordatá, 's késedelem nélkül elleneire fordula. Ez meglevén a' legiók' első rohantára az ellen-lovasság 's könnyű sereg minden nagy munka nélkül helyéből elüzetett. Caesar azt véltében, hogy megvert 's elriasztott ellensége fölhágy az ingerkedéssel, folytatá útját. De a' Numidák, és lovasok között harczoló 's azokkal egyenlően előre 's hátra rugaszkodó csoda gyorsaságu könnyű vértzetűek a' legközelebbi dombokról újra hirtelen elő rohanván az említett módon Caesar' legióit megtámadák. Ezt több ízben ismétlék, 's majd utjokban üzék Juliusékat, majd ismét vissza futának; 's ha azok megállapod-

tak, nem közeledének, hanem különös harcznemüknél fogva megeléglék őket hajító szerekkel sebzeni.

Caesar sejté: ellenségeinek szándéka nem más, mint őt olly helyen táborútsra kénytetni, hol teljességgel semmi víz nem levén, a' negyedik őrváltástól a' nap' tizedik órájaig 53) éhen volt serege a' barmokkal egyetemben szomjan elveszszén.

LXX. A' nap már hanyatlott, 's négy óra alatt 54) alig haladtak száz lépést. Caesar a' lovak' vesztesége miatt lovasságát az utóseregből elvonta, 's helyette változtatva legioival zárata a' menetet. Így békével 's lép'ten haladván legiobeli katonáival az ellenség' támadásait könnyebben kiállá.

Azonban a' numidiai lovasság jobbról, balról a'ombokon előre ugrata, és fölös számával Caesar' seregeit mintegy bekeríté. Egy rész az utósereget szorítá. Ha pedig Caesar' öreg katonáiból csak három vagy négy fordult is meg, 's erős karral a' nyomzó Numidák közé fentőket hajított, két ezernél több fordított egyetemenleg hátat. Rendszerint csak a' tábortestnél kantárt fordítva szédék össze újra magokat, 's ismét távolról követve hajító dárdákat szórának a' legiobeliekre.

Igy Caesar majd haladva, majd megállva későn végzé utját, 's csak az éj' első órájában ére, tíz sebhedt kivéve, veszteség nélkül táborába.

Labienus sok sebhedten kívül három száz holtat vezett; az üzéstől mindnyájan lankadtan vonulának az övéikhez vissza. Scipio is, ki legioit az elefántokkal együtt tábora előtt Caesar' láttára rémületül csatarendbe állítá, vissza méne a' táborba.

LXXI. Caesar illy nemü ellenség ellen nem úgy vezeté népeit, mint hadvezér tapasztalt, 's annyi jeles tetteket diadalmasan véghez vitt sereget, hanem mint viadalnok tanítá ujoncz hadazóit: mikép kelljen elleneik elől

kitérni, azokkal szembe szállni, milly távolnyira ellenszögülni, majd előre, majd hátra szökni, támadással fenyegetőzni, a' löszereket körül belül hol 's mikép használni; mert az ellenséges könnyű seregek szerfölött aggodtaták, 's rettenték a' mieinket. A' lovasok nem merének lovaiknak, kiket amazok hajító dárdákkal ölének le, vesztesége miatt ütközetbe bocsátkozni; a' legiobeli katonát pedig gyorsaságukkal fáraszták ki; mert mihelyt a' nehéz vértetű gyalog azoktól bolygatva megállott, 's ellenek rugaszkodott, sebes futtokkal könnyen kikerülék a' veszélyt.

LXXII. Caesar e' miatt nagy zavarba jött; mert a' hol 's hányszor csak megütközött, lovassága legiobeli katonák nélkül az ellenség' lovasságával 's könnyű seregeivel soha sem mérkőzhetett. Aggódott pedig azért, mivel az ellenség' legioit még nem ismerte, 's mikép tartsa magát annak lovassága, 's töméntelen könnyű vértetűi ellen, ha majd ezekhez a' legiok is járulandanak. Azonkívül az eláfántok' nagysága és száma is rémületben tartá seregét; de ez egynek talált ellenszert: mert parancsára Italiából elefántok tétettek ált, hogy katonáink ezen állat' alakjával 's tulajdonaival megismérkedjenek, és hol lehetne rajta sebet ejteni; 's mivel fölkészült 's pánczélozott volt az elefánt, a' testnek milly része marad pusztán 's födetlen, hogy oda lőszert irányoztathassék; továbbá hogy a' lovak is megszokás által azok' szagától, rőffenésétől, 's alakjától el ne ijedjenek.

Ez által célját tökéletesen elérte; mert katonái ezen állatokat megtapinták, 's lassu mozgásukat látták; a' lovasok pedig tompa fentőket vetének reájok, 's ezen állatok' békétürésénél fogva hozzájok szoktaták lovaiakat.

LXXIII. Caesar a' főlebb említett okok miatt aggódott, 's hajdani szokásától 's tüzétől megvállva halkabban 's vigyázóbban fogott a' dologhoz. Nem is csoda;

mert mostani seregei Gallia' termezején szoktak volt csatázni, pedig Gallusokkal, nyílt, 's épen nem alattomos emberekkel, kik vitézséggel, 's nem hadi csellel szoktak harczolni: most pedig arra kellett ügyelni, hogy katonáit az ellenség' fortélyaival, cseleivel 's fogásaival megismértesse, 's megtanítsa, mit szükség követnieik mit kerülnieik. Hogy ezt emberei minél előbb megfogják, azon volt, hogy a' legiokat mindig mozgásban tartsa, 's tápla-szerzés' ürügye alatt ide 's tova vonczolja; mert nem hitte, hogy az ellenség tőle 's nyomdokaitól eltávozzék.

Harmad napra azután Caesar szorgosan gyakorlott seregével az ellenség' táborá mellett elvonult, 's azt alkalmas helyen ütközetrel megkinálta. Látván, hogy azt elfogadni vonakodik, este felé vissza vezeté legioit a' táborba.

LXXIV. E' közben Vaccából 55), főlebbi említésünk szerint Caesar elfoglalta Zetával határos városból, követek jövének könyörögvén 's esdekelvén: küldene hozzájuk őrsereget; ők több, a' háboruhoz szükséges szerrel szolgálának. Ugyan akkor az istenek' akaratja 's Caesar iránti kedvezése szerint egy szökevény polgár társait tudósítá, hogy Juba király, Caesar' őrizetének megérkezte előtt, sebes léptekkel a' város előtt termett, 's összegyűlt erejével a' várost körül fogta 's bevette, lakosait egyes egyig fölkonczoltatta, a' várost katonáinak zsákmányul engedte, 's leromboltatta.

LXXV. Caesar azonban Martius' 21-kén serege fölött szemlét tartván, más nap egész seregével táborától öt ezer lépésnyire ment, és Scipioétól mintegy két ezer nyire csatarendbe állott. Miután a' csatával elég sokáig megkinált ellenségét ütközetre nem bírhatta; vissza hívé seregét.

Más nap fölkerelkedvén útját Sarsura' városa felé vé, hol Scipionak Numidából álló őrizete 's gabonatára

volt. Ezt látván Labienus, lovasságával 's könnyű seregeivel faggatni kezdé annak utócsapatját, 's elvevé azon árúnemüket, mellyeket a' szatócsok 's kereskedők szekeken utána vittek. Ez által vérszemet kapván a' legiokhoz közelíteni bátorkodott, hivén, hogy butorzataik' nyomasztó terhe alatt a' katonák nem lesznek képesek harczolni.

Caesar ezt előre látta, 's azért minden legioból három száz embert harczra készen tartott. Ezeket tehát Labienus' lovasságára bocsátván önosztályait segítette.

Labienus lovasaink' fordultával hadjeleinket megpillantván rémülve gyalázatos futásnak eredt. Vesztesége nagy volt holtakban 's még nagyobb sebhedtekben.

A' legiobeliek ismét soraikba térének, 's kezdett utjokat folytaták. Labienus nem szünék meg jobbról a' domb' gerinczén őket távolról kísérni.

LXXVI. Caesar Sarsura városához érkezte után Scipio' őrizetét, feleiket segíteni gyáváskodó elleneinek szemé' láttára, lekonzoltatá. A' város' parancsnoka, a' Scipio alatt tartozásán túl szolgált P. Cornelius vitézül ellenszegült ugyan, de a' sokaságtól körül-vétetvén összekonzoltatott, a' város pedig megvétellett.

Itt seregét ellátván gabonával más nap Tisdra városához jött, hol akkor Considius sok katonával 's gladiator cohorsával űrködött.

Caesar a' hely' fekvésének megvizsgálása után (szükséges szerekbeli) hiány miatt annak ostromlásához fogni nem akarván, azonnal mintegy négy ezer lépésnyire tovább ment, 's egy, vízzel bővelkedő helyen táborot vert. Negyedik nap innen ismét Agar melletti táborába viszsza tért.

Ezt tévé Scipio is, és hajdani táborába vezeté seregeit.

LXXVII. Azonban a' Juba' birtokainak végszélein a' tenger mellett lakó, 's annak kormányá 's hatalma alatt

lévő thabennaiak fölkonczolák a' királyi őrsereget, 's e' felől Caesart követek által tudósíták, kérvén 's könnyö-rögvén: ez' érdem miatt vegye őket a' romai nép' pártfo-gása alá.

Caesar helyben hagyá tettöket, 's a' Tribunust Mar-cius Crispust egy cohortal, ijászokkal, 's több gépely-lyel őrizetül Thabenába küldé.

E' tájban érkezének egy második szállítmány által Caesarhoz valamennyi legioból mindazok, kik vagy be- tegség miatt, vagy szabadsággal zászlóiktól az africai ált- szállításkor elmaradtak, mintegy négy ezeren, négy száz lovas, ezer parittyás és ijász. Tehát e' seregekkel 's valamennyi legioval kiindulván úgy, a' mint vala, csa- tarendben, táborától nyolcz, Scipioétól pedig négy ezer lépésnyire a' sikon megállá.

LXXVIII. Scipio' táborán alól feküdt Tegea' városa 56), hol ennek rendszerint mintegy négy száz lovasa őrködött. E' lovasságot a' város' jobb 's bal oldalára helyezé; maga pedig legioival a' táborból kijöven sánczolataitól mintegy ezer lépésnyire az alsóbb dombgerinczen csatarendben állott.

Miután Scipio egy helyen sokáig veszteglett, 's a' nap csendesen hanyatlott, Caesar lovas osztályával a' vá- ros mellett álló ellenséges lovasságot megtámadtatá, (gyá- molul) könnyű seregbelieket, ijászokat, és parittyásokat küldvén utánok. Mikor ezt megkezdték, és Julius' lo- vasai fékeresztve neki rugtattak, Pacidius hoszura nyuj- tá lovasságát, hogy Julius' osztályait körül szárnyalhas- sa, 's mind e' mellett teli tüzzel 's bátorsággal ellensze- gülhessen. Ezt Caesar észre vévén parancsot ada: nyo- muljon a' csatarend' legközelebbi legiojából azon három száz ember, kiket (az úton) butor nélkül szokott volt tar- tani a' lovasok' segítségére.

Közben Labienus is lovasainak lovas erőt küldé segédül; 's a' sebbe esettek' 's fáradtak' helyébe ép 's fris erejű lovasokat léptetett; Julius' négy száz lovasa nem állhatá ki az ellenségnek mintegy négy ezer embernyi erejét, 's a' könnyű vértetű Numidák' lőszereitől is szenvedé, azért lassan hátrála. Caesar tehát a' második szárnyat is sebtén segédül küldé erőködő katonáinak; miáltal ezek föléledvén egyetemleg az ellenségre rohantak, 's azt, közüle sokat megölvén, 's többet megsebesítvén, futásra kényszerítették, és három ezer lépésnyire sarkalván egész a' halmokig üzték; azután az övéikhez vissza tértek. Caesar egész a' tizedik óráig állásában maradt, 's akkor, a' mint csatarendben volt, egyetlenegy ember' vesztesége nélkül vissza költözött táborba.

Ezen ütközetben Pacidius fentővel a' sisakon keresztül fején kemény sebet kapott; több vezér, 's a' se reg' jelesebbek megölettek, vagy sebbe estek 57).

LXXIX. Miután Caesar semmikép nem vehette reá elleneit, hogy sikra szálljanak, 's legioikkal csatába bocsátkozzanak; de egyszersmind látta, hogy a' víz' szüke miatt azokhoz közelebb tábornem üthet; 's hogy azok nem vitézségökre, hanem a' víz' szükére támaszkodva nem félnek tőle: Aprilis' 4-kén, harmadik őrváltáskor, fölkerekedvén, éjjel Agartól Thapsusig, hol Virgilius igen nagy őrsereggel tanyázott, tizenhat ezer lépésnyire nyomult. Itt tábornem ütött, 's még az nap a' várost körül kezdé keríteni, 's több alkalmas, és támadó pontot megrakni, nehogy az ellenség itt becsuszthasson, 's néhány belebb eső helyeken magát megfészkelhesse.

Scipio azonban áltatá Caesar' szándékát, 's az ütközet' elkerülhetlen szükségét, nehogy szerfölötti gyalázatjára legjobb párthiveit a' thapsusbelieket, és Virgiliust fölládozza. Caesart tehát a' magasokon nyomban követ-

te, 's Thapsustól nyolcz ezer lépésnyire kettős táborba szállott.

LXXX. Scipio egy, a' tenger és sós mocsár közt fekvő csak ezer öt száz lépésnyi szoroson áltörve akara a' thapsusbelieknek segítséget hozni. Azonban Caesar ezt előre látta; mert előtte való nap ott sánczvárat hányatott, 's hármaz őrizetet hagyott, míg többi seregeivel félholdformán táborozva Thapsust sánczolatokkal bekeríté. Így Scipio már kezdett útjában gátolva a' következő napot 's éjszakát a' mocsár mellett tölté. Reggeli szürkületkor nem egészen ezer öt száz lépésnyire Caesar' táborától 's a' fölebb említett őrizettől a' tenger felé megtelepedett, 's táborát ütött.

Caesar értesítettvén erről katonáit a' munkától elvoná, 's a' Proconsul Asprenast két legioval táborát földözni hátra hagyván butrozatlan seregeivel sietve azon hely felé tartott. A' hajóhad' egy része Thapsus mellett hagyatott, a' többi hajók parancsot revének az ellenség' háta megett, mennyire csak lehet, a' parthoz közelíteni, 's az ő jelére vigyázni, arra azután hirtelen lármát ütni, 's az elfordult ellenséget váratlan rémületbe hozni, hogy az megzavarodva 's riadva kénytelenítettessék hátra tekinteni.

LXXXI. Oda érkeztekor Caesar az ellenséget Scipio' sánczgerébe előtt csatarendben, 's az elefántokat a' jobb 's bal szárnyra helyezve találá; mindazáltal a' katonák' egy része fáradhatlanul munkálódék a' tábor' erősítésben. Ő hármaz csatarendben a' 10-ik és 2-ik legiot jobb szárnyra, a' nyolczadikat és kilenczediket a' balra helyezé. Őt legio a' csatavonal' közepét képezé. Mindenik szárny elé, mint negyedik harczvonalt, az elefántok ellen, öt cohortst állíta, az ijászokat 's parittyásokat mindkét szárnyra rendelé, 's a' könnyű vértzetűeket lovasai közé csapá. Ő maga gyalog keresztül futá a' rendeket, régi ka-

tonát hajdani vitézségökre 's hős tetteikre emlékeztetvén, és sziveskedő szölongatásokkal tüzőket élesztvén. Az ellenséggel még soha nem mérkőzött ujonczokat pedig buzdítá: kövessék az öregek' vitézségét, és serénykedjenek azok' hírét, 's nevét, 's rangját győzödelmükkel megszerezni.

LXXXII. A' sereget imigy körül járva vevé észre mikép ellenei a' geréb körül mozognak; félénkül ide 's tova futkoznak, majd a' kapukon belől vonulnak, majd rendetlen 's mértéktelen csapatokban kitódulnak. Ezt többen is vevék észre. Ekkor a' Legatusok, 's önkénytesek egyszerre Caesarnak esdeklének: ne késsék bátran jelt adni. A' halhatlan istenek neki eldöntő győzödelmet ígérnek.

Míg Caesar kételkedék, 's azok' tűzének 's kívánságának ellenszegülve kiáltozá: nincs kedve támadólag harczolni; 's népeit ismételve tartóztatgatá: hirtelen a' jobb szárnyon Caesar' parancsa nélkül a' katonáktól kényszerítve egy trombitás megfuvá tárogatóját; mire valamenyi cohors az ellenségre kitört, míg a' Centuriók magukat siker nélkül ellenfeszíték, 's a' katonákat erővel tartóztaták, nehogy a' fővezér' parancsa nélkül ütközzenek.

LXXXIII. Caesar látván, hogy a' neki hevült katonát lehetetlen tartóztatni, *szerencsét* adván jelszóul fékerezszte az ellenség' elősorának ugratott. Közben a' jobb szárnyon parittyásai 's ijászhai teljes erővel szórák a' számos elefántokra löszereiket, mire ezen állatok a' parittyák' 's kövek' süvöltése miatt rémülten megfordultak, a' hátuk megett szorosan álló önnöneik' tömegét összehípták, 's a' félig kész gerébkapukon keresztül rohantak. Hasonlókép az elefántokkal ugyan azon szárnyon állott maurus lovasok földözetők' megfutamlása után elsőik eredtek futásnak. A' legiok megkerülvén a' (többi) elefántokat az ellenség' sánczgerébét hamar elfoglalták. Néhányan keményen ellenszegültek ugyan, de lekonczoltat.

tak. A' többiek nyakra főre a' mult napon elhagyott táborba futának.

LXXXIV. Nem lehet ez alkalommal egy ötödik legiobeli öreg katonának vitéz tettét elhallgatni. A' bal szárnyon egy elefánt vett sebe' fájdalmában bősztülen egy fegyvertelen szatócsnak esett, azt lába alá veté, 's reá térdele. Míg így a' legerősb bögés közben fölemelt ormányával csapkova terhével az embert nyomkodá 's agyon szorítá; e' katona nem tartóztathatá magát, hogy fegyveresen az állatra ne rohanjon. Alig pillantá meg őt az elefánt ölni szegült fegyverével, elhagyá a' holttestet, 's ormányával átkulcsolván a' fegyveres vitézt a' légbe emelé. E' veszélyben jól látá a' katona, hogy iziben kell munkálódnia, 's azért teljes erejéből az őt karolva tartó ormányt kardjával csapva csapta. Az elefánt fájdalmában elvetvén a' katonát legnagyobb bőgéssel futva fordult vissza a' többi állatokhoz.

LXXXV. Azalatt a' Thapsusban fekvő őrizet a' vízi kapun kiűtött, vagy hogy feleit segítse, vagy hogy a' várost oda hagyván futással mentse magát. Mikor így köldökig a' tengerben a' száraz felé gázolának, a' táborunkban levő szolgák- 's inasoktól kövekkel 's fentőkkel a' földtől eltiltatván a' városba vissza vonulának.

Scipio' seregei azonban megverettek, 's az egész térmezőn szerte futottak. Caesar' legioi nyomba ütéék őket, 's magok' öszveszedésére nekik időt nem engedének.

A' táborba, mellybe futásukat vették, érkezvén, hogy azt megújítván ismét védjék magokat, valamelly vezért keresének, kitől függnének, 's ki a' kormányt átvénné 58). Észre vévén pedig, hogy abban őrizetül senki sem maradt, rögtön elhányván fegyvereiket 59) a' király' táborába iparkodának futni. De ezt is Julius' katonáitól foglalva láták. Menekvésök iránt kétségbe esve egy dombon megállapodának, 's fegyvert lebocsátva hadi

szokás szerint köszöntést tevének. A' nyomorultaknak ez nem sokat használt; mert a' harag- 's bosszútól neki bőszült öreg katonákat semmikép sem lehet megkérlelni; sőt önseregükből is több, rangbeli személyt Romából, kik azt javasolni mondattak, vagy megsebesítettek, vagy lekaszaboltak. Így a' többek között Tullius Rufust a' volt Quaestort egy katona szántszándékkal fentőjével keresztül verte. Így Pompeius Rufus is karján vágást kapván csak Caesarhoz sebes futtával mentette meg életét. Ez okért több romai lovag elrémülvén oda hagyá a' csatatért, nehogy az illy győzödelem után véghez vitt hőstetteikért büntetlenség' reménye alatt féktelenül garázdálkodó katonáktól ők is felkonczoltassanak. Scipionak mindazon katonái tehát, holott Caesar' pártfogásaért esdekeltek, 's ez maga is kimélésért könyörgött, szeme' láttára össze-konczoltattak 60).

LXXXIV. Caesar három táborn 61) foglalván el, 's az ellenségből tíz ezeret levervén, 's igen sokat szétűzvén, néhány sebbedten kívül ötven halott vesztességgel tért vissza táborába 62). Utközben azonnal megállott Thapsus előtt; hatvannégy pompásan vértezett 's tornyokkal ellátott elefántot elfogott, 's így fölkészülten a' város elé vezetteté, azon célból, hogy Virgiliust 's a' vele bezárt őrizetet feleik' szerencsétlenségeinek e' jelével engedékenységre bírja. Azután maga szólítá föl Virgiliust, és szelidségét 's kegyét említvén, meghívá a' föladásra; de feleletet nem nyervén a' várostól vissza tért.

Más nap Caesar hála-áldozatok után összegyűjtvén katonáit azokat a' városiak előtt megdicséré. Az egész öreg seregnek ajándékot ada, és fővezéri székéről minden érdemes és vitéz embert megjutalmazza. Ezután Caesar ostromul C. Rebilus Proconsult három legioval Thapsus, Cn. Domitiust pedig kettővel Tisdra előtt, hol Considius parancsolt, hagyván, azonnal Utica felé fölkereke-

dett 63), hová már azelőtt a' lovassággal M. Messalát elküldötte.

LXXXVII. Scipionak a' csatából megmenekedett lovasai azonban Utica felé mentőkben Parada' városához értek. A' lakosok bezárák előttök kapuikat, mivel Caesar' győzödelmének híre már megelőzte őket; de ezek erővel törtek be a' városba, 's a' piacon sok fát halmozának egybe, mellyen nem csak a' lakosok' mindennemű butorait égeték meg, hanem azokat magokat is, minden nem- 's korkülönbség nélkül megköttözve elevenen a' lángekba vetvén irtóztatólag végezik ki. Azután tüstént Uticába költöztek.

M. Cato már multkor az utikai fegyvertelen népet, Julius' törvénye' kedvezményeért 64) benne pártjának nem nagy gyámolt igérvén, a' városból kiűzte, 's a' harczkapu előtt egy, csupán kis árokkal védett, 's őrkkel körül vett táborban kénytetten lakni; a' város' tanácsát pedig őrizet alatt tartotta. E' tábort is az említett lovasok megtámadák; mert tudták a' benne levőknek Caesarhoz szítségét, hogy azokat leöldökölvén vesztükkkel csillapítsák önbűjüket. De az uticaiak Caesar' diadalmából vérszemet kapván kövekkel, 's durungokkal a' lovasokat elverék. Nem vehetvén be a' tábort Uticába robbantak, a' lakosok közül sokat kardra hánytak, azután házaikba rontottak, 's raboltak.

Cato ezen embereket semmikép reá nem vehetvén, hogy vele a' várost védeni segítsék, a' gyilkolással 's rablással föl hagyjanak; tudván pedig mit akarnak 65): féktelen dühök' csillapítására mindegyiknek száz sestertiust 66) adatott. Ezt tevő Faustus Sulla is, 's önpénzéből ajándékozgata; 's velek együtt Uticából fölkerelkedvén a' király' birtokaiba méne.

LXXXVIII. Azonban a' futásból többen Uticába gyülének. Ezeket Cato mindnyájokat azon három

százzal 67) egyetemben, kik Scipionak hadi költségül előre pénzt adtanak, összehíván inté: szabadítsák föl szolgálókat, 's védjék a' várost. Némellyeket ugyan erre kérészeknek, de másokat rémült lélekkel csupán futásukról aggódva találván, többet e'felől nem szólt, hanem hajókat rendelt, melyeken kiki, hová tetszik, utazhasson. Miután mindezekről legszorgosabban rendelkezett, gyermekeit az akkor Proquaestorként mellette volt L. Caesarnak ajánlván, legkisebb gyanítást sem gerjesztve, 's képében vagy beszédében semmit sem változva haló teremébe ment, hol egy titkon vele vitt karddal magát átszurta 68). Összerogyott, de nem halt meg. Orvosa 's a' házbeliek nem jót gyanítván berohantak szobájába, 's a' sebet befogák, 's kötözni kezdék; de ő azt saját kezével iszonyu kegyetlenséggel felszaggatván magát éber lélekkel kivégzé.

Az uticaiak gyűlölék ugyan őt a' párt miatt, (mellyet követett), mindazáltal rendkívüli erkölcs-tisztaságaért, 's mivel egyéb vezérektől fölöttébb különbözött, továbbá mivel Uticát csodálatra méltó sánczolatokkal megerősíté, 's tornyait szaporítá, tisztiesen eltemették.

Cato' halála után L. Caesar összehívá a' népet, 's hogy ez által magának valami érdemet szerezzen, inté mindnyájokat: nyissák ki Caesar előtt kapuikat; ő nagy bizodalmat helyez annak kegyébe. A' kapuk tehát kinyitának, 's ő elejbe ment Caesarnak a' fővezérnek. Messala, vett parancsa szerint, Uticához jött, 's minden kapuhoz őrköt állított.

LXXXIX. Caesar azalatt Thapsustól Uscetáig nyomult elő, hol Scipionak tetemes gabona, vértzetek, fegyverek, 's egyéb hadi szerekből álló raktára, 's csekély őrizete volt. Ezt érkezével elfoglálá. Innét Adrumetumhoz méne, 's késedelem nélkül a' városba vonula. Megtekintvén a' fegyver- gabona- 's pénztárokat, Ligariusnak

69), 's az ifju C. Considiusnak, kik akkor ott tartózkodának, megkegyelmezett. Azután Livineius Regulust egy legioval Adrumetumban hagyván még az nap Utica felé indult.

Utközben elejbe jöve L. Caesar, és azonnal térdre borult, 's egyedül életeért rimázkodék, a' mit neki Caesar szíve és szokása szerint örömet megadott. Szinte így, fölvelt elvei szerint, megbocsáta Caecinának, C. Ateiusnak, P. Atriusnak, L. Cellának mind atyának, mind fiúnak, M. Eppiusnak, M. Aquiniusnak Cato' fijának, és Damasippus' gyermekeinek. Az éj' beálltakor gyújtott fáklyáknál Uticához ére, 's azon éjt a' város előtt tölté.

XC. Más nap reggel tartá bemenetét a' városba; föl-bátorítá Uticának összehítt lakosait, 's megköszöné személye iránti hajlandóságukat; a' romai polgárokat 's kereskedőket pedig, valamint azokat, kik a' három száz hitelező között Varus- és Scipionak pénzt kölcsönöztek, sok szemrehányással illetván, hosszú beszédben rossz tetteiket fölhardta. Végre parancsolá: álljanak elő bátran: éltöket nem veszi el; javaikat elkoboztatja ugyan, de nem adja el azét, ki tulajdonát megváltandja. A' pénz szolgáljon birságul háborítatlan életeért 70).

Halálos rettegés között 's érdemeikért elkoczkázott életremény nélkül hallák ezen emberek véletlen megkegyelmeztetésöket. Örömmel és sovárogyva fogadák Caesar' ajánlatát azon kéréssel: vessen reájok, mind a' három százra, általán pénzbeli birságot.

Caesar kívánta: fizessenek a' romai népnek három esztendő alatt, hat szakaszban, két száz milliom sester-tiust 71). Egyik sem vonakodék közülök, 's azon kifejezéssel, hogy csak mai naptól fogva kezdenek igazán élni, örvendve hálákat adának Caesarnak.

XCI. Juba király azonban, a' mint az ütközetből megmenekedett, Petrejussal naponnan majorokban lapangva, éjente pedig utazva, végre országába ére. Zamához a' maga, hölgyei' 's gyermekei' lakhelyéhez, minden pénz' 's drágaság' raktárához, 's a' háboru' kiütésekor szerfölött megerősített városhoz méne. De a' lakosok, kikhez Caesar' győzödelmének ohajtott híre már eljutott, bezárak előtte kapuikat; mert a' romai nép elleni hadüzenetkor a' város' piacának közepén irtóztató máglyát állíttatott, hogy megbukása' esetében arra minden kincset egybe halmozza, minden polgárt meggyilkoljon, 's arra vessen, végre alatta tüzet élesztvén magát megölje, 's feleségeivel, gyermekeivel, polgáraival, 's minden királyi kincscsel egyetemben megégesse.

Juba a' kapuk előtt elejente mint uralkodó sokáig 's hosszan fenyegette Zama' lakosait; így azonban nem boldogulván, könyörgéshez folyamodott: bocsáttassék házi isteneihez 72). De a' lakosok' szilárd föltételénél fogva befogadtatását sem fenyegetéssel, sem kéréssel nem eszközölhetvén, harmadszor esdeklék: legalább nejeit 's magzatait adják ki, hogy azokat magával vihesse. Épen semmi feleletet sem nyervén, mit sem eszközölve eltávozik Zamától, és Petrejussal 's néhány lovassal mezei lakába vonula.

XCII. A' zamaiak azonban a' történtek miatt Caesarhoz Uticába követeket küldének segítséget kérvén tőle, mi előtt a' király sereget gyűjtene, 's őket ostrom alá venné. Ők mindazáltal (minden esetre) el vannak tökélve magokat 's városukat utolsó csepp vérig Caesar-nak fenntartani.

Caesar a' követeket megdicsérvén vissza küldé érkezését előre hirdetni. Más nap személyesen kimenvén Uticából lovasságával utját a' király' bitokának irányzá. Utköz-

beu a' királyi seregből több vezér Caesarhoz járulván kegyelemért könyörge. Ezen esdeklőknek megbocsátván Zamához érének.

Caesar' enyhességének 's kegyének híre futamondván az egész országból csaknem valamennyi lovag Caesarhoz Zamába jöve, 's tőle minden félelem- 's veszélytől fölmentetett.

XCIH. Míg ezek mindkét részről így történtek, a' Tisdrában családjával, egy falka gladiatorral, és Gaetulusokkal örködő Considius meghallván pártfelei' megvertetését, és Domitius' 's a' legiok' közeledtén elrémülve, kétségbe esetten oda hagyá a' várost. Néhány külföldi' kíséretében pénzzel terhelve kilopódzék, 's a' király' birtokaiba akara menekedni. De kincsvágyó gaetulus kísérői őt utközben összekonczolák, 's a' merre mentek, szétfutának.

C. Virgilius azonban szárazon 's vizen elzárva, látván, hogy semmit sem tehet; párthivei elestek, vagy szerte futottak; M. Cato Uticában önmagát megölte; a' király, embereitől elhagyatva 's általán gyűlöltetve, ide 's tova kalandoz; Sabura hadával együtt Sitiustól tönkretétetett; Caesart az uticaiak minden késedelem nélkül befogadták; olly roppant seregből az ő 's gyermeket' védelmére semmi sem maradt fenn: elfogadá az őt ostrom alatt tartó Caninius Proconsultól a' bátorság' ajánlatát, és magát minden vagyonával 's a' várossal együtt a' Proconsulnak megadá.

XCIV. Juba azonban minden városból kizárva, kétségbe esésből lakoma után Petrejussal, hogy még is bajnokul látszassanak kimultaknak, párviadalra kelt. Könyű szerrel vágá le az erősebb Juba a' gyengébb Petrejust; azután önmelyébe akará döfni kardját; de ezt nem tehetvén, e' végett könyörögve rabszolgájához fordula, ki ivánságát teljesíté.

XCV. Azon közben P. Sítius Sabarán, Juba' vezérén, vett győzödelme, 's ennek halála után kevés számú embereivel Mauritánián keresztül Caesarhoz mentében véletlenül Faustusra 's Afraniusra bukkant, kik mintegy ezer öt száz emberökkel, azokkal, kik Uticát kirabolták volt, Hispániába szándékoznak. Tehát csak hamar éjjel lesbe állván, reggel megtámadá őket. Az egész csoport, néhány, az előseregből elugrott lováson kívül, vagy lekonczoltaték, vagy fegyverét leraká. Afranius és Faustus feleségével 's gyermekeivel együtt élve fogattának el.

Néhány nappal azután zendülés támadván a' katonák között, Faustus és Afranius agyon verettek 73). Pompeiának, 's Faustus' gyermekeinek Caesar éltöket, 's minden vagyonukat meghagyta 74).

XCVI. Scipio azonban, Damasippus, Torquatus, és Plaetorius Rustianus hadi hajóikon sokáig 's keményen ide 's tova hanyattatván, midőn Hispaniának irányzák útjokat, a' királyi Hippo' 75) partjaihoz vettettek, hol épen akkor P. Sítius' hajóhada álott. Kevés hajóik a' főlős számuaktól körül fogattak, 's elsüllyesztettek. Ez alkalommal Scipio a' főlebb említettekkel elveszett 76).

XCVII. Azonban Caesar Zamában a' királyi birtokokat, 's azon romai polgárok' javait, kik a' romai nép ellen 77) fegyvert fogtak, árkiáltás' útján eladatá; megajándékozá a' király' kizáratását indítványba hozott zamai lakosokat; eltörle a' királyi adót; Provinciává tevé az országot, 's ott hagyá fő hatalommal Crispus Sallustius Proconsult 78).

Zamából Uticába méne, 's eladá ott mindazok' javait, kik Juba 's Petrejus alatt tisztí szolgálatot viseltek. Thapsusra két milliom sestertiust 79), a' helyhatóságra hármát, ugyan ennyit Adrumetumra, helyhatóságára pedig öt milliomot vetett sarczul; de birtokukat 's javaikat

minden zsarolás- 's ragadozástól megvédte. A' leptisbeliekre, kik hajdan Jubától kiraboltattak, de követeik által a' romai Senatus előtt tett panaszaikra különös ítélőszék által javaikat vissza nyerték, évenként harmincz ezer font olajt vetett sarczul, mivel a' háboru' kiütésekor előkelőik közötti viszálykodás' következtében Jubával szövetségre léptek, 's azt fegyverrel, néppel, 's pénzzel segítették. A' tisdraeliekre, községök' szegénysége miatt, csak bizonyos mennyiségű gabonát vetett.

XCVIII. E' tettek után Junius' tizenharmadikán Caesar Uticánál hajóhadára szállván, harmad nap múlva Caralesbe 80) Sardiniába jött. Itt a' Sulcitanusokra, mivel Nasidiust hajóhadával befogadják, 's katonákkal segíték, tíz milliom sestertiust vetett, 's tized helyett nyolczadot parancsola adózni.

Miután (itt is) néhány nap jóságát eladatá, Junius' huszon-nyolczadikán 81) ismét hajóra kelt, 's Caralesből part mellett vitorláza. Szélvészek több ízben kikötőkben tartóztaták; 's azért csak huszon-nyolcz nap múlva érkezék Romába 82).

Jegyzetek az afrikai háboruról írt könyvhöz.

- 1) A' szerző felől I. az alexandriai háboruhoz tett 1-ső jegyzetet.
- 2) Lilybaeum Siciliának jeles városa a' hason-nevű foknál, melly most *Capo di Boco*, vagy *Marsala* nevet visel.
- 3) Illy sziget' neve a' régi földleiróknál nem jó elő; azért né-melleyek a' Ptolemaeus által nevezett *Paconia* szigetet gondolják e' név alatt lappangni, de ez Lilybaeumtól távol, 's az afrikai úttól félre esik. Mások *Aegusa*' szigetét vélik, azon három' egyikét, mellyek a' lilybaeumi foknak áttellenében fekszenek.
- 4) *Neapolis* néven kilencz várost talállok a' régi földleiróknál. Ez itt, és *Clupea*, vagy a' mint mások nevezik *Clypea* vagy *Aspis* Africának Zeugitana (ma Tunis) tartományában; fekvő városok.
- 5) A' szárazra léptekor megbotlott 's elesett. Hogy e' véletlen eset katonának rosz előjel gyanánt ne szolgáljon, jóra fordítá azt, területében a' földet öelve mondván: teneo te Africa.
- 6) Ruspina Africa Byzacenában feküdt Adrumetum és (kis) Leptis között.
- 7) Kis Leptis értetik itt, mivel közel volt Adrumetumhoz, és Ruspiniához.
- 8) Sardinia' sziget' nevéről Sil. Ital. XII. 355. így :
Insula fluctisono circumuallata profundo
Castigatur aquis, compresseque gurgite terras
Enormes cohibet nudaë sub imagine plantae.
Inde Ichnusa prius Graiis memorata colonis:
Mox Libyci Sardus generoso sanguine fidens
Herculis ex sese mutauit nomina terrae.
- 9) Sicilia, Sicania, Triquera, Tinacria' szigete, mint hiszik, hajdan Italiával összefüggött. Pomp. Mela II. 7. 14. így. Sicilia (ut ferunt) aliquando continens, et agro Bruttio adnexa, post freto maris Siculi abscissa est. Sil. Italicus pedig XIV. 11. így :

Ausoniae pars magna iacet Trinacria tellus;
 Ut semel expugnante Noto, et vastantibus undis,
 Accepit freta caerules propulsa tridente.
 Namque per occultum coeca vi turbinis olim
 Impactum pelagus laceratae viscera terrae
 Discidit et medio perrumpens arua profundo
 Cum populis pariter conuulsas transtulit urbes.

De ez mikor történt a' Historia' számolásának korain tul van. E' sziget, mellynek nagysága körül belül 567. négysz-mértf. minden időben termékenységéről hires volt.

- 10) A' jeles történet író.
- 11) *Cercina* most Kerkine, Syrtis minor előtt a' földközi tengerben fekvő sziget.
- 12) Utközben sisakaikat a' katonák elül jobb válluknál mellyő-kön hrdozták.
- 13) Ez volt egész életében Caesar' legizzóbb pillantatainak egyike.
- 14) L. a' polgári háborúról a' II-dik könyv' 41-dik czikkszámát.
- 15) Mivel Caesar, nem lévén még vége azegész háborúnak, nem akará nekik az ígért jutalmat megadni, Romában fölzendültek; de e' zendülést Caesar lecsillapította.
- 16) Kik romai atyától 's külföldi anyától születtek.
- 17) A' Numidák lovaikat nem kantárral, hanem vesszővel kormány-zák. Innét Virgil. Aen. IV. 40. Numidae infroeni; és Silius L. I.
 Hinc passim exultant Numidae gens inscia froeni,
 Queis inter geminas per ludum mobilis aures
 Quadrupedem flectit non cedens virga lupatis.
 Sebesebb rohanat' kedveért tevék ezt a' Numidák, 's e' czél' elérésére őket mások is utánozták. Igy Liviusnál Lib. 8. Detraxit froenos equis, atque ita concitatos calcaribus per-misit, ut sustinere eos nulla vis posset. — Lib. 40. pedig Flaccus Praetor: Permittite equos in cuneum hostium, quo nostros urgent, id cum maiore vi equorum facietis, si effroenatos in eos equos immittitis, quod saepe Romanos equites cum magna laude fecisse sua, memoriae proditum est. Dicto parnerunt, detractisque froenis etc.
- 18) Dél előtti tizenegy órától fogva nap' nyugtáig.
- 19) A' pharsaliai ütközet után a' sereg' maradványaival többekkel együtt Cato is Africába vonult, 's a' Pompeius' pártját követői

között, mint meg is érdemlé, nagy tekintettel bírt; sőt a' fővezérsséggel is megkínáltatott, mit azonban ő, feleinek nagy kárára, Scipio Proconsul iránti tiszteletből megától elhárított. Terve 's javaslata volt: eldöntő ütközetbe nem bocsátkozni, erős városokba vonulni, a' háborut mennyire lehet huzni, 's így Caesart gyengíteni. Részéről, Uticát ugyan teljesen megerősíté, de szava a' pusztában kiáltó vala-

- 20) Érti a' Marius' Cinna' és Carbo' pártján voltak.
- 21) Hinár alatt (Alga) a' mai fűvészek a' tengerben termő, 's a' következő nemekhez tartozó növényeket értik: Lichina, Fucellaria, Fucus, Cystosira, Macrocytis, Sargassum, Laminaria, Zonaria, Haliseris, Encoelium, Scytosiphon, Sporochinus, Chordaria, Lemanea, 's a' t. 's a' t. melyeknek mikor lesz magyar nevök?!
- 22) P. Sítius Italiából, mért mértse, száműzvetve Mauritániában tartózkodván száműzött társait összegyűjté, és Bogud királytól is valamelyes segítséget nyervén Caesarnak, a' nélkül, hogy ettől azelőtt valami jótéteményt vett volna, ezen igen csiklandós időpontban éppen jókor tevé e' szolgálatot.
- 23) Cirta Mauritania' fő városa 's Massinissa király' 's utódjai' lakhelye. Pomp. Mela. I. 7. erről így: Urbium quas habet (Numidia) maximae sunt *Cirta*; procul a mari, nunc ittianorum colonia, quondam regum domus: sed quum Syphacis foret, opulentissima. Azért Liviusnál XXX. 12. *Caput regni Syphacis* néven jó elő.
- 24) A' Gaetulusok a' Ptolemaeus által előszámlált Mauritánia Tingitanában lakó tizenennyolcz nemzetségből valók voltak, 's két-féliek a.) *Darae* és b.) *Nigri* vagy *Nigritae*, kik a' Nigris (Niger) folyó mellett laktak, 's lassanként Mauritánia 's Numidia felé kiterjeszkedének; ekkor egy rész már Juba' hatalma alatt volt.
- 25) Illyesekről már volt szó de bello gallico Lib. IV. c. 26.
- 26) Az illy categoricus parancs igen egyez Caesar' természetével.
- 27) A' sebhedt neki bősüzt elefánt néha éppen azokat tapodja 's rontja, kik őt segítségül hozák elő.
- 28) Thapsus Africának Byzacena tartományában fekvő szabad gyarmati város Leptistől délre.
- 29) A' közönséges háborunál dühöngőbb a' polgári; mert a' haj-

dani barátból lett ellenség sokkal mérgesebb 's bosszu-vágyóbb más ellenségnél; és polgár polgár-társát nem teszi rabbá, hanem vagy elemészti, vagy attól emésztetik el.

- 30) Főlebb 9-dik szám szerint Sasernának hat cohorsa volt; azonban lehet, hogy Caesar hármát máshová rendelt azóta.
- 31) A' többi közt Corfinium- Massilia- és Ilerdánál.
- 32) Alkalmasént olyanok, mint a' gallus háboru' VII-dik könyvének 73-dik számában leírt lilomok és ösztökék.
- 33) Mert alig származik a' világon valamiből több rossz, mint a' henyélésből; különösen a' katonát nem foglalatatoskodtatni éppen veszélyes dolog.
- 34) Midőn C. Marius mint Consul Jugurthát meggyőzte. -- Caesar' apjának leány testvére C. Marius' felesége volt.
- 35) *Achilla* nevű város nem jó elő Africában; úgy vélekedtek tehát, hogy ez nem más mint *Acholla*, azon parton fekvő város mellyen Ruspina, Leptis, és Thapsus.
- 36) Ennek aedilissége alatt történt, hogy Flora' ünnepe' alkalmával a' nép Cato' jelenlétében szégyenlette a' színésznéktől kívánni, hogy, szokás szerint, vessék le ruháikat. Valer. Max. II. 5.
- 37) L. a' 8-dik számot.
- 38) Tisdra ugyan azon, többször említett, Byzacena tartományban feküdt, mellyben Adrumetum, Leptis, Ruspina, Thapsus, és egyebek.
- 39) Itt kétség kívül hiba van, ha úgy vesszük is, hogy egy egy sánczvár' fölépítése került fél órába; vagy, hogy ama' régi tornyok alkalmaztattak e' végre; mert illyes munkát, mint mondani szokás, fölfujni nem lehetett; de ennyi idő alatt csak a' dombra jutni is elég hamar volt.
- 40) Megoszták hűségüket, mivel előbb Curio alatt most pedig Scipio alatt Pompeius' pártjának szolgáltak.
- 41) Strabo szerint e' várost Caesar elpusztíttatta.
- 42) Sicilia 's Africa közt fekvő sziget. E' felől Plinius így: Sinum Carthaginiis claudit insula Aegimurus.
- 43) Minthogy Caesar nem volt még harminczhat évig hadvezér; hanem praetorsága óta csak tizenhat év folyt le: sokan a harminczhatos szám helyett tizenhatost tesznek. Általában, mint már többször mondatott, a' számokban könnyen történhetett 's történhetik hiba.

- 44) *A' hetes csillagzat' lemente után* olly szólásmód, mintha mondaná: a' tél' kezdetén. Az itt leírt fergeteg ugyan is — a' megjobbított Calendarium szerint — Kr. szül. előtt a' 46-dik esztendőnek November' hónapjában esett. *Virgiliae*, vagy igazábban *Vergiliae*, vagy görögösen *Plejades* név alatt értetik azon két csillag, mellyek a' kos' farka és bika' nyaka között állanak. Keltök nyugtok esőt hoz.
- 45) Illyes csodákról többször tétetik a' régi írónál említés. Így Liv. XXII. 25. XXXIII. 26. Senec. Quaest. Nat. I. 1. Természeti oka már közönségesen tudva van.
- 46) Erről Svetonius Cap. LXVI. így: Cum expectatio adventus Jubae terribilis esset, convocatis ad concionem militibus: Seitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum X legionibus, equitumque XXX levis armaturae C millibus, elephantis CCC. Proinde desinant quidam quaerere ultra, aut opinari, mihi que (qui compertum habeo) credant: aut quidem vetustissima naue impositos quocunque vento, in quascunque terras iubebo auehi.
- 47) A' textus szerint a' *legiobelieket* kellene fordítani, de a' megátadás, mint a' következőkből kitetszik, nem a' legiobeliek-hanem a' lovasok ellen történt.
- 48) Svetonius Cap. LXVII Caesarról így: Delicta neque observabat omnia, neque pro modo exequabatur, sed desertorum ac seditiosorum et inquisitor et punitor acerrimus, counniebat in caeteris.
- 49) Nem azon Hiempsal értetik itt, kiről Salustiusnál szó van, hanem egy másik, kit mint honosaitól elűzöttet Sulla' parancsára a' 23 éves Pompeius helyezett vissza királyi székébe.
- 50) Lásd a' gallas háboruról VII. 88. — Plutarchus szerint is Scipio szerfölött hízelkedett Jubának.
- 51) Mintegy dél utáni négy óráig.
- 52) Byzacena tartományban fekvő város. Hol volt tulajdonképen *Zetta*, hol az előbbi számban nevezett *Agar*, 's mi nevet viselnek ma e' hajdani városok, elpusztítva lévén az Arabsok által azon egész táj, nem tudhatni. Sok régi városnak helyét ma szél fujja.
- 53) Mintegy dél utáni négy óráig.
- 54) A' textusban van: *in horam (IV)*, mi talán annyit tesz óránként haladtak száz lépést; mert négy óráig csak száz lépést

menni, még is csaknem semmi. De a' négyes (IV) szám, amibár zár alatt, ott van; 's azért nem eshetett másképp a' fordítás.

- 55) Az itt említett *Vacca* Byzacena tartománybeli város, 's meg kell a' hason-nevü, de Numidiában fekvőtől különböztetni. Ez utolsót említi Sallustius Jug. 29. 47.
- 56) Illy nevü, 's pedig hires város volt Peloponesusban is; de ez itt Africában Byzacena tartományában feküdt.
- 57) És Caesar még is egyetlenegy embert sem vesztett. Milly furcsák még is néha azok a' hadi tudósítások!
- 58) Mert Scipio, Afranius; és egyebek a' csatát veszve látván futásban keresék menekvésüket.
- 59) Fedő fegyvereiket t. i. névszerint paizsukat, melly a' futásban akadályozá őket; egyebeket pedig megtartának, mert mindjárt alább következik, hogy *leeresztett fegyverrel köszöntést ténének*.
- 60) Ezen emlék-jegyzékek' figyelmes olvasójának eszébe fog jutni: mikép Labienus a' dyrrhachiumi ütközetkor, és Scipio a' más sok alkalommal fogságba esetteken dühös boszujokat tölték. Ez Caesar' katonáinál *fuit alta mente repostum*, 's azért most vérben csillapíták boszujokat.
- 61) Afraniusét, Scipioét, és Jubaét.
- 62) Guischard panaszkodik, hogy e' nevezetes ütközetnek leirója nem kellőleg teljesíté tisztét; mivel apróbb körülményeket elszámálván a' fontosabbakat elhagyja, 's tudni vágyásunkat nem elégíti ki. — Caesar' seregéből ismét *csak ötven* esett el! — Lásd e' nagy ütközet felől Plutarchust Caes. Cap. 53.
- 63) Plutarchus szerint Caesar vágyva vágyott 'M. Catot, Utica' parancsnokát, élve kézre keríteni; azért sietett annyira Utica felé. Továbbá az ütközetből menekedettek közül igen sokan e' városnak tartának, kiket még meg kelle hódítania, vagy tönkre tennie.
- 64) Julius Caesar' törvénye szerint a' Provinciákban keblezett azon városok, mellyek mielőtt romai hatóság alá kerültek, szabadok valának, megtarták szabadságokat azután is. Mikép sérté az egyébiránt igazságos Cato az uticaiak' szabadságait, nem szükséges magyarázni.

- 65) T. i. a' védtelen lakosokon garázdálkodó pimasz emberek, noha ott, holizzóra került a' dolog, gyáván viselték magokat; még is szerettek volna zsákmányhoz jutni. Ezt tudta 's látta Cato.
- 66) Fölvett számításom szerint tíz forintot pengőben.
- 67) Árúkkal 's pénzzel tűzsérkedő három száz romai polgár Uticában jó hasznot huzott uzsorás kölcsönözéseivel. De végtére rozszul fordult kockájok.
- 68) Hivatal- 's házbeli dolgait elrendelvén megfürdött, 's vacsorált, hol is sokat okoskodván a' bölcsnek szabadságáról, alunni ment. Háló termében — így beszélék Hirtiustól különbözöleg mások — kérdjät kereste, de azt már azelőtt fíja, semmijót nem gyanítván félre takarította. Parancsolá tehát szolgájának: hozzon kardot. Ez vonakodék, miért is őt Cato öklével megüté. Fekve Plato' Phaedorját olvasván elalszik. Kevés idő mulva fölébred, 's különbféléket rendel; végre mindnyájok' eltávozta után a' kardot hasába döfi; a' vas nem elég mélyen hatott be; leesék, 's a' zörejre berohant orvosa 's a' t. — Mondják, Caesarnak, midőn halálát meghallotta, ezek valának szavai: Inuideo morti tuae, Cato: nam et tu gloriae meae inuidisti. — Gyermekének megbocsáta, 's meghagyá örökségüket.
- 69) Kit Cicero utóbb, egy hozánk is eljutott remek beszéddel védett.
- 70) Caesar nem akará őket egészen semmivé tenni; de tudván, hogy az ellene viselt háboruból szerzék temérdek vagyonukat, annak jókora mennyiségében most ő is akart részesülni.
- 71) Húsz milliom ezüst forintot a' mi pénzünk szerint. Mivel hat szakaszban, tehát minden fél esztendőben negyedfél milliom forintot; 's mivel három százan voltak, mindegyik minden fél esztendőben — három évig — 11666 forintot, és 40 krajczárt tartozott fizetni.
- 72) Kinek nem jut itt eszébe amaz ismeretes: Daemon languebat? Miután hatalom-szavainak semmi ereje, fenyegetéseinek semmi foganatja nem volt, házi isteneihez kíván bocsáttatni az egyszerre ájtatossá lett Juba. Ne távozott volna el azoktól soha, nem kénytelenítették most illy ürügy alatt, alattvalóinál, a' király, sikeretlenül könyörögni.
- 73) Florus és Suetonius szerint Faustust és Afraniust Caesar ölette meg.

- 74) Pompeia Cn. Pompeius Magnus' leánya, és Faustusnak Sulla Dictator' fijának neje volt.
- 75) A' numidiai királyok' régi székvárosa. A' királyi melléknevet az azt építette 's lakta királyi nemzettől azaz (Horváth István szerint) *Kunoktól* vette; különböztetésül a' *Diarrhytus* melléknevű *Hippotól*, mely nem benn Numidiában, hanem annak határain Zeugitana tartományban fekvék. Az elősorról lásd még Liv. XXIX, 3. Strabo XVII, 572. Procop. B. V. II. 4. Arról is nevezetes még, hogy az ötödik században Sz. Ágoston itt volt Püspök.
- 76) Látrán, hogy hajója elfogatott, magát keresztül szurtan a' tengerbe vetette.
- 77) Azaz Caesar ellen.
- 78) Kinek könyvét birjuk a' catilinai és jugurthai háboruról. Író jeles, de zsarnok Proconsul volt; kiszíta a' Provincia' velejét; fukarsága zsarolásai által örök szennyel bélyegezte nevét.
- 79) Egy Sestertius öt krajczár pengőben.
- 80) Caralis (Cagliari) Sardinia sziget' fő városa. Florus II. 6. *Urbs' Urbium*-nak nevezi.
- 81) A' megjavított Julianum Calendarium szerint (Usserius után) ez volt Aprilis' 29-ike, valamint a' kevéssel előbb említett Junius' 13-ika Aprilis' tizennegyedike volt. I. e' munka' végén az időszaki egybevetést.
- 82) Ekkor tartá a' Gallusokon, Pharnacesen, Aegyptuson, és Jubbán vett győzdelmei miatt diadalmi pompákat. Sok tekintetben igen kegyes hatalmasnak mutatkozott. Több-rendű javításokat tétetett; névszerint az idők' 's évek' megzavart fölosztásait — a' Calendariumot — új 's jobb rendbe hozatta. Azonban a' megvert africai hadnak Pompeius' fiai alatt Hispaniába gyűlőngő maradványai ellen előre küldé hajóhaddal C. Didius. —

Ki e' könyv' különbéle *latin* szakaszait, kivált az igen ékesen írt utólsókat másokkal, p. o. a' tizekilenczedik- vagy huszonötödikkal összehasonlítja, ugyan azon szerzőnek különböző írásmódja fölött csodálkozni fog.

BIZONYTALAN SZERZŐ' EMLÉK-JEGYZÉKEIBŐL,

A' HISPANIAI HÁBORURÓL

egy könyv 1).

FOGLALAT.

A' hispániai háboru' kezdete I. Hispaniába érkezvén Caesar a' cordubaiaktól meghivatik, Uliának segítséget küld, Cordubát ostromolja, Uliát fölmenti II—IV. Caesar' és Pompeius' táborai egymáshoz közelebb vitetnek, és Ategua, hosszas ostrom után, végre Caesarnak meghódul V—XIX. Ucubis körül történt dolgok: hol a' Bursavolajaiakról, és Turpio' és Niger' jeles viadaláról tétetik említés XX—XXV. A' Munda melleti ütközet, hol a' Pompeianusok egészen tönkre tétetnek XXVII—XXXII. Caesarnak meghódul Corduba, Hispalis és Carteia XXXIII—XXXVIII. Végre Pompeius megöletik XXXIX. Caesar' hajói fölgyujtatnak XL. Caesar' emberei elfoglalják Mundát; Ursaot ostromolják XLI. Caesar gyűlést tart Hispalishan XLII.

I. **P**harnaces' meggyőzetése, 's Africa' vissza vétele után e' háboruk' hulladéakai ifju Cn. Pompeiussal futának el, ki, míg Caesar Italiában játék-adásokkal foglalkozék, tulsó Hispaniát elfoglalta.

Pompeius minden községnek bókola, csak hogy Caesar ellen őrséget találjon. Így részint szép szóval, részint erőszakkal gyűjtött jókora seregével a' Provinciát pusztítá 2). E' vállalatában őt némelly községek önként segíték, mások ellenben kapukat ellőtte bezárák. Ha ezek' városai közül néhányat erővel bevett, az azokban lakott Cn. Pompeius' (az ő atyjának) barátaiba gazdagságuk miatt valamelly szín alatt beléjük kapott, hogy őket elemésztvén pénzeiket csordájinak ajándékozza. Illy szerrel apró hasznok által az ellenség vérszemet nyert, és száma öregbedett. Ez okért a' Pompeius' pártjával ellenkező nemzetségek egyre követeket küldének Italiába segítség-kérés végett.

II. C. Caesar ki már háromszor Dictator volt, 's most negyedszer nevezteték annak, hosszas utazás után hogy a' háborunak minél hamarább véget vessen, Hispaniába érkezék. Itt elebe jövének a' cordubaiak' követei, kik Cn. Pompeius' pártjától elállottak, jelentvén: Corduba városát éjjel el lehetne foglalni, mivel ellenei a' Provinciában tett elő nyomultát nem is sejdítik, 's mivel a' Cn. Pompeiustól mindenütt kiállított híreszek, őt Caesar' érkezteről tudósítandók, elfogattak. Azonfölül sok valószínűt terjesztének elő.

Caesar tehát Q. Peditust, és Q. Fabius Maximust, kiket azelőtt seregénél Legatussokká nevezett, érkezte felől tudósítá, hogy neki a' Provinciában szedett lovasságot földözetül küldjék el. Azonban, mielőtt azok csak sejdítenék is, már közeledett hozzájuk, a' nélkül, hogy a' kívánt lovasság földözésére lett volna.

III. Cordulában, melly e' Provincia' fejének tartaték, ekkor testvére (Cneiusnak) Sextus Pompeius feküdt őrsereggel. Az ifju Cn. Pompeius pedig mintegy néhány hónap óta Ulia' ostromával foglalkozék.

Caesar' érkeztenek hírére e' város' követei Cn. Pompeius' őrei közt titkon keresztül Caesarhoz menének, 's kérék: küldjön nekik minél előbb segítséget. Caesar ismérvén e' városnak a' romai nép' iránt mindenkor bebizonyított érdemeit, tüstént második őrváltáskor a' Provinciában ismerős, és jó belátásu L. Junius Paciecus' vezérlete alatt hat cohortst illő számu lovassággal oda megindíta. Cn. Pompeius' állásához érkeztkor olly zivataros idő 's kemény szél lépé meg őket, hogy a' sötétben alig ismérhete valaki szomszédjára. De e' baj reájok nézve fölötte jó következményü lett. Mert Paciecus e' helyt lovasait kettenként egyenesen az ellenség' őrtanyáin keresztül a' város felé lépteté. Az őrtanyák' közepén tett kérdésre: ki vagy? feleink közül egyik azt felelé: „moczczanást se; mert épen most a' hástyákhoz igyekeznek jutni, hogy a' várost bevegyék“: és az örök részint a' fergeteg miatt nem tudakozódhattak pontosan, részint ama' felelet által ijesztettek el (a' további kutatástól). Így a' kapuig érkezvén az adott jelre bebocsáttattak. Azután hátra hagyván fegyverben egy osztályt, a' gyalogság-'s lovassággal az ellenség' táborára kicsapának. 'Sigy, mivel ez egészen váratlanul történt, sokan a' táborban azt gondolták, hogy alig kerülhetik el az elfogattatást.

IV. Ezen őrseregnek Uliába küldése után Caesar, hogy Pompeiust az ostromtól elvonja, Cordubához nyomult. Oda mentében több vitéz pánczélozott férfit küldö a' lovassággal előre, kiket a' város előtt a' lovasok (magok) megé) lovaikra fölvevének, a' nélkül, hogy azt a' városiak észre vehették volna, Közeledtökkor a' lovasság' összekonczolása végett temérdek nép tódult ki a' városból. De az említett pánczélozottak leugorván a' lovakról olly irtóztatóan bevágtak, hogy a' számtalan kirohantakból csak kevesen tértek vissza a' városba. E' miatt Sextus Pompeius rémulve, azt írá bátyjának: jöjön sebtén segédül, nehogy érkezte előtt Caesar bevegye Cordubát.

Öccsének írott fölszólítására Cn. Pompeius oda hagyván Uliát, mellyet már csaknem bevett volt 3), seregével Corduba felé indula.

V. Baetis folyójához érvén Caesar, 's azon, mély-sége miatt, ált nem mehetvén, kövekkel tölt kosarakat bocsáta le (a' folyóba), 's az ezeken épült hidon 4) három osztályban vivé ált táborába seregét. E' tábor pedig a' városra tekintő részen a' hidnak, mint említők, áltele-nében, két sor palánkkal kerítették 5).

Ide érkezvén seregeivel Pompeius épen áltellenben hasonló módon üte tábort. Caesar, hogy őt a' város- és szállítmányoktól elszegje, a' hid felé sánczot vonatott. Ugyan ezt tevő Pompeius is. Mind a' két vezér azon igyekvők, hogy a' hidat ellenfelénél előbb elfoglalja, 's azért az apró csatázások változó szerencsével folyton folytak. Végre komolyabb színt ölte a' csata. Mind a' kétfél karra kelt; mert ama' helyet elfoglalni vágyó hevőkben a' hidnál összeszorulkoztak, mi miatt, kik a' parthoz közelebb estek, a' folyóba hullottak. Itt egymást nem csak meg- hanem igazán rakásra ölték. Így kívánta Caesar jó ideig az ellenséget valamikép sik- ra csalni, 's első alkalommal eldöntő ütközetbe bocsátkozni.

VI. De látván, hogy erre az ellenségnek, kit azért vont el Uliától, hogy azt sik földre csalhassa, semmi kedve nincs, áltvezeté a' folyón seregét, és éjjel (az elhagyott táborban) nagy őrtüzeket élesztett 6). Így az ellenség' legerősebb vára Ategua ellen megindult. Ezt Pompeius a' szökevényektől megtudván még az nap a' szoros utakon sok társzekeret, 's lőgéplyt szedetett össze, 's Cordubához vissza tért.

Caesar Ateguát ostromművekkel 's karsánczokkal kezdé elzárni. Pompeius még az nap, mikor erről hírt vőn, oda megindula; kinek előnyomulta ellen Caesar bátorságul több sánczvárat szegze, hová a' tábor' védelmére állásul 's őrködőleg lovas 's gyalog sereg költözheték. Pompeius' oda érkeztekor igen sűrű reggeli köd esett; tehát a' sötétségben néhány cohors 's lovas osztály Caesar' lovasait körülfogá 7), 's öldöklé, melly vészből csak kevesen menekvének.

VII. Következő éjszaka Pompeius folygyújtá táborát, 's a' völgyeken keresztül vonulván, Salsus folyón túl két város — Ategua és Ucubis — 8) között egy hegyen ütött tábort. Caesar sánczolás és egyéb szükséges ostrommű intézetek közben töltés' 's futó-árkok' készítéséhez is fogott. Háborura itt több, hegyes 's emelkedett hely találtatik sikság és Salsus folyó által választva, közelebb mindazáltal Ateguához, melly a' folyótól csak mintegy két ezer lépésnyire esik.

E' város' ellenében, mindkét helyből láthatólag, a' hegyen táborozza Pompeius, a' nélkül, hogy feleinek segítségül mert volna menni. Tizenhárom legioja volt ugyan, de erejét főkép a' Treboniustól áltjött két honiban 9) helyezé. Egyiket a' tájékbeli gyarmatokból szedé; a' negyediket 'Afranius' embereiből magával hozá Africából. Egyéb segédlegioi szökevényekből állottak. Mi lovasságát 's könnyű seregeit illeti, mind vitézségre, mind számszárra sokkal fölül haladók őket.

VIII. Pompeiust a' háboru' huzásában egyebek közt a' hegyes vidék, 's erős tábor ütéshez alkalmas helyek is segíték. Mert csaknem egész tulsó Hispaniában a' támadó háborut a' föld' terméketlensége, élelem' és viz' szüke 10) nehezíti. Továbbá a' barbarusok' gyakori kicsapásaik miatt minden a' városoktól távol fekvő helység tornyokkal és sánczokkal van ellátva, 's valamint Africában, téglá helyett vakolattal földve. Egyszersmind ezekben vizsgahelyek is vagynak, honnét a' magasság miatt mindenfelé messzire ellátnak. Nem különben e' Provinciában a' városok' nagy része csaknem a' hegyeken, lógg, 's természetileg remek helyzettel bir, ugyhogy bajosan lehet hozzájuk férni, 's reájok fölászni. Ostromlásukban tehát a' hely' természeti fekvése olly nehézségeket szül, hogy Hispania' városai nem könnyen vetetnek be ellenségtől. Így történt a' jelen háboruban is; mert Pompeius a' főlebb említett Ategua és Ucubis városok között, mindkettőből láthatólag, táborozván, Caesar is táborától mintegy négy ezer lépésnyire egy, a' természetlől domborított halmon, melly Postumus' táborának nevezteték, bátorság' okáért sánczvárat építtetett.

IX. Pompeius, ki a' hely' viszonyai miatt ugyan azon halomtól földetett, észre vevé e' helyt Caesar' táborának távol esése miatt a' rossz állást. Nem is hivé, hogy Caesar, Salsus folyó állván utjában, (övéinek a' sánczolatokban) segédhozás végett illy helybeli nehézségek mellett mozdulatot tegyen. E' szilárd képzeletben harmadik őrváltáskor megindulván, ostromolni kezdé a' sánczvárat 11), hogy a' szorongatottakon (Ateguában) tágítson.

Közeledténél embereink hirtelen lármát ütén őt löszerek' záporával fogadják, ugy hogy sok embert sebbe ejtettek. Ez meglévén a' sánczvárbeliek ellenszegülének; és Caesar a' történetről hirt kapván három legioval a'

nagy táborból fölkerekedék. Hozzájuk érkezvén a' meg-rémült futamlók közül sokat lekonzolt, 's többeket elfogott; a' többi közt két ** 12). Azon kívül sokan fegyver nélkül elfutának, kik közül nyolczvannak paizsát hozák vissza.

X. Más nap Arguetius megérkezék Italiából lovas-sággal, magával hozván öt hadjelet, mellyeket a' Saguntinusoktól 13) vett el. Megijedvén azon lovasságon, melly Asprenással Caesarhoz jöve 14), Pompeius még azon éjjel meggyújtá táborát, és Corduba felé megindula. Indo nevű király 15), ki a' lovassággal seregeit elhozá, tüzesen sarkalván az ellenséget, a' honi legiobeliektől elfogatott, és lekonzoltatott.

XI. Más nap lovasaink messze Corduba felé üzőbe vevék azokat, kik a' városból eleséget szállítának Pompeius' táborába, 's közülök ötvent elfogván a' lovakkal együtt táborunkba hozák. Ugyan ezen nap áltjött hozzánk Pompeius' katonai Tribunusa Q. Marcius. Éjjeli harmadik őrváltáskor a' városban 16) igen élénk volt a' viadal. Sok tűz vettetett, úgy hogy valamennyi szokott tűzhányó gépely mozgásba tétetett. Ennek végével C. Fundanius romai lovag az ellenség' táborából hozzánk szökött.

XII. Más nap a' honi legioból lovasaink két embert fogtak el, kik magokat szolgálknak vallák: de behozatván a' hajdan Fabius és Peditus alatt szolgált, és Treboniustól áltszökött katonák reájok ismérték. Ezek nem nyertek kegyelmet, 's a' katonák lekasabolák őket. E' nap fogattak el a' Cordubából Pompeinshoz küldött hírnökök is, kik tévedésből táborunkba vetődtek, 's elvágott kezekkel küldettek vissza.

Második őrváltáskor az ellenség ismét szokásaként 17) a' városból sokáig nagy mennyiségű tüzi 's löszereket szórván, sokakat megsebesített. Ej' multával a' hatodik legiora kicsapott, mikor a' mieink munkával fog-

lalkozának. A' csata élénk lőn; azonban, noha a' váro-
siakat magasb helyzetők védé, erejöknek ellent állánk
18). Kirohantuk jöllehet alsóbb helyen álló vitéz kato-
náinktól vissza veretett, 's elleneink sebekkel borítva
térének városukba.

XIII. Pompeius más nap táborából Salsus folyóig
sánczvonalt kezde huzatni. Őrtanyáján egy gyenge lovas
csoportunkat a' fölös számu ellenség megsejditvén helyé-
ről elverte. Három emberünk elesett.

Ugyan e' napon A. Valgius egy Senator' fija, kinek
testvére Pompeius alatt szolgált, minden vagyonát hátra
hagyva, lóra veté magát, 's elszágulda. Pompeius' má-
sodik legiójából kémet fogának el, 's lekonzolák ka-
tonáink. Ugyan akkor egy golyó röpítettett ezen fölírás-
sal: paizsszal fog jel adatni, melly nap kelljen a' várost
megrohanniok. E' remény' fejében, hogy veszély nélkül
a' falra föl- 's a' város' birtokába juthatnak, némellyek
más nap a' bástyáknál töltést kezdének hányni, 's a' fal-
ból tetemes részt lerontának * *

Erre a' városbeliek, mintha önfeliek lettek volna,
nekik megkegyelmeztek, és a' pánézélosoknak 's Pompe-
iustól a' városba helyezett őrsereg' fejének szabadon bo-
csáttatásaért könyörgének 19). Caesar nekik azt felelé:
ő nem szokott föltételeket venni, hanem szabni.

A' városba visszatértők, 's a' válasz' elmondása
után nagy zaj támadott; mindennemű löszerek indítvány-
ba hozattak, 's az egész bástya előtt megújítatott az el-
lenségeskedés. Ez okért táborunkban csaknem általán
várták az nap a' kirohanást. Így körösleg harczkoszoru-
ban egy ideig legizzóbban folyt a' viadal. Egyszersmind
ballistával ledöntök az ellenségnek egyik tornyát, melly-
nek estével lehullott a' rajta volt öt ember, 's a' balli-
stára figyelő gyermek.

XIV. Ezután Pompeius Salsus folyón túl a' mieink től nem gátoltatva sánczvárat hányatott. Kérkedék is azon álvéleményben, hogy csaknem földünkön telepedett meg.

Más nap lovasaink' egyik tanyája felé hasonló módon messze előnyomulván, néhány osztályt a' könnyű vértzetűekkel együtt megrohant, helyökből kinyomott, 's keves számuk miatt, a' könnyű vértzetűekkel egyetemben lovas osztályaink' közepette elemésztett. Ez a' két tábor' szeme láttára történt, 's annál nagyobb volt Pompeiuséknál az öröm, mivel minket olly messzire kergettek. Ha embereink őket valamelly helyen, szokásuk szerint, hasonló hőszérményből kiáltva fogadák: akkor elesék kedvök a' harcztól.

XV. A' seregeknél lovas csatákban rendszerint illy viszony áll: ha a' lovas leszállván lováról gyaloggal mérkőzik, oda van. Ez kitetszett eme' csatában is; mert midőn az ellenség' könnyű seregeinek színe, mit lovasaink meg sem álmodtak, a' csatatéren megjelent, az ütközetben ezt észre vevő lovasok közül többen lovaikról leszálltak. Így kis ideig a' lovas gyalog, a' gyalog lovon harczolt; míg végre közel a' sánczgerébhez egymást lekaszabolák. Az ellenség e' tusában száz husz embert vesztett; többen fegyvereiktől megfosztattak; sokan sebhedten táborukba vissza nyomattak. Mi három embert veszünk; sebbe esett tizenkét gyalog, 's öt lovas.

A' nap' hátra lévő részén előbbi szokásként a' bástyák előtt folyt az ellenségeskedés. Mintán védőinkre igen sok lőszert 's tüzet hánytak volna, a' leggaládabb 's legdühöseb czinkos tette vetemültek; a' városban volt vendégeket 20) szemeink előtt megfojtották, 's barbarusok' szokásaként a' falról levetették. Ember' emlékezetétől fogva illyesmi nem történt.

XVI. E' nap' alkonyodtán a' Pompeiánusok titkon hírnököt küldének a' mieinkhez: gyujtanák meg azon éjjel a' tornyokat, 's töltést, és harmadik órváltáskor üt-

nének ki. Tűz és löszerek' zápora által fölhányt vonalunknak jó nagy részét elronták; azután a' Pompeius' tábora kilátásának áltellenében levő kaput kinyitván egész erejükkel kirohantak; az árkok' betömésére vályogokat 21), 's téli hideg ellen szalmával fődött kunyhóink' lerontása, 's meggyújtása végett kampókat hozván magokkal, úgy szinte pénzt, és ruhanemüket is, hogy míg feleink a' zsákmánynyal vesződnek, ők Pompeius' táborszerelmig keresztül vágják magokat: mert ez a' merény' végre hajtás' reményében a' Salsus folyón túl egész éjjel csatarendben álla.

Ezt a' mi részünkről nem is gyanították ugyan; mindazáltal elszánt vitézséggel vissza verék 's nagy veszteséggel a' városba nyomák őket, elvévén zsákmányaikat 's fegyvereiket, és néhányat, kik más nap kivégeztettek, élve elfogván.

Ekkor tájban beszélé egy, a' városból jött szökevény, hogy Junius, ki a' lakosok' gyilkolásakor az ürben volt, nyilván kijelenté, hogy galádul 's gonoszul cselekedtek, mert illy bánásmódot befogadásuk 's vendéglésökért csakugyan nem érdemeltek a' lakosok. Rutul fertőztetett meg a' vendégi jog, 's több e'félét. E' beszéd tartóztatá őket a' további fojtogatástól.

XVII. Más nap eljőve lusitániai Catoval, mint követ, Tullius, 's Caesar előtt így szóla: Vajha a' halhatatlan istenek inkább a' te zászlóid, mint Pompeiuséi alatt engedtek volna szolgálnom, 's illy vitéz állhatatosságot győződelmes fegyvered mellett, 's nem annak veszteségénél bebizonyítanom, kinek gyászos urasága oda jutott, hogy mi romai polgárok, gyámolatlanul, hazánk a' szomorú enyészet' partján, ellenség' módjára hódíttassunk meg; mi, kik sem annak hadi szerencséjekor a' haszonban elejénte, sem utóbb kockája' fordultával győződelemben nem részesültünk. A' legiok' annyi támadásait kiállva, éjjeli, nappali munkákban kard-

csapásoktól 's lőszerektől fenyegettetve, meggyőzetve, Pompeiustól elhagyatva, vitézségedtől lenyomatva kegyelmedtől várjuk üdvünket, könyörögvén: úgy bánjál fegyverők' lerakásánál polgáraidal, mint bántál a' külnemzetekkel 22). Ugy fogok bánni, ez vala felete, mint bántam a' külföldiekkel.

XVIII. Vissza küldetvén a' követek, midőn Tiberius Tullius a' kapuhoz ért, mivel őt bemenetben C. Antonius nem követte, vissza ment a' kapuhoz, 's az embert (erővel) megragadta. Ezt látván Tiberius azzonnal tört rántott, és annak kezébe szurt. Így vissza szaladának Caesarhoz.

Ugyan ekkor az első legioból egy zászlótartó szökött ált; ez beszélé, hogy azon nap, mikor a' lovas csata történt, az ő dandarából harminczöt ember esett el; azonban Pompeius' táborában nem szabad híresztelni, hogy valaki elveszett.

Egy rabszolga, kinek ura Caesar' táborában volt, de feleségét 's fiját a' városban hagyta, megölte urát; azután Caesar' sánczolataiból titkon Pompeius' táborába áltszökött, golyóra irt tudósítást küldve a' város' védintézeteiről Caesarhoz. A' levél vétele után azok, kik írott golyót szoktak volt bocsátani 23), vissza térének a' városba. Ezután két lusitanus szökevény testvér beszélé, hogy Pompeiusnak a' hadi tanácsban tett javallatára: mivel már a' városnak segítségére menni nem lehet, vonuljanak éjjel, az ellenség' szemei elől a' tenger felé 24), valaki azt felelte: inkább harczolni szálljanak alá, mint futást gyaníttassanak; de e' beszédre lekonczoltatott.

E' tájban fogattak el a' város felé mentőkben Pompeius' hirtvivői. Leveleiket Caesar a' városba vettette 25). Egyiknek, ki kegyelemért esdeklék, Caesar parancsolá: gyujtsa meg a' városiak' fatornyát. Ha ezt megteszi, semmit tőle meg nem tagadand. Mert azon tornyot meggyuj-

tani életkoczkáztató merénylet volt. Így ** fából csinálni, közelebb mentekor a' városiaktól megöletett.

Éjjel egy szökevény azon hirt hozta, hogy Pompeius és Labienus a' városiak' leölése miatt megneheztek.

XIX. Második őrváltáskor egyik fatornyunk a' temérdek lőszer' hatása által alulról a' második, vagy harmadik emeletig megrepedt. Ugyan akkor a' bástya előtt 's tüzesen folyt a' harcz. Egy (más) tornyunkat, az előbbihez hasonlót a' városiak meggyújták, mert a' szél reájok nézve kedvező volt.

Más nap reggel egy asszony leugorván a' falról hozánk jöve, mondván: szolgálóstud 26) akara áltszökni, de ez megfogattatván kivégeztetett. E' nap levél is vetetett le a' bástyáról, mellynek ez volt tartalma: L. Minutius 27) Caesarhoz. Ha meghagyod éltemet, mivel Pompeiustól cserben hagyattam, szintolly vitézül 's hiven szolgáltam, mint annak szolgáltam.

Ugyan ekkor érkezének meg a' már egyszer künn volt városi követek Caesarhoz, igérvén, hogy következő nap a' várost áltadják, ha élők meghagyatik. Kiknek azt felelé: Ó Caesar, 's adott szavát megtartja 28). Illy módon vevé be Febriarius' 19-én a' várost, és Imperator dísznevet nyere.

XX. Megtudván szökevények által e' város' meghódoltat Pompeius, Ucubis felé indítá seregét; itt sánczvárakat hányatott, 's azok közé vonult. Caesar is fölkekedék, táborát amannak szomszédságában üté föl.

Ez idő tájban reggel a' honi legioból egy pánczélozott szökek ált hozánk, 's beszélé, hogy Pompeius Ucubis' polgárait össze-hívatván parancsolá: szorgosan kutassák ki: kik szítanak hozzá, 's kik az ellenséghez.

Később a' bevett városban egy üregben megtaláltott azon szolga, kiről említők, hogy urát megölte. Ez élve égettetett meg. Ezen időtájban a' pánczélos honi le-

gioból hat Centurio is jöve ált Caesarhoz, és lovasaink az ellenségével össze-kapának, 's néhányat a' könnyű vértetűekből leterítének.

Éjjel kémek — három rabszolga, 's egy honi legióbeli — fogattak el. A' rabszolgák keresztre verettek, a' katonának pedig feje vétetett.

XXI. Más nap az ellen-táborból lovasok 's könnyű seregbeliek jövének ált hozánk. Továbbá mintegy 11 lovas vízhordóink felé ugratott, néhányat közülök levágván, másokat pedig elfogván. Nyolcz lovas esék fogságba.

Következő nap Pompeius hetvennégy embert fejeztetett le, mivel Caesar' győzödelme' pártolóinak mondatlak. Többieket a' városba 29) viteté. Száz húsz közülök meg megszökött, 's Caesarhoz jött.

XXII. Ez idő után az Ategua' városában elfogott bursavolaiai 30) közül néhányan a' mieinkkel mint követek útnak indulának, hogy honosaiknak az (Ategua-ban) történeteket megvigyék, 's mit várhatnak Cn. Pompeiustól, mikor vendéglőiket (katonáitól) megöletni, nemkülönben azoktól, kiket őrizetül befogadának, sok gonoszságot elkövettetni látnak. A' városhoz érvén a' mieink közül — romai lovagok, és Senatorok valának — senki sem mert bemenni a' városba, hanem csak az oda valók. Ezeknek, midőn jól meghányt tanácskozás után a' város előtt maradt feleinkhez vonulának, az őrizeten levők utánok iramlottak, 's gyűlöletből a' követeket megölték. Kettő közülök (azonban) elillant, 's Caesarnak a' történetet megvitte. Ategua' városába kémek küldettek 31); ezek a' követek' előadásaként találván a' dolgot, zendülés támadt a' városban; kövekkel kergeték azt, ki a' követeket megölte, és erőszakot akarának rajta tenni. Ő volna vesztők' oka. Csak alig menekhetvén a' veszélytől kéré a' városiakat: engedjék őt követül Caesarhoz menni; ő megengesztelendi azt.

Ez megengedtetvén neki, elméne, segédekert keresé; 's miután jó számú sereget gyűjtvén 32) éjjel csalárdul a' városba bocsáttatott, nagy vérontást okozott. Az ellenpárt' fejeit megöleté, 's magát a' város' urává tevé. Utóbb, mint az áltszökött rabszolgák beszélék, a' lakosok' javai eladattak. A' sánczon kívül csak fegyvertele-nül volt szabad menni valakinek, 's azért Ategua' bevétele óta rémulve többen Baeturiába 33) futottak, 's fegyvereik' szerencsés sikeréről egészen lemondtak. Ha valaki hozzájuk áltment, azt a' könnyű seregek közé dugták, 's neki tizenhat pénznél egyebet nem adtak 34).

XXIII. Caesar ezután az ellenséggel áltellenben vón állást, és Salsus folyó felé vonalt kezdé huzatni. Így el levén a' mieink foglalva, az ellenség jó számmal magasb helyéről lerohant 's nem gátoltatván a' mieinktől, lőszerei' záporával többeket megsebesített. Itt mindazáltal, mint Ennius mondja: hátráltak kevéssé mieink.

Észre vétetvén, hogy seregeink, szokáson kívül, hátrálnak, az ötödik legioból két Centurio áltúszék a' folyón, 's helyre állítá a' rendet. Midőn kitünő vitézséggel többeket a' magasról bátran leverének, egyik közülök a' temérdek lőszer alatt elesék. A' másik hason vitézséggel harczola tovább is, de magát mindünnen bekerítve látván, kevéssé elő nyomult, 's megbotlott. E' férfi' elestének általán híre futamodván sokan az ellenség közül össze-csődültek. Lovasaink tehát alsóbb tájékon (a' folyón) áltkelvén, az ellenséget vissza nyomák sánczaiba; de ott vérontó mohó vágyukban őket a' lovasok's könnyű vértzetűek elszegték. Fő fokra hágott vitézségök nélkül élve fogattak volna el; mert a' sánczolatokban úgy össze-szorulkoztak; hogy a' lovasoknak alig volt térök magokat védeni. A' két csatában többen megsebesítettettek közülök, többek között Clodius Aquitius

is. Karra keléskor mieink közül senki sem esett el azon két Centurion kívül, kik dicsőségeket fölülmulják.

XXIV. Más nap mind a' kétfél' seregei a' soricáriai uton egybe-jövének. Mi gátvonalokat hányánk. Pompeius észre vévén, hogy Aspaviától, melly Ucubistól öt ezer lépésnyire fekszik, sánczvár által elzáratik, harczterét a' magason szükségkép oda hagyá. Mindazáltal a' sikon nem engede magához férni, hanem a' halomról egy magas dombra huzódék, mikor némi veszélyes helyet semmikép nem kerülhete el. Mind a' két rész azon emelkedettebb helyre sietvén, a' mieinktől visszanyomattak, 's a' sikra vettettek. Ez elhatározó volt feleink' győzelmére. Mivel pedig az ellenség mindenfelé hátrált, a' mieink nagy vérontást okozának. Egy hegy, 's nem vitézségek menté meg őket. De sem e' menhely, sem bármi más mentő szer nem vala képes csekélyebb számu feleinktől őket, ha az éj közbe nem jó, megvédeni; mert a' könnyű vértezetüekből három száz, huszonnégy ember esék el; a' legiobeliekből pedig száz harmincznyolcz, azokat ide nem tudván, kiknek fegyvere 's vértetzte behozatott. Így két Centurionknak mult napon történt veszte az ellenség' e' bűnhődésével boszultaték meg.

XXV. Más nap, midőn annak őrizete hasonlóképen azon helyre jött volna, hajdani rendszabályaik szerint cselekedtek; mert a' lovasokon kívül senki nem mert a' sikra bocsátkozni. Embereink munkával lévén elfoglalva elő ugratott a' lovasság, 's a' legiobeliek is csatatérért szájongtak, ugyhogy mindenki, ki az üldözéshez szokott volt, őket ütközetre egészen készeknek hihette. A' mieink valamelly alacsony völgyből jó tova haladván a' sikon nem legalkalmasb helyen állapodtak meg. Mindazáltal az ellenség meggondolás nélkül nem mere harczra leszállni, az egy Antistius Turpiot kivéve, ki erejében bizván hánytorgatá: senki elle-

nei közül nem képes vele mérközni. Erre, mint Achilles és Memnon közti párviadalról beszélük 35), seregünk-ből Q. Pompeius Niger római lovag, itáliai fi, lépett ki harczra. A' seregek csatarendben állának, mert Antistiu' harczlihegése mindenek' figyelmét a' munkától el- 's a' viadaltérre fordította; ugyanis a' fő harczosok között függőben lévén a' győzelem, csaknem úgy tetszett, mintha e' párviadal döntené el az egész háborút. Mindenik tehát pártja iránti tüzzel 's buzgalommal teli ** 36) tapasztalt 's dologhoz értők' akaratának tekintettek.

Midőn ezek' vitézségére harczolni bátran sikra szálltak, 's tündöklő jeles szépségű metszett munka paizsai-kon, mellyeknek ** a' harcz bizonyosan félbe szakasztatott volna, hacsak a' lovasoknak ** közeledte, mint főlebb említők, nem messze a' tábor-sánczoktól fődözetül könnyű seregek nem állottak volna.

Lovasainkat táborukba vissza tértökkor az ellenség tüzesesen sarkalá; a' mieink tehát lármát ütven általán rohanák meg azt, ki rémülve, 's futtában nagy veszteséggel vonula vissza táborába.

XXVI. Caesar Cassius' lovas osztályának a' bebizonyított vitézségért tizenhárom ezer sestertiust ajándékozott. Vezéroknek öt arany lánczot, 's a' könnyű seregeknek tíz ezeret (sestertiust) ajándékozott.

E' nap római lovagok Astából 37): A. Baebius, C. Flavius, és A. Trebillius csaknem egészen ezüsttel fődvék, áltjővének Caesarhoz, 's beszélék, hogy a' római lovagok, kik Pompeius' táborában vannak, mind össze-esküdtek az áltszökésre, de egy rabszolgától elárultatván börtönbe vettettek, kik közül ők alkalmat nyervén megszöktek.

Ugyan e' nap fogatek el Cn. Pompeiusnak Ursaoba 38) utasított (következő tartalmu) levele: „Ha jól vagy-

tok örülök, én egészséges vagyok 39). Mindeddig szokott szerencsénkkel, ohajtás szerint, az ellenséget visszavertük ugyan: mindazáltal ha az ellenség sikon helyt áll vala, hamarább, mint vélnétek, végeztem volna a' háborut. De ujonz seregével nem mer sikra szállni, 's mostig (javainkból) gyámolításra számolván, nyujtani igyekszik a' háborut; mert egy közönséget a' másik után körül-vesz, 's onnét huzza élelmét. A' miért mind a' pártunkon levő községeket védeni fogom, mind a' háborunak minél előbb végét szakasztom. (Ennek következésében) szándékom hozzátok cohorsokat küldeni. Hiszen, ha eleségünk el lesz előtte zárva, szükségképen leszáll megütközni."

XXVII. Utóbb, midőn gondtalanul munkánkkal foglalkozánk, néhány lovasunk az olajerdőben fát gyűjtven lekonzultatott. Rabszolgák szökének ált, 's beszélék, hogy azon ütközettől fogva, melly Martius' 3-dikán Soritiánál 40) történt, nagy rémület fogta el a' sereget, 's Attius Varus a' körül fekvő sánczvárak' parancsnoka.

E' nap megindítá táborát Pompeius, és Hispalisnak álltellenében az olajerdőben vett állást. Caesar' oda indulta előtt dél tájban a' hold látszott 41)

Miután Pompeius megváltoztatá táborát, Caesar Ucutibist, melly őrhelyet amaz elhagyot, fölgyujtá, 's annak porrá égte után seregeit ismét a' fő táborba idézé.

Ezután Caesar Ventispontet 42) támadá meg, melly megadván magát, Carrucának tartott, 's Pompeiussal szemközt üte táborát. Pompeius a' várost, mivel őrseregét be nem fogadá, fölgyujtotta.

Egy katona, ki testvérét a' táborban megölte, embereinktől elfogatott, 's holtig veretett.

Innét elutazván Munda' térére jutának, és Caesar Pompeiussal szembe helyezé táborát.

XXVIII. Más nap Caesar seregeivel épen indulni akarván hallá, hogy Pompeius harmadik őrváltáskor csatarendbe állott. E' hirre Caesar kitűzeté a' zászlót. Azonban Pompeius azért nyomula ki, mivel Versaóban levő párthíveinek előbb azt írta: Caesar azért nem száll le a' hegységről, mivel serege nagyobb részént ujonczokból áll. E' levél igen föléleszté a' városiak' bátorságát. E' véleményben bizván azt hívé Pompeius: mindent tehet; mert itt ütött táborát mind a' hely' mivolta, mind a' város' sánczolatai födéek. T. i. mint főlebb említők, a' hegygerinczekon dombok emelkedének, a' nélkül, hogy azokat rónaság szegné keresztül.

XXIX. Véleményem szerint teljességgel nem kell elhallgatni, mi ez időtájban történt. A' két tábor közt mintegy öt ezer lépésnyi síkság volt, úgy hogy Pompeiusnak két védelme vala: a' magason helyezett város, 's tájék' fekvése. Az innét tovább terjedő szomszéd síkság egészen róna volt, azonban kiterjedése előtt patak folydogált, melly minden megtámadást fölöttebb nehezíte, mert jobb felé posványos és örvényes helyeken vette futását.

Mikor Caesar az (ellenséges) csatarend' állását látta, semmit sem kételkedett, hogy az a' síkság' feléig ütközetre elő fog nyomulni. Ez mindnyájok' szemei előtt feködt, 's azonkívül rónasága miatt legszebb fejlődő hely a' lovasságra nézve. A' nap tiszta 's felhőtlen volt, úgy hogy csaknem azt lehetne hinni: illy gyönyörű 's kíváncsi időt a' halhatatlan istenek ütközet végett adának 43).

A' mieink örvendtek, de némelyek aggódtak is, mivel azon helyzetben, mellybe most jövendének, nem tudták, mit határoz egy óra múlva a' sors életök 's javaik fölé. Mi tehát a' harczra elő nyomulánk várván, azt teendi majd az ellenség is. De ez nem mert a' város' sánczolataitól ezer lépésnyinél tovább haladni, 's eltökélé annak falai alatt harczolni. Mi tehát előbbre menénk.

Néha a' hely' jóvolta (maga) szólítá föl elleneinket illy kedvező körülményekben győzdelmet aratni: ők azonban előbbi föltételök mellett maradtak, és sem magas helyükről, sem a' várostól nem távoznak. Mi lépésről lépésre közeledénk a' patakhoz, 's az ellenség illy veszélyes helyzetünkben sem bolygata.

XXX. Neki tizenhárom sasa 44) volt, és szárnyait lovasság, 's hat ezer könnyű vértetű födé a' csaknem még annyi segédseregbelieken kívül. A' mi erőnk nyolczvan cohorsból, 's nyolcz ezer lovasból állott. Mikor tehát a' sikság' végén amaz alkalmatlan helyen előre nyomulánk, felsőbb helyzetében fegyverben álla az ellenség, 's a' tovább haladás fölötté veszélyes volt. Ez nem kerülé el Caesar' figyelmét, 's azért, nehogy gondatlanul hibája miatt valami kár történjék, azon pontot állapotadásul jelelé ki. Zsémbselkedve, 's rossz néven vevék emberei, midőn hallák, hogy az ütközetét befejezhetni gátoltatnak.

E' megállapodás felbátorítá elleneinket; mert azt vélek, hogy Caesar' seregei félelemből nem mernek ütközni. Elhagyák tehát helyöket, 's más nem kedvezőn ereszkedtek csatára; úgy mindazáltal, hogy nagy veszély nélkül most sem lehetett hozzájuk férni. A' tizedik legio szokott helyén, a' jobb szárnyon, a' harmadik és ötödik a' többi segédseregekkel és lovassággal a' balon álla. Az ütközet riadással kezdődék.

XXXI. Noha vitézségre fölül haladánk az ellenséget, még is, magas helyéről szerfölött tüzesen ellenszegült. Iszonyu volt mindkét részről a' lárma, az összecsapás, 's a' löszerek' repítése. Győzdelem iránti reményünk csaknem hanyatlott 45); mert ha az összecsapást 's csatazajt, mi által leginkább ijesztetik az ellenfél, egybe-vetjük, egyik rész sem engede a' másiknak. Mind a' két seregeműek tehát hason lelkesedéssel lépén föl a' harczban,

fentők' repítése által halomra hullt a' számos ellenség. A' tizedik legio, mint mondók, a' jobb szárnyon számra nygan kevés, de vitézségére az ellenfélnek rettenetes volt; mert olly hatalmasan nyomá azt vissza, hogy segítségül, netalán oldalaslag támadtassék meg, a' jobb szárnyra egy legiot vive által. De mihelyt ez (a' vonalból) kimozdult, Caesar' lovassága a' bal szárnyra veté magát. Kitünő vitézséggel vágott ez be, úgy hogy a' csatarendből nem lehete többé segítséget küldeni. A' fülekre hatott zajjal kevert veszékelés, 's kardcsattogás az njonczok' lelkeit rémülettel rázá meg. Itt mint Ennius mondja:

Láb lábot tapodott, 's fegyverhez fegyver ütődék.

A' leghevesebb ellenszegülés után megnyomók az ellenséget. A' város szolgált neki menedékül. Így épen Bachus' ünnepén 46) veretett és szalasztatott meg az ellenség; 's ha azon helyere, honnan kijöve, vissza nem szalad, egészen tönkre tétetik.

Halva maradt ezen ütközetben mintegy harmincz ezer ember, vagy több is, továbbá Labienus és Attius Varus. E' kettő diszesen takarították el. Ide járula még részint a' városból, részint a' Provinciából mintegy három ezer romai lovag. Veszteségünk lovasok- 's gyalogokban ezer holtra, 's öt száz sebhedtre ment. Tizenhárom sas egyéb hadjeleken 's poroszló-nyalábon kívül jutott kezünkbe. Továbbá tizenhét vezér esett fogságunkba.

Illy vége lőn az ütközetnek.

XXXII. E' futásnál az ellenség menedékül magának Munda' városát jelelé ki. Mi tehát kénytelenek valánk e' helyet körül sánczolni. Az ellenség' vértézetei ** 47). Gyep helyett holt testek, geréb - anyag helyett paizsok 's fentők' halmoztatának. Továbbá halottak, kardok, török, emberfejek sorba rakattak, az ellenségnek rettentésül, 's vitézségök' jeléül mind a' város felé fordítva **

hogy fölállítva lássák, 's gerébbel keríttessenek el ellen-
neink ** Illy módon a' Gallusok gerelyeik- 's hajító sze-
reikkel az ellenség' holt testeinek halmain körtáborlák 's
ostromlák a' várost.

Ezen ütközetből az ifju Valerius néhány lovassal
Cordubába menekvék, 's az ott tanyázó Sex. Pompeius-
nak megvivé a' történeteket. E' hirre Pompeius minden
nála volt pénzt lovasai közt kiosztá, 's a' polgároknak
azt mondván, hogy békealkudozni Caesarhoz indul, éj-
jeli második örváltáskor oda hagyá a' várost.

Ellenben Cn. Pompeius csekély gyalog 's lovas ki-
sérettel más részről tengeri ereje felé vette útját, az oda
száz hetven ezer lépésnyire fekvő Carteiának tartott.
Nyolcz ezer lépésnyire e' várostól P. Calvitiusz, hajdan
Pompeius' táborában parancsnok, ennek nevében egy
embert indíta előre: küldjenek beteges állapotja miatt ne-
ki párnaszéket, mellyen a' városba vitethessék. Ezen
előre bocsátott levélre Pompeius Carteiába viteték. Párt-
hívei a' házban, mellybe hozaték, egybe-gyűlének — tit-
kos czélokból gondolván őt érkezettnek, — hogy a' had-
viselés iránti szándékairól tudakozódjanak. A' nép össze-
csődülvén, Pompeius leszökek 'párnaszékéről, 's azok'
pártfogására bizá magát.

XXXIII. Munda' bezárása után Caesar a' csatatér-
ről Cordubához ment. Az öldöklésből menekedettek meg-
rakák az ottani hidat; 's oda érkezettünkör azon mondat
terjeszték hogy az ütközetben jobbadán elvesztünk. Ho-
vá is vennők most utunkat? E'kép a' hidon ellenszegül-
tek. Caesar áltméne a' folyón 48), 's tábort üte.

Scapula 49) az egész pártütő szolgál-csoportnak és
szabadosoknak fő czimborája az ütközetből Cordubába ér-
kezvén össze-hívá rabszolgáit és szabadosait, 's maga szá-
mára máglyát emeltete. Azután parancsolá: legdusabb
estebédet találjanak, 's legjobb asztalnemüket terítsenek

föl. Ennek utána pénzt, 's ezüstjét a' jelen volt rabszolgáknak ajándékozta, 's idején estebédhez települe, mi alatt magát több izben tömjén 's nardus-kenettel leönté. Végre rabszolgájával magát megöleté, 's háló társával egy szabadossal a' máglyát meggyujtata.

XXXIV. A' mint Caesar Corduba előtt fölüte táborát, vizálgodás támadt Caesar' és Pompeius' pártfele között a' városban annyira, hogy a' lármát csaknem táborunkban leheté hallani.

E' városban levő legiok szökevényekből állítottak össze. A' polgárok' rabszolgái, kiket Sex. Pompeius szabadságba helyezett, résznyire Caesarnak (hódolás végett) elejbe jövének. A' tizenharmadik legoi védeni kezdé a' várost; mert az elkezdett ellenszegülésnél egy részent már a' tornyokat 's a' bástyát elfoglalta. Ismételve küldettek követek Caesarhoz: léptessen a' városba segitségökre legiokat. Mikor ezt a' szökevények észre vévék, fölgyujták a' várost. Mi fölül-haladók öket, 's leaprítánk közülök huszonkét ezeret, azokon kívül, kik a' város előtt estek el. Így lón Caesar a' város' urává.

Még itt foglalkozék Caesar, az ütközet után, mint fölebb említök 50), körül táborlottak kiütének, de nagy veszteséggel a' városba visszaverettek.

XXXV. Hispalisi útjában Caesarhoz követek érkezének a' városból (kegyelemért) esedezni. Védelme' ígérete után beküldé hozzájuk őrsereggel Caninius Legatust, 's a' város előtt táborba szálla. Pompeiusnak e' városban sok párthíve volt, kik Caesar' őrserege' befogadása miatt tépelődtek. Ezek bizonyos Philot, Pompeius' legtüzesebb pártolóját, alattomban elküldék. Ennek egész Lusitaniában igen nagy ismértségei voltak. Ez tehát az őrizettől meg nem sejtetve Lusitaniába megindula, Leniusban Caecilius Nigerhez jöve, ki Barbarusnak hívaték, 's tetemes lusitanus erőnek volt parancs-

noka. Éjjel azután ismét a' falon a' városba fogadtaték; az őrizet, 's örök fölkonczoltatának, a' kapuk bezárat-
tak, és az ellenségeskedés ismét régi lábra állott.

XXXVI. Míg ezek történtek Carteiából jött köve-
tek jelenték Caesarnak, hogy Pompeius kezeikben van.
E' szolgálat által, úgy hívek, jóvá teszik azon hibájó-
kat, mellyel Caesar előtt a' minap kapuikat bezárták.

A' Lusitanusok Hispalisban szakadatlan folytatták
az ellenségeskedést. Caesar látván, hogy e' rossz embe-
rek, ha erősen vólna a' várost, arra tüzet vetni 's az őr-
sereget elpusztítani fognák: éjjel hadi tanácsot tartott,
's eltűrte a' Lusitanusok' kicsapását. Ezek nem gondo-
lák, hogy Caesar azt szántsándékkal teszi. Kiűtvén te-
hát meggyújták Baetis folyón volt hajóinkat, 's míg em-
bereink az oltással vesződtek, elfutának. De a' lovasság
(a' városba vissza mentőkben) fölkonczolá őket. Így is-
mét kézre került a' város, és Caesar Asta felé indula,
mellynek községétől hódolás végett hozzá követség ér-
kezik.

Az ütközet után a' városba szaladt mundaiai közül
is a' hosszas körtáborlat miatt sokan eltökélék meghó-
dólni; és mivel egy legioba valának fölosztva, összesző-
vetkezének, hogy az-adottjelre éjjel a' városból kiűtnék;
a' többiek azonban a' táborban öldökölnének. De felfödöz-
tetvén következő éjjel, harmadik őrváltáskor a' sáncz-
gerében kívül, jelszavukat mondván, mindnyájan össze-
konczoltattak.

XXXVII. Míg Caesar a' többi városokat előnyo-
multában ostromlá, Carteiában az előkelők között Pom-
peius miatt viszátkodás támadott. Egyik párt Caesarhoz
követeket küldé, a' másik Pompeiushoz szíta. Zendü-
lés támadván a' kapuk elfoglaltattak. Nagy vérontás
lőn. Pompeius sebbe esvén húsz hadi hajót elfoglalt, 's
odább állott.

Didius a' gadesi bajóhad' parancsnoka e' felől értesítettven, azonnal utána eredt. Egy osztály gyalog 's lovas haladék nélkül üzőbe vevé őt. Negyed napi hajózás után el is éré őket. Mivel Carteiából készületlen indulának el, vizök nem levén kikötöttek. Vizhordás közben hajóhadával meglepé őket Didius, 's hajóikat meggyújtá, néhányat el is foga.

Pompeius kevesed magával megmenekvék, 's egy a' természetből erősített helyre vonula.

XXXVIII. Az előre ment kémek tudósíták e' felől az üzés végett elküldött lovasokat 's cohorsokat. Az út éjjel nappal folyton folyt. Pompeius lábán 's bal szárán kemény sebet hordozott, 's a' mi futását leginkább késleté, bokáját kificzamította. Így a' párnaszéken, melylyen hozatott, viteték el a' toronyból is. A' Lusitánusok, mihelyt Caesar' népétől megpillantattak, hadi szokásként a' lovasok 's cohorsoktól körül fogattak. Fáradtságba került a' helyhez férni. Ugyan is mivel embereink Pompeiust katonái között megpillanták 51) sebesen nyomulának ama' természetileg erős hely felé, mellybe Pompeius menekvék, noha azt fölülről az oda vezetett számos ember megvédehette volna. Közeledtökkor embereink vissza verettek. Az ellenség a' hátrálókat tüzesen üzé, 's az előnyomulást azonnal nehezíté. Ez több ízben ismételtetvén kitetszett, hogy az nagy veszélyünkre szolgált. (Didius tehát) e' helyet sánczokkal kezdé elzárni. Épen olly sebesen 's hamar igazgatók a' munkálatokat a' magason, hogy akadály nélkül mérközhessenek az ellenséggel, ki ezen intézményeket látván, üdvét futásban keresé.

XXXIX. Pompeius, mint főlebb említők, sebei 's kificzamult lába miatt a' futásban gátoltaték; sőt az út zordonsága miatt lóval, vagy kocsival sem segíthete magán. Emberei amaz erős helytől elvágva, gyámol nél-

kül, a' mieinktől mindenütt össze-konczoltatának. Ő maga a' völgyben egy barlangszerűen kivájt helybe rejtelkedék, hol, ha a' foglyok el nem árulják, nem könnyen akadtak volna reá. Itt végezteték ki. Caesar Gadesben volt, mikor feje Aprilis' 12-én Hispalisba hozatott, 's a' népnek látványul kitétetett 52).

XL. Az ifju Cn. Pompeius' halála után, a' főlebb említett Didius, kinek ez az örvendetes sors jutott, a' legközelebbi sánczvárba vonula, 's néhány hajót kiigazítás végett partra huzatott. A' csatából fennmaradt Lusitánusok zászlójok alá össze-gyülenek, 's jó nagy számmal Didiusra csapának. Ez hajóinak bátorságára vigyázattal volt ugyan, mégis azok' gyakori kicsapásai által néha ki hagyá magát sánczvárából csalatni. Majdnem naponkénti csatázásaikban cselet vetének, és három csoportba oszlának. Egy rész a' hajók' meggyújtására lesé az alkalmat, másíknak az oltást kelle gátolnia. Állásukat úgy vevék, hogy senkitől észre nem véve támadólag rohannának elő. Mikor Didius az ellenség' vissza verésére embereivel a' sánczból kirohant, a' Lusitánusok fölüték a' jelt, 's a' hajók meggyújtattak. Egyszersmind, midőn a' sánczból kijöttek az ugyan azon jelre hátráló latrokat üzőbe vevék, a' cselben állók őket hátulról körül fogák.

Didius hő ellenaszegülés után többekkel együtt lekonzoltaték. Néhányan e' csatából a' part melletti csónakokba ugrándoznak. Többen a' nyílt tengeren álló hajókhoz úszván 's a' horgonyokat fölszedvén evezéssel iparkodának a' mélyre jutni. Ez menté meg őket. A' Lusitanusok zsákmányt nyertek. Caesar Gadesből 53) ismét vissza ment Hispalisba.

XLI. Caesar Mundánál hagyá Fabius Maximust, hogy az őrizetet egymással össze-függő ostlom-művekkel körtáborolja, 's az ellenség mindünnen elzárva föltevé magában iszonyu vérontással ** kirohanának. Embereink a' város' vissza foglalásának alkalmát nem szalasz-

ták el. A' többi tizennégy ezer embert élve fogák el. Azután Ursao ellen kerekedének föl, melly erős, 's nem csak mesterségtől, hanem magától a' természettől is megerősített hegyi város volt, úgy hogy vívásától már helyzete elijesztheté az ellenséget. E'hez járult, hogy körösleg az egész vidéken Mundát kivéve, nyolcz ezer lépésnyire sehol víz nem találtatott; mi nagy haszon volt e' városra nézve. Azon fölül a' töltéshez 's tornyokhoz szükséges fát hat ezer lépésnyi távolságról kelle hozni; mert Pompeius, hogy a' város' (leendő) ostrománál magát biztosítsa, a' környékben minden fát levágatott, 's a' városba hordatott. Szükségkép tehát a' csak imént bevett Munda-ból kelle oda fát szállítanunk.

XLII. Ezek Munda és Ursao körül így folyván, Caesar Gadesből Hispalisba érkezte után másnap az egybegyűjtött néphez következő beszédet tartott: Mióta Questorságába lépett, valamennyi Provincia között leginkább ez feküdt szíven, 's ennek akkor időben minden kitelhető jó szolgálatot tett. Tiszte nagyobbodván mint Praetor a' Senatustól kinyerte, hogy a' Metellus által reájok vett pénzbeli adótól fölszabadíttassanak 54). Továbbá különös pártfogásába vette őket, sok követségek a' Senatusnál bemutatta, és országos 's külön ügyeik' védelmével magának sok ellenséget szerzett. Mint Consul is, noha távol volt, a' Provinciának minden kitelhető hasznot szerzett. Azonban mind e' jelen háboruban, mind előbb is látta, hogy mindezen jótéteményéről nem is emlékeznek, és személye 's a' romai nép iránt hálaadatlancok. „Ti a' nemzetek' jogait 's a' Romaiak' alkotmányát ismervén Barbarusok' módjára sokszor a' romai nép' legsérthetlenebb tisztein erőszakoskodtatok, és Cassiust fényes nappal a' piac' közepén istentelenül meggyilkolni akartátok. Ti a' békét mindig annyira gyűlöltétek, hogy a' romai nép soha legioit e' Provinciából ki nem vonhat-

ta. A' jót ti rosznak, a' roszat jónak tartjátok. Azért nélkülözni nálatok béke-időben mindenkor az egyességet, hadban a' vitézséget. Ti az ifju Cn. Pompeiust mint magány személyt bujdosásban befogadtátok, 's ő a' béke 's hadi fő kormányt köztetek magához vonhatta. Annyi polgár' gyilkosa nálatok a' romai nép ellen segítségre talált; 's ösztönzésekre a' telkeket, 's a' Provinciát elpusztította. Mi által véltétek magatokat győztőseknek? nem láttátok-e, hogy habár elveszek is, Romának még tíz legioja van, mellyek nem csak veletek mérkőzhetnek, hanem az eget is földulhatják? mellyek' dicsérete 's hőserénye 55) ***. *A' többi nincs meg.*

Jegyzetek az hispániai háboruról írt könyvhöz.

- 1) E' könyv valamint rendre, úgy becsre utolsó. Szerzőjéről nincs mit vitatkoznunk, miután a' criticusoknak minden szorgalma e' felől mind eddig semmi bizonyost ki nem puhatoltott. Hogy nem az, ki az alexandriai 's africai háboruról írt emlék-jegyzékeket, azt gyermek is megítélheti, olly különböző az írásmód. Beszéde nem az aranykor' írókéé; körülményeket, még pedig nem érdekesekeket, sok helyt csak úgy vet oda, hogy azokból valami egészet képezni csupán annak volna lehetséges, ki a' hispániai háboruban személyesen jelen volt; azonkívül, úgy látszik, az idő is több helyen csonkított a' különben sem világos íráson, úgy hogy értelmét tapogatni 's találgatni kelle csak a' fordítónak: miokért, azon egy szempontot kivévn, hogy a' Caesar 's most már csak fijaiban élő Pompeius közti viszályok' lefolytát 's kifejlését minden lehetséges körülmény szerint érdemes tudni, az olvasó sem fogja nagy gyönyörüségét benne találni. A' Munda melletti ütközet az egész könyv' foglalatjának veleje; mielőtt azonban ennek leírására jőne, huszonkét számban a' háboruban elő fordulni szokott mindenféle dolgokon, mint ostrom, pusztítás, csapongás, csonkítás, feszítés, fojtogatás, gyujtogatás, szökés, és más e' féleken vonczolja unalommal 's fáradtan keresztül olvasóit. Ugy hogy e' lapokat inkább úgy lehet tekinteni, mint valamely nyers külföldi Centurio' naplóját, mint mivelt, 's e' korban tiszta nyelvű romai író' emlék-jegyzékeit.

Értelem, 's össze-függés' kedveért a' hispániai háboru felől e' következőket tartám szükségesnek ide függeszteni: Q. Cassius Longinus a' telhetetlen Proconsul 's ocsmány zsaroló ellen — mint az alexandriai háboruról szóló könyvben megvan írva, — a' Hispánusok bosszura gyulván a' rajtok elkü-

vetett erőszakoskodásokat erővel torlák, mikor is szükségkép több-nemű rendeletlenség, és sok ollyas történt, mi miatt a' Hispanusok Caesar' büntető haragjától tartottak. Vetve levén egyszer a' koczka, úgy vélek, becsülettel, 's büntetlenül nem lehet vissza lépnie. Követeket küldének tehát a' még akkor magát jól bíró Scipiohoz Africába, 's annak pártjára nyilatkoznak. Ennek nevében elindult hajóhaddal Hispania felé a' Cato által föltüzelt ifju Cn. Pompeius; de még ez az uton, betegsége miatt a' baleari szigetekben késlekedék, meggyőzetett Scipio, 's Didius Caesartól küldve közelített; a' Hispanusok tehát annak érkezéig és T. Scapula' és Q. Aponius' romai lovagok' vezérlete alatt kiverék egész tul-só Hispaniából a' Caesar által küldött Proconsul C. Treboniust. Azonban megérkezék Cn. Pompeius, utóbb annak öcsese is Sextus, 's az africai sereg' maradványaival Labienus, Varus, és egyebek; és a' háboru Caesar ellen forma szerint megnyitattott. C. Didius ugyan szerencsés volt hajóhaddal, de a' szárazon szorongattattak Caesarék. Q. Fabius' és Q. Pedius' leveleire tehát személyesen elindula Caesar, és, mint sokszor tévé, minden véleménynél előbb feleiknél termett.

- 2) Azokat, kik pártjára nem állottak, javaikat tűzzel vassal pusztítván, sanyargatta.
- 3) Egész Hispania Baeticában ez az egyetlenegy város nem állott Pompeius' pártjára, 's ezt be sem is vehette.
- 4) E' kövekkel tölt kosarak horgonyok gyanánt szolgáltak, mert elsúlyeztetvén nehézségükkel a' reájok kötött kötélnél fogva a' hajók helyökből el nem mozdulhattak, mellyeken azután ideigleni híd építettetett.
- 5) Az eredetiben álló eme' szavaknak: *Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito*, értelmét csak gyaníthatólag lehet adni.
- 6) Mintha most is ott tanyázna, hogy az ellenség ne vegye észre elköltöztét.
- 7) Az eredetiből nem lehet voltakép kivenni: Pompeius' emberei fogták-e körül, 's koncizták össze Caesar' lovasait; vagy ellenkezőleg Caesar' lovasai emésztették el Pompeiusékat.
- 8) Attegua, Ucubis, Aspavia városok nem messze estek Cordubától.

- 9) E' két legio a' győzödelmes Caesar alá került, ki azokat áltadá Longinusnak, 's ennek halála után Treboniusnak, kitől elpártolván ismét Pompeius' részére állottak.
- 10) A' zweybrückeni kiadástól eltértem, és Davisius után e' szavakat fordítám: *propter terrae infecunditatem*, és ismét *nou nimis copiosam aquationem*, mellyeknek, véleményem szerint, jobb értelmök vagyon.
- 11) *Castellum oppugnare coepit etc.* Ismét csak gyanítani kell az értelmet. Én Clarkius szerint fordítám, ki imígy igazítja e' helyet: *Castellum* (Caesaris) *oppugnare coepit* (Pompeius), *ut laborantibus* (Ateguanis a Caesare obsessis) *succurreret. Nostri* (in castello), *cum appropinquassent* (Pompeiani) etc.
- 12) A' hiányt talán így lehetne pótolni: két *Centuriot* v. *Tribunust*.
- 13) Valljon ezeket útközben rohanta 's verte meg? vagy mikor vett el tőlök hadjeleket?
- 14) *Suo loco praeteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent.* E' szavakból lehetetlen józan értelmet venni.
- 15) Micsoda király volt ez az *Indo*, nem tudhatni; de mivel a' honi legiobeliectől, kik Pompeius' részén valának, mondatik elfogottnak, Caesart segíté.
- 16) Ateguában.
- 17) Mint az előbbi (11-dik) számban említettetik.
- 18) Itt noha az eredetiben hiány-jel (*) van, az értelmet mindazáltal a' nélkül is türhetőkép gondolani adhatni.
- 19) Homályos hely, 's a' körülmények' nem tudása miatt nem fölvilágosítható.
- 20) Az őket befogadó polgárokat, kikkel vendégi viszonyban állottak. Lásd a' gallus háboruról az I-ső könyvhöz tett 89-ik és 127-dik jegyzetemet.
- 21) *Calcata* szó agyag, fővény, 's mész-keverékből készült valami gyuradékot jelent; én *vályognak* fordítám.
- 22) Pontus- Aegyus- és Gallograeciában.
- 23) Itt ismét zavar, érthetlenség, és hiány van. Előbb az ált. szökött rabszolga küldött golyóra írt tudósítást? most többen küldöttek írott golyókat? „A' *levél* vétele után“ ki vett? kitől? 's minő levelet?
- 24) Azon gyalázattól menekvendők, hogy Caesar jelenlétökben veszi be a' várost.
- 25) Talán mivel tartalmuk nem örrendetes, hanem szomorító volt.

- 26) Az eredetiben van *familia*, Jul. Celsusnál pedig *famula*, azért könnyen elcserélthetvén a' betűk én *szolgáló* fordítottam. Amugy is Phaedrus egyetlenegy szolga helyett él e' szóval: *familia* III. 19.
- Aesopus domino solus quum esset familia,
Parare coenam iussus est maturius.
- 27) Ezt tévé Pompeius az ottani őrsereg' parancsnokává.
- 28) Tehát már azelőtt tett a' városiaknak életök' megtartása iránt ígéretet; miről pedig főlebb semmi említés. Így van e' könyvben sokszor a' dolog. Ugy látszik, a' szerző nem az utókor-nak, hanem csak az akkori élőknek írt.
- 29) Ucubisba.
- 30) Kik voltak ezek, nem tudni; de Pompeiust pártolák.
- 31) A' Bursavolaiaik által t.i. Illy értelmet látszik a' beszéd' folytatja kívánni: de az eredetiből a' szerzőnek rossz írásmódja miatt ezt nem lehet kivenni.
- 32) Pompeius' hiveiből.
- 33) Strabo és Plinius szerint e' hely Baetis és Anas folyók között fekvék.
- 34) Naponként t.i. A' számok mellett, mikor katonai zsoldról van szó, pénzt (*assem*) kell érteni. Az ilyen *as* a' mi pénzünk szerint valamivel többet ért egy krajczárnál.
- 35) A' trojai háboruban Achilles Thetis' fia megölte Memnont Aurora' fiát, kinek, mint Plinius mondja, királyi lakhelye Aethiópiában, sirja Ilium körül van.
- 36) E' cikkely egész végig rutul csonkítva tele van hiánynyal.
- 37) *Asta* (Massa de Asta. *al* Xerez de la Fontera) Hispania Baeticában város.
- 38) *Ursao* (ma talán Ossuna) Hispania Baeticában.
- 39) Az eredetiben: S. V. G. E. V. = si valetis, gaudeo, ego valeo.
- 40) Hol feküdt Soritia, vagy főlebb a' 23-dik számban említett Soricaria, nem tudni.
- 41) Ez mint csoda hozatik föl.
- 42) Hol feküdt nem tudni, úgy a' mindjárt következő *Carrucát* sem.
- 43) E' nyers katonai gondolat érdeklő, 's első olvasásakor a' békes lakost megrázkódtató. Ennyire elvadítja tehát az embert a' szakadatlan táborozás, hogy vérengző munkájára, 's embertársa' dühös leaprítására különös szép napot vél adatni istentől. Csend a' légben, zaj a' szivben; derült mennyholto-

zat, mord, borult, irgalmatlan kebel; felhőtlen égi mosoly, 's viharos csatafagy; béke a' természetben, ádáz, szilaj lélek az emberben; ki vad lelke' sugaltából mindent csak kietleníteni, pusztítani, dólni szeretne; ki előtt kellemesba' kard-, mint fülemile-csattogás; füleinek a' harczoek' öldöklő moraja bájas hangászat; szemeinek a' csonkított 's halomra dőlt tetemek kedves látvány; orrának a' párolgó vérgőz rózsailat; karjának vágni, döfni, életet oltani dicső foglalkozás; lábainak rokonvérben gázolni semmi undorító. Horrendos primus qui protulit enses, quam ferus, et vere ferreus ille fuit.

- 44) Azaz legioja; mert minden legionál, miut fő hadjel, csak egy sas volt!
- 45) Sőt ez volt a' legkeményebb tusa, melyet Caesar valaha kiállott; úgy hogy a' győzelem után őszintén megvallotta, hogy egyéb ütközetekben diadalért harczolt, itt pedig csak élte megtartásaért; mert az ellenfél, ha meggyőzetik, irgalmat nem reménylén: mindenkép elszántan 's marczone dühvel harczola: Caesar' katonái tehát tizenhárom elkeseredett 's kétségbeesett legionak végerőkődéseit alig valának képesek kiállani, 's Caesar csak nehezen tartóztathatá őket részint kérrő, részint buzdító szavaival kötelességökben; 's az iszonyú vérontást látván már magát is ki akará végezni. Végre állhatatossága 's vitézsége csakugyan győzött; és tönkre tétének nyilvános ellenségei, de nem a' titkosok is, kik utóbb magában a' Senatusban föröszték vérében gyilkait. Valószínű látjuk ezen 15—20 esztendei történetekben a' Poëta' szavait.

Ad generum Cereris sine caede et vulnere pauci
Descendunt, abeunt nec sicca morte Tyranni.

- 46) Melly aprilis' 17-én esik.
- 47) E' sorok is rútul csonkítvák. Egyébiránt Dio Cassiusból is tudjuk, hogy a' katonák — talán mivel a' napesti harcz miatt gyeppszegésre nem volt elegendő erejük — a' holt testeket halmozák ostromkerítésül egymás hegyé.
- 48) Baetisen.
- 49) E' Scapula felől I. az első jegyzetet.
- 50) A' 33-dik számban. Tudniillik a' mundaiaiak.
- 51) Ezek egész a' szám' végeig homályosak és csonkítottak.
- 52) Azután pedig Caesar' parancsára eltemtetett.
- 53) Miután a' Hercules' templomában összehalmozott kincset elvitte.

- 54) Hihető, hogy Metellus, miután Sertoriust meggyőzte, a Hispanusokra adót vetett, melytől Caesar közbenjárására szabadítottak föl.
- 55) Caesart a katonai büszke szellem ragadta-e el, mikor így szólt, vagy e' szavak valamelly irnok' toldalékai, nem mondhatni meg; mert Caesarban egyebütt hiu kérkedékenységet épen nem tapasztalhatni. —

E' könyvnek vége is csonka. Azonban más írókból tudjuk, hogy e' tettek után Caesar az őt pártoló közönségeket 's városokat telkekkel, szabadékokkal, 's polgári joggal megajándékozta; az ellene háboruskodókat pedig birtokaiktól megfosztotta, 's terhes adó alá vetette. Octoherben Romába vissza tért, diadalmi pompát tartott, 's mintegy öt hónap mulva meggyilkoltatott. — Végre az istenek' számába iktattatott. Svetoniusnak imezek szavai de Julio Caesare. Cap. 88. Periit VI, et L anno aetatis suae, atque in Deorum numerum relatus est, non ore modo decernentium, sed etiam persuasione vulgi. Siquidem ludis, quos primo consecratos ei haeres Augustus edebat, stella crinita per septem dies assiduo fulsit, exoriens circa undecimam horam, creditumque est animum esse Caesaris in coelum recepti: et hac de causa simulacro eius in vertice additur stella. Ovid. is Met. Lib. XV. v. 746. et seq. szokása szerint Augustusnak hízeltedőleg így énekel:

Caesar in urbe sua Deus est: quem Marte togaque
Praecipuum non bella magis finita triumphis,
Resque domi gestae, properataque gloria rerum
In sidus vertere nouum, stellamque comantem,
Quam sua progenies — etc.

A' mi még Caesar' munkáinak kiadásaiban ezen emlék-jegyzékekhez függelék gyanánt hozzá adatik, azt én a' fordításban kihagytam, ugymint olyanokat, melyek védő 's egyéb beszédeiből, úgy szinte Cicero-, Oppius- Servilius-, 's a' tanácshoz írt leveleiből, vagy egyéb elvesztett munkáiból hozzánk csak töredékekben jutottak. Vannak, kik úgy szólván minden betűcskét vagy szócskát, mellyről tudni, vagy csak gyaníthani, hogy Caesartól eredett, mohó vágygyal összeszedgetnek. Az illy minden összefüggés nélküli szavakból az egésze, úgy vélem, semmi haszon sem hárámlik.

Időszaki egybevetés,

a' polgári, alexandriai, africai és hispaniai háboru' történeteire nézve, a' később megjobbított Julianum Calendarium szerint. Guischardi után.

*Roma' épitt. 705-ik évében (Kr. szül. előtt a' 49-ikben)
C. Cl. Marcellus, és L. Cornelius Lentulus Consulok alatt.*

A' később meg-
jobbított Cal-
endarium sze-
rint Rom. épít.
704-ik évében.

Novemb. 12-én	Tanácsvégzés Caesar ellen, Civ. bell. I. 3. Dio 41, 2.
— — 17-én	Tanácsvégzés: Rajta legyenek a' Consulok 'sat. I. 5. Cic. ep. 16, 11.
— — 24-én	Caesar átkel a' Rubicon. I. 11. Cic. ad Att. 7, 12.
— — 27-én	Pompeius oda hagyja Romát. I. 14. ep. 16, 12. ad Att. 7, 10. seq.
Decemb. 3-án	Labienus Pompeius' pártjára lép. Cic. ad Att. 7, 12. 13.
— — 26-án	Caesar Corfiniumnál. I. 23.
<u>a' 705ik évben.</u>	
Januar. 1-én	Caesar Corfiniumot elfoglalja. I. 23. Cic. Att. 8, 14.
— — 16-án	Caesar Brundisiumot ostromolja. I. 27. Cic. 9, 13.
— — 24-én	Pompeius átkel a' tengeren. I. 28. Cic. 9, 15.
— — 25-én	Caesar beveszi Brundisiumot. I. 28.
Február. 1-én	Caesar Romába megy. I. 32. Cic. ad Att. 9, 15. 19
— — 8-án	Tulsó Galliába költözik. I. 33.
— — 23-án	Cicero Caesartól levelet vesz. Cic. ad Att. 10, 8.

Martius' 11-én	Massilia Pompeius' pártjára nyilatkozik.
— — 25-én	Ostrom alá vétetik.
Maius' 1-én	Az ostrom Treboniusra bizatik I. 36. II. 1. Dio 41, 19.
— — 2-án	Caesar Hispaniába megy. II. 32.
Junius' 9-én	Az innenső Hispania meggyőzetik. I. 84.
— vége felé	Caesar Cordubában gyűlést tart. II. 19.
Julius' 30-án	Caesar Dictatornak neveztetik Romában.
Aug. közepén	Massilia meghódol. II. 22.
October' 28.	Caesar Romából Brundisiumba megy.

Roma' építt. 706-ik évben (Kr. szül. előtt a' 48-ikban)
C. Julius Caesar, és P. Servilius Consulok alatt.

Jobbít. szerint
a' 705ik évben

Novemb. 5-én	Caesar a' legszigor. téli időb. átmegy Epirusba. III. 6.
— — 8-án	Oricum' 's Apollonia' birtokába jut. III. 11. seq.

A' 706-ik évb.

Jánarius' kö-
zepén.

— — 18-án	Antonius és Calenus Brundisiumból áltmennek se- regeikkel a' tengeren. III. 30.
— — 25-én	Caesar Antoniussal egyesül. III. 30.
— — 26-án	Pompeiust Dyrrhachiumtól elvágni igyekszik.
— — 29-én	Aratás előtt mind a' két sereg szorultságban van.
— — 30-án	Caesar Dyrrhachium mellett megveretik. III. 66—71.
— — 31-én	Apollonia felé vonul. III. 75.
— — 1-én	Innét Thessaliának tart. III. 78.
— — 2-én	Caesar Domitiussal egyesül. III. 81.
— — 3-én	Pompeius Scipioval egyesül. III. 82.
— — 4-én	A' pharsaliai ütközet. III. 85. seq.
— — 5-én	Pompeius Aegyptusba fut. III. 102.
— — 6-én	Pompeius a' pharsaliai ütközet után 48-ik vagy 50-ik napon megöletik. III. 104.
— — 7-én	Caesar Aegyptusba érkezik. III. 106.
— — 8-én	Caesar Romában 2-szor is Dictatornak neveztetik.
— — 9-én	Ptolem. 's Cleopatr. ügyét bírálata alá veszi. III. 107.
— — 10-én	A' kiűtött háboru Caesart Aegyptusban marasztalja.

Roma' épitt. 707-ik évében (Kr. szül. előtt a' 47-ikben)
C. Julius Caesar' másodszeri Dictatorsága alatt.

a' 707-ik évben

Februar. 6-án	Caesar Aegyptusban háboruskodik. Bell. Alex. Caesar elfoglalja Alexandriát. C. 32. Cleopatra' szerelmétől lekötve, ott még három napig késlekedik. Caesar. Syriába megy.
Maius' 16-án	Ennek híre Romába érkezik. Cic. ad Att. 11, 19.
— — 31-én	Caes. Zela mell. meggyőzi Pharnacest. Bell. Al. c. 72.
Junius' 22-én	Cicero Caesartól Aegyptusból levelet vesz Cic. ep. 23
Julius' 10-én	Caesar Athena felé siet. Cic. ad Att. 11, 21. Romába vissza tér. Bell. Al. c. 75.
Octob. 23-án	Lilybaeumba jön. Bell. Af. c. 1.
— — 31-én	Áltkel Africába.
Novemb. 4-én	Adrumetumba jön.

Roma' épitt. 708-ik évében (Kr. szül. előtt a' 46-ikban)
C. Julius Caesar' harmadszeri Dictatorsága alatt.

Az ugy nevezett zavar-évben

Novemb. 5-én (Uss. Oct. 13.)	Caesar Ruspina mellett táboroz. Bell. Af. c. 6.
— — 8-án	Labienus' seregeivel megütközik. c. 19.
— — 29-én (Uss. Nov. 6.)	Uzitanál ismét megütközik. c. 37. seq.
<u>a' 708ik évben</u>	
Febr. 12-én (Uss. Jan. 21.)	Scipio ellen csatarendbe áll. c. 75.
Febr. 23-án	Sarsura ellen indul. c. 76.
Martius' 1-én	Thapsust készül ostromolni. c. 79. Elfoglalja Uticát, Thapsust, 'sa' t. Jubát megfuttatja c. 79. seq.

Maius' 6-án	
(Uss. Apr. 14.)	Csillapítva lévén Africa, Uticánál hajóra száll. c. 98.
Maius' 10-én	Áltmegy Caralisba.
Majus' 21-én	
(Uss. Apr. 29.)	Romába indul.
Junius' 18-án	Ott megérkezik.
Julius' 22-én	A' Senatus Caesarnak 40 napi hála-ünnepet, és triumphí pompát rendel; 10 évi Dictatorság-'s 3 évi Consulsággal ruházza fel őt. Dio 43, 14.
Augustusban.	Caesar négy triumphí pompát tart. Dio 43, 19.

*Roma' épitt. 709-ik évében (Kr. szül. előtt a' 45-ikben)
C. Julius Caesar' negyedszeri's egyedüli consulsága alatt.*

	Caesar Sosigenes' 's egyéb tudós csillagászok' segítségével megjobbítja a' Calendariumot, Dio. 43, 26.
	Az év' végén Caesar Pompeius' fiai ellen Hispaniába indul.
	Cn. Pompeius elfoglalja tulsó Hispaniát.
	A' hispaniai háboru.
	Sextus Pompeius Cordubában őrködik.
Február. 19-én	Caesar beveszi Ateguát. Bell. Hisp. c. 19.
	Imperatornak kiáltatik. Ugyan ott.
	Caesar Mundánál. c. 27. seq.
	Épen Bachus' ünnepén ütközet, melyben elesik Labienus és Varus, Caesar pedig győz. c. 31.
Aprilis' 12-én	Cn. Pompeius' feje Hispalisba hozatik. c. 39.
	A' mundai ütközetről hírnök érkezik Romába. Dio 43, 42.
	Caesar Hispalisból vigasztaló levelet ír Cicerohoz. Cic. ad Att. 13, 20.
	Munda elfoglaltatik. c. 41.
ctoberben.	A' győzödelmes Caesar vissza tér Romába, 's megbocsát elleneinek. Vell. Pat. 2, 56.
	Örökös Dictator lesz. Dio. 44, 8.

Név- és tárgymutató.

- Abducillus. C. 3, 59.
 Acarnania. C. 3, 55.
 Achaia. C. 3, 55.
 Achilla, Acilla, vel Acholla.
 Af. 33. 43.
 Achilles. C. 3, 104. 108. 110.
 Achillis et Memmonis pugna.
 H. 25.
 Actius Pelignus. C. 1, 18.
 — Rufus C. 3, 83.
 — Varus C. 1, 12. 31. 2, 23.
 Adrumetum. C. 2, 23. Af. 3. 89.
 Adyta. C. 3, 105.
 Aeginurus. Af. 44.
 Aeginium. C. 3, 79.
 Aegus. C. 3, 59.
 Aegypti duo claustra. Al. 26.
 Aegyptii milites. C. 3, 106.
 Aetolia. C. 3, 35.
 Afraniana legio. H. 7.
 Afranius. C. 1, 38. 's a' t.
 Alba. C. 1, 15.
 Albici. C. 1, 34. 56. 57. 2, 2.
 Alesia. C. 3, 47.
 Alexandria. Al. I. 5. C. 3, 111.
 Alexandrini belli initia. C. 3, 112.
 Alexandrinorum indoles. C. 3,
 110. Al. 2. 3. 24.
 Allobroges fratres. C. 3, 59.
 Amantia. C. 3, 40.
 Amanus mons. C. 3, 31.
 Ambracia. C. 3, 36.
 Amphiloichi. C. 3, 55.
 Amphipolis. C. 3, 102.
 Ana. C. 1, 38.
 Anas. C. 1, 38.
 Ancona. C. 1, 11.
 Androsthene. C. 3, 80.
 Annii Scapula. Al. 55.
 Antiochia. C. 3, 103.
 Antiochus Comagenus. C. 3, 4.
 Antistius Turpio. H. 25.
 Antonius. C. 1, 2. 3, 24. 29. 40.
 Apollonia. C. 3, 11. 12. 75. 79.
 Aponiana. Af. 2.
 Apsus. C. 3, 13.
 Apulia. C. 1, 23. 3, 2.
 Aquilaria. C. 2, 23.
 Aquitani. C. 1, 39.
 Aquitius. H. 23.
 Arecomici. C. 1, 35.
 Arelate. C. 1, 36.
 Arguetius. H. 10.
 Ariarathes. Al. 66.
 Ariminum. C. 1, 8.
 Ariobarzanes. C. 3, 4.
 Armenia. Al. 67.
 Arretium. C. 1, 11.
 Arsinoe. Al. 4.
 Asculum. C. 1, 16.

- Ascurum. Af. 23.
 Asparagium. C. 3, 30.
 Aspavia. H. 24.
 Asprenas. Af. 80.
 Asta. H. 36.
 Ategua. H. 8. 22.
 Attius Varus. C. 1, 12. 31. 2, 23. 25. 33. 35. H. 27. 31.
 Avienus. Af. 54.
 Aulus Baebius. H. 26.
 — Clodius. C. 3, 90.
 — Fonteius. Af. 54.
 — Gabinius. C. 3, 4.
 — Trebellius. H. 26.
 — Valgius. H. 13.
 — Varro. C. 3, 19.
 Ausetani. C. 1, 60.
 Auximum. C. 1, 15.
 —————
 Baetis. Al. 59. 60. H. 15.
 Baeturia. H. 22.
 Bagrada. C. 2, 38.
 Baleares insulae. Af. 23.
 Bellica porta Uticae. C. 2, 25. Af. 87.
 Bellonae templum. Al. 66.
 Berones. Al. 53.
 Bessi. C. 3, 4.
 Bibulus. C. 3, 8. 14. 16. 18. 110.
 Bivius Curius. C. 1, 24.
 Bogud. Al. 59. 62. Af. 23.
 Bosporus. Al. 78.
 Brundisium. C. 1, 24. 3, 2. 24.
 Brutii. C. 1, 30.
 Bullis. C. 3, 12. 40.
 Bursavolenses. H. 22.
 Buthrotum. C. 3, 16.
 —————
 Caecilius Niger. H. 35.
 Caecina. Af. 89.
 Caesar contra Alexandrinos. C. 3, 111.
 — — Labienum. Af. 14.
 — — Massilienses. C. 1, 35.
 — — Pharnacem. Al. 71.
 — — Scipionem. Af. 1. 4. 34.
 — ignoscit Deiotaro. Al. 68.
 — Pompeio reconciliari vult. C. 1, 26. 3, 10. 16. 17. 57.
 — ad Scipionem de pace mandata dat. C. 3, 57.
 — nando evadit. Al. 21.
 — Dictator. C. 2, 21. 3, 2. H. 2.
 — ad Alexandriam. Al. 1. 2.
 — — Brudisium. C. 1, 25.
 — — Ilerdam. C. 1, 41.
 — — Massiliam. C. 2, 15.
 — — Dyrrhachium. C. 3, 43.
 — — Pharum. Al. 19.
 — — Uzitam. Af. 41.
 — cum Afranio pugnat. C. 1, 41.
 C. Avienus. Af. 54.
 C. Calvisius Sabinus. C. 3, 34.
 C. Cassius. C. 3, 5.
 C. Considius. C. 2, 23. Af. 3. 4. 33.
 C. Fabius. C. 1, 37.
 C. Fundanius. H. 11.
 C. Gallonius. C. 2, 18.
 C. Marcellus. C. 3, 5.
 C. Marius. Af. 35.
 C. Messius. Af. 33.
 C. Plaetorius. Af. 34.
 C. Sallustius Crispus. Af. 8. 34. 97.
 C. Saserna. Af. 57.
 C. Trebonius. C. 1, 36. 3, 20.
 C. Triarius. C. 3, 5. 92.

- C. Virgilius. Af. 28, 93.
 C. Volusenus. C. 3, 60.
 Calagurritani. C. 1, 60.
 Calenus. C. 3, 14.
 — Fufius. C. 1, 87.
 Calydon. C. 3, 35.
 Camerinum. C. 1, 15.
 Candavia. C. 3, 11. 79.
 Caninius. Rebilus. C. 1, 26.
 Canopus. Al. 25.
 Cantabri. C. 1, 38.
 Canusium. C. 1, 24.
 Cappadoces. C. 3, 4. Al. 34.
 Capua. C. 1, 10. 14.
 Carales. Af. 98.
 Caralitani. C. 1, 30.
 Carmona. Al. 57.
 Carmonenses. C. 2, 19.
 Carruca. H. 27.
 Carfulenus. Al. 31.
 Carteia. H. 32.
 Casilinum. C. 3, 21.
 Cassius Longinus. C. 3, 36. 74.
 Al. 48. 52. 53. 54. 60. 64.
 Cassius Pompeianus. C. 3, 101.
 Castor Tarcondarius. C. 3, 4.
 Castra Posthumiana. H. 8.
 Castulonensis saltus. C. 1, 38.
 Cato Uticensis. C. 1, 4. 30. 32.
 Af. 22. 36. 88.
 Celtiberia. C. 1, 61.
 Ceraunii. C. 3, 6.
 Cercina. Af. 8. 34.
 Chara. C. 3, 48.
 Chersonesus. Al. 10.
 Cilicia. C. 3, 102. Al. 65. 66.
 Cinga. C. 1, 48.
 Cingulum. C. 1, 15.
 Cirta. Af. 25.
 Cispius. Afr. 67.
 Classis Pompeii. C. 3, 5.
 — Caesaris. C. 3, 7.
 — — incenditur. C. 3, 101.
 Cleopatra. C. 3, 103. Al. 33.
 Clodii caedes. C. 3, 21.
 Clodius Aquitius. H. 23.
 Clupea. C. 2, 23. Af. 2. 3.
 Cn. Domitius Calvinus. C. 2, 42.
 3, 34. Af. 86.
 Cn. Magius. C. 1, 24. 26.
 Cn. Pompeius, Pomp. Magni fi-
 lius. Af. 23. H. 39.
 Coelius trib. pleb. C. 3, 20. 21. 22.
 — Vinicianus. Al. 77.
 Colonicae cohortes. C. 2, 19.
 Colonorum delectus. C. 1, 14.
 Comana Pontica. Al. 34.
 —, Cappadociae. Al. 66.
 Cominius. Af. 46.
 Compsa s. Cosa. C. 3, 22.
 Considius Longus. Af. 4. 33. 43. 93.
 Corcyra. C. 3, 3. 10.
 Corduba. C. 2, 19. Al. 49. 57. H. 3. 4.
 Corfinium. C. 1, 16.
 Corneliana castra. C. 2, 24. 37.
 Cornelius Balbus. C. 3, 19.
 Cornificius. Al. 42.
 Cosanum. C. 1, 34.
 Cotho. Af. 62.
 Cotys. C. 3, 4. 36.
 Curio trib. pl. C. 1, 3. 2, 42.
 Curioniani. Af. 40. 52.
 Cyclades. C. 3, 3.
 Cyprus. C. 3. 102.
 —————
 Damasippus. Af. 96.

- Dardani. C. 3, 4.
 Decimus Brutus. C. 1, 36. 56.
 D. Laelius. C. 3, 5. 40. 100.
 Deiotarus. C. 3, 4. Al. 34. 67.
 70. 78.
 Delphi. C. 3, 55.
 Delta. Al. 27.
 Diana Ephesia. C. 3, 22. 105.
 Didius. H. 37. 40.
 Dioscorides Aegyptius. C. 3, 109.
 Domitius Ahenobarbus. C. 1, 15.
 19. 34. 56. 2, 22.
 Domitius Calvinus. Al. 34.
 Donilaus. C. 3, 4.
 Dyrrhachium. C. 3, 13. 41. 57. 89.

 Elis. C. 3, 105.
 Enipeus. C. 3, 88.
 Ennius Poeta. H. 23. 31.
 Ephesia pecunia. C. 3, 105.
 Epidaurus. C. 3, 12, 42. Al. 44.
 Epirus. C. 3, 80.
 Euphranor. Al. 15. 25.

 Fabius Legatus. C. 1, 37. 40.
 — Pelignus. C. 2, 35.
 Fanum. C. 1, 11.
 Favonius. C. 3, 58.
 Faustus Sulla. C. 1, 6. Af. 95.
 Ferrariae officinae. Pomp. Af. 20.
 Frentani. C. 1, 23.
 Fufius Calenus. C. 3, 8. 55.
 Fulvius Posthumus. C. 3, 63.

 Gabiniani milites. C. 3, 4. 103. 110.
 Gabinus, Illyrici praeses. Al. 42.
 — Ptolemaeum restituit. C. 3.
 103. Al. 3.
 Gades. H. 37.
 Gaditani. C. 2, 18.
 Gaetuli. Af. 25. 32. 35. 55. 61. 93.
 Gallorum corpora procera. Af. 40.
 Gallograecia. Al. 67.
 Ganymedes, aulicus Aegyp. Al.
 4. 23. 33.
 Genusum. C. 3, 75. 76.
 Germani. Af. 29.
 Gomphi expugnati. C. 3, 80.

 Haliacmon. C. 3, 36.
 Helvii. C. 1, 35.
 Heraclea Sentic. C. 3, 79.
 Hercules fanum Gaditanum. C.
 2, 18. 21.
 Herminius mons. Al. 48.
 Hiempsal. Af. 56.
 Hippo. Af. 96.
 Hispalis. C. 2, 18. 20. H. 27. 35.
 36. 42.
 Hispanorum pugna. C. 1, 44.

 Iacetani. C. 1, 60.
 Iadertini. Al. 42.
 Iberus. C. 1, 60.
 Igilium. C. 1, 34.
 Iguvium. C. 1, 12.
 Ilerda. C. 1. 41. 43. 45.
 Illurgavonenses. C. 1, 60.
 Illyricum. Al. 42.
 Ilurgis. Al. 57.
 Issa. C. 3, 9.
 Italica. C. 2, 20.
 Italicensis. Al. 52. H. 25.
 Ityrei. Af. 20.
 Iuba. C. 2, 25. Al. 5. 51. Af. 25.
 30. C. 2, 20. vincit Curio-
 nem. C. 2, 42. crudelis C. 2,
 44. Af. 66. 74. superbus Af.
 57. moritur. Af. 94. eius re-

- gnum publicatur. C. 2, 25.
 cf. Af. 25. 36. 55. 91.
- Labienus** ad Pompeium deficit.
 C. 3, 13. crudelis in Caesarianos. C. 3, 71. pugnatur cum Caesare. Af. 13. fugatur. Af. 40. 50. 69. 75. moritur. H. 31. ab eo Cingulum est aedificatum. C. 4, 15.
- Larinates.** C. 1, 23.
- Larissa.** C. 3, 80. 97.
- Latinae feriae.** C. 3, 2.
- Leges Coeliae.** C. 3, 20. 21.
- Lenium.** H. 35.
- Lentulus.** C. 1, 15. 23.
- Consul. C. 1, 1. 4. 14. 3, 83.
- Marcellinus. C. 3, 62.
- Lepidus.** Al. 59.
- Leptis.** C. 2, 38. Af. 7. 10. 29. 97. Af. 57.
- Lex Julia.** C. 1, 14.
- Pompeiana de ambitu. C. 3, 1.
- Liberalia.** H. 31.
- Libo.** C. 3, 16. 23. 24.
- Liburnica classis.** C. 3, 5.
- Licinius Damasippus.** C. 2, 44.
- Ligarius.** Af. 64.
- Lilybaeum.** Af. 1, 37.
- Lissus.** C. 3, 26.
- Livineius Regulus.** Af. 89.
- Longinus.** Al. 48.
- Lucani.** C. 1, 30.
- Luceria.** C. 1, 24.
- Lusitania.** C. 1, 38. Al. 51.
- Lusitani.** C. 1, 48. H. 36.
- Lycomedes Bithynus.** Al. 66.
- Macedones** in exercitu Pompeii.
 C. 3, 4.
- Macedoniae pars libera.** C. 3, 34.
- Magius Cremonensis.** C. 1, 24.
- Malaca.** Al. 64.
- Malachus Nabataeus.** Al. 1.
- Manilius.** Al. 53.
- M. Crispus.** Af. 77.
- Marius.** Af. 32.
- Marrucini.** C. 1, 23. 2, 34.
- Marsi.** C. 1, 15. 2, 34.
- Massilienses.** C. 1, 34. sqq. 56 sqq.
 C. 2, 22. Eorum quindecim primi. C. 1, 35.
- Massilia urbs Galliae.**
- Mauri equites.** Af. 7.
- Mauritania.** Af. 22. C. 1, 6. 39.
- Mazaca.** Al. 66.
- Medobrega.** Al. 48.
- Menedemus, Macedo.** C. 3, 34.
- Messala.** Af. 88.
- Messana.** C. 2, 3. 3, 101.
- Metropolis.** C. 3, 80.
- Milo.** C. 3, 21. 22.
- Minervae templum.** C. 3, 105.
- Minucius Rufus.** C. 3, 7.
- Silo Al. 52.
- Mithridates Pergamenus.** Al. 26. 27. 28.
- rex Bospori constitutus. Al. 78.
- Munatius Plancus.** Al. 52.
- Munda.** H. 32. Campus mundensis.
 H. 27.
- Musculus, Machina.** C. 2, 10.
- Myoparo.** Al. 46.
- Mytilene.** C. 3, 102.
-
- Nabataei.** Al. 1.
- Nasidii classis.** Af. 64. 98. C. 2, 7.
- Navale certamen Massiliensium et**

- Caesaris. C. 2, 6. Vatinii et
 Octavii. Al. 46.
 Naupaetus. C. 3, 35.
 Neapolis. C. 3, 21. urbs Italiae.
 — Zeugitana. Af. 2.
 Nemetes. C. 1, 51.
 Nero. Al. 25.
 Nicopolis. Al. 36.
 Nili aqua turbida. Al. 5.
 Noricus rex. C. 1, 18.
 Numidae sagittarii in Scipionis
 exercitu. Af. 32.
 — — Curionem fallunt. C. 2, 41.
 — — celerrimi. Af. 69.
 — — equis sine frenis utuntur.
 Af. 61.
 — — vincuntur. C. 2, 25. 38.
 — — a Juba in crucem tollun-
 tur Af. 66.
 Nymphaeum. C. 3, 26.
-
- Obacula. Al. 57.
 Octavius Pompeianus obpugna-
 tur. C. 3, 9.
 — — cum Vatinio proeliatur.
 Al. 45. 46.
 Octogesa. C. 1, 61.
 Oppius Caesaris Legatus. Af. 68.
 Orchomenus. C. 3, 55.
 Oricum. C. 3, 11. 12. 78.
 Oscenses. C. 1, 60.
 Otacilius Crassus. C. 3, 28.
-
- Pacidius Pompeianus. Af. 78.
 Palaepharsalica victoria. Al. 48.
 Palaeste. C. 3, 6.
 Palma e pavimento enata. C. 3, 105.
 Paludamenti color. Af. 57.
 Parada. Af. 87.
- Paraetionium. Al. 8.
 Parthi. C. 3, 31.
 Parthini. C. 3, 11. 41. 42.
 Pedites Germani. Af. 69.
 Peligni. C. 1, 15.
 Pelusium adit Pompeius. C. 3,
 103.
 — capit Mithridates. Al. 26.
 Petra. C. 3, 42.
 Petreius. Pompeianus. C. 1, 38.
 75. 76.
 — Thessalus. C. 3, 35.
 Pharnacis res. Al. 34. clades.
 Al. 76.
 Pharus. C. 3, 112. Pharitae.
 Al. 17.
 Philippus tr. pl. C. 1, 6.
 Philo Pompeianus. H. 35.
 Picenum. C. 1, 12.
 Pisaurum. C. 1, 11. 12.
 Piso Censor. C. 1, 3.
 Plaetorius Rustianus. Af. 96.
 Pompeia lex de ambitu. C. 3, 1.
 Pompeia filia Pompeii M. Af. 95.
 Pompeius filius. C. 3, 40. H. 1. sq.
 vincitur. H. 32. cf. Sextus P.
 Pompeius Caesari infestus. C.
 1. 3. arrogans. C. 1, 32.
 graciosus apud Senatum. C.
 1, 14. apud Hispanos. C. 2,
 18. exercitum cogit. C. 1,
 3. 4. 5. Dyrrhachio exclu-
 ditur. C. 1, 42. vincitur.
 C. 3. 94. eius castra expug-
 nata. C. 3. 96. interficitur.
 C. 3, 104.
 Pompeius Rufus. Af. 85.
 Pontus a Pharnace occupatus.
 Al. 41.

- a Caesare recipitur. Al. 77.
 Portenta. C. 3, 105.
 Pothinus, procurator Aegypti.
 C. 3, 108.
 Ptolemaei patris testamentum.
 C. 3, 103. 108. Al. 33.
 Ptolemaeus puer et Cleopatra.
 C. 3, 107. a Caesare tenetur.
 C. 3, 109. vincitur. Al. 30.
 occiditur. Al. 31. ad eum Pompeius fugit. C. 3, 103.
 Ptolemais. C. 3, 105.
 Putei a Caesare effossi. Al. 9.
 Pyrenaeus saltus. C. 1, 37. 3, 19.
 —————
 Quadrigae falcatae Pharnacis.
 Al. 75. —————
 Rabirius Postumus. Af. 8.
 Rascypolis. C. 3, 4.
 Ravenna. C. 1, 5.
 Rebilus. C. 2, 34.
 Rhodia classis. C. 3, 5. Al. 11.
 Rospellibus exceptus. C. 3, 15.
 Roscellus Allobrox. C. 3, 59.
 Roscius Legatus. C. 1, 10.
 Ruspina. Af. 6, 53.
 Rutilius Lupus. C. 1, 24.
 —————
 Sabura, dux Jubae. C. 2, 38.
 40. 42.
 Sadales Thrax. C. 3, 4.
 Saguntum captum. H. 10.
 Salinarum stagnum. Af. 80.
 Salona. C. 3, 8. 9. Al. 43.
 Sallustii res. Af. 8. 34. 97.
 Salsum. H. 9.
 Salutatio militaris. Af. 85.
 Sardinia. C. 1, 30. Af. 8.
 Sarsura. Af. 75.
 Saserna. Af. 10. 29.
 Saturninus et Gracchi. C. 1, 7.
 Scaeva Centurio. C. 3, 53.
 Scapula seditiosus. H. 33.
 Scipio vestitum iussu Jubae mutat.
 Af. 57. imperatorem se appellat C. 3, 31. Af. 4. Pompeio favet. C. 3, 4. 82. averrissimus. C. 3, 31. 32. crudelis. Af. 46. eius Copiae. Af. 1. elephantum condocit. Af. 27. victoria. Af. 61. fuga. C. 3, 37. clades. Af. 52. mors. Af. 96.
 Scorpio, machina. Af. 31.
 Scribonius Libo. C. 1, 26. 3, 5. 16.
 Scuta caelata. H. 25.
 Segovia. Al. 57.
 Senatus rom. extra urbem. C. 1, 6. in Caesaris potestatem redigitur. C. 1, 23.
 Senatus consultum contra Caesarem. C. 1, 5. 7.
 Septimius Pomp. percussor. C. 3. 104.
 Serapion Alexandrinus. C. 3, 109.
 Servi armantur. C. 1, 24. mittuntur ut arma capiant. C. 3, 9.
 Servilius consul. C. 3, 21.
 Servius Sulpicius. C. 2, 44.
 Sextus Caesar. C. 2, 20. Al. 66.
 — Pompeius. H. 3. 4.
 Sicilia et Sardinia a Caesare recipiuntur. C. 1, 30.
 Sicoris. C. 1, 40. 48. 63.

- Silicense. Al. 57.
 Silius Iubae fines inuadit. Af. 36. cf. 48. 93. 95.
 Soricaria. H. 24.
 Soritia. H. 27.
 Squillus. Al. 55.
 Statius Murcus. C. 3, 15.
 Stilus coecus in munition. Af. 31.
 Stipendium duplex bene meritorum. C. 3, 53.
 Storiac. C. 2, 9.
 Sulcitanorum multa. Af. 98.
 Sulla. P. C. 3, 51.
 Sulla. Faustus. Af. 87.
 Sulmonenses. C. 1, 18.
 Sulpicius Legat. Caesaris. C. 1, 74.
 Supplicum ritus. Al. 32.
 Syriacae res Caesaris. Al. 65.

 Tabulae novae. C. 3, 1. 21.
 Tarcondarius Castor. C. 3, 4.
 Tarraconenses. C. 1, 60.
 Tarsus. Al. 66.
 Tarusates. C. 3, 23. 27.
 Tauris. Al. 45.
 Tarois. C. 2, 4.
 Tegea. Af. 78.
 Testamenta Ptolemaei Aegypt. C. 3, 108. Al. 33.
 Tetrarchia Deiotari. Al. 78.
 Thabenenses. Af. 77.
 Thapsus. Af. 28. 44. 79. 97.
 Thebae. C. 3, 55.
 Theophanes. C. 3, 18.
 Thermus praetor. C. 1, 12.
 Thessalia. C. 3, 36. 81.
 Thessali in copiis Pomp. C. 3, 5. 34.
 Thurii C. 3, 21. 22.
 Tib. Nero. Al. 25.
 Tib. Tullius. H. 18.
 Tidea. Af. 44. 46.
 Tisdra. Af. 36. 76. 86, 93. 97.
 Torquatus. C. 3, 11. Af. 96.
 Torques aureus, proemium. H. 26.
 Tralles. C. 3, 105.
 Trebonius Legat. Al. 64. cf. C. 3, 20. 21.
 Tribuni cohortium. C. 2, 20.
 Tubero. C. 1, 31.
 Tullius Legatus. H. 17.
 Tuticanus. C. 3, 71.

 Vacca. Af. 74.
 Valerius Flaccus. C. 3, 53.
 Varro. C. 1, 38. 2, 17. 19. 20.
 Varum. C. 1, 86. 87.
 Varus. C. 2, 34. 35. 44. Af. 63. 64.
 Vatinius. C. 3, 100. Al. 41. 46.
 Vetisponde. H. 27.
 Vettes. C. 1, 38.
 Vibo. C. 3, 101.
 Vibullius. C. 1, 15. 23. 34.
 Virgiliarum signum. Af. 47.
 Virgilius Thapso praefect. Af. 79.

 Ucubis. H. 7.
 Ucilles Pompeianus. C. 1, 15.
 Ulia. Al. 61. H. 3.
 Ursao. H. 41. cf. 28.
 Usceta. Af. 89.
 Utica. C. 1, 31. 24. 36. Af. 7. 87. 88.
 Utrium usus in bello. C. 1, 48.
 Uzita. Af. 41. 51. 56. 58.

 Zama. Af. 91. 92.
 Zela. Al. 72.
 Zeta. Af. 68.

Javítandók C. Julius Caesar' munkáinak I. kötetében.

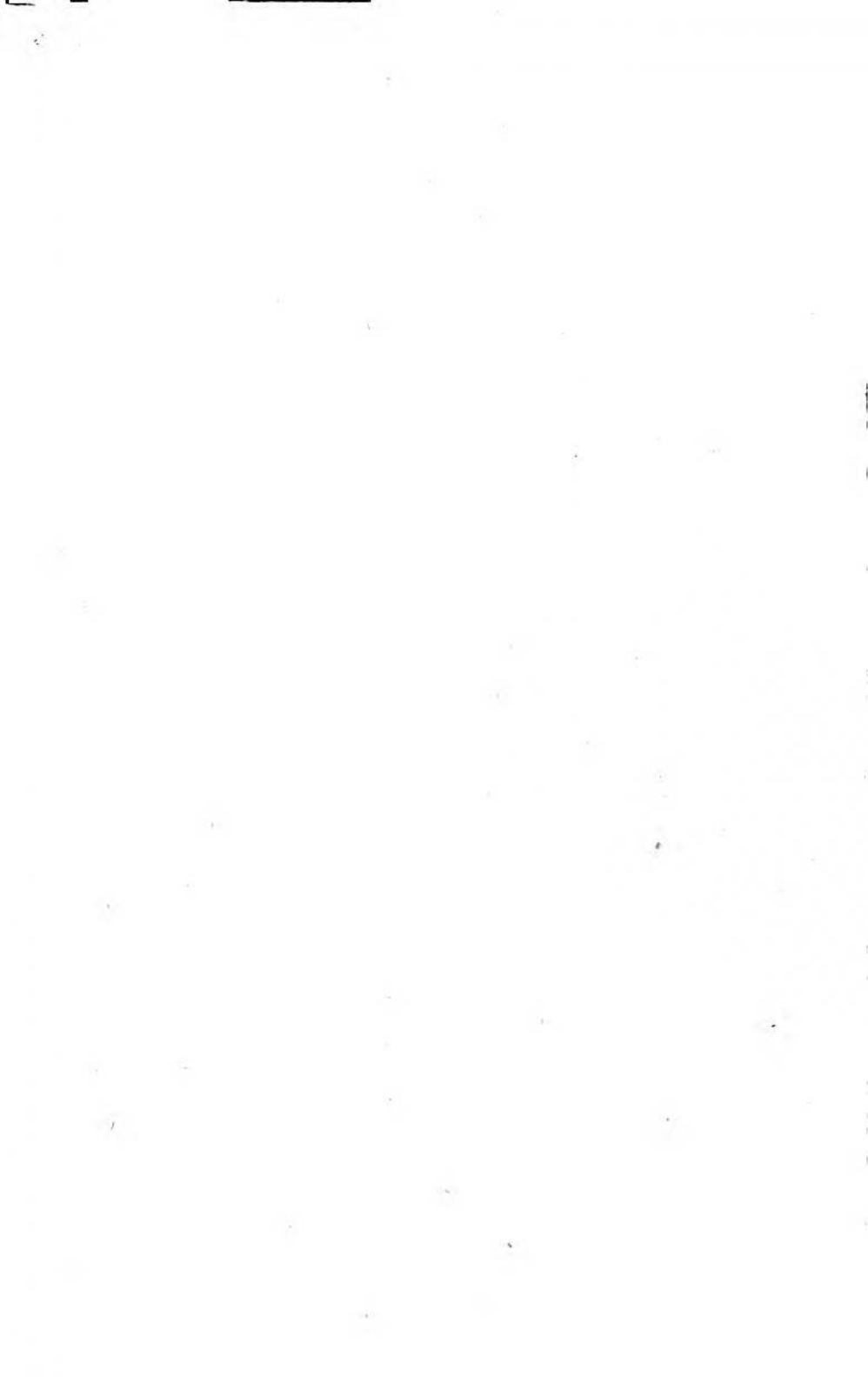
9. lap, 18 sor. olv. a' Rhodanuson — 9 l. 27 s. o. telkeiknek — 33 l. 16 s. o. mind ezt — 50 l. 17 s. o. a' szükség — 77 l. 30 s. o. Worms — 77 l. 31 s. o. Steyer helyett Speyer² — 83 l. 24 s. o. a' Respublicára — 86 l. 9. s. o. akadván — 87 l. 28 s. o. veszélyeztetése — 94 l. 32 s. lesett h. o. elesett — 102 l. 10 s. o. *Adqar*-nak — 102 l. 31 s. o. Mastrichton — 104 l. 15 s. o. kerekéken — 105 l. 36 s. o. parancsára — 122 l. 7 s. o. foglaltak el — 126 l. 13 s. o. neveznek, (E' féle — 134 l. 23 s. o, Narbo — 143 l. 16 s. o. panaszlása — 145 l. 19 s. o. rugtatott — 146 l. 14 s. o. rémülésbe — 146 l. 26 s. o. eredtek — 147 l. 14 s. o. legnyomósabb — 148 l. 7 s. o. 'sa' Romaiak' — 154 l. 2 s. o. késlekedvén — 154 l. 7 s. o. hangos — 162 l. 32 s. o. Mosa név Mosella — 163 l. 26 s. o. agri — 164 l. 6 s. o. obtinet — 167 l. 15 s. o. reliquisti — 173 l. 29 s. o. nemzetebelieinél — 176 l. 23 s. o. eltávozik — 181 l. 23 s. o. megállapodhassék — 183 l. 6 s. o. Ezekről — 201 l. 7 s. partjára h. o. partjára — 206 l. 5 s. o. táborban — 206 l. 9 s. o, a' tábor előtt 's a' napnak nagy részét ott tölté. Lovasai lőfegyvereiket szórák 's a' mieinket stb — 208 l. 27 s. o. *Αγγέστην* — 209 l. 7 s. o. Haec — 215 l. 39 s. o. *Καίσαρ Κιλέρωι Προςδέχης βοήθειαν* — 221 l. 5 s. o. vélte — 225 l. 13 s. o. nemzetségeknél — 225 l. 18 s. o. hogy a' vad — 225 lap. 26 sor. olv. (birtokaiknak) — 235 l. 20 s. o. szarvait — 237 l. 20 s. o. vagyonukat — 238 l. 19 s. o. melleti — 243 l. 5 s. o. táborjeleinket — 246 l. 1 s. o. odább — 248 l. 28 s. o. regiminis — 248 l. 31 s. o. általa — 251 l. 2 s. o. obstore — 256 l. 2 s. o. Passer — 256 l. 10 s. o. Taurus — 264 l. 8 s. o. kiknek — 268 l. 14 s. o. Vercingetorix' előserege — 269 l. 5 s. o. lenni — 270 l. 10 s. o. Avaricum — 271 l. 18 s. o. győzelmeikhez — 277 l. 6 s. o. 's lelketlenül — 278 l. 4 s. o. gondatlanabban — 228 l. 22 s. o. részeibe — 283 l. 26 s. o. tanácsosainak — 285 l. 33 s. o. megöletésének — 289 l. 26 s. o. leveteté — 289 l. 29 s. o. fitogatás — 290 l. 18 s. o. fuvatott — 296 l. 5 s. o. szélthosszat — 302 l. 1 s. o. A' Helviusok — 303 l. 10 s. o. 's az ellenséget — 304 l. 28 s. o. hat láb — 306 l. 25 s. o. sánczolatainkra — 308 l. 5 s. o. részen — 313 l. 23 s. o. győzelemről — 318 l. 30 s. o. Basilust — 322 l. 7 s. o. Cahors' — 336 l. 12 s. o. szándékait — 345 l. 3 és 4 s. o. hevesebben neki hajtának — 345 l. 10 s. o. táplagyűjtéseikben, — 349 l. 10 s. o. Romainak — 353 l. 21 s. o. Lucterius — 362 l. 5 s. o. hűség — 365 l. 12 s. o. e' fölötti — 367 l. 12 s. o. Mutina — 367 l. 15 s. o. Annal. L. I. 10. és — 367 l. 18 s. és o. is — 368 l. 8 s. o. Nihil enim est in — 372 l. 11 s. o. áldozatokat.

C. J. Caesar' munkáinak második kötetében.

14 lap 6. sor *olv.* lehurogattattak—181. 17 s. o. Caesar—20 l. 17 s. o. Caesar'—29 l. 17 s. o. előről—35 l. 21 s. o. megbíralni—42 l. 11 s. o. pilus'—42 l. 26 s. o. őrsereget—47 l. 8 s. o. kormányosaik'—47 l. 15 s. o. kormányosaik'—48 l. 4 s. o. eleségét—51 l. 19 s. o. kelle—57 l. 23 s. o. büntetés—69 l. 21 s. o. hogy mint más—73 l. 18 s. o. Corfinium—76 l. 6 s. o. Cebenna—76 l. 34 s. o. Cantaberekről—77 l. 33 s. o. Calagurris—82 l. 20 s. o. veszteségük—83 l. 11 s. o. hogy olly—83 l. 12 s. o. mint meggyőzöttől—96 l. 14 s. o. mert e' hely táborütésre—103 l. 29 s. o. lőszert—106 l. 25 s. o. sokaságával—114 l. 11 s. o. laktak—115 l. 6 s. o. ez—119 l. 19 s. o. háboru'—120 l. 9 s. o. elgyengültek—122 l. 28 s. o. Fufius—123 l. 17 s. o. fekvése—125 l. 3 s. o. a' romai—127 l. 3 s. o. sátor—128 l. 2 s. o. kiáltozának: hogy fölötté fontos tárgyakról kívánnának Caesarral—136 l. 20 s. o. (e' miatt)—141 l. 20 s. o. lovasságának—147 l. 1 s. o. Ezt látván Caesar—153 l. 28 s. o. kiknek—155 l. 6 s. o. fűzesszővel—156 l. 18 s. o. Marellinus—162 l. 19 s. o. (megürült)—164 l. 22 s. o. Apollonia—176 l. 25 s. o. elhánnyván—187 l. 4 s. o. melly utjából akár tudatlanság, akár szélvész—190 l. 46 s. o. novuarni—190 l. 17 s. o. monebatur—196 l. 29 s. o. 's az—207 l. 8 s. o. Claudius—229 l. 23 s. o. Syria—232 l. 24 s. o. 's a' folyón—243 l. *utolsó s. o.* mert—245 l. 29 s. o. megadás o. megdugás'—247 l. 16 s. o. Tübben *olv.* Ebben—255 l. 15 s. o. Syria—263 l. 12 s. o. moenia—265 l. 2 s. o. legnagyobb *olv.* legújabb—268 l. 34 s. o. Fabinius *olv.* Gabinius—269 l. 2 s. o. Enipeus—280 l. 16 s. o. jelenleg—289 l. 9 s. o. mentség—296 l. 21 s. o. gerincz'—297 l. 24 s. o. táborunkba—298 l. 30 s. o. fogva—304 l. 3 s. o. szabdalása—300 l. 10 s. o. nyomultában—322 l. 8 s. o. csapkodva—324 l. 19 s. o. szítását—331 l. 23 s. o. compressaque—331 28 s. o. Trinacria—332 l. 3 s. o. caeruleo—335 l. 24 s. o. conuiebat—338 l. 16 s. o. és zsarolásai—555 l. 26 s. o. Trebellius 357 l. 17 s. o. a' tájék—358 l. 17 s. o. ütközetet—362 lap 24 sor *De olv.* Ez

Szíves olvasóink a' többi, értelmet nem másító vagy könnyen elérhető hibák' elnézésére kéretnek.

A' javító.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z169584508

